శుభమస్తు.

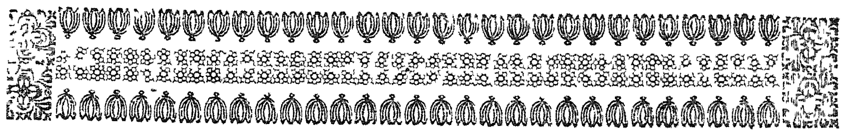
సత్కవిశిఖామణియగు శ్రీహర్షునిచే
రచియింపఁబడి - నైషధ[illegible]
పండితశిరోమణులచే మిక్కిలి శ్లాఘింపఁబడుచుండెడు

నైషధకావ్యరత్నము

పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహా
పాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితంబగు
జీవాతునామంబుగల వ్యాఖ్యానసహితంబుగ
గీర్వాణభాషనభ్యసింపఁగోరువారి
కత్యంతోపయుక్తంబుగ
శ్రీమాన్ - శ్రీవిల్లిపుత్తూర్ - శ్రీనివాసాచార్యులచే
లేఖకప్రమాదజనితదోషంబులు లేకుండునటులఁ
బరిష్కరింపఁబడి

శ్రీమాన్. యనమదల - వేంకటాచార్యులవారి
వివేకకళానిధిముద్రాక్షరశాలయందచ్చు వేయించి
ప్రసిద్ధిచేయఁబడెను.

1870 వ సం॥ జూలై నెల.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్సర్గః.

శ్లోకమ్.

నిపీయయస్యక్షితిరక్షిణః కథాస్తథాద్రియంతేనబుధాస్సుధామపి।
నలస్సితచ్ఛత్రితకీర్తిమండలస్సరాశిరాసీన్మహసాంమహోజ్జ్వలః॥

వ్యాఖ్యానపేటికా.

ఇందీవరదళశ్యామమిందిరానందకందళమ్ । వందారుజనమందారం వందేహంయదునందనమ్ ॥ అంతరాయతిమిరోపశాంతయే శాంతపావనమచింత్యవైభవమ్ । తంనరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహే కిమపితుందిలంమహః ॥ అథతత్రభవాన్ శ్రీహర్షకవిః * కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసంమితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాలంకారికవచన ప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాంకావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితితన్నిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్ నైషధాఖ్యంమహాకావ్యంచికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్ ॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ కథానాయకస్యరాజ్ఞోనలస్య భూతిలక్షణంపరమమంగళం వస్తునిర్దిశతి ॥ * * * *

వ్యా॥ నిపీయేతి॥ క్షితిరక్షిణఃక్ష్మాపాలస్యయస్య నలస్యకథాఉపాఖ్యానానినిపీయనితరామాస్వాద్య ॥ సూ ॥ పేజస్సమాసెక్త్వాల్యబితిల్యబాదేశః - నల్యపీతీత్వప్రతిషేధాన్నేత్వం- బుధాస్తద్జ్ఞాస్సురాశ్చ ॥ ని ॥ జ్ఞాతృగాంద్రిసురాబుధా ఇతి క్షీరస్వామీ- సుధామపితథాయథైతత్కథా ఇత్యర్థః- ద్రియంతేనరోచంత ఇత్యర్థః- అమృతాదతిరిచ్యంతేంసైస్తత్కథాఇతిభావః- సితఛత్రంకృతంసితఛత్రితం శ్వేతాతపత్రీకృతమిత్యర్థః- తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః- తత్కీర్తిమండలంయస్యసః - మహసాంతేజసాంరాశిఃపుంజవతేజస్వీత్యర్థః- మహైరుత్సవైరుజ్జ్వలఃప్రకాశమానః- నిత్యమహోత్సవశాలీత్యర్థః॥ ని॥ మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః - ఏతేనసమృద్ధిముక్తాస్తావత్.

నాదు చాత్తాలంకారోవ్యజ్యతే-నలోనలాఖ్యస్సరాజా ఆసీదస్తిస్మ-అత్రసుధా యా అనాదరాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - మహసాంరాశిరితి తేజస్తద్వతోరభేదోక్తేర్భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః- కీర్తిమండలేసిత ఛత్రత్వనిరూపణాద్రూపకాలఙ్కార ఇతిత్రయాణాంసంసృష్టిః- అస్మిన్సర్గేవంశస్థవృత్తం॥ జతౌ తువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ ॥ * * ౧

మూ॥ రసైఃకథాయస్యసుధావధీరిణీనలస్సభూజానిరభూద్గుణాద్భుతః। సువర్ణదండైకసితాతపత్రితజ్వలత్ప్రతాపావళికీర్తిమండలః ॥ * * * * * ౨

వ్యా॥ అథతస్యగుణవర్ణనాయోపోద్ఘాతత్వేన సామాన్యతో గుణోత్కృత్వంతావదాహ॥ రసైరితి॥ యస్యనలస్యకథారసైస్స్వాదైః॥ ని॥ రసోగంధరసేస్వాద ఇతివిశ్వః- సుధామవధీరయతితిరస్కరోతీతిసుధావధీరిణీ అమృతాదతిరిచ్యమానస్వాదేత్యతిశయోక్తిః- తాచ్ఛీల్యేణినిః- భూజాయా యస్యసః- భూజానిః - భూమేరేకాధిరాడిత్యర్థః॥ సూ ॥ జాయాయానిఙ్తిబహువ్రీహౌ జాయాశబ్దస్య నిఙాదేశః – సనలః - గుణైః - పుణ్యశ్లోకత్వాదిభిరద్భుతోభూత్ – అత్రనలస్యపూర్వశ్లోకోక్తసత్తానువాదేనగుణాఢ్యత్వవిధేర్న పౌనరుక్త్యం - కథంభూతః సువర్ణదండశ్చ ఏకసితాతపత్రంచ తేకృతేతథోక్తే - ద్వంద్వాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తఃసువర్ణదండైకసితాతపత్రితేజ్వలత్ ప్రతాపావళిఃకీర్తిమండలంచ తేయేనసతథోక్తః - అప్రతిహతకీర్తిప్రతాపఇత్యర్థః - అత్రావళిమండలశబ్దౌ ప్రతాపకీర్త్యోర్దండత్వాతపత్రత్వ రూపణయోగార్థం - ఇహకీర్తేరాతపత్రత్వ రూపణం - పూర్వశ్లోకోక్తముపసువర్ణ దండవైశిష్ట్యాదస్యాప్యపూర్వత్వాద్వైచిత్ర్యవిశేషః- ప్రతాపకీర్త్యోర్యథాసంఖ్యంసువర్ణదండత్వసితాతపత్రత్వరూపణాద్యథాసంఖ్యరూపకాతిశయోక్తీనాం సంసృష్టిః ॥ * * * * ౨

మూ॥ పవిత్రమత్రాతనుతేజగద్యుగేస్మృతా రసక్షాళనయేవయత్కథా। కథంనసామద్గిరమావిలామపిస్వసేవినీమేవపవిత్రయిష్యతి॥ * * * * * * ౩

వ్యా॥ కవిః- కావ్యవర్ణ్యనాయకస్యోత్కర్షమావహన్స్వంప్రతిస్వయమావిష్కరోతి॥ పవిత్రమితి॥ అత్రయుగేఅస్మిన్కలియుగేతస్య నలస్యకథాస్మృతాసతీజగల్లోకంరసక్షాళనయేవాంబుక్షాళనయేవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని॥ దేహధాత్వంబుపారదా ఇతిరసశబ్దార్థోక్తౌ విశ్వః- పవిత్రమాత

తేశుభ్రంకరోతి- సాతత్కథా ఆవిలాంకలుషామపి స్వసేవినీమేవస్వంసేవమానాం నిరంతరకీర్తనపరామిత్యర్థః - మద్గిరంనకథంపవిత్రయిష్యతి - పవిత్రంకరిష్యత్యేవేత్యర్థః॥ కార్కోటకస్యనాగస్యదమయంత్యానలస్యచ । ఋతుపర్ణస్యరాజర్షేః కీర్తనంకలినాశనమితిస్మరణాదితిభావః - యాస్మృతిమాత్రేణశోధనీసాకీర్తనాత్కిముతేతికైముత్య న్యాయేన శోధకత్వోక్తేరర్థాపత్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ ఏకస్యవస్తునోభావాదన్యత్రవస్త్వన్యథాభవేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥ * * ౩

మూ ॥ అధీతిబోధాచరణప్రచారణైర్దశాశ్చతస్రః ప్రణ
యన్నుపాధిభిః । చతుర్దశత్వంకృతవాన్కుతస్స్వయంనవే
ద్మివిద్యాసుచతుర్దశస్వయమ్ ॥ * * * ౪

వ్యా ॥ అథాస్యపూర్వోక్తగుణాద్భుతత్వం ప్రపంచయతి॥ అయంనలశ్చతుర్దశసువిద్యాసువేదవేదాంగాదిషు ॥ శ్లో॥ అంగానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశేతిస్మరణాదితిభావః - అధీతిరధ్యయనంబోధోర్థావగతిః ఆచరణంతదర్థానుష్ఠానం ప్రచారణమధ్యాపనంతైశ్చతుర్భిరుపాధిభిర్విశేషణైః॥ ని॥ ఉపాధిర్ధర్మచింతాయాంకైతవేపివిశేషణఇతివిశ్వః- చతస్రఃదశాఃఅవస్థాఃప్రణయన్ ప్రాపయన్ అర్థాద్విద్యానామేవకర్మత్వం ఆధారత్వంతువక్ష్యమాణచతుర్దశత్వధర్మాపేక్షయేతివివేకః-చతస్రోదశా అవస్థాయాసాంతాసాంభావశ్చతుర్దశత్వం ॥ సూ ॥ త్వతలోర్గుణవచనస్యేతిపుంవద్భావోవక్తవ్యఇతిస్త్రియాఃపుంవద్భావఃసంజ్ఞాజాతివ్యతిరిక్తాశ్చగుణవచనాఇతిసంప్రదాయః- చతుర్దశసంఖ్యాకత్వంగమ్యతే-తదభేదాధ్యవసాయేనవిరోధమాభాసయతి- కుతఃకథంవాస్వయంకృతవాన్ నవేద్మితత్కారణందుర్విజ్ఞేయమిత్యర్థః - స్వతస్సిద్ధస్యస్వయంకరణంకథంపిష్టపేషణాదిత్యేకోవిరోధః - చతుర్దశానాంచతుర్థావృత్తౌషట్పంచాశతః కథంచతుర్దశత్వమిత్యపరః - చతురవస్థాపరత్వేనతత్పరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ శ్లో ॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ - ఫలవదర్థావబోధపర్యంతోస్య విద్యాపరిశ్రమఇతిభావః ॥ * * * * * * ౪

మూ ॥ అముష్యవిద్యారసనాగ్రనర్తకీత్రయీవనీతాంగగుణే
నవిస్తరమ్ । అగాహతాష్టాదశతాంజిగీషయానవద్వయద్వీప
పృథగ్జయశ్రియామ్॥ * * * * * ౫

వ్యా॥ అముష్యేతి॥ అముష్యనలస్యరసనాగ్రనర్తకీరసనాగ్రసంచారిణీత్యర్థః - శిల్పినిష్వున్షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ - సావిద్యా సూదవిద్యేత్యర్థః - అస్యాశ్చరసనేంద్రియగ్రాహ్యార్థప్రతిపాదకత్వాద్రసనాగ్రనర్తకీతివ్యపదేశః - త్రయీవత్రివేద ఇవ॥ ని॥ ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయీత్యమరః - అంగానాం అంగభూతానాం - రసానాంషణ్ణాంగుణేన ఉల్బణానుల్బణసమతారూపేణత్రివిధేనధర్మేణ అన్యత్రాంగానాంషణ్ణాంనిరుక్తాదీనాంగుణేనఆవృత్త్యావిస్తరంప్రపంచం నీతాసతీనవానాంద్వయంలక్షణయానవకద్వయం - అష్టాదశేత్యర్థః - తస్యద్వీపానాంయాః పృథగ్భూతాజయశ్రియస్తాసాంజిగీషయాజేతుమిచ్ఛయేవేత్యర్థః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా - అష్టాదశత్వం - అగాహతఅభజతవిద్యాపక్షే షణ్ణాంరసానాముక్తరీత్యాత్రైగుణ్యాత్ త్రయీపక్షేత్వేకైకవేదస్యైకైకాంగవైశిష్ట్యేనషాడ్విధ్యాచ్చాష్టాదశత్వలాభో విద్యాహ్యష్టాదశస్మృతా ఇతిస్మరణాత్ - అంగవిద్యాగుణేనత్రయ్యా అష్టాదశత్వమిత్యుపాధ్యాయవిశ్వేశ్వరభట్టారకవ్యాఖ్యానేతు అంగానివేదాశ్చత్వార ఇత్యథర్వణస్యపృథగ్వేదత్వేత్రయీత్వహానిస్త్రయ్యాంతర్భావేతునాష్టాదశత్వసిద్ధిరితిచింత్యం - ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ శ్లో

మూ॥ దిగీశబృందాంశవిభూతిరీశితాదిశాంసకామప్రసభా
పరోధినీమ్। బభారశాస్త్రాణిదృశంద్వయాధికాంనిజత్రినేత్రా
వతరత్వబోధికామ్॥ * * * * * ౬

వ్యా॥ దిగీశబృందస్యఇంద్రాదిదిక్పాలకసంఘస్యాంశామాత్రాస్తేషాంవిభూతిర్మహిమా॥ శ్లో॥ అష్టాభిశ్చ సురేంద్రాణాంమాత్రాభిర్నిర్మితోనృప ఇతిస్మరణాదితిభావః - అత్రనలస్యవిభూతేర్భేదేప్యభేదోక్త్యాతిశయోక్తిః - దిశామీశితాదిశామితిబహువచనాదింద్రాదీనామేకైకదిగీశత్వం నలస్య సర్వదిగీశత్వమితివ్యతిరేకోవ్యజ్యతే - సనలఃకామస్వేచ్ఛయాః ప్రసభంబలాత్కారమవరుణద్ధీతితథోక్తాం - స్వేచ్ఛావృత్తినివారికామిత్యర్థః - అన్యత్రకందర్పఘ్నీమిత్యర్థః - నిజమాత్మీయంయత్త్రినేత్రావతరత్వందిగీశాంశప్రభవత్వప్రయుక్తమీశ్వరావతారత్వంతస్యబోధికాంజ్ఞాపికాంతృతీయదృశ ఈశ్వరలక్షణత్వాదితిభావః - అత్ర *కర్తరిచ - ఇతికృద్యోగలక్షణసమాసస్యైవనిషేధాచ్ఛేషషష్ఠీతిసమాసఃతత్ప్రయుక్తమితిసూత్రకారాదిప్రయోగదర్శనాదితి - శాస్త్రాణిశ్రుతిస్మృత్యాదీని ద్వయాధికాంతృతీయాందృశమితిరకం - బభార - ఈశ్వరాంశత్వంసిద్ధమిత్యర్థః - విశాలాక్షోవిశాస్త్రై -

తుష్మానాసీదితిభావఃఅవతరత్వఇత్యత్ర - ఋూదోరిత్య ప్రత్యయస్తేనతరశబ్దే
నావశబ్దస్యసుప్సు పేతిసమాసః - నతూపసృష్టాత్ప్రత్యయోత్పత్తిః- అవేతృస్త్రోర్ఘఞ్ - ఇతిఘఞ్ ప్రత్యయస్స్యాత్ - సతితుతస్మిన్నవతారఇతిస్యాత్
అత్రోక్తయోఃరూపకాతిశయయోస్సంసృష్టిః॥ * * * ౫

మూ॥ పదైశ్చతుర్భిస్సుకృతేస్థిరీకృతేకృతేమునాకేనతపః ప
పేదిరే। భువంయదేకాంఘ్రికనిష్ఠయాస్పృశన్దధావధర్మో
పికృశస్తపస్వితామ్॥ * * * * ౬

వ్యా॥ పదైరితి॥ అమునానలేనకృతేకృతయుగేధర్మస్యవృషరూపత్వాచ్చతుర్భిఃపదైశ్చరణైస్తుర్యభాగైశ్చసుకృతేస్థిరీకృతేసతితపః కేన ప్రపేదిరే సర్వేపిప్రాప్తాఏవేత్యర్థః- కుతఃయస్మాదధర్మోపికృశస్సన్నేకాంఘ్రికపాదస్యకనిష్ఠయాంగుళ్యాభువంస్పృశన్ - కృతేహ్యధర్మస్య లేశతస్సంభవాదంశేనస్పృశతీత్యర్థః- తపస్వితాంతాపసత్వందీనత్వంచదధౌ॥ ని॥ మునిదీనౌ తపస్వినావితివిశ్వః అస్యశాసనాదధర్మోపిధార్మికోభూత్కిముతాన్య ఇతిభావః-అతఏవార్థాపత్తిరలంకారః- తేనాధర్మోపిధార్మికోభవతీతి విరోధోవ్యజ్యతే॥ * * * * * * * ౬

మూ॥ యదస్యయాత్రాసుబలోద్ధతంరజఃస్ఫురత్ప్రతాపా
నలధూమమంజిమ। తదేవగత్వా పతితంసుధాంబుధౌదధాతి
పంకీభవదంకతాంవిధౌ॥ * * * * ౭

వ్యా॥ యదితి॥ అస్యనలస్య - యాత్రాసుబలోద్ధతంసైన్యోత్క్షిప్తం స్ఫురతఃప్రతాపస్యైవానలస్యయోధూమస్తస్యైవమంజిమామంజుత్వంయస్యతత్తథోక్తం - సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః మంజుశబ్దాదిమనిచ్-యద్రజఃతదేవగత్వాసుధాంబుధౌపతితంసత్పంకీభవత్ ద్రవద్రవ్యమేళనాత్పంకీభూతం-విధౌచంద్రే అంకతాంకళంకత్వందధాతి-పంకాదుత్పన్నఃపంకిలోభవతిపంకిలత్వం చాస్యాన్యథాన సంభవేదితిభావః రూపకసంసృష్టాగమ్యోత్ప్రేక్షా॥ * * * * * * * ౭

మూ॥ స్ఫురద్ధనుర్నిస్వనతద్ఘనాశుగ ప్రగల్భవృష్టివ్యయిత
స్య సంగరే। నిజస్య తేజశ్శిఖినః పరశ్శతావితేనురింగాలమి
వాయశఃపరే॥ * * * * * * ౮

వ్యా॥ స్ఫురదితి॥ సంగరేయుద్ధేశతాత్పరేపరశ్శతాఅపరిమితా ఇత్యర్థః
పంచమీతియోగ విభాగాత్సమాసః రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్య పర

నిపాతః పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః పరేశ త్రవః స్ఫురంతౌ ధనుర్నిస్వనౌ నిజచాపతద్ఘోషావేవ ఇంద్రచాపగర్జితే యస్య సతథోక్తః సచాసౌ ఘనస్త ద్ఘనః సనల ఏవ ఘనస్తస్యాశుగానాం ప్రగల్భవృష్టిర్మహావృష్టిః - సైన్యాశుగేన వాయునా ప్రగల్భవృష్టిః॥ ని॥ ఆశుగౌ వాయువిశిఖావిత్యమరః- తయా అవ్యయితస్య నిర్వాపితస్య- విశ్వూర్వాదయేః కర్మణి క్తః నిజస్య తేజశ్శిఖినః ప్రతాపాగ్నేరింగాలమంగారమివేత్యుత్ప్రేక్షా - దేశ్యశబ్దోయం అయశోపకీర్తిం వితేనుః అయశశ్శ్యామమితికవిప్రసిద్ధిః అసపత్న్యేయమితిభావః రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ * * * * * * ౯

మూ॥ అనల్పదగ్ధారిపురానలోజ్జ్వలైర్నిజప్రతాపైర్వల
యంజ్వలద్భువః। ప్రదక్షిణీకృత్య జయాయ సృష్టయా రరాజనీ
రాజనయా స రాజఘః ॥ * * * * ౧౦

వ్యా॥ అనల్పేతి॥ రాజ్ఞో హంతీతి రాజఘః శత్రుఘాతీత్యర్థః * రాజఘ ఉపసంఖ్యానమితి నిపాతః సనలః అనల్పం దగ్ధాన్యరిపురాణి యైస్తే అనల్పదగ్ధారిపురాః అతఏవానలవదుజ్జ్వలా అనలాయమానాః స్తైర్నిజప్రతాపైరేవ జయాయ సృష్టయా నీరాజనయా ఆరాత్రికయా జ్వలద్దీవ్యమానం భువో వలయం ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రదక్షిణం పరిభ్రమ్య రరాజ। అత్ర జ్వలత్ప్రతాపానలోనలః దిగ్జైత్రయాత్రాయాం ప్రాచ్యాదిప్రాదక్షిణ్యేన భూమండలం పరిభ్రమన్ నిజప్రతాపనీరాజనయా భూదేవతాం నీరాజయన్నివ రరాజేత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా కించ ప్రతాపానలైర్నీరాజనయేతి ప్రతాపానలస్య నీరాజనత్వరూపణముఖాదరిపురాణాం వర్తిత్వరూపణగమకమిత్యేకదేశవర్తి తదుత్థాపితా చేయముత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ * * * * * * * * ౧౦

మూ॥ నివారితాస్తేన మహీతలేఖిలే నిరీతిభావంగమితేతివృ
ష్టయః। న తత్యజుర్నూనమనన్యసంశ్రయాః ప్రతీపభూపాలమృ
గీదృశాందృశః ॥ * * * * * ౧౧

వ్యా॥ నివారితా ఇతి॥ తేన నలేన నిరీతిభావం ఈతిబాధారహితత్వం గమితే అఖిలే మహీతలే నివారితా నిష్కాసితా అపశరణంగతా అతివృష్టయః అనన్యసంశ్రయా ఆశ్రయాంతరశూన్యాస్సత్యః ప్రతీపభూపాలమృగీదృశాం శత్రువధూనాం దృశశ్చక్షూంషి న తత్యజుః యథా నిష్కాసితా అపశరణంగతాస్తత్రైవ తద్రాజ్ఞయా కుత్రచిత్తిష్ఠంతి తద్వదిత్యర్థః నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా అరివధూత్త

స్మార్యోనిరంతరంరుదంతీతిభావః॥ శ్లో ॥ అతివృష్టిరనావృష్టిర్మూషకాశ్శలభా శ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడేతా ఈతయస్స్మృతాఇతి ॥ ౧౧

మూ॥ సితాంశువర్ణైర్వయతిస్మతద్గుణైర్మహాసివేమ్నస్స
హాకృత్వరీబహుమ్ । దిగంగనాంగావరణంరణాంగణేయశః ప
టంతద్భటచాతురీతరీ ॥ * * * * ౧౨

వ్యా॥సితాంశువర్ణైరితి॥మహాసిరేవవేమావాయదండః॥సి॥పుంసివేమా వాయదండఇత్యమరః॥తస్యసహకృత్వరీసహకారిణీ॥సహేచేతిక్వనిప్ ప్రత్యయః॥వనోరచఇతిఙీప్ రేఫశ్చ। తస్యనలస్యభటానాంచాతురీచాతుర్యం సైవతురీవయనసాధనవిశేషస్సైవకర్త్రీసితాంశోశ్చంద్రస్యేవ వర్ణోయే షాంతైశ్శుభ్రైరిత్యర్థః- అన్యత్రసితాశ్శుక్లా అంశూనామవయవానాంవర్ణాః కారణత్వేనయేషాంతైః కారణగుణపూర్వకైరిత్యర్థః- తద్గుణైఃతస్యనలస్యగు ణైశ్శౌర్యధైర్యాదిభిస్తైరేవగుణైఃతంతుభిశ్శ్లిష్టరూపకం దిశామేవాంగనానానా మంగావరణంగాత్రసంవరణంబహుసుమహాంతంయశఏవపటంరణాంగణేవయ తిస్మతతానరూపకాలంకారః ॥ * * * * * ౧౨

మూ॥ ప్రతీపభూపైరివకింతతోభియావిరుద్ధధర్మైరపిభే
త్తృతోజ్ఝితా । అమిత్రజిన్మిత్రజిదోజసాసయద్విచారదృక్చా
రదృగప్యవర్తత ॥ * * * * ౧౩

వ్యా॥ ప్రతీపభూపైరితి॥ ప్రతీపభూపైః ప్రతిపక్షరాజైరివ విరుద్ధధ ర్మైస్సహానవస్థాయిధర్మైరపితతోనలాద్భియాభయేనభేత్తృతాస్వా శ్రయభేదకత్వముజ్ఝితాత్యక్తాకిం కుతోయద్యస్మాత్సనలః ఓజసాతేజ సామిత్రజిత్సూర్యజిదపి అమిత్రజిన్మిత్రజిన్న భవతీతివిరోధఃశత్రుజిదిత్యవి రోధఃచారదృక్రాజానశ్చారచక్షుష ఇతిశాస్త్రాత్ । గూఢచారచక్షురపి విచారదృక్చారదృఙ్న భవతీతివిరోధః విచారేణపశ్యతీత్యవిరోధః - అవ ర్తత అపర్విరోధే అత ఏవాయంవిరోధాభాసోలంకారః - ఏతదుప జీవనేనవిరుద్ధధర్మాణాంస్వాశ్రయభేదకత్వాభావోత్ప్రేక్షా - సాచప్రతీప భూపైరివేత్యుపమానుప్రాణితేతిత్రయాణాంసంకరః ॥ * * ౧౩

మూ॥ తదోజసస్తద్యశసస్స్థితావిమౌవృథేతిచిత్తేకురుతేయ
దాయదా। తనోతిభానోఃపరివేషకైతవాత్తదావిధిః కుండల
నాంవిధోరపి ॥ * * * * * ౧౪

వ్యా॥ తదోజసఇతి॥ తదోజసస్తత్ప్రతాపస్యతద్యశసః- స్థితౌసత్యాం

తయోస్స్థితయోరిత్యర్థః- ఇమావత్యుమాస్తౌ భానుశ్చవిధుశ్చవృథాన్యథా నితియదాఖదాది త్రేనరుతేఅనుసంధత్తే- తదా- తదాతదేత్యర్థః - పరివేష స్యకాదాచిత్కత్వాదితిభావః- విధిర్ద్విధాతాభానోర్విదోరపిపరివేషస్యపరిధేః కైతవాన్మిషాత్ ॥ ని ॥ పరివేషస్తుపరిధిరిత్యమరః-కుండలనాంకుండలరేఖాంత నోతి యథా లిఖంతోధికాతురవజనాయేతిభావః- విజితచంద్రార్కత్వతస్యకీ ర్తిప్రతాపావితిభావః- అత్రపరివేషమిషేణసూర్యాచంద్రమసోఃకుండలనో త్ప్రేక్షణాత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్షాసాచవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౧౪

మూ ॥ అయందరిద్రో భవితేతివైధసీంలిపింలలాటేర్థిజన
స్యజాగ్రతీమ్।మృషానచక్రేల్పితకల్పపాదపఃప్రణీయదారిద్ర్య
దరిద్రతాంనళః॥ * * * * * ౧౫

వ్యా ॥ అయమితీ ॥ అల్పితకల్పపాదపఃత్యాగశీలతయాస్వల్పీకృతకల్ప వృక్షోనలః - అర్థిజనస్య లలాటేజాగ్రతీంప్రకాశమానాం - అయంజనోద రిద్రోనిస్స్వభవిష్యతీత్యేవంరూపాం- వైధసీంవైధాత్రీంలిపిం అక్షరవిన్యా సం- దారిద్ర్యదరిద్రతాందారిద్ర్యరహితత్వం ప్రణీయ సంపాద్య - మృషామి థ్యానచక్రే - బ్రహ్మశాసనస్యాన్యథాకర్తుమశక్యత్వాత్కథంచిదస్యాప్య ర్థవత్తాంసంపాదితవానిత్యర్థః- బ్రహ్మలిఖితమప్యన్యథాకర్తుంక్షమోయ మితిభావః - ఏవంకరణాసంబంధేపసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ॥ ౧౫

మూ॥ విభజ్యమేరుర్నయదర్థిసాత్కృతోనసింధురుత్స
ర్గజలవ్యయైర్మరుః । అమానితత్తేననిజాయశోయుగంద్విఫా
లబద్ధాశ్చికురాశ్శిరస్స్థితమ్ ॥ * * * ౧౬

వ్యా ॥ విభజ్యేతి ॥ మేరుర్విభజ్య అర్థిసాదర్థ్యధీనః * దే యేత్రాచేతిసాతిప్రత్యయః - నకృతః - సింధురుత్సర్గజలస్య వైదానాంబు వినియోగైర్మరుర్నిర్జలదేశోనకృతఇతియత్ - తేననలేనతత్పూర్వోక్త మయశోయుగమపకీర్తిద్వయం - ద్వయోఃఫాలయోశ్శిరోభాగయోర్బ ద్ధాశ్చికురాశ్శిరోరుహాస్సత్ శిరస్స్థితమమానితి ద్విధాకృతకేశరూపేణ యశోయుగళమేవస్వశిరసిస్థితమన్యతేత్యర్థః- మన్యతేఃకర్మణిలఙ్ కే నకాణ్ణవర్ణనేమ్యేనాయశో రూపణా కుంపకాలంకారః ॥ త్ర

మూ॥ అజస్రమభ్యాశముపేయుషాసమంముదైవదేవఃకవి
నాబుధేనచ । దధౌపటీయాన్సమయంనయన్నయం దినేశ్వర
శ్రీరుదయందినేదినే. * * * ౧౪

వ్యా॥అజస్రమితి॥దినేశ్వరస్యశ్రీరివశ్రీర్యస్య సఇతినిదర్శనాలంకారః - పటీయానయందేవోరాజా - సూర్యపక్షేసురశ్చ ॥ ని॥ దేవస్సురేషునేరాజ్ఞీతివిశ్వః - అజస్రంముదానన్దాత్మకృతసంతోషేణైవ - నతునిర్బంధేనేతిభావః - అభ్యాశంసమీపముపేయుషా * ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతినిపాతః - కవినాకవిభిర్బుధేన బుధైశ్చసమం - నతుదుష్టైరితి భావః - ఉభయత్రజాత్యేకవచనం - అన్యత్ర- బుధశుక్రాభ్యాంసహేత్యర్థః - తథాహచర్యంసూర్యస్యజ్యోతిశ్శాస్త్రాదవగంతవ్యం - సమయంకాలంనయన్ - దినేదినేప్రత్యహముదయమావిర్భావందధౌ - అత్రనిదర్శనశ్లేషయోస్సంకరః॥

మూ॥ అధోవిధానాత్కమలప్రవాళయోశ్శిరస్సుధానాదఖి
లక్షమాభుజామ్ । పురేదమూర్ధ్వంభవతీతి వేధసాపదంకి
మస్యాంకితమూర్ధ్వరేఖయా॥ * * ౧౫

వ్యా॥ అధఇతి॥ కమలప్రవాళయోఃపద్మపల్లవయోఃకవర్ణయోః - అధోవిధానాదధఃకరణాత్తిరస్కరణాచ్చేతిసౌందర్యాతిశయోక్తిః - అఖిలక్షమాభుజాంసర్వరాజ్ఞాంశిరస్సుధానాదితిశౌర్యాతిశయోక్తిఃఇదమస్యనలస్యపదంచరణమూర్ధ్వముత్కృష్టముపరిస్థంచ - పురాభవతిభవిష్యతి * యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్ - ఇత్థం - మత్వేతిశేషః - గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - వేధసాకర్త్రా - ఊర్ధ్వరేఖయాంకితం సౌందర్యశౌర్యాభ్యాంసర్వోత్తరంభవతీతిజ్ఞాపనార్థంచిహ్నితంకిమిత్యుత్ప్రేక్షా - ఊర్ధ్వరేఖాంకితపాదస్సర్వోత్తరోభవతీతిసాముద్రికాః॥ ౧౫

మూ॥ జగజ్జయంతేనచకోశమక్షయంప్రణీతవాంశ్శైశ
వశేషవానయమ్ । సఖారతీశస్యఋతుర్యథావనంవపుస్తథా
లింగదథాస్యయౌవనమ్॥ * * * ౧౬

వ్యా॥ ఏవమస్యగుణాద్భుతత్వమభిధాయాధునావక్ష్యమాణకథోపయోగితయాస్యయౌవనప్రాప్తిమాహ॥ జగదితి॥ అయంనలశ్శైశవశేషవానీషదవశిష్టశైశవావస్థఏవ - జగజ్జయంప్రణీతవాన్ - తేనజగజ్జయేనఅక్ష

యం కౌశేయమర్ధజాతంచ - ప్రణీతవాన్ సంపాదితవాన్ - అథ రతీశస్య స
ఖా మదనమిత్రం - ఋతుర్వసంతో వనం యథా - తథా యౌవనమస్య వపురా
లింగదాశ్లిష్యత్ - రతీశస్యేత్యత్ర * ఋత్యక ఇతి సూత్రేణ పాక్షికః ప్రకృతి
భావః - ఉపమాలంకారః॥ * * * * * ౧౯

మూ॥ అధారి పద్మేషు తదంఘ్రిణా ఘృణా క్వ తచ్ఛయచ్ఛా
యలవోపి పల్లవే। తదాస్యదాస్యేపి గతోధికారితాం న శారదః
పార్వికశర్వరీశ్వరః॥ * * * ౨౦

వ్యా॥ అథ యౌవనం వర్ణయతి ॥ అధారీతి ॥ తదంఘ్రిణా తచ్చరణేన
పద్మేషు విషయే ఘృణా జుగుప్సా అవజ్ఞేతి యావత్ ॥ ని ॥ ఘృణా జుగుప్సా కృప
యోరితి విశ్వః అధారి ధృతా - తేషామతినీచత్వాదితి భావః - పల్లవే తచ్ఛయస్య
తత్పాణేశ్ఛాయా తచ్ఛయచ్ఛాయం ॥ ని॥ పంచశాఖశ్శయః పాణిరిత్యమరః *
విభాషా సేనేత్యాదినా సమాసే ఛాయాశబ్దస్య నపుంసకత్వం - తస్యా లవో లే
శోపి క్వ కుతః శరది భవశ్శారదః * సంధివేలాదృతునక్షత్రేభ్య ఇత్యణ్ - పర్వ
ణి భవః పార్వికః * కాలాత్ ఠఞ్ స్ధిత ఇతి టిలోపః సచాసౌ శర్వరీశ్వరశ్చేతి తదా
స్యదాస్యేపి నలముఖకైంకర్యేప్యధికారితాం యోగ్యతాం న గతః అతోస్యసా
దపాణిముఖకు ప్రతిమమితి భావః అత్రాంఘ్ర్యాదీనాం పద్మాదిషు ఘృణాసం
బంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ * * * ౨౧

మూ॥ కిమస్య రోమ్ణాం కపటేన కోటిభిర్విధిర్న రేఖాభిరజీ
గణద్గుణాన్। న రోమకూపౌఘమిషాజ్జగత్కృతా కృతాశ్చకిం
దూషణశూన్యబిందవః॥ * * * ౨౨

వ్యా॥ కిమితి॥ విధిర్బ్రహ్మా అస్య నలస్య గుణాన్ రోమ్ణాం కపటేన మిషేణ
కోటిభిః రేఖాభిః నాజీగణత్ నగణితవాన్ కిం * ఈ చ గణ ఇతి గణేరభ్యాసస్యేత్
కారః గణేర్ణౌ చఙ్ - జగత్కృతా విధాత్రా రోమకూపానామోఘస్య మిషాత్
దూషణానాం దోషాణాం శూన్యస్యాత్యంతాభావస్య బిందవో జ్ఞాపకవర్తు
ల రేఖాః న కృతాః కిం అస్మిన్ గుణా ఏవ దోషా న సంతీతి భావః అత్ర రోమ్ణాం రో
మకూపానాంచ కపటమిషశబ్దాభ్యాం తాద్రూప్యాపహ్నవేన గుణగణనారే
ఖాత్వదూషణ శూన్యబిందుత్వయో రుత్ప్రేక్షణాత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్ష
యోస్సంసృష్టిః॥ * * * * * * * ౨౨

మూ ॥ అముష్య దోర్భ్యామరిదుర్గలుంఠనే ధ్రువం గృహీ
తార్గళదీర్ఘపీనతా । ఉరశ్శ్రియూతత్రచ గోపురస్ఫుర
త్కవాటదుర్ధర్షతిరఃప్రసారితా ॥ * * * ౨౨

వ్యా ॥ అముష్యేతి ॥ అముష్య నలస్య దోర్భ్యామరిదుర్గాణాం లుంఠనే
భంజనే అర్గళానాం కవాటవిష్కంభదారూణాం ॥ ని ॥ తద్విషయాం భోగళం న
నేత్యమరః దీర్ఘాణి చపీనానిచ తేషాం భావో దీర్ఘపీనతా ఆయుతపీవర
త్వం గృహీతా ధ్రువం కిం చాముష్యోరశ్శ్రియా వక్షోలక్ష్మ్యకర్త్రా చ త
త్రారిదుర్గలుంఠనే గోపురేషు పురద్వారేషు స్ఫురతాం కవాటానాం దు
ర్ధర్షాణి చతిరః ప్రసారీణి చ తేషాం భావ స్తత్తా అప్రధృష్యత్వం విశాలత్వం
చేత్యర్థః సా గృహీతా ధ్రువం అర్గళదీర్ఘబాహురయం కవాటవక్షా ఇత్యు
త్ప్రేక్షావహితాత్యుత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ * * * ౨౨

మూ ॥ స్వకేళిలేశస్మితనిర్జితేందునో నిజాంశదృక్తర్జితపద్మ
సంపదః । అతద్వయీజిత్వరసుందరాంతరేణ తన్ముఖస్య ప్రతి
మా చరాచరే ॥ * * * * ౨౩

వ్యా ॥ స్వకేళీతి ॥ స్వకేళిలేశస్మితేన స్వవిలాసలేశస్మితేన నిర్జిత ఇందు
నో నిరాకృతచంద్రస్య నిజాంశేన స్వావయవేన దృశా దృష్ట్యా తర్జితపద్మసం
పదః భర్త్సితకమలసౌందర్యస్య తన్ముఖస్య తయోశ్చంద్రారవిందయోః ద్వ
యీ ద్వయం తస్యాః జిత్వరం జిష్ణుతరం సుందరాంతరం యస్మాన్నాస్తి తస్మిన్ చరా
చరే జగతి ॥ ని ॥ చరాచరం స్యాజ్జగతీ త్రివిశ్వః ప్రతిమా ఉపమానాస్తీత్యర్థః
అస్తీత్యర్థవతి పదోఽప్రయుజ్యమానోపి అస్తిరితి వచనాత్ అత్రచంద్రారవిం
దవిజయస్య విశేషణగత్యా నలముఖే అప్రతిమాన హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలంకారః ॥ * * * * * * ౨౩

మూ ॥ సరోరుహం తస్య దృశైవ నిర్జితం జితాస్స్మితేనైవ వి
ధోరపిశ్రియః । కుతః పరం భవ్యమహో మహీయసీ తదాననస్యోపమితౌ దరిద్రతా ॥ * * * ౨౪

వ్యా ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ ॥ సరోరుహమితి ॥ తస్య దృ
శైవ సరోరుహం నిర్జితం స్మితేన మందహాసేనైవ విధోరిందోః శ్రియః కాంత
యోపి జితాః పరం ఆభ్యామన్యద్భవ్యం రమ్యం వస్తు కుతః నకుత్రాపీత్యర్థః తత
దాననస్యోపమితౌ ఉపమానే మహీయసి దరిద్రతా నాస్తితా - అహో - అత్రా
పిచంద్రారవిందవిజయస్య వాక్యార్థస్య ముఖోపమాన దారిద్ర్య హేతుత్వా
ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ * * * * ౨౪

మూ ॥ స్వవాలభారస్యతదుత్తమాంగజైస్సమంచమర్యేవతులాభిలాషిణః । అనాగసేశంసతివాలచాపలంపునఃపునః
పుచ్ఛవిలోలనచ్ఛలాత్ ॥ * * * ౨౫

వ్యా॥ స్వవాలేతి ॥ చమరీమృగవిశేషస్య యమేవతదుత్తమాంగజైర్నలమూర్ధజైస్తులాభిలాషిణస్సామ్యాభిలాషలక్షణాపరాధిన ఇత్యర్థః - జఘన్యస్యోత్తమజన్మభిస్సహసామ్యాభిమానోపిమహానపరాధ ఇతిభావః - స్వవాలభారస్యనిజరోమనిచయస్య అనాగసేఅనవరాధాయ * క్వచిత్తవభావేసినఞ్సమాసఇష్యతే - పునఃపునః పుచ్ఛస్యవిలోలనచ్ఛలాద్విలోలనవ్యాజాద్వాలచాపలంరోమచాంచల్యం - వబయోరభేదాద్బాలచాపలంశంసతికథయతి - బాలచాపలంసోఢవ్యమితిసమాధత్తఇత్యర్థః - అత్రపుచ్ఛవిలోలనంఛలశబ్దేనాపహ్నుత్యవబయోరభేదాధ్యవసాయేనబాలచాపలత్వారోపాదపహ్నవభేదః॥ * * * * * * * ౨౬

మూ ॥ మహీభృతస్తస్యచమన్మథశ్రియానిజస్యచిత్తస్యచతంప్రతీచ్ఛయా । ద్విధాన్నృపేతత్రజగత్త్రయీభువాంనతభ్రువాంమన్మథవిభ్రమోభవత్ ॥ * * ౨౭

వ్యా ॥ అథాస్యయౌవనప్రవేశఫలంప్రస్తౌతి ॥ మహీభృతఇతి ॥ తస్యమహీభృతోనలస్యమన్మథస్యేవశ్రియాసౌందర్యేణ-నిజస్యాత్మీయస్యచిత్తస్యతంనలంప్రతీచ్ఛయారాగేణచ - తత్రతస్మిన్నృపేవిషయే - జగత్త్రయీభువాంలోకత్రయవర్తినీనాంనతభ్రువాం - ద్విధాద్వేధామన్మథవిభ్రమోభవత్ - తత్సౌందర్యాన్మన్మథభ్రాంతిఃసానురాగాన్మన్మథవికారశ్చ అభూదిత్యర్థః - శ్చాతిశాయిసౌందర్యమస్యేతిభావః - అత్రనళశ్రీవిశ్వవనితేచ్ఛయోశ్శ్లిష్టపదోపాత్తయోర్విభ్రమద్వయేన యథాసంఖ్యసంబంధాచ్ఛ్లేషసంకీర్ణోయథాసంఖ్యాలంకారః॥ * * * * * * ౨౭

మూ ॥ నిమీలనభ్రంశజుషాదృశాభృశంనిపీయతంయస్త్రిదశీభిరాజితః । అమూస్తమభ్యాసభరంవివృణ్వతేనిమేషనిస్స్వైరధునాపిలోచనైః॥ * * * ౨౮

వ్యా ॥ నిమీలనేతి ॥ త్రిదశీభిః- నిమీలనభ్రంశజుషానిమేషనివృత్తిభాజానిర్నిమేషయేత్యర్థః- దృశాదృష్ట్యా - తంనలంనిపీయ గాఢందృష్ట్వేత్యర్థః యోభ్యాసభరః ఆర్జితఃకృతః-అమూస్త్రిదశ్యఃతం అభ్యాసభరంఅవృత్త్యతిశయం-నిమేషనిస్స్వైర్నిమేషరహితైర్లోచనైః - అధునాపినివృణ్వతేత్ర

కటయంతీత్యర్థః - తాసాంస్వాభావికస్యానిమేషస్యతాదృఙ్నలనిరీక్షణాభ్యా
స వాసనయాతద్ధేతుకత్వముత్ప్రేక్షతే సాచ ఇవాద్యప్రయోగాద్గమ్యా॥ ౨౬॥

మూ॥ అద స్తదాకర్ణి ఫలాఢ్యజీవితం దృశోర్ద్వయం న స్తద
వీక్షి చాఫలమ్ । ఇతి స్మ చక్షుశ్శ్రవసాం ప్రియానలే స్తువంతి నిం
దంతి హృదా తదాత్మనః॥ * * * * ౨౭

వ్యా॥ అదఇతి॥ చక్షుశ్శ్రవసాంప్రియానాగకాంతాః - అదః ఇదంనో
స్మాకం దృశోర్ద్వయం చక్షుషోర్యుగం - తం నలమాకర్ణయతీతి తదాకర్ణిసత్ తా
సాం చక్షుశ్శ్రవస్త్వాదితి భావః - ఫలాఢ్యజీవితం - నవీక్షత ఇత్యవీక్షి - అతాదృ
తాచ్ఛీల్యేణినిః - తస్యావీక్షితదవీక్షి సదవశ్యత్సత్ అఫలం చేత్యేవం - నలేవిషయే
తదానలకాలే ఆత్మనస్స్వస్య హృదాచిత్తేన స్తువంతి నిందంతి స్మ - ఉభయకార
ణసంభవాదుభయకార్యోదయ ఇతి భావః - ఈదృశీస్నిందాస్తుత్యసంబంధే
పిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ * * * * * ౨౮

మూ॥ విలోకయంతీభిరజస్రభావనాబలాదముం నేత్రనిమీ
లనేష్వపి। అలంభి మర్త్యాభిరముష్యదర్శనే న విఘ్నలేశోపి నిమే
షనిర్మితః॥ * * * * * ౨౯

వ్యా॥ విలోకయంతీభిరితి॥ అజస్రభావనాబలాన్నిరంతరధ్యాన ప్రభా
వాత్ - అముంనలం నేత్రనిమీలనేషు నిమేషావస్థాస్వపి - విలోకయంతీభిరున్మే
షావస్థాస్వివసాక్షాత్కుర్వంతీభిః మర్త్యాభిర్మానుషీభిః అముష్యనలస్య - దర్శ
నే నిమేషనిర్మితో నిమీలనకృతో విఘ్నలేశోపి నాలంభి నాలాభి * విభాషాచిణ్ణ
ములోరితి వికల్పాన్నుమాగమః - అత్రమర్త్యానాం సర్వావస్థాలోకనాసంబంధే
పితత్సంబంధనాదతిశయోక్తిః॥ * * * * * ౨౯

మూ॥ నకానిశిస్వప్నగతం దదర్శతం జగాద గోత్రస్ఖలితే చ
కానతమ్ । తదాత్మతాధ్యాతధవారతే చ కా చకార వస్వాస్వమ
నోభవోద్భవమ్॥ * * * * * ౩౦

వ్యా॥ నేతి॥ కాస్త్రీనిశిస్వప్నగతం - స్వప్నలబ్ధమిత్యర్థః - తం నలం నద
దర్శ - గోత్రస్ఖలితే నామవిపర్యాసేచ - తం కా న జగాద - నాజుహావేత్యర్థః - రతే
చ కా వా తదాత్మతయా నలాత్మకత్వేన ధ్యాతధవా భావితనిజప్రియా సతీ - స్వా
స్యమనోభవోద్భవం మన్మథోద్రేకం నచకార - సర్వాపి సర్వం చకారేత్యర్థః కా

మాంధాత్రాకింనకుర్వంతీతిభావః - అత్రాపిదర్శనాద్యసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ * * * * * * * * ౩౦

మూ॥ శ్రియాస్యయోగ్యాహమితిస్వమీక్షితుంకరేతమా
లోక్యసురూపయాధృతః। విహాయభైమీమపదర్పయాకయా
నదర్పణశ్శ్వాసమలీమసఃకృతః॥ * * * ౩౧

వ్యా॥ శ్రియేతి॥ తంనలమాలోక్యశ్రియారామణీయకేన - అహమస్యయోగ్యా అనురూపేతిస్వమాత్మానమీక్షితుంపరీక్షితుంకరేధృతోదర్పణః సురూపయారమ్యయైవనాహమస్యయోగ్యేతిబుధ్యమానయాచ॥ ని॥ ప్రాప్తరూపోబుధేరమ్యేవ్యభిరూపస్సురూపవదితివిశ్వః - అతఏవాపదర్పయావిగతాహంకారయాకయాస్త్రియా - భైమీంవిహాయదమయంతీంవర్జయిత్వా - శ్వాసైరుష్మఖనిశ్వాసైర్మలీమసోమలినః * జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినానిపాతః - నకృతః - సర్వయాపికృతఏవేత్యర్థః - దర్పణేనిజనైరూప్యదర్శనాదతిసుందరోపితదభిలాషచాపలాల్లజ్జితా ఇతిభావః॥ - అత్రాపిసర్వాసామేవంవిధవ్యాపారాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ * * * ౩౧

మూ॥ యథోహ్యమానఃఖలుభోగభోజినాప్రసహ్యవైరోచ
నిజస్యపట్టణమ్। విదర్భజాయామదనస్తథామనోనలావరు
ద్ధంవయసైవవేశితః॥ * * * * ౩౨

వ్యా॥ ఏవంనలస్యలోకోత్తరసౌందర్యద్యోతనాయస్త్రీమాత్రస్యతంప్రత్యనురాగముక్త్వా సంప్రతిదమయంత్యాస్తమాహ॥ యథేతి॥ మదనః - ప్రాక్ప్రద్యుమ్నావతార ఇతిభావః - భోగభోజినాసర్పకాయఖాదినా - వయసాఖగేనగరుడేన ఉహ్యమానఊఢస్సన్ - వహేఃకర్మణియకిసంప్రసారణే పూర్వరూపం - అనలావరుద్ధమగ్నిపరివేష్టితం - విరోచనస్యాపత్యంపుమాన్ వైరోచనిఃబలిఃతజ్జస్యబాణాసురస్యపట్టణంప్రసహ్యయథావేశితఃఖలు॥ శ్లో॥ తతోగరుడమారుహ్యస్మృతిమాత్రాగతోహరిః। బలప్రద్యుమ్నసహితోబాణస్యప్రయయౌపురీమిత్యుషాహరణేవిష్ణుపురాణాత్ - తథానలావరుద్ధంనలాక్రాంతం - విదర్భజాయాఃదమయంత్యాః - మనఃభోగభోజినాసుఖభోజకేన॥ ని॥ భోగస్సుఖేస్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః * భుజే

ర్ణ్యంతాణ్ణినిః - వయసా యౌవనేనైవ కర్త్రా - ఖగే నైవేతి గమ్యతే ॥ ని ॥ ఖగ బాల్యాదినోర్వయ ఇత్యమరః ఊహ్యమానః వరైస్తర్క్యమాణః - న తూక్త్యా గృహ్యమాణః * ఊహ్వితర్కార్థాత్కర్మణి యక్ - వేశితః ప్రవేశితః - రాగిణాం చేతసి యౌవనమేవ మదనదోహనమితి భావః - అత్ర యథోహ్యమానః మనోన లేతి చ శబ్దశ్లేషః - అన్యత్ర అర్థశ్లేషః - శ్లిష్టవిశేషణా చేయముపమా - సా చ వయసేతి వయసోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః ॥

మూ॥ నృపేఽనురూపే నిజరూపసంపదాం దిదేశ తస్మిన్ బహు
శః శ్రుతిం గతే । విశిష్య సా భీమనరేంద్రనందినీ మనోభవాజ్ఞైక
వశంవదం మనః ॥ * * * * * ౩౩

వ్యా ॥ ఇహ విరహిణాం చక్షుః ప్రీత్యాదయో దశావస్థాస్సంతి - తత్ర చక్షుః ప్రీతిశ్శ్రవణానురాగస్యోపలక్షణం - అతస్తత్పూర్వికాం మనస్సంగాఖ్యాం ద్వితీయావస్థామాహ ॥ నృప ఇతి ॥ సా భీమనరేంద్రనందినీ దమయంతీ - నంద్యాదిత్వాల్ల్యుట్ ప్రత్యయః - నిజరూపసంపదాం స్వలావణ్యసంపత్తీనాం అనురూపే - బహుశో బహుభ్య ఇత్యర్థః * బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామిత్యపాదానార్థే శస్ప్రత్యయః - శ్రుతిం శ్రవణం గతే - ఏతేన శ్రవణానురాగ ఉక్తః - తస్మిన్నృపే నలే మనోభవాజ్ఞాయా ఏకవశంవదం ఏకైకస్యైవ విధేయం శివభాగవతవత్సమాసః * ప్రియవశే వదః ఖచ్ - అరుర్ద్విషదిత్యాజంతస్యముమ్ - మనో విశిష్య దిదేశ - అస్యేదమితి నిశ్చిత్యాతిససర్జేత్యర్థః - తద్గుణశ్రవణాత్తదాసక్తచిత్తాభూదిత్యర్థః ॥ * * * * ౩౩

మూ ॥ ఉపాసనామేత్య పితుస్స్మ రజ్యతే దినే దినే సావసరేషు
వందినామ్ । పఠత్సు తేషు ప్రతిభూపతీనలం వినిద్రరోమాజని శృ
ణ్వతీ నలమ్ ॥ * * * * * ౩౪

వ్యా ॥ అథాస్యాశ్శ్రవణానురాగమేవ చతుర్భిర్వర్ణయతి ॥ ఉపాసనామితి ॥ సా భైమీ దినే దినే ప్రతిదినం * నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విర్భావః - వందినాం స్తుతిపాఠకానామవసరేషు పితురుపాసనాం సేవామేత్య ప్రాప్య తేషు వందిషు భూపతీన్ ప్రతిభూపతీనుద్దిశ్య పఠత్సు స్తుతివిశేషైర్నలం రజ్యతే స్మ అనురక్తాభూదిత్యర్థః - అత ఏవ వినిద్రరోమా హృష్టరోమా అజనీతి సాత్త్వికో

క్తిః జనేః కర్ణ రిలుజ్ * దీపజచేత్యాదినా శ్చిణాదేశః - నలగుణ శ్రవణజ న్యోరాగ స్తస్యారోమాంచేనవ్య క్తోభూదిత్యర్థః॥ * * ౩౪

మూ ॥ కథానుషంగేషు మిథ స్సఖీముఖా త్తృణేపి ।తన్వ్యా నలనామని శ్రుతే । ద్రుతంవిధూయాన్యదభూయతానయా ముదాతదాకర్ణ నసజ్జకర్ణయా ॥ * * ౩౫

వ్యా ॥ కథానుషంగేష్వితి ॥ మిథోన్యోన్యం - రహసివా - కథానుషంగేషు వి|సంఘగోష్ఠీప్రసంగేషుసఖీముఖాన్నలనామనినలాఖ్యేతృణేపి ॥ ని ॥ నలః పోటగళేరాజ్ఞీతివిశ్వః - శ్రుతే- అనయాతన్వ్యాదమయంత్యాద్రుతమన్యత్కార్యాంతరంవిధూయనిరాకృత్యముదాహర్షేణతదాకర్ణనేనలశబ్దాకర్ణనే- సజ్జకర్ణయాదత్తకర్ణయా అభూయత అభావి భువోభావేలజ్ - అత్రాంతరేప్రయుక్తోపినలశబ్దోన్యపస్మారకతయాతదాకర్ణనోఽభూదితి రాగాతిశయోక్తిః॥

మూ ॥ స్మరాత్పరాసోరనిమేషలోచనాద్బిభేమితద్భిన్నము దాహరేతిసా । జనేనయూనఃస్తువతాతదాస్పదేనిదర్శనంనైషధమభ్యషేచయత్॥ * * * * ౩౬

స్మరాదితి ॥ పరాసోర్మృతాత్ - అతఏవానిమేషలోచనాన్నిశ్చలాక్షాద్దేవాదితిచగమ్యతే - ఉభయథాపిభయహేతుక్తిః స్మరాద్బిభేమి - తద్భిన్నంతతోన్యముదాహరతత్సదృశంనిదర్శయేత్యేవంసాదమయంతీయూనః స్తువతాజనేనప్రయోజ్యకర్త్రా - తదాస్పదేతత్స్థానేనిదర్శనదృష్టాంతంనైషధంనిషధానాంరాజానంనలం * జనపదశబ్దాత్క్షత్రియాదఞ్ - అభ్యషేచయత్ - పరాసోస్థానేతత్సదృశపవాభిషేక్తవ్యస్య చనరాదన్యోనాస్తీతితస్మిన్నేవాచాహృతేసహర్షంశృణోతీతిరాగాతిశయోక్తిః * ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినాఅభ్యాసాయేషిపత్వం॥ * * * * * ౩౬

మూ ॥ నలస్యపృష్టానిషధాగతాగుణాన్మిషేణ దూతద్విజ వందిచారణాః । నిపీయతత్కీర్తికథామథానయా చిరాయతస్థేవిమనాయమానయా ॥ * * * * ౩౭

వ్యా ॥ నలస్యేతి ॥ నిషధేభ్య ఆగతాఃదూతాస్సందేశహారాఃద్విజాః బ్రాహ్మణాఃవందినఃస్తావకాశ్చారణాదేశభ్రమణజీవినః - తేసర్వేమిషేణకేనచి

ద్వ్యాజేననలస్యగుణాః పృష్టాః - పృచ్ఛతేర్దుహాదిత్వాద ప్రధానే కర్మణి క్తః - అథప్రశ్నానంతరం - అనయాభైమ్యాతత్కీర్తికథాంనలయశఃకథామృతంనిపీయచిరాయఅభిమనాహృష్టాభవతీత్యభిమనాయమానాతయా - భృశాదిత్వాత్క్యజసలోపశ్చ * అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః - తతోలటశ్శానజాదేశః - తస్థిత్థం - భావేలిట్ - అయంచదూతాదివ్యపదేశేనగుణకీర్తనలక్షణఃప్రలాపాఖ్యోరత్యనుభావః॥ * * * ౩౭

మూ॥ ప్రియంప్రియాంచ త్రిజగజ్జయి శ్రియాలిఖాధిలీలాగృహాభిత్తికావపి । ఇతిస్మసాకారుతరేణలేఖితంనలస్యచస్వస్యచసఖ్యమీక్షతే॥ * * * * * ౩౮

వ్యా॥ ప్రతికృతిస్వప్నదర్శనా దయోవిరహిణాం వినోదోపాయాఃఅతస్తత్కథనముఖేనదర్శనానురాగంచాస్యాదర్శయన్ ప్రతికృతిదర్శనంతావదాహ॥ ప్రియమితి॥ సాభైమీత్రీణిజగంతిసమాహృతానిత్రిజగత్ * సమాహారేద్విగురేకవచనం - తస్యజయినీ * జిదృక్షేత్యాదినాఇనిః - సా శ్రీర్యయోస్తౌతదోక్తౌ- కాచిః శ్చకావప * పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - ప్రియంప్రియాంచ - కామినావిత్యర్థః - లీలాగృహాభిత్తావధ అధిలీలాగృహాభిత్తి - క్రీడాగృహమధ్య ఇత్యర్థః - విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - లిఖాలినియుజ్యేతిశేషః - గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేపౌనరుక్త్యదోషఇత్యాలంకారికాః । సాకారుతరేణశిల్పివిశేషేణప్రయోజ్యేనలేఖితంనలస్యచస్వస్యచ - ద్వయోరేవతథాత్వా దితిభావః - సఖ్యమీక్షతే - లిఖితాదివ్యపదేశేనగుణకీర్తనలక్షణఃప్రలాపాఖ్యోరత్యనుభావః॥ * * * * ౩౮

మూ॥ మనోరథేనస్వపతీకృతంనలంనిశిక్వసాస్వపతీనపశ్యతి । అదృష్టమప్యర్థమదృష్టవైభవాత్కరోతిసుప్తిర్జనదర్శనాతిథిమ్॥ * * * * * ౩౯

వ్యా॥ ద్వివిధందర్శనంసాక్షాచ్చిత్రాదౌచ - తత్రసాక్షాదలాభాచ్చిత్రదర్శనముక్తంఅథద్వాభ్యాంస్వప్నదర్శనంచాహ॥ మనోరథేనేతి॥ సాభైమీమనోరథేనసంకల్పేనస్వపతీకృతంస్వభర్తృకృతం * అభూతతద్భావేచ్విః- చ్వౌచేతిదీర్ఘః - నలంక్వకస్యాంనిశి - స్వపితీగ్రావతీసతిసపస్యతి - న

ర్వత్రాపినిశిఅపశ్యదేవేత్యర్థః - తత్రసంతంశంకథకు ద్రాక్షీదిత్యాశంక్యసను ర్థయతి ॥ అదృష్టమపీతి ॥ సుప్తిస్స్వప్నః అదృష్టమత్యంతాననుభూతమిత్యర్థః - కిముతశ్రుతమితిభావః - అదృష్టవైభవాద్ధర్మాధర్మసామర్థ్యాత్ జనదర్శనా తిథింలోకదృష్టివిషయంకరోతి - తద్వదత్రాపితన్నిమిత్తాదృష్టాత్తాదృక్స్వప్న జ్ఞానముత్పన్నమిత్యర్థః- సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౯

మూ॥ నిమీలితాదక్షియుగాచ్చనిద్రయాహృదోపిబాహ్యేం
ద్రియమౌనముద్రితాత్ । అదర్శిసంగోప్యకదాప్యవీక్షితోరహ
స్యమస్యాస్సమహాన్మహీపతిః॥ * * * ౪౦

వ్యా ॥ నిమీలితాదితి ॥ నిద్రయాప్రయోజకయా - నిమీలితాన్ముకుళితాదు పరతవ్యాపారాదిత్యర్థః - అక్షియుగాచ్చతథాబాహ్యేంద్రియాణాంచక్షు రాదీనాంమౌనేనవ్యాపారోపరమేణముద్రితాత్ప్రతిబద్ధాన్మనసోబహిరస్యా తంత్యాత్ - హృదోహృదయాదపిసంగోప్యవవార్య - వంచయిత్వేత్యర్థః * అంతర్ధానేనాదర్శనమిచ్ఛతీత్యక్షియుగమన సోరపాదానత్వం - అదర్శ నంచాత్రమనసోబాహ్యేంద్రియమౌనముద్రితాదితివిశేషణసామర్థ్యాదింద్రి యార్థసంప్రయోగజన్యజ్ఞానవిరహ ఏవేతిజ్ఞాయతే - స్వప్నజ్ఞానంతుమనో జన్యమేవ అత్రతజ్జన్యస్వప్నజ్ఞానస్యైవాభావాదితి - కదాప్యవీక్షితః అత్యంతా దృష్టచరఇత్యర్థః- మహాద్రహస్యమతిగోప్యంవస్తు- సమహీపతిఃనలః - అస్యా భైమ్యాః - అదర్శిదర్శయాంచక్రే- దృశేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలుఙ్ - యథాకా విచ్చోటీకస్యైచిత్కామినైకంభవనభాంతేదర్శయతితద్వదితిభావః॥ ౪౦

మూ॥ అహోఅహోభిర్మహిమాహిమాగమేప్యతిప్రపే
దేప్రతితాంస్మరార్దితామ్ । తపర్తుపూర్తావపిమేదసాంభ
రావిభావరీభిర్బిభరాంబభూవిరే॥ * * ౪౧

వ్యా ॥ అథాస్యాశ్చింతాజాగరావాహ ॥ అహోఅహోఇతి ॥ హిమాగమే హేమంతేపిస్మరార్దితాంస్మరపీడితాంతాందమయంతీంప్రతి అహోభిర్దివ సైర్మహిమామహిమా అతివృద్ధిఃప్రపేదే - తథాతపర్తుపూర్తౌగ్రీష్మాంతే- విభా వరీభిర్నిశాభిర్మేదసాంభరాః- మాంసలాతిశయా ఇతియావత్ - బిభరాంబ భూవిరేబిభ్రిరే - భృఞఃకర్మణిలిట్ * భీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతివికల్పా

దామ్ప్రత్యయః- అహోహా ఆశ్చర్యం- శాస్త్రవిరోధాదనుభవవిరోధాచ్చేతి
భావః - విరహిణాంతథాప్రతీయత ఇత్యవిరోధః - ఏతేనాస్యానిరంతరచిం
తాజాగరశ్చగమ్యతే- అహోహాశబ్దస్య* ఒదితిప్రగృహ్యత్వాత్ప్రకృతిభావః॥

మూ॥ స్వకాంతికీర్తిఃవ్రజ మౌక్తికస్రజః శ్రయంతమంతర్ఘ
టనాగుణశ్రియమ్ । కదాచిదస్యాయువధైర్యలోపినం నలోపి
లోకాదశృణోద్గుణోత్కరమ్॥ * * * ౪౨

వ్యా॥ అథనలస్యాపిశ్రవణానురాగమాహ॥ స్వకాంతీతి॥ అథనలోపి స్వస్య కాంత్యాసౌందర్యేణయాః కీర్తయః తాసాంవ్రజః పుంజ ఏవమౌక్తికస్రక్ ముక్తాహారః తస్యా అంతరభ్యంతరేఘటనా గుణశ్రియంగుంభన సూత్రలక్ష్మీం శ్రయంతంభజంతంయువధైర్యలోపినంతరుణచిత్తస్థైర్యహారిణంఅస్యాదమయంత్యాఃగుణోత్కరంసౌందర్యాదిగుణసందోహం కదాచిల్లోకా దాగంతుకజనాదశృణోత్ శ్రుతవాన్- అత్రకీర్తివ్రజగుణోత్కరయోర్ముక్తాహారగుంభనసూత్రత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః॥ * * * ౪౨

మూ॥ తమేవలబ్ధ్వావసరంతతః స్మరశ్శరీరశోభాజయజా
తమత్సరః । అమోఘశక్త్యానిజయేవమూర్తయాతయావి నిర్జే
తుమియేష నైషధమ్॥ * * * * ౪౩

వ్యా॥ అథాస్యతస్యాంరాగోదయంవర్ణయతి॥ తమితి॥ తతఃగుణశ్రవణానంతరంశరీరశోభాయాఃదేహసౌందర్యస్యజయేనజాతమత్సరః ఉత్పన్నవైరఃస్మరస్తమేవావసరమవకాశంలబ్ధ్వా - మూర్తయామూర్తిమత్యానిజయాఅత్మీయయా అమోఘశక్త్యైవ- అకుంఠసామర్థ్యేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా- తయాదమయంత్యానైషధంనలంవినిర్జేతుమియేష ఇచ్ఛతిస్మ - రంధ్రాన్వేషిణోహివిద్వేషిణఇతిభావః - ఏతేనరాగోద్గమఉక్తః॥ * * ౪౩

మూ॥ అకారితేన శ్రవణాతిథిర్గుణః క్షమాభుజాభీమనృపా
త్మజాశ్రయః। తదుచ్చధైర్యవ్యయసం హితేషుణాస రేణచ
స్వాత్మాశరాసనాశ్రయః॥ * * * * ౪౪

వ్యా॥ అకారీతి * తేనక్షమాభుజానలేనభీమనృపాత్మజాశ్రయో గుణ

యంత్యాశ్రయః- తదీయ ఇత్యర్థః- గుణః సౌందర్యాదిః శ్రవణాతిథిః శ్రోత్రవి
షయోకారికృతః- శ్రుత ఇత్యర్థః- కరోతేః కర్మణి లుఙ్ - తస్య నలస్య ఉచ్చ
ధైర్యస్య యాయోద్ధత ధైర్యనాశాయ - సంహితే పుష్పాస్త్రేణ చ - స్వాత్మన
స్స్వస్య శరాసనాశ్రయః చాపనిష్ఠో గుణో మౌర్వీ శ్రవణాతిథిరకారి - ఆకర్ణంకృ
ష్ట ఇత్యర్థః - దమయంతీగుణశ్రవణాన్నలమనసి మహాన్మదనవికారః పాదు
ర్భూత ఇత్యర్థః - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వా
ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ * * ౪౪

మూ ॥ అముష్య ధీరస్య జయాయ సాహసీ తదా ఖలు జ్యాం విశి
ఖైస్సనాథయన్ । నిమజ్జయామాస యశాంసి సంశయే స్మరస్త్రి
లోకీవిజయార్జితాన్యపి ॥ * * ౪౫

వ్యా ॥ అముష్యేతి * స్మరస్సాహసీ సన్ ॥ శ్లో ॥ న సాహసమనారుహ్య న
రో భద్రాణి పశ్యతీతి న్యాయావలంబీ సన్నిత్యర్థః - ధీరస్యాముష్యాముష్య న
లస్య - జయాయ జ్యాం నిజధనుర్మౌర్వీం విశిఖైర్బాణైస్సనాథయన్ సనాథం
కుర్వన్ - సంయోజయన్నిత్యర్థః - తదా తస్మిన్సమయే త్రయాణాం లోకానాం స
మాహారస్త్రిలోకీ * తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః - అకారాంతోత్తరపదో
ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యత ఇతి స్త్రీలింగత్వాద్ద్విగోరితి ఙీప్ - తస్యాః విజయేన
ఆర్జితాని సంపాదితాన్యపి- యశాంసి సంశయే నిమజ్జయామాస ఖలు- కింపు
నస్సంప్రతి సంపాద్యమిత్యపి శబ్దార్థః - వృద్ధ్యపేక్షయా అనుచితకర్మారం
భే మూలమపి నశ్యేదితి సందిదేహేత్యర్థః - అత్ర స్మరస్యోక్తసంశయాసంబం
ధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ * * * ౪౫

మూ ॥ అనేన భైమీం ఘటయిష్యతస్తథా విధేరవంధ్యేచ్ఛత
యా వ్యలాసి తత్ । అభేది తత్తాదృగనంగమార్గణైర్యదస్య పౌ
ష్పైరపి ధైర్యకంచుకమ్ ॥ * * * ౪౬

వ్యా॥ అథ దైవసహాయాత్పుష్పేషోరేవ పురుషకారః ఫలిత ఇత్యాహ * అనే
నేతి ॥ అనేన నలేన సహ భైమీం ఘటయిష్యతో విధేర్విధాతుః - అవంధ్యేచ్ఛత
యా అమోఘసంకల్పత్వేన - తత్తస్మాత్ - తథా తేన ప్రకారేణ- యోగ్యేవస్య
త ఇతి భావః- వ్యలాసి విలసితం - లసతేర్భావే లుఙ్ - విధిసంకల్పస్తథా విలలా
సేత్యర్థః- యద్యస్మాత్తత్ప్రసిద్ధం తాదృక్ తథా అభేద్యమిత్యర్థః - అస్య

నలస్యధైర్య మేవకంచుకంపౌష్పైః పుష్ప మయైరపి - తత్రావ్యనంగస్యాశరీర స్యమార్గణైరభేదిభిన్నం - భిదేఃకర్మణిలుఙ్ - దమయంతీనలయోర్ద్వాంపత్య ఘటనాయానంగబాణైర్నలధైర్య కంచుక భేదనాద్విధేరప్య వంధ్యేచ్ఛత్వం విజ్ఞాయత ఇత్యర్థః - దైవానుకూల్యేకింకేనదుష్కరమితిభావః - అత్రానంగే నపుష్పైః కంచుకంభిన్నమితివిరోధః - సత్యవిధి విలాసేనాభాసీకరణాద్విరో ధాభాసోలంకారః - సచధైర్యకంచుకమితి - రూపకోత్థాపిత ఇతితయోరం గాంగిభావేనసంకరః॥ * * * * * * ౪౮

మూ ॥ కిమన్యదద్యాపియదస్త్రతాపితః పితామహో వారిజమాశ్రయత్యహో । స్మరంతనుచ్ఛాయతయాతమాత్మనా శశాకశంకేసనలంఘితుంనలః॥ * * * ౪౯

వ్యా ॥ అథవిధిమపిజిగీషుః కింవిధ్యపేక్షయేత్యాశయేనాహ * కిమితి * కిమన్యదన్య ద్వక్తవ్యముచ్యతే - పితామహోవిధిర్యస్య స్మరస్యాస్త్రైస్తాపితః అ ద్యాపివారిజమాశ్రయతి - తస్యపద్మాసనత్వాదితితత్త్వం - శిశిరోపచారశ్చగ మ్యతే - అహోవిధేరపిస్మరవిధేయత్వమిత్యాశ్చర్యం - తంపితామహతాపినం స్మరం - నలఃఆత్మనస్తనోశ్ఛాయేవఛాయా కాంతిర్యస్యతస్యభావస్తత్తయా తనుచ్ఛాయతయా - తనోశ్ఛాయా అనాతపః తనుచ్ఛాయం - తత్త్వమేతిచగమ్యతే॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతావితివైజయంతీ - లంఘితుంనశశాకేతిశంకే - నహిస్వచ్ఛాయాలంఘితుంశక్యేతిభావః - అత్రస్మరలంఘనేపితామహోప్య శక్తః కిముతనల ఇత్యర్థాపత్తిస్తావదేకోలంకారః - తనోశ్ఛాయేవఛాయేత్యు పమా - ఛాయయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః - ఏతత్త్రయోపజీవ నేనాలంఘ్యత్వేతనుచ్ఛాయతయా హేతుత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా - తత్సంకీర్ణా - సాచశంకఇతివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యేతి॥ * * ౪౯

మూ ॥ ఉరోభువాకుంభయుగేనజృంభితంనవోపహారేణవయఃకృతేనకిమ్ । త్రపాసరిద్దుర్గమపిప్రతీర్యసానలస్యతన్వీహృదయంవివేశయత్॥ * * * * ౫౦

వ్యా॥ ఉరోభువేతి॥ సాతన్వీభైమీ - త్రపైవసరిద్దుర్గంనలసంబంధితదపిప్ర తీర్యనలస్యహృదయంవివేశేతియత్ - తత్ప్రవేశనం - యత్తదోర్నిత్యసంబం ధాత్ - వయఃకృతేననవోపహారేణనూతననిర్మాణేన - ఉరోభువాతజ్జన్యేనత త్స్థానకేనచ - కుంభయుగేనకుచయుగళాఖ్యేనేతిభావః - అతఏవవిషయని గరణేనఅభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః * నలోకేత్యాదినాకృద్యోగేషష్ఠీప్ర

తిషేధాత్క-ర్తరితృతీయా * నపుంసకేభావ్యుపసంఖ్యానమితిషష్ఠీతు శేషవివక్షాయాం - జృంభితంజృంభణంకిమిత్యత్రేత్యర్థః - సాహోక్త్యాతిశయమూలేతి సంకరః - దమయంతీవచరుంభవిభ్రమశ్రవణాన్నలస్తత్ర్పాంవిహాయతస్యామాసక్తచిత్తోభూదిత్యర్థః - ఏతేనమనస్సంగఉక్తః॥ * * * ౪౮

మూ॥ అపహ్నువానస్యజనాయయన్నిజామధీరతామస్య
కృతంమనోభువా।అబోధితజ్ఞాగరదుఃఖసాక్షిణీనిశాచశయ్యా
చశశాంకకోమలా॥ * * * * ౪౯

వ్యా॥ అథాస్యజాగరావస్థామాహ॥ అపహ్నువానస్యేతి॥ నిజామధీరతాంచపలత్వంజనాయాపహ్నువానస్యఅపలపతః * శ్లాఘహ్నుజేత్యాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - అస్యనలస్య మనోభువాకామేన - యజ్జాగరప్రలాపాదికంకృతంతత్సర్వంజాగరదుఃఖస్యసాక్షిణీసాక్షాద్ద్రష్ట్రీ * సాక్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయామితిసాక్షాచ్ఛబ్దాదిని ప్రత్యయేఙీప్ - శశాంకేనకోమలారమ్యానిశాచాబోధి బుద్ధం* దీపజనేత్యాదినాచ్లేశ్చిణాదేశః - తథాశశాంకవత్కోమలామృదులాశయ్యా చాబోధి - నిశాయాంశయ్యాయాంజాగరణాత్తయోస్తత్సాక్షిత్వమితిభావః॥ * * * * * ౪౯

మూ॥ స్మరేషుతప్తోపిభృశంనసప్రభుర్విదర్భరాజంతనయా
మయాచత। త్యజంత్యసూంశ్శర్మచమానినోవరంత్యజంతినత్వే
కమయాచితవ్రతమ్॥ * * * * ౫౦

వ్యా॥ నన్వేకిమనేననిర్బంధేనయాచ్యతాంభీమభూపతిర్దమయంతీమిత్యాశంక్యాహ॥ స్మరేష్వితి॥ ప్రభుస్సమర్థస్సనలోభృశమత్యంతంస్మరేషుతప్తోపివిదర్భరాజంభీమభూపతిం - తనయాంనాయాచత * దుహ్యాచిత్యాది నాద్వికర్మకత్వంతథాహి - మానినోభిమానవంతః - అసూన్ప్రాణాన్శర్మసుఖంచత్యజంతి - వరంమనాక్ప్రియంఏకమద్వితీయంఅయాచితవ్రతంతు నత్యజంతి- మానినాంప్రాణత్యాగదుఃఖాద్దుస్సహాంయాచ్ఞాదుఃఖమితిభావః సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * ౫౦

మూ॥ మృషావిషాదాభినయాదయంక్వచిజ్జుగోపశ్వాసతతిం
వియోగజామ్। విలేపనస్యాధికచంద్రభాగతావిభావనాచ్చాప
లలాపపాండుతామ్॥ * * * * ౫౧

వ్యా॥ మృషేతి॥ అయంనలః - క్వచిత్కదాచిత్ - వియోగజాందమ

యంతీవిరహజాం - నిశ్వాసతతింనిశ్వాసపరంపరాం- వస్త్వంతరేమృషావిషా
దాభినయాన్మిథ్యాభూతదుఃఖ ప్రకటనాజ్జుగోప ప్రియావిరహసంతాపసంభూ
తందీర్ఘనిశ్వాసం ఆరోపితమనఃపీడావ్యక్తీకరణాదాచ్ఛాదయామాసేత్య
ర్థః - కించపాండుతాంసంతతకాంతాచింతాసముత్పన్నంవపుషశ్శైవత్యం
చవిలేపనస్యచందనస్య అధికచంద్రభాగతావిభావనాదధికోఽబహుళశ్చం
ద్రభాగఃకర్పూరాంశో యస్మిన్ సోధికచంద్రభాగ స్తస్యభావ స్తత్తా॥ని॥ అథక
ర్పూరమస్త్రియాం - ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ ఇత్యమరః - తస్యాంవిభావనాదా
రోపణాదపలలాపశరీరవైవర్ణ్యద్రవ్యాన్నపిచందనేఘనసారాధిక్యవ్యాజేన
ప్రతారయామాసేత్యర్థః - కర్పూరస్యాతిశైత్యాత్తదాధిక్యే శరీరరక్తాంశశు
ష్కీభవతీతిప్రసిద్ధిః - అత్రప్రత్యక్షసిద్ధయోర్నిశ్వాసపాండుతయోరపహ్నో
తుమశక్యత్వాత్ - ఉభయస్యాపివిరహజన్యత్వమపలప్యతయోర్దుఃఖక
ర్పూరాధిక్యారోపాదపహ్నవప్రభేదః॥ * * * ౫౧

మూ॥ శశాకనిహ్నోతుమయేనతత్ప్రియామయం బభాషే
యదలీకవీక్షితామ్। సమాజవేశాలపితాసువైణికైర్ముమూ
ర్ఛయత్పంచమమూర్ఛనాస్వపి॥ * * * ౫౨

వ్యా॥ శశాంకేతి॥ అయంనలః అలీకవీక్షితాంభ్రాంతిదృష్టాంప్రియాం
భైమీంబభాషేభాషితవానితియత్ - తథాసమాజేసభాయామేవవీణాశిల్ప
మేషాంతైర్వైణికైః * శిల్పమితిరక్ - ఆలపితాసు ఉచ్చరితాసు - వ్యక్తీ
కృతాస్విత్యర్థః - రాగవ్యంజనమాలప్తిరితిలక్షణం - పంచమాఖ్యస్వరస్య-
మూర్ఛనాస్వారోహణావరోహణేషు॥ శ్లో॥ క్రమాత్స్వరాణాంసప్తానామా
రోహశ్చావరోహణం। మూర్ఛనేత్యుచ్యత ఇతిలక్షణాత్ - పంచమగ్రహ
ణంతస్య కోకిలాలాపకౌతుకేనోద్దీపకత్వాదతిశయవివక్షయేత్యనుసంధే
యం - ముమూర్ఛేత్యపియత్ - తదుభయం నిహ్నోతుమాచ్ఛాదయితుం-న
శశాక - అయే ఇతివిషాదేహంతేత్యర్థః ॥ ని ॥ అయేక్రోధేవిషాదేచేతివి
శ్వః - ఏ నేనహ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛావస్థాసూచితాః॥ * ౫౨

మూ॥ అవాపసాపత్రపతాంమహీపతిర్జితేంద్రియాణాం
ధురికీర్తితస్థితిః। అసంవరేశంబరవైరివిక్రమేక్రమేణతత్రస్ఫు
టతాముపేయుషి॥ * * * * ౫౩

వ్యా॥ అవాపేతి ॥ జితేంద్రియాణాం- ధుర్యః అగ్రేసరః తత్ప్రథితః ఖ్యాతః ప్రతిష్ఠః - మహీపతిర్నలః అసంవరే సంవరణరహితే - సంవరీతుమశక్య ఇత్యర్థః॥* గృహావృధృనిగమశ్చేత్యప్రత్యయః - శంబరవైరివిక్రమే మన్మథవికారే - తత్ర సమాజే - క్రమేణ - స్ఫుటతాముపేయుషి ప్రకాశతాంగతేసతి- సాపత్రపతాం సత్రపత్వం - అవాప - ధైర్యశాలినాం తద్భంగస్త్రపాకర ఇతి భావః॥ ౫౩

మూ ॥ అలం నలం రోద్ధుమిదం కిలాభవద్గుణావివేకప్రముఖా న చాపలమ్। స్మరస్స్మరత్యామనిరుద్ధమేవ యత్సృజత్యయం సర్గనిసర్గ ఈదృశః॥ * * * * ౫౪

వ్యా ॥ నను వివేకినః కుత ఇదం చాపలమిత్యత ఆహ ॥ అలమితి ॥ యుక్తాయుక్తవిచారో వివేకః - తత్ప్రముఖాః గుణాః ధైర్యాదయః నలం - ఇదం స్త్రీలౌల్యరూపం - చాపలం రోద్ధుం - దుహ్యేజిత్యాదినా రుధేర్ద్వికర్మకత్వం - అలం సమర్థాః నాభవన్ కిల ఖలు - తథాహి - స్మరః కామః - జనమితి శేషః - రత్యాం రాగే - అనిరుద్ధం సృజతి అనీశ్వరమవశం కరోతి - రత్యాం రతీదేవ్యాం- అనిరుద్ధాఖ్యం కుమారం సృజతీతి ధ్వనిః - ఇతి యత్ - అయం సర్గనిసర్గః సృష్టిప్రభావః ఈదృశః స్మ॥ ని॥ రతిః స్మరప్రియాయాం చ రాగేపి సురతేపి చ। అనిరుద్ధ ఉషానాథే చారే చానీశ్వరేపి చేతి విశ్వః - అత్ర స్మరరాగదుర్వారతాయాస్సర్వసృష్టిసాధారణ్యేన నలచాపలదుర్వారతాసమర్థనాత్సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * ౫౪

మూ ॥ అనంగచిహ్నం స వినా శశాక నో యదాసితుం సంసది యత్నవానపి। క్షణం తదారామవిహారకైతవాన్నిషేవితుం దేశమియేష నైషధః॥ * * * * ౫౫

వ్యా ॥ అథాస్య మనోరథసిద్ధ్యుపయికం దివ్యహంససంవాదనిదానభూతం వనవిహారం ప్రస్తౌతి ॥ అనంగేతి ॥ నైషధో నలః - యత్నవానపి - అనంగచిహ్నం మూర్చ్ఛాప్రలాపాదిస్మరవికారం వినా - సంసది- క్షణమప్యాసితుం- యదా - నో శశాక - తదా - ఆరామవిహారకైతవాదుపవనవిహరణవ్యాజాత్ - దేశం నిషేవితుమియేష - దేశో ద్దేశాంతరం గంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః - ఏతేన చాపలాఖ్యస్సంచారిభ్రమలక్షణ ఉక్తః॥ * * * * ౫౫

మూ ॥ అథ శ్రియాభర్త్సితమత్స్యకేతనస్సమం వయస్యైః
స్వరహస్యవేదిభిః। పురోపకంఠోపవనం కిలేక్షితా దిదేశయా
నాయ నిదేశకారిణః॥ * * * * ౫౬

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథేచ్ఛానంతరం - శ్రియా సౌందర్యేణ - భర్త్సితమత్స్యకేతనః తిరస్కృతస్మరో నలః - స్వరహస్యవేదిభిః నిజభైమీరాగమర్మజ్ఞైః - వయసా తుల్యాః వయస్యాః స్నిగ్ధాః॥ వి ॥ స్నిగ్ధో వయస్యస్సవయా ఇత్యమరః - తైస్సమం సహ - పురోపకంఠోపవనం పురసమీపారామం - ఈక్షితా ద్రష్టా - తృన్నంతమేతత్ - అతఏవ న లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - కిలేత్యలీకే నిదేశకారిణః ఆజ్ఞాకరాన్ - యానాయ వాహనాయ - యానమానేతుమిత్యర్థః క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - దిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస॥ ౫౬

మూ ॥ అమీ తతస్తస్య విభూషితం సితం జవేపి మానేపి చ పౌ
రుషాధికమ్। ఉపాహరన్నశ్వమజస్రచంచలైః ఖురాంచలైః క్షో
దితమందురోదరమ్॥ * * * * * ౫౭

వ్యా ॥ అమీ ఇతి ॥ తతః ఆజ్ఞాపనానంతరం - అమీ నిదేశకారిణః - తస్య నలస్య - విభూషితం అలంకృతం - జవే వేగేపి - మానే ప్రమాణేపి చ - పౌరుషాత్పురుషగతివేగాత్పురుషప్రమాణాచ్చ అధికం ॥ ని ॥ ఊర్ధ్వవిస్తృతదోః పాణినృమానే పౌరుషం త్రిష్విత్యమరః * పురుషహస్తిభ్యామణ్చేత్యణ్ - అజస్రం చంచలైః చటులస్వభావైః ఖురాంచలైః శఫాగ్రైః - క్షోదితమందురోదరం చూర్ణితశాలాభ్యంతరం ॥ ని ॥ వాజిశాలా తు మందురేత్యమరః - పత్రచ్ఛేత్తమాశ్వలక్షణం - సితం శ్వేతం - అశ్వం - ఉపాహరన్ ఆనిన్యురిత్యర్థః॥ ౫౭

మూ ॥ అథాంతరేణావటుగామినాధ్వనా నిశీథినీనాథమహ
స్సహోదరైః। నిగాళగాద్దేవమణేరివోత్థితైర్విరాజితం కే
సరకేశరశ్మిభిః॥ * * * * * * ౫౮

వ్యా ॥ అథ సప్తభిః కుళకమాహ ॥ అథేతి ॥ అథానయనానంతరం - స నలః హయమారురోహేత్యుత్తరేణాన్వయః - కథంభూతం - అంతరేణ అభ్యంతరేణ - అవటుగామినా కృకాటికాఖ్యమస్తకపృష్ఠభాజా ॥ ని ॥ అవటుర్ఘాటా కృకాటికేత్యమరః - అధ్వనా మార్గేణ - నిగాళగాత్ గళోద్దేశగతాత్ ॥ ని ॥ నిగాళస్తు గళోద్దేశ ఇత్యమరః - దేవమణిః ఆవర్తవిశేషః ॥ శ్లో ॥ నిగాళజో దే

వమణిరితిలక్షణాత్ - దివ్యమాణిక్యంచగమ్యతే - తస్మాదుత్థితైరివేత్యుత్ప్రే క్షా - నిశీథినీనాథమహస్సహోదరైశ్చంద్రాంశుసదృశైరిత్యుపమా - కేసర కేశా ఏవరశ్మయఇతిరూపకం - త్రైర్విరాజితం॥ * * * ౫౭

మూ॥ అజస్రభూమీతటకుట్టనోద్గతైరుపాస్యమానంచరణే
షురేణుభిః। రయప్రకర్షాధ్యయనార్థమాగతైర్జనస్య చే
తోభిరివాణిమాంకితైః॥ * * * * ౫౮

వ్యా॥ అజస్రేతి॥ అజస్రేణభూమీతటకుట్టనేన - ఉద్గతైరుత్థితైః రేణుభిః- రయప్రకర్షస్యవేగాతిశయస్య - అధ్యయనార్థమభ్యాసాయ- ఆగతైః- అణిమాంకితైరణుత్వపరిమాణవిశిష్టైఃజనస్యలోకస్యచేతోభిరివేత్యుత్ప్రేక్షా- చరణేషుపాదేషుఉపాస్యమానం-అణుపరిమాణంమనఇతితార్కికాః॥ ౫౮॥

మూ॥ చలాచలప్రోథతయామహీభృతేస్వవేగదర్పానివవ
క్తుముత్సుకమ్। అలంగిరాంవేదకిలాయమాశయంస్వయంహ
యస్యేతిచహానమాస్థితమ్॥ * * * ౬౦

వ్యా॥ చలాచలేతి॥ పునః - చలాచలప్రోథతయాస్వభావతఃస్ఫురమాణఘోణతయా * చరిచలిపదీనాముపసంఖ్యానాచ్చలేర్ద్విర్వచనం - దీర్ఘశ్చ॥ ని॥ ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః - మహీభృతేనళాయ - స్వవేగదర్పాన్ వేగాతిరేకాన్ - వక్తుం - ఉత్సుకముద్యుక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా- అథాపివచనేహేతుముత్ప్రేక్షతే - అలమితి॥ గిరాంవాక్యైరలం - కుతః - అయం నలః - స్వయం - హయస్యాశ్వస్య - ఆశయమభిప్రాయం - వేదవేత్తి కిల *విదోలటోవేతిణలాదేశః - ఇతిహేతోరివేత్యనువంగహానం తూష్ణీంభావంచ ఆస్థితంప్రాప్తం - అశ్వహృదయవేదీనలఇతిప్రసిద్ధిః॥ * * ౬౦

మూ॥ మహారథస్యాధ్వనిచక్రవర్తినః పరానపేక్షోద్వహ
నాద్యశస్సితమ్। రదావదాతాంశుమిషాదనీదృశాంహసంత
మంతర్బలమర్వతాంరవేః॥ * * * * ౬౧

వ్యా॥ మహారథస్యేతి॥ మహాన్ రథో యస్యతస్యమహారథస్య॥ శ్లో॥ ఆత్మానంసారథించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యేతయోనరః। సమహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికోవిదాః ఇత్యుక్తలక్షణస్యరథికవిశేషస్యేత్యర్థః -అన్యత్ర

మహతోరథస్య - చక్రంరాష్ట్రంవర్తయతీతిచక్రవర్తీ - సార్వభౌమః - తస్యనలస్య ॥ శ్లో ॥ హరిశ్చంద్రోనలోరాజేత్యుక్తలక్షణాత్ - అన్యత్ర - చక్రైకేనవర్తనశీలస్యేత్యర్థః - అధ్వనిమార్గే - నాపేతుఃత్యజిత్యనపేతుం - పచాద్యచ్ - వరేషామనపేతుం - తస్మాదుద్వహనాదసహాయోద్వహనాద్ధేతోః - యశస్సితంకీర్తిర్విశదం. అతఏవ - అసిద్ధశాంతిఃదృగ్యశోరహితానాం* * సప్తయుంజంతిరథమేకచక్రమితిసప్తానాంసంభూయోద్వహనశ్రవణాదితి భావః - రవేః అర్వతానుశ్వానాం అంతర్బలం అంతస్సారంరదానాందంతానాం - యేఅవదాతాస్సితాః - అంశవః - తేషాంమిషాత్ - హసంతమివస్థితమిత్యర్థః - అత్రమిషశబ్దేన అంశూనా మసత్యత్వమాపాద్యహాసత్వోత్ప్రేక్షణాత్సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా - ఇయంగమ్యాచవ్యంజకాప్రయోగాత్ ॥ ని ॥ రదనాదశనాదంతారదాఇత్యమరః॥ * * * * ౨౧

మూ ॥ సితత్విషశ్చంచలతాముపేయుషోమిషేణపుచ్ఛస్యచ
కేసరస్యచ । స్ఫుటాంచలచ్చామరయుగ్మచిహ్నకైరనిహ్నువానంనిజవాజిరాజతామ్ ॥ * * * ౨౨

వ్యా ॥ సితత్విషఇతి ॥ పునః - సితత్విషఃవిశదప్రభస్య - చంచలతాముపేయుషః - చంచలస్యేత్యర్థః పుచ్ఛస్యచకేసరస్యసటాసమూహస్యచ - మిషేణచలతశ్చామరయుగ్మస్య - చిహ్నకైర్లక్షణైఃస్ఫుటాం ప్రసిద్ధాం నిజాంవాజిరాజతాం అశ్వేశ్వరత్వం - అనిహ్నువానం - ప్రకాశయంతమిత్యర్థః - అరాజ్ఞఃకథంచామరయుగ్మమితిభావః - పూర్వవదలంకారః ॥ * ౨౨

మూ ॥ అపిద్విజిహ్వాభ్యవహారపౌరుషేముఖానుషక్తాయతవల్గువల్గయా । ఉపేయివాంసంప్రతిమల్లతాంరయస్మయేజితస్యప్రసభంగరుత్మతః॥ * * * * * ౨౩

వ్యా ॥ అపీతి ॥ పునః - రయస్మయేవేగప్రయుక్తాహంకారేప్రసభంప్రసహ్య - జితస్యప్రాగేవనిర్జితస్య - గరుత్మతః - ముఖానుషక్తావక్త్రలగ్నా - ఆయతాదీర్ఘా - వల్గూరమ్యాచ - యావల్గాముఖరజ్జుః - తయాతస్మిన్మిషేణేత్యర్థః - ద్విజిహ్వాభ్యవహారపౌరుషేసర్పభక్షణపురుషకారేపి - ప్రతిమల్లతాంప్రతిభటత్వంఉపేయివాం సంప్రాప్తమిత్యర్థః - తథాచగమ్యోత్ప్రేక్షేయం* ఉపేయివాననశ్వానమాచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః ॥ ౨౩

మూ ॥ ససిన్ధుజంశీతమహస్సహోదరం హరన్తముచ్చైశ్శ్రవసశ్శ్రియంహయమ్ । జితాఖిలక్ష్మాభృదనల్పలోచన స్తమారురోహక్షితిపాకశాసనః॥ * * ౬౪

వ్యా ॥ సఇతి ॥ జితాః అఖిలాః క్ష్మాభృతో భూపాఃభూధరాశ్చయేనసః- అనల్పలోచనో విశాలాక్షః- అన్యత్రబహునేత్రసహస్రాక్ష ఇతియావత్ - సః క్షితిపాకశాసనః క్షితీంద్రోనళః- దేవేంద్రశ్చ - సింధుజంసింధుదేశోద్భవం. సముద్రోద్భవంచ ॥ ని ॥ దేశేనదవిశేషేఽబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః- శీతమహస్సహోదరంచంద్రసవర్ణమిత్యర్థః- అన్యత్ర - చంద్రభ్రాతరం- ఏకయోనిత్వాదితిభావః- ఉచ్చైఃశ్రవసఃఇంద్రాశ్వస్య - శ్రియంహరంతం- తత్సరూపమిత్యర్థః - తంహయం - ఆరురోహ - అత్రోచ్చైశ్శ్రవసశ్శ్రియంహరంతమిత్యుపమాసాచశ్లిష్టవిశేషణాశ్లేషసంకీర్ణేయం- క్షితిపాకశాసన ఇత్యతిశయోక్తిః॥ * * * * * * ౬౪

మూ ॥ నిజామయూఖాఇవతిగ్మదీధితిం స్ఫుటారవిందాంకితపాణిపంకజమ్ । తమశ్వవారాజవనాశ్వయాయినంప్రకాశరూపామనుజేశమన్వయుః॥ * * * * ౬౫

వ్యా॥ నిజాఇతి ॥ నిజాఆత్మీయాః- ప్రకాశరూపాఉజ్జ్వలాకారాఃభాస్వరరూపాశ్చ - అశ్వాన్వారయంతీత్యశ్వవారాః అశ్వారోహాః - స్ఫుటారవిందాంకితపాణిపంకజంపద్మరేఖాంకితహస్తం అన్యత్రపద్మహస్తం- జవనోజవశీలః * యుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్ - తేనాశ్వేన-అన్యత్రతైరశ్వైర్యాతీతి తథోక్తం- మనుజాఃమనోర్జాతానరారాజానశ్చతేషామీశంతంనలంతిగ్మదీధితింసూర్యంమయూఖా ఇవ అన్వయుః అన్వగచ్ఛన్ - యాతేర్లిట్ - ఝేర్జుసాదేశః॥ * * * * * * * ౬౫

మూ ॥ చలన్నలంకృత్యమహారయంహయం సవాహవాహోచితవేషపేశలః । ప్రమోదనిష్పందతరాక్షిపక్ష్మభిర్వ్యలోకిలోకైర్నగరాలయైర్నలః॥ * * * ౬౬

వ్యా ॥ చలన్నితి ॥ వాహవాహోచితవేషపేశలః - అశ్వవాహోచితనైపథ్యచారుః॥ ని॥ చారౌదక్షేచపేశల ఇత్యమరః- సనలఃమహారయంజవనం హయం- అలంకృత్యచలన్- స్వయంహయస్యభూషణైర్భూషయన్గచ్ఛన్నిత్య

త్యర్థః - ప్రమోదేన నిష్పందతరాణి అత్యంతనిశ్చలాని అక్షిపత్త్రాణి - ఏషాం తైః అనిమేషదృష్టిభిరిత్యర్థః - నగరాలయైః నగరనివాసిభిః - లోకైః జనైః నైష నలః లోకి - విస్మయహర్షాభ్యాం విలోకిత ఇత్యర్థః - వృత్త్యనుప్రాసో లంకారః॥ * * * * * * * * ౮౪

మూ ॥ క్షణాదథైష క్షణదాపతిప్రభః ప్రభంజనాధ్యేయజవేన వాజినా । సహైవ తాభిర్జనదృష్టివృష్టిభిర్బహిః పురోభూత్పురుహూతపౌరుషః ॥ * * * * ౮౫

వ్యా ॥ క్షణాదితి * అథ క్షణదాపతిప్రభః చంద్రద్యుతిః పురుహూతపౌరుషః ఇంద్రపరాక్రమః ఏష నలః - ప్రభంజనాధ్యేయజవేన వాయునాభ్యసనీయవేగేన - తతోప్యధికవేగేనేత్యర్థః - వాజినా అశ్వేన లక్షణాత్తాభిః జనదృష్టివృష్టిభిః దృష్టిపాతైస్సహ - జనైర్దృశ్యమాన ఏవేత్యర్థః - బహిఃపురః పురాద్బహిః - బహిస్స్థితోభూత్ - పూర్వం పురే దృష్టః క్షణాంతర ఏవ పురాద్బహిర్దృష్ట ఇతి వేగాతిశయోక్తిః॥ * * * * ౮౫

మూ॥ తతః ప్రతీచ్ఛ ప్రహరేతి భాషిణీ పరస్పరోల్లాసితశల్యపల్లవే । మృషామృధం సాదిబలే కుతూహలాన్నలస్య నాసీరగతే వితేనతుః॥ * * * * * * ౮౬

వ్యా ॥ తత ఇతి ॥ తతః పురాద్బహిర్గమనానంతరం - ప్రతీచ్ఛ గృహాణ ప్రహర జహీతి భాషిణీ భాషమాణే ఇత్యర్థః - పరస్పరమన్యోన్యోపరి ఉల్లాసితాని ప్రసారితాని శల్యపల్లవాని తోమరాగ్రాణి యాభ్యాం తే తథోక్తే॥ ని॥ శల్యం తు తోమర ఇత్యమరః - నలస్య - నాసీరగతే సేనాగ్రవర్తినీ॥ ని॥ సేనాముఖం తు నాసీరమిత్యమరః - సాదిబలే తౌరంగికసైన్యే - కుతూహలాన్మృషామృధం మిథ్యాయుద్ధం - యుద్ధనాటకమిత్యర్థః - వితేనతుః చక్రతుః॥ * ౮౬

మూ ॥ ప్రయాతుమస్మాకమియం కియత్పదం ధరా తదంభోధిరపి స్థలాయతామ్। ఇతీవ వాహైర్నిజవేగదర్పితైః పయోధిరోధక్షమముద్ధితం రజః ॥ * * * * ౮౭

వ్యా ॥ ప్రయాతుమితి * ఇయం ధరా భూః - సముద్రాంతరిక్తేతి భావః - అస్మాకం ప్రయాతుం ప్రస్థాతుం - కియత్పదం - గంతవ్యస్థానం వ కించిత్పర్యాప్తమి

త్యర్థః - తత్తస్మాదంభోధిరపి - స్థలాయితాంస్థలవదాచరతు - భూశేవభవ త్విత్యర్థః * కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ ప్రత్యయః- ఇతీవ ఇతిమత్వేన- ఇతినైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్ - క్రియాణామిత్యుత్ప్రేక్షా - నిజవేగేనధర్మితైస్సంజాతదర్పైర్హ్యాహైర్నలాశ్వైః పయోధిరోధతుమంసముద్రచ్ఛాదనపర్యాప్తం - రజఉత్థితం ఉత్థాపితం - తథా పాంద్రమితిభావః॥ * * * * * * * ౬౯

మూ॥ హరేర్యదక్రామివదైకకేనఖంపదైశ్చతుర్భిః క్రమణే
పితస్యనః। త్రపాహరీణామితినమ్రితానసైర్న్యవర్తితైరర్ధ
నభఃకృతక్రమైః॥ * * * * * ౭౦

వ్యా॥ హరేరితి॥ యత్ఖమాకాశం - హరేరేకకేన ఏకాకినా * ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇతిచకారాత్కన్ప్రత్యయః - పదాపాదేన॥ ని॥ పాదఃపదమంఘ్రిశ్చరణోస్త్రియామిత్యమరః * పద్దన్నిత్యాదినాపదాదేశః - అక్రామి ఆలంఘి - తస్యఖస్య - చతుర్భిపదైః - క్రమణేలంఘనే - కృతేసత్యపీతిశేషః- హరీణాంవాజినాం - విష్ణూనాంచేతిగమ్యతే॥ ని॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాంశువాజిషు। శుకాహికపిభేకేషుహరిర్నాకపిలేత్రిష్విత్యమరః- నోస్మాకంత్రపాఇతీవేత్యర్థః - గమ్యార్థత్వాదివశబ్దస్యాప్రయోగః - అత ఏవగమ్యోత్ప్రేక్షా- నమ్రితానినమ్రీకృతాని - ఆననానియైస్తైః - హరిభిః - అర్ధేనభసికృతక్రమైఃకృతలంఘనైస్సద్భిః - న్యవర్తి - నివర్తితం - యదన్యేనపుంసాలఘూపాయేనసాధితంతస్య గురూపాయేనకరణంసమానస్య లాఘవాయభవేదితిభావః- ఏతేనప్లుతగతిరుక్తాతత్రగగనలంఘనస్యసంభవాదితి॥ ౭౧॥

మూ॥ చమూచరాస్తస్యనృపస్యసాదినోజినోక్తిసుశ్రాద్ధ
తయేవసైంధవాః। విహారదేశంతమవాప్యమండలీమకారయ
న్భూరితురంగమానపి॥ * * * * ౭౧

వ్యా॥ చమూచరాఇతి॥ తస్యనృపస్య - చమూచరాస్సేనాచరాః- చరేష్టచ్ - సింధుదేశభవాస్సైంధవాః అశ్వాః॥ ని॥ హయసైంధవసప్తయఇత్యమరః * తత్రభవఇత్యణ్ - తత్సంబంధినోపిసైంధవాః * తస్యేదమిత్యణ్- తేహాదినోశ్వసాదిన ఇత్యర్థః - జినోక్తిసుశ్రాద్ధతయేవ - జైనదర్శనశ్రద్ధాళుతయేవేత్యుత్ప్రేక్షా * శ్రద్ధార్చాన్నృతిభ్యోణితిమత్వర్థీయోణ్ ప్రత్యయః-

కంవిహారదేశంసంచారభూమిం - సుగతాలయంచ॥ ని॥ విహారోభ్రమణే స్కంధేలీలాయాంసుగతాలయ ఇతివిశ్వః - అవాప్య తురంగమార్గభూరిబహుళంమండలీమపిమండలాకారంచ - అకారయత్ - అపిశబ్దోవాప్తిసముచ్చయార్థః - అన్యత్రమండలీంమండలాసనమిత్యర్థః - బౌద్ధాః స్వకర్మానుష్ఠానే ప్రాయేణమండలాసనంకుర్వంతీతిప్రసిద్ధిః॥ * * * ౭౧

మూ॥ ద్విషద్భిరేవాస్యవిలంఘితాదిశోయశోభిరేవాబ్ధిరకారిగోష్పదమ్। ఇతీవధారామవధీర్యమండలీక్రియాశ్రియామండితురంగమేస్థలీ॥ * * * * * ౭౨

వ్యా॥ ద్విషద్భిరితి॥ అస్యనలస్యద్విషద్భిరేవ - పలాయమానైరితిభావః - దిశోలంఘితాః అస్యయశోభిరేవాబ్ధిఃగోఃపదంగోష్పదమకారి - గోష్పదమాత్రఃకృతః * గోష్పదంసేవితాసేవితప్రమాణార్థేసుడాగమషత్వయోర్నిపాతః - ఇతీవఇతిమత్వేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యసాధారణంకర్మనోత్రస్థాయభవేదితిభావః - తురంగమైర్ధారాంగతిం - జాతావేకవచనం - పంచాపిధారాఇత్యర్థః॥ ని॥ ఆస్కందితంధౌరితకంరేచితంవల్గితంప్లుతం। గతయోమూః పంచధారా ఇత్యమరః - అవధీర్యానాదృత్యమండలీక్రియాశ్రియాఅర్ధప్లుతాయితమండలీకరణలక్ష్మ్యామండలగత్యైవేత్యర్థః - స్థలీకృత్రిమభూమిః * జానపదేత్యాదినాకృత్రిమార్థేజీప్ - అమండిఅభూషి - మడిభూషణఇతిధాతోణ్యంతాత్కర్మణిలుజ్ - ఇదిత్వాన్నుమాగమః॥ * * ౭౨

మూ॥ అచీకరచ్చారుహయేనయాభ్రమీర్నిజాతపత్రస్యతలస్థలేనలః। స్ఫురంతితామద్యాపినతాసుశిక్షతేవితత్యవాత్యామయచక్రచంక్రమాః॥ * * * * ౭౩

వ్యా॥ అచీకరదితి॥ నలః- చారుయథాతథా- హయేనప్రయోజ్యకర్త్రా నిజాతపత్రస్య - తలస్థలే - అధఃప్రదేశే॥ ని॥ అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః - యాభ్రమీఃమండలగతీః - అచీకరత్కారితవాన్ - కరోతేర్ణౌచజ్ - తాసుభ్రమీషువిషయే - మరుదద్యాపి- వాతానాంసమూహోవాత్యాః* పాశాదిభ్యోయః - అత్రతద్భ్రమయోలక్ష్యంతే- తన్మయాన్తద్రూపాన్ చక్రచంక్రమాన్మండలగతీః - వితత్యవిస్తీర్య - నశిక్షతేకింనాభ్యస్యతేకిమిత్యుత్ప్రేక్షా- శిక్షితశ్చేత్తథాసోపిగతింకుర్యాదితిభావః - వాయోరస్యసంభావితాగతిరచీకరదితిభావః॥ * * * * * ౭౩

మూ॥ వివేశ గత్వా స విలాసకాననం తతః క్షణాత్క్షోణిపతిర్ధృతీ
చ్ఛయా । ప్రవాళరాగచ్ఛురితం సుషుప్సయా హరిర్ఘన
చ్ఛాయమివార్ణసాంనిధిమ్॥ * * * ౭౪

వ్యా॥ వివేశేతి ॥ తతః - సః క్షోణిపతిః - క్షణాత్ - గత్వా - ధృతీచ్ఛయాసంతోషకాంక్షయా - ప్రవాళాః పల్లవాః - అన్యత్ర విద్రుమాః ॥ ని ॥ ప్రవాళో వల్లకీదండే విద్రుమే నవపల్లవ ఇత్యమరః - తేషాం రాగేణారుణ్యేన - ఛురితం రూషితం ఘనచ్ఛాయం సాంద్రానాతపం అన్యత్ర మేఘకాంతిం ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతావితి విశ్వః - విలాసకాననం క్రీడావనం - అన్యత్ర వబయోరభేదాత్ - బిలాసకానాం బిలేశయానాం సర్పాణాం - అననం ప్రాణనం సుషుప్సయా స్వప్తుమిచ్ఛయా హరిర్విష్ణుః - అంభసాంనిధిమబ్ధిమివ వివేశ॥ ౭౪

మూ॥ వనాంతపర్యంతముపేత్య సస్పృహం క్రమేణ తస్మిన్న
వతీర్ణదృక్పథే । న్యవర్తి దృష్టిప్రకరైః పురౌకసామనువ్రజద్బం
ధుసమాజబంధుభిః॥ * * * * * ౭౫

వ్యా॥ వనాంతేతి ॥ అనువ్రజద్బంధుసమాజబంధుభిః స్నేహాదనుగచ్ఛద్బంధుసంఘసదృశైరిత్యర్థః అతఏవోపమాలంకారః - పురౌకసాం దృష్టిప్రకరైః దృష్టిసమూహైః కర్తృభిః - వనాంతపర్యంతం కాననోపాంతసీమాం. ఉదకప్రాంతపర్యంతం చేతి గమ్యతే ॥ ని ॥ వనే సలిలకాననే ఇత్యమరః - సస్పృహం సాభిలాషం యథాతథా - ఉపేత్య గత్వా క్రమేణ - తస్మిన్నలే - అవతీర్ణదృక్పథే అతిక్రాంతదృష్టివిషయే సతి - న్యవర్తి నివృత్తం - భావే లుఙ్ - యథా బంధుభిరోదకాన్తాత్ ప్రియం పాంథమనువ్రజేదిత్యాగమాత్ ప్రవసంతమనువ్రజ్య నివర్త్యతే తద్వదిత్యర్థః॥ * * * * * ౭౫

మూ॥ తతః ప్రసూనే చ ఫలే చ మంజులే స సమ్ముఖీనాంగులినా
జనాధిపః । నివేద్యమానం వనపాలపాణినా వ్యలోకయత్కాన
నరామణీయకమ్॥ * * * * * ౭౬

వ్యా॥ తత ఇతి ॥ తతో వనప్రవేశానంతరం స జనాధిపో నలః - మంజులే మనోజ్ఞే - ప్రసూనే పుష్పే - ఫలే చ - సమ్ముఖీనా సందర్శినీ సమ్ముఖావస్థితవస్తుప్రకాశికేతి యావత్ యథాముఖసమ్ముఖస్య దర్శనే ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః - సా అంగులిర్యస్య తేన - వనపాలపాణినా నివేద్యమానం ఇదమిదమిత్యంగుల్యా ప్రదర్శ

ఫలాదినివేదనేన ప్రదృశ్యమానమిత్యర్థః - కాననరామణీయకం * యోపధా ద్గురూపోత్తమాద్వుఞితి వుఞ్ ప్రత్యయః- వ్యలోకయదపశ్యదితి స్వభావోక్తిః॥౭౬

మూ॥ ఫలాని పుష్పాణి చ పల్లవే కరే వయోతిపాతోద్గతవా
తవేపితే। స్థితైస్సమాధాయ మహర్షివార్ధకాద్వనే తదాతిథ్య
మశిక్షి శాఖిభిః॥ * * * * * * ౭౭

వ్యా॥ ఫలానీతి॥ వయోతిపాతేన - పక్షిపాతేన బాల్యాద్యవగమేనచ - ఉద్గతేనోత్థితేనవా తేన వాయునా - వాతదోషేణచ వేపితే కంపితే॥ ని॥ ఖగబాల్యాదినోర్వయ ఇత్యమరః - పల్లవ ఏవ కర ఇతి వ్యస్తరూపకం - ఫలాని పుష్పాణి చ - సమాధాయ నిధాయ - స్థితైః తిష్ఠద్భిః - వనే శాఖిభిర్వృక్షైః వేదశాఖాధ్యాయిభిశ్చ॥ ని॥ శాఖా వేద ప్రభేదే చేతి వైజయంతీ - తదాతిథ్యం తస్య నలస్య ఆతిథ్యం అతిథ్యర్థం కర్మ * అతిథేర్ఞ్య ఇతి ఞ్య ప్రత్యయః - మహర్షీణాం వార్ధకాద్వృద్ధసమూహాత్ త్రత్యవృద్ధమహర్షిసంఘాదిత్యర్థః - శివభాగవతవత్సమాసః॥ ని॥ వృద్ధసంఘేతు వార్ధకమిత్యమరః * వృద్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమితి సమూహార్థే వుఞ్ ప్రత్యయః - అశిక్షి శిక్షితం అభ్యస్తం - అన్యథా కథమిదమాచరితమితి భావః - కర్మణి లుఙ్ - ఉత్ప్రేక్షేయం - సా చ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - పూర్వోక్తరూపకశ్లేషాభ్యాముద్ధాపితా చేతి సంకరః॥ * ౭౭

మూ॥ వినిద్రపత్త్రాళిగతాళికైతవాన్మృగాంకచూడామణి
వర్జనార్జితమ్। దధానమాశాసుచరిష్ణుదుర్యశస్సకౌతుకీ తత్ర దద
ర్శ కైతకమ్॥ * * * * * ౭౮

వ్యా॥ వినిద్రేతి॥ వినిద్రపత్త్రాళిగతాళికైతవాద్వికచదళావళిస్థితభృంగమిషాత్ - మృగాంకచూడామణేరీశ్వరస్య - కర్తుః - వర్జనేన పరిహారేణ అర్జితం సంపాదితం॥ శ్లో॥ న కేతక్యా సదాశివమితి నిషేధాదితి భావః - ఆశాసు - చరిష్ణు సంచరణశీలం * అలంకృఞిత్యాదినా చరతేరిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుర్యశః అపకీర్తిం - దధానం కైతకం కేతకీకుసుమం - తత్రవనే - సనలః - కౌతుకీ సన్ - దదర్శ - ఆర్షస్య మహాపురుష బహిష్కారో దుష్కీర్తికర ఇతి భావః - అత్ర అళికైతవాదిత్యపహ్నవేన తేషు దుర్యశస్త్వారోపాదపహ్నవాలంకారః॥ శ్లో॥ నిషిధ్య విషయం సామ్యాద్విషయ్యాలోపేహ్యాపహ్నవ ఇతి లక్షణాత్॥౭౮

మూ ॥ వియోగభాజాంహృదికంటకైఃకటుర్నిధీయ్యసేకర్ణి
శరస్స్మరేణయత్ । తతోదురాకర్షతయాతదంతకృద్విగీయసే
మన్మథదేహదాహినా ॥ * * * * ౭౯

వ్యా ॥ అథత్రిభిఃకైతకోపాలంభమాహ ॥ వియోగేతి ॥ గేహేకైతక - యద్యస్మాత్-త్వం . స్మరేణవియోగభాజాంహృది - కంటకైఃనిజతీక్ష్ణావయవైః - కటుస్తీక్ష్ణః - కైతకవిశేషణస్యాపికర్ణిశరత్వవిశేషణవివక్షయాపుంలిగంనిర్దేశః - కింతూద్దేశ్యవిశేషణస్యవిధేయవిశేషణత్వంక్లిష్టం - కర్ణవత్తూణీర - ప్రతిలోమశల్యం - తద్వాన్శరఃకర్ణిశరస్సన్ - నిధీయ్యసే - కంటకకరోరకైతకస్య కర్ణిశరత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః - తతఃకర్ణిశరత్వాదేవ - దురాకర్షతయా । - తదంతకృత్తేషాంవియోగినాంమారకంసత్ - మన్మథదేహదాహినాస్మరహరేణ - విగీయసేవిగర్హ్యసే - ద్వేష్యవద్ద్వేష్యోపకరణమపిఅసహ్యమేవ తదపిహింస్రంచేత్కిముపవక్తవ్యమితిభావః - అత్రేశ్వరకర్తృకస్య కేతకీవిగానస్య తద్గతవియోగిహింస్రతాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాసాచోక్తరూపకోత్థాపితేతిసంకరః ॥ * * * * * * * ౭౯

మూ ॥ త్వదగ్రసూచీసచివస్సకామినోర్మనోభవస్సీవ్యతిదు
ర్యశఃపటౌ । స్ఫుటంచపత్రైఃకరపత్రమూర్తిభిర్వియోగిహృ
ద్దారుణిదారణాయతే ॥ * * * * ౮౦

వ్యా ॥ త్వదగ్రసూచీతి ॥ తవఅగ్రాణ్యేవ - సూచ్యఃసచివాస్సహకారిణో యస్యసతథోక్తఃసఃప్రసిద్ధః - పునోభవః - కామినీచకామీచకామినౌతయోః పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - దుర్యశసీ - అకీర్తావిత్యపకీర్తిపటౌ - పటావితిరూపకం - సీవ్యతికంటకస్యూతంకరోతీత్యర్థః - కించేతిచార్థః - కరపత్రమూర్తిభిఃక్రకచాకారైః ॥ ని ॥ క్రకచోస్త్రీకరపత్రమిత్యమరః - పత్రైః - వియోగినాం హృద్యేవదారుణి - దారయతీతిదారణఃవిదారకఃఛేత్తా - సఇవాచరతీతి దారణాయతే - కర్తుఃక్యజ్ - సలోపశ్చేతిక్యజంతాల్లట్ - దారణాయత ఇత్యుపమా - సాచహృద్దారుణీతిరూపకానుప్రాణితేతిసంకరః ॥ * * ౮౦

మూ॥ ధనుర్మధుస్స్విన్నకరోఽతిభీమజాపరంపరాగైస్తవధూ
ళిహస్తయన్। ప్రసూనధన్వాశరసాత్కరోతిమామితి క్రుధా
క్రుశ్యత తేన కేతకమ్॥ * * * * ౮౧

వ్యా॥ ధనురితి॥ హే కేతక - ప్రసూనం ధనుర్యస్య సః ప్రసూనధన్వా పుష్పచాపః కామః సంజ్ఞాయామిత్యనఙాదేశః - అత ఏవ ధనుః - మధు నామకరందం యేన స్విన్నకరః ఆర్ద్రపాణిస్సన్ - తవ పరాగైః రజోభిః - ధూళిహస్తయన్ - పునః పునః ధూళ్యా ద్యావపిహితహస్తమాత్మానం కుర్వన్ - అన్యథా ధనుః స్రంసనాదితి భావః - తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - అతిభీమజాపరం అత్యంతం తదనుయంత్యాసక్తం - మాం - శరసాత్ బాణాధీనం కరోతి * తదధీనవచన ఇతి సాతి ప్రత్యయః - అన్యథా ప్రస్తచాపస్సన్ మాం కిం కుర్యాదితి భావః - ఇతి ఇత్థం శ్లోకత్రయోక్తరీత్యా - తేన రాజ్ఞా - క్రుధా - కేతకం - ఆక్రుశ్యత అపరాధోద్ఘాటనేన అఘోష్యతేత్యర్థః॥ * * * * * *

మూ॥ విదర్భసుభ్రూస్తనతుంగతాప్తయే ఘటానివాపశ్యద
లంతపస్యతః। ఫలాని ధూమస్య ధయానధోముఖాన్ స దాడిమే
దోహదధూపిని ద్రుమే॥ * * * * ౮౨

వ్యా॥ విదర్భేతి॥ పదాని॥ ని॥ తరుగుల్మలతాదీనాం అకాలే కుశలైః కృతం। పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే దోహదం చాసౌ ధూపశ్చ - తదుక్తం॥ శ్లో॥ మేషామిషాంబుసంసేకస్తత్కా
మిషధూపనమ్। స్థిమానయం ప్రయోగో హి దాడిమీఫలవృద్ధయే॥ మత్స్య
జ్యత్రిఫలాలేపైర్మూలం సైరాజావికోద్భవైః। తేపి తా ధూపితాః సూతే ఫలం
తాలీవ దాడిమీ॥ ఆవిక్షీరేణ సంసిక్తా ధూపితా తస్య లోమభిః। ఫలాని దాడిమీ
సూతే సుబహూని పృథూని చేతి - తద్వతి - దాడిమే ద్రుమే - ఫలాని - విదర్భసు
భ్రువో దమయంత్యాః - స్తనయోః తుంగతా - తదాప్తయే తత్ప్రాప్తయే - తా
దృగౌన్నత్యలాభాయేత్యర్థః - అలమత్యంతం తపస్యతః తపశ్చరతః॥ సూ॥ క
ర్మణో రోమంథ తపోభ్యాం వర్తి చరోరితి క్యఙ్ప్రత్యయే తపసః పరస్మైపదం చే
తి - పరస్మైపదం - ధూమస్య దోహదధూమస్య ధయాన్ పాతౄన్ * అత్రాతశ్చోపసర్గ ఇతి ఉపసర్గగ్రహణానువృత్తిపాఘ్రా
ధ్మాదినా అనుపసృష్టాయాః అపి ధేటశ్శప్రత్యయ ఇతి గతిః - అత ఏవ కాశికాకారే

రుపసర్గా ఇతినానువర్తయంతీతి - అధోముఖాన్ - ఘటానివ - అవశ్యదిత్యు త్ప్రేక్షా - ఫలార్థినఉద్గ్రంతవస్యంతీతిభావః॥ * * * ౮౨

మూ ॥ వియోగినీమైక్షతదాడిమీమసౌప్రియస్మృతేస్స్పష్ట ముదీతకంటకామ్। ఫలస్తనస్థానవిదీర్ణరాగిహృద్విశచ్ఛుకాస్య స్మరకింశుకాశుగామ్॥ * * * * ౮౩

వ్యా ॥ వియోగినీమితి ॥ అసౌనలః- ప్రియస్మృతేఃదయితస్మరణాత్ స్ప ష్టంవ్యక్తం - ఉదీతేతి - ఇణ్ గతావితికర్తరి క్తః - ఉదీతాః ఉద్గతాః - కంటకాః- స్స్వావయవసూచయ ఏవ - కంటకారోమాంచాయస్యాస్తామిత్యిశ్లిష్టరూపకం॥ ని ॥ వేణౌద్రుమాంగేరోమాంచేక్షుద్రశత్రౌచకంటక ఇతివైజయంతీ- ఫలా న్యేవ స్తనౌ- తావేవస్థానం - తత్రవిదీర్ణః రాగోస్యా సీతిరాగిరక్తవర్ణమను రక్తంచ - యత్తస్మిన్హృది - విశద్భిజభతుణాయాంతఃప్రవిశత్ - శుకాస్యంశు కతుండమేవ - స్మరస - కింశుకంపలాశకుట్మలమేవ - ఆశుగోబాణోయ స్యాస్తాంచాడిమీమేవ - వియోగినీంవిరహిణీం - ఐక్షత అవశ్యత్ - రూపకా లంకారః - విశేషణే - తద్యోగినీమితిచగమ్యతే॥ * * * ౮౩

మూ ॥ స్మరార్ధచంద్రేషునిభేక్రశీయసాంస్ఫుటంపలాశేధ్వ జుషాంపలాశనాత్ ।కసవృంతమాలోకతఖండమన్వితంవియో గిహృత్ఖండినికాలఖండజమ్ ॥ * * * ౮౪

వ్యా ॥ స్మరేతి॥ సనలః- స్మరస్య - యోర్ధశ్చంద్రః అర్ధచంద్రాకారః ఇషుఃతన్నిభేతత్సదృశే- నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః॥- అతఏవాహామ రః॥ ని॥ స్యురుత్తరపదేత్వమీ - నిభసంకాశనికాశప్రతీకాశోపమాదయఇతి - వి యోగినాంహృత్ఖండినీహృదయభేదినీ- క్రశీయసాంకృశతరణాం - అధ్వజుషా మధ్వగామినాం - పలాశనామ్నాంసభతుణాద్ధేతోః - పలాశే - పలమశ్నాతీతి వ్యుత్పత్త్యాపలాశసంజ్ఞాభాజి - కింశుకకలికాయామిత్యర్థః - అన్వితంసం దష్టం - స్ఫుటం - వృంతంప్రసవబంధనం - తదేవకాలఖండంయకృత్ఖండమితివ్యా స్తరూపకం - ఆలోకతఆలోకితవాన్ ॥ని॥ కాలఖండంయకృతీతుసమేఇత్యమరః- తచ్చ- దక్షిణపార్శ్వసకృష్ణవర్ణమాంసవిశేషః॥ * * ౮౪

మూ ॥ నవాలతాగంధవహేనచుంబితాకరంబితాంగీమకరం దశీకరైః। దృశానృపేణస్మితశోభికుట్మలాదరాదరాభ్యాందర కంపినీపపే॥ * * * * * ౮౫

వ్యా ॥ న వేతి ॥ గంధవహేన వాయునా - చుంబితాస్పృష్టా - అన్యత్ర అనులిప్తేన పుంసా స్పృష్టా - మకరందశీకరైః పుష్పరసకణైః - కదంబితాంగీ వ్యాప్తితరూ నా- అన్యత్ర స్వేదాంగీతి చ గమ్యతే - స్మితశోభినః వికాసరమ్యాః - కుట్మలాముకుళాః యస్యాస్సా - మందహాసశోభినోపహారదంతముకుళా చ గమ్యతే - దరకంపినీ వాయుస్పర్శాదీషత్కంపమానా త్వక్ వేపథుమతీ చ - నవాలతా నాలీ - నత్ప్రదృశీ కాంతా చ గమ్యతే - నృపేణ - కర్త్రా - దృశా - కరణేన - దరాదరాభ్యాం భయతృష్ణాభ్యాం - ఉపలక్షితేన సతా - పపే పీతా - గాఢం దృష్టేత్యర్థః - ఉద్దీపకత్వాద్దరః - ప్రియాసాదృశ్యాదాదరశ్చ ॥ ని ॥ దరోఽస్త్రీ శంఖభీగర్తేష్వల్పార్థే త్వవ్యయమితి వైజయంతీ - అత్ర ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్ణనాత్ । అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥

మూ ॥ విచిన్వతీః పాంథపతంగహింసనైరపుణ్యకర్మాణ్యలి
కజ్జలచ్ఛలాత్ । వ్యలోకయచ్చంపకకోరకావలీస్స శంబరా
రేర్బలిదీపికా ఇవ ॥ * * * * * ౮౦

వ్యా ॥ విచిన్వతీరితి ॥ పంథానం గచ్ఛంతి నిత్యమితి పాంథాః నిత్యం పథికాః * పథో ణ నిత్యమితి ణప్రత్యయః - పంథాదేశశ్చ - తయేవ పతంగాః పక్షిణః ॥ ని * పతంగః పక్షిసూర్యయోరిత్యమరః - తేషాం - హింసనైర్వధైః - అపుణ్యకర్మాణి - అలయః కజ్జలానీవేత్యుపమితసమాసః - తేషాం ఛలాదిత్యపహ్నవాలంకారః - విచిన్వతీస్సంగృహ్ణతీః హింసాపాపకారిణీరిత్యర్థః - చంపకకోరకావలీః - శంబరారేః స్మరస్య - బలిదీపికాః పూజాదీపికా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - స నవ్యలోకయత్ ॥ * * * * * * *

మూ ॥ అమన్యతాసౌ కుసుమేషుగర్భజం పరాగమంధంక
రణం వియోగినామ్ । స్మరేణ ముక్తేషు పురాపురారయే తద
బస్మ వశరేషు సంగతమ్ ॥ * * * ౮

వ్యా ॥ అమన్యతేతి * అసౌ నలః - కుసుమాన్యేవ - ఇషవః కామతేషాం- గర్భః గర్భజాతం - వియోగినామితి కర్మణి షష్ఠీ - అనంధాం అంధం క్రియతే అనేనేత్యంధంకరణం * ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా చ్వ్యర్థేష్వచ్వౌ ప్రత్యయః - అరురిష ఇత్యాదినా ముమాగమః - తం పరాగం - పురా పూర్వం - పురారయే త్రిపురారాతయే - స్మరేణ ముక్తేషు శరేషు - సంగతం సంసక్తం తస్య పు

శాశేరంగేయద్భస్మతదివామన్యతేత్యుత్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః - పురాపురార యేముక్తాస్తపస్తైతెపురోఽతినః కుసుమేషవ ఇత్యభిమానః - అన్యథాయేషాం తదంగభస్మసంగోత్ప్రేక్షానుత్థానాదితి॥ * * * ౮౭

మూ ॥ పికాద్వనేశృణ్వతిభృంగహుంకృతైర్దశాముదంచ
త్కరుణాంవియోగినామ్ ।అనాస్థయాసూనకరప్రసారిణీందద
ర్శదూనస్థలపద్మినీంనలః॥ * * * ౮౮

వ్యా ॥ పికాదితి ॥ వనేశ్రోతరి - పికాద్వక్తుస్సకాశాత్ - భృంగహుంకృతైః - వియోగినాందశాం అళిహుంకారకృతాందురవస్థామిత్యర్థః - ఉదంచత్కరుణాంవికసద్వృక్షువిశేషం - ఉద్యత్కృపంచయథాతథాశృణ్వతిసతి॥ ని॥ కరుణస్తురసేవృక్షే కృపాయాంకరుణామతేతివిశ్వః - అనాస్థయాశ్రోతుమనిచ్ఛయాసూనంప్రసూనమేవ - కరంప్రసారయతీతితథోక్తాంఅనిష్టకథాంకరేణవారయంతీమివస్థితామిత్యర్థః - సూనకరేతిరూపకానుప్రాణితాగమ్యోత్ప్రేక్షేయం - స్థలపద్మినీం - నలః - దూనఃపరితప్తస్సన్ * దూయతేఃకర్తరిక్తః - ల్వాదిభ్యశ్చేతినిష్ఠానత్వం - దదర్శ॥ * * * ౮౮

మూ ॥ రసాలసాలస్సమదృశ్యతామునాస్ఫురద్ద్విరేఫారవ
రోషహుంకృతిః । సమీరలోలైర్ముకుళైర్వియోగినే జనాయ
దిత్సన్నివతర్జనాభయమ్॥ * * * * ౮౯

వ్యా ॥ రసాలేతి ॥ అమునానలేనస్ఫురద్ద్విరేఫారవఃభ్రమరఝుంకారఏవరోషేణయాహుంకృంతిర్ఝుంకారస్సాయస్యసః సమీరలోలైర్వాయుచలితైర్ముకుళైరంగుళిభిరేవేతిభావః -వియోగినేజనాయ - తర్జనాభయం - దిత్సుమిచ్ఛన్నివస్థితః * దదాతేస్సన్ప్రత్యయః - సనిమీమేత్యాదినా ఇఅత్రలోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - సస్యార్ధధాతుక ఇతిసకారస్తః - రసాలసాలశ్చూతవృక్షఃసమదృశ్యతసమ్యగ్దృష్టః- ద్విరేఫేత్యాదిరూపకోత్థాపితేయంతర్జనాభయజననోత్ప్రేక్షేతిసంకరః ॥ ౮౯

మూ ॥ దినేదినేత్వంతనురేధిరేధికంపునఃపునర్మూర్ఛచమృ
త్యుమృచ్ఛచ । ఇతీవపాంథంశపతఃపికాన్ద్విజాన్సఖేదమై
క్షిష్టసలోహితేక్షణాన్ ॥ * * * ౯౦

వ్యా ॥ దినేదినఇతి ॥ రేఇతిహీనసంబోధనే- రే- త్వందినేదినే - అధికం

తనురేధిక్ర్త్యశోభవ * అస్తేర్లోటిసిప్ - హుఝల్భ్యో హేర్ధిరితిధిత్వంఘ్వసో రేద్ధావభ్యాసలోపశ్చేత్యేత్వం - శ్నసోరల్లోప ఇత్యకారలోపః - పునఃపున మూర్ఛ్ఛచ - మృత్యుంమరణం - ఋచ్ఛ్ఛచేతి - పాంథంనిత్యవధికం- శపతశ్న పమానానివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - లోహితలక్షణాదారక్తదృష్టీన్ - షకత్రస్వభా వతః - అన్యత్రరోషాచ్చేతిద్రష్టవ్యం - పికాన్ ద్విజాన్- కోకిలాన్ - పక్షిణో బ్రాహ్మణాంశ్చ - సనలః- సఖేదం - ఐక్షిష్ట- స్వస్యాప్యుక్తశంకయేతిభావః॥

మూ ॥ అలిస్రజాఢ్యముచ్చశేఖరంనిపీయచాంపేయమ
ధీరయాదృశా । సధూమకేతుంవిపదేవియోగినాముదీతమా
శంకితవానశంకత॥ * * * * * ౮౧

వ్యా ॥ అలిస్రజేతి ॥ అలిస్రజాభ్రమరపఙ్క్త్యాఢ్యం - ఉచ్చశేఖరం ఉన్నతశిరోభూషణం - అలిమలినాంగమిత్యర్థః ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః - చాంపేయంచంపకవికారంకుట్మలం;॥ ని ॥ అథచాంపేయశ్చంపకో హేమపుష్పక ఇత్యమరః - నన్వయుక్తమిదం ॥ శ్లో ॥ నషట్పదోగంధఫలీమజఘ్రదిత్యాదౌ అలీనాంచంపకస్పర్శాభావప్రసిద్ధేరితిచేన్న - స్పృశంత్వేవకింతుస్పృష్ట్వామ్రియంతేతావతైవస్పర్శాభావ ప్రసిద్ధిరితిక్వచిల్లిఖితతఃపరిహారః - అథవాచాంపేయంనాగకేసరం ॥ ని ॥ చాంపేయఃకేసరోనాగకేసరః కాంచనాహ్వయఇత్యమరః - అధీరయాదృశానిపీయవిక్లబదృష్ట్యాగాఢందృష్ట్వాఆశంకితవాన్ కించిదనిష్టముత్ప్రేక్షితవాన్ - సనలః ॥ శ్లో ॥ అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాంశంకామాచక్షతేబుధా ఇతిలక్షణాత్ - వియోగినాంవిపదే ఉదీతం ఉద్గతంధూమకేతుం- అశంకత- అతర్కయదిత్యుత్ప్రేక్షాలంకారః

మూ ॥ గళత్పరాగంభ్రమిభంగిభిఃపతత్ప్రసక్తభృంగావళి
నాగకేసరమ్ । సమారనారాచనిఘర్షణస్ఖలజ్జ్వలత్కణం
శాణమివవ్యలోకయత్॥ * * * * ౮౨

వ్యా ॥ గళదితి॥ సనలః- గళత్పరాగంనిర్యద్రజస్కం భ్రమిభంగిభిర్భ్రమణప్రకారైః - ఉపలక్షితం - పతద్భ్రశ్యత్ - ప్రసక్తభృంగావళిసంసక్తాళికులం - నాగకేసరంకుసుమవిశేషం - మారనారాచనిఘర్షణైః - స్ఖలంతఃలుఠంతఃజ్వలంతశ్చ కణాఃస్ఫులింగాః - యస్యతం - శాణంనికషోపలమివేత్యుత్ప్రేక్షా-వ్యలోకయత్ ॥ ని ॥ శాణస్తునికషఃకషఇత్యమరః॥ * * ౮౩

మూ ॥ తదంగముద్దిశ్య సుగంధిపాతుకాశ్శిలీముఖాళీః కుసు
మార్గణస్య ప్రశః। స్వచాపదుర్నిర్గతమార్గణభ్రమాత్ స్మర
స్స్వనంతీరవలోక్య లజ్జితః ॥ * * * * ౯౩

వ్యా ॥ తదంగమితి ॥ సుగంధి శోభనగంధం ॥ సూ ॥ గంధస్యేదిత్యాదినా సమాసాంత ఇకారః - తదంగం తస్య నలస్య అంగముద్దిశ్య లక్షీకృత్య సుశోభం గంధాదిః - పాతుకాశ్చ ॥ ని ॥ గుణస్త్వావృత్తి శబ్దాది జ్యేంద్రియామ్ముఖ్యతంతుష్విత వైజయంతీ - తత్ప్రశేతమ్యుక్తాత్ ॥ సూ ॥ స్పృశోనుదకే క్విన్ - కుసుమాగం ధానాత్పాతుకాః ధావంతీః * లషపతపదస్థాభూవృషహనకమగమశృభ్య ఉకఞ్ ప్రత్యయః - స్వనంతీః శిలీముఖాళీరళిపఙ్క్తీః బాణపఙ్క్తీశ్చ అవలోక్య - స్మరః - స్వచాపాత్ స్వధనుషః దుర్నిర్గతాః దుష్టనిర్గతాః యే మార్గణాః బాణాః - తద్భ్రమాద్ధేతోః లజ్జితోఽభవత్ - నూనమితి శేషః - దుర్నిర్గతే తేషవో హ్యాధికం స్వనంతీతి ప్రసిద్ధం అతస్స్వనచ్ఛిలీముఖేషు దుర్గతమార్గణభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః - అచశిలీముఖేషు నలాంగ సౌరభ భ్రాంతితః - తదుద్ధాపతాచేయం స్మరస్య లజ్జితత్వోత్ప్రేక్షాయాశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః॥ * * * ౯౩

మూ ॥ మరుల్లసత్పల్లవకంటకైః క్షతం సముచ్చరచ్చందనసా
రసౌరభమ్ । సవారనారీకుచసంచితోపమం దదర్శమాలూరఫ
లంపచేళిమమ్॥ * * * * * ౯౪

వ్యా ॥ మరుదితి ॥ మారుతాలసత్పల్లవానాం చలత్కిసలయానాం - కంటకైః నఖరవయవైః - క్షతం- అన్యత్ర - లసత్పల్లవైః విటైః కంటకైః క్షతమితి గమ్యతే సముచ్చరన్ ప్రసరన్ - చందనసారస్యేవ సౌరభం యస్యతత్ - అత ఏవ వారనారీకుచేన వేశ్యాస్తనేన సంచితోపమం సంపాదితసాదృశ్యమిత్యుపమా ॥ ని ॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యాద్యమరః - కులాంగనాకుచసదృశత్వాద్యనౌచిత్యకవి శేషణం - పచేలిమం స్వయమేవ పక్వం * కర్మకర్తరి కేళిమ ఉపసంఖ్యానమితి పచేః కేళిమచ్ ప్రత్యయః - మాలూరఫలం బిల్వఫలం ॥ ని ॥ బిల్వేశాండిల్య శైలూషౌ మాలూర శ్రీఫలావపీత్యమరః సనలో దదర్శ॥ ౯౪

మూ ॥ యువద్వయీచిత్తనిమజ్జనోచిత ప్రసూనశూన్యేతర
గర్భ ... సుమద్రోణ్యపి యూథయోః ... సప్త
... ప్రకాశితః॥

వ్యా ॥ యువద్వయీతి ॥ యువాచయువతిశ్చతయోర్ద్వయ్యా నోఽద్వయీమి థునం - తస్యాశ్చిత్తయోఃకర్మణోః - మజ్జనే - ణ్యంతాల్ల్యుట్ - ఉచితైః క్షమైః - ప్రసూనైఃపుష్ప బాణైఃశూన్యేతరద శూన్యంపూర్ణంగర్భగహ్వరంయస్యతం - పాటలాయాఃపాటలవృక్షస్య - స్తబకంకుసుమగుచ్ఛం భయాంకు యాభయమూఢయాధియాభయజన్యభ్రాంత్యేత్యర్థః - స్మరేషుధిత్వేన కామతూణీకృత్య - తథావిభ్రమ్యేత్యర్థః - అతఏవ - భయాత్ప్రకంపితఃచకంపే - అత్రపాటలస్తబకేమదన తూణీరభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః॥ శ్లో॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్యమాణానుభవోయత్రస భ్రాంతిమాన్మత ఇతిలక్షణాత్॥ * * * * * ౮౫

మూ ॥ మునిద్రుమఃకోరకితశ్శితిద్యుతిర్వనేమునామన్యతసం హికాసుతః । తమిస్రపక్షత్రుటికూటభక్షితంకళాకలాపంకిల వైధవంవమన్॥ * * * * * ౮౬

వ్యా ॥ మునిద్రుమ ఇతి ॥ అమునానలేన - వనే - కోరకితస్సంజాతకోరకః శితిద్యుతిఃపత్రేష్వకృష్ణచ్ఛవిః - మునిద్రుమఃఅగస్త్యవృక్షః - తమిస్రపక్షే - త్రుటికూటేనక్షయవ్యాజేన - భక్షితం - అభక్షితత్వేనకుతఃక్షయఇతిభావః - అత్రకూటశబ్దేనక్షయాపహ్నవేనభక్షణారోపాదపహ్నవభేదః - వైధవం చాంద్రమసం ॥ ని ॥ విధుస్సుధాంశుశ్శుభ్రాంశురిత్యమరః - కళాకలాపంకళాసమూహం - వమన్ఉద్గిరన్సింహికాయాస్సుతోరాహుః - అమన్యతకిల - అత్రకోరకితశితిద్యుతిత్వాభ్యాంమునిద్రుమస్యేందుకలాకలాపవమనవిశిష్ట రాహుత్వోత్ప్రేక్షాసాచోక్తాపహ్నవోత్థాపితేతిసంకరః॥ * * ౮౬

మూ॥ పురోహఠాక్షిప్తతుషారపాండరచ్ఛదావృతేర్వీరుధిబద్ధవిభ్రమాః । మిళన్నిమీలంవిదధుర్విలోకితానభస్వతస్తంకుసుమేషుకేళయః॥ * * * * * ౮౭

వ్యా ॥ పురఇతి ॥ పురోఽగ్రే - హఠాత్ జఝడిత్యాక్షిప్తాకృష్టా - తుషారేణహిమేన - పాండరాణాంఛదానాంపత్రాణాం - తుషారవత్పాండరస్య - ఛదస్యాచ్ఛాదకస్యనక్తస్యచ - ఆవృతిఃఆవరణం - యేనతస్యనభస్వతఃవాయోః - వీరుధిలతాయాం - బద్ధాఅనుబద్ధాఃవిభ్రమాభ్రమణానిలీలాశ్చయాసుతాః - కుసుమేషువిషయే - కేళయఃక్రీడాః కుసుమేషుకేళయఃకామక్రీడాశ్చ - విలోకితాస్సత్యః - తంనలం - మిళంతీసజ్జతీ - నిమీలామీలనంచయస్యతం - విద

థుః - నిమీలితాక్షంచక్రురిత్యర్థః - విరహిణాముద్దీపకదర్శనస్యదుస్సహ దుఃఖహేతుత్వాదన్యత్ర॥ శ్లో॥ నేక్షేతార్కంననగ్నాం(స్త్రీం)నచసంసక్తమైథునమితినిషేధాదితిభావః - అత్రవస్తుతఃనభస్వద్విశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతకాముకవిరహప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * ౯౭

మూ॥ గతాయదుత్సంగతలేవిశాలతాంద్రుమాశ్శిరోభిఃఫల
గౌరవేణతాం। కథంనధాత్రీమతిమాత్రనామితైర్న్వందమా
నానభినందతిస్మతాన్॥ * * * * ౯౮

వ్యా॥ గతాఇతి॥ ద్రుమాఃయస్యాధాత్ర్యాః - ఉత్సంగతలే ఉపరిదేశే చ - విశాలతాంవృద్ధింగతాః - తాంధాత్రీంభువంమాతరంచఉపమాతరంవా॥ ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమత్యుపమాతృషిత్యమరః * కర్మణిష్ఠ్యన్నితిదివోద ధాతేర్వాప్తప్రత్యయః - ఫలగౌరవేణసుకృతాతిశయేనఫలభారేణచ - హేతునా - అతిమాత్రంనామితైఃప్రహ్వీకృతైః * నమేర్మిత్వవికల్పాద్ధ్రస్వాభావః - శిరోభిరగ్రైరుత్తమాంగైశ్చ - వందమానాన్స్పృశతోభివాదయమానాంశ్చతాన్ప్రకృతాన్ - అతఏవయచ్ఛబ్దానపేక్షా - సనలఃకథంనాభినందతిస్మఅభిననందైవేత్యర్థః - వృక్షాణాంక్షేత్రానురూపఫలసంపత్తిం - అపత్యానాంమాతృభక్తించకోనామనాభినందతీతిభావః - అత్రాపివిశేషణసామర్థ్యాత్ప్రస్తుతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * ౯౮

మూ॥ నృపాయతస్మైహిమితంవనానిలైస్సుధీకృతంపుష్పర
సైరహర్మహః। వినిర్మితంకైతకరేణుభిస్సితంవియోగినేదత్త
నకౌముదీముదః॥ * * * * * ౯౯

వ్యా॥ అత్రాతపస్యచంద్రికాత్వరూపణాయతద్ధర్మాన్సంపాదయతి॥ నృపాయేతి॥ వనానిలైఃఉద్యానవనవాతైః - హిమంశీతలంకృతంహిమితం - తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - పుష్పరసైఃవనవాతానీతైఃమకరందైః - సుధీకృతం అమృతీకృతం - తథాకైతకరేణుభిః - సితంవినిర్మితంశుభ్రీకృతం - అహ్నోమహఃతేజఃఅహఃమహఃఆతపః * రోసుపేతిరేఫాదేశః - తదేవకౌముదీతివ్యస్తరూపకం - వియోగినేతస్మైనృపాయ - ముదఃప్రమోదాన్నాదత్తనదత్తవతీ ప్రత్యుతోద్దీపకైవాభూదితిభావః॥ * * * * ౯౯

మూ॥ వియోగభాజోపినృపస్య పశ్యతా తదేవసాక్షాదమృతాంశుమాననమ్ । పికేనరోషారుణచక్షుషాముహుఃకుహూరుతాహూయతచంద్రవైరిణీ॥ * * * ౧౦౦

వ్యా॥ వియోగభాజ ఇతి ॥ వియోగభాజోపివియోగినోపినృపస్య - తదాననమేవ - సాక్షాదమృతాంశుం ప్రత్యక్షచంద్రం - పశ్యతా అత ఏవరోషాదద్యాపిచంద్రతాంనజహాతీతి క్రోధాదివ అరుణచక్షుషాపికేన - చంద్రవైరిణీ కుహూః నిజాలాపవిశేషః కుహూర్నష్టచంద్రామావాస్యేతిశ్లిష్టరూపకం॥ని॥ కుహూస్స్యాత్కోకిలాలాపనష్టేందుకళయోరపీతివిశ్వః - ముహురాహూయతోత ఆహూతా కిమిత్యుత్ప్రేక్షా - పూర్వోక్తరూపకసాపేక్షేతిసంకరః- ఆననచంద్రస్యాయమేవకుహూరాహ్వానీయా అస్య ఏతత్కాంతిహారిత్వసంభవాదితిభావః॥ * * * * * * ౧౦౦

మూ॥ అశోకమర్థాన్వితనామతాశయా గతాశ్శరణ్యం గృహశోచినోధ్వగాః । అమన్యతావంతమివైషపల్లవైః ప్రదిష్టకామజ్వలదస్త్రజాలకమ్॥ * * * ౧౦౧

వ్యా॥ అశోకమితి ॥ ఏషనలః - పల్లవైః - ప్రదిష్టాని ప్రతిగృహీతానిసంఛన్నానికామజ్వలదస్త్రాణితద్రూపాణిజాలకానిక్షారకాః బాలముకుళగుచ్ఛాయేనతం - పల్లవసంఛన్నజాలకరూపకామాస్త్రమిత్యర్థః - అన్యథాతద్దర్శనాదేవతేమ్రియేరన్నితిభావః - అశోకంఅత ఏవార్థాన్వితనామతానాస్తిశోకోయస్మిన్నిత్యన్వర్థసంజ్ఞతా - తత్కృతయాశయా- అస్మానప్యశోకాన్కరిష్యతీత్యభిలాషేణ - శరణేసాధుస్సాధుః శరణ్యం - మత్వేతిశేషః॥ ని॥ శరణంరక్షణేగృహ ఇతివిశ్వః - ఆగతాః శరణాగతా ఇత్యర్థః - గృహాన్దారాన్శోచంతీతిగృహశోచినః గృహానుద్దిశ్యశోచంత ఇత్యర్థః ॥ని॥ గృహాఃపత్న్యాంగృహేస్మృతా ఇతివిశ్వః - అధ్వగాః ప్రోషితాః - అవంతమివ - శరణాగతరక్షణేమహాఫలస్మరణాత్ - అన్యథామహాదోషస్మరణాచ్చరక్షంతమివేత్యర్థః - అమన్యతజ్ఞాతవాన్ - అస్త్రభీరూణాంతద్గోపనమేవరక్షోపాయ ఇతిభావః॥ * * * * * * * ౧౦౧

మూ॥ విలాసవాపీతటవీచివాదనాత్పికాళిగీతే శిఖిలాస్యలాఘవాత్ । వనేపితౌర్యత్రికమారరాధతంక్వభోగమాప్నోతినభాగ్యభాగ్జనః॥ * * * * ౧౦౨

వ్యా॥ విలాసేతి ॥ విలాసవాపీవిహారదీర్ఘికా - తస్యాస్తటేపీచీనాం- వాదనాత్పికానామళినాంచ - గీతైర్గానాత్ - శిఖినాంమయూరాణాం - లాస్యలాసువాత్ నృత్తనైపుణ్యాచ్చ - వనేపి - తంనలః - తౌర్యత్రికం నృత్తగీతవాద్యత్రయం - కర్తృణా - ఆరరాధఆరాధయామాస - తథాహి - భాగ్యభాక్ భాగ్యవాన్ జనః - క్వ - భుజ్యతఇతిభోగఃసుఖం - తం - నాప్నోతిసర్వత్రైవాప్నోతీత్యర్థః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౦౨

మూ॥ తదర్థమధ్యాప్య జనేనతద్వనే శుకావిసృష్టాః పటవస్తమస్తువన్। స్వరామృతేనోపజగుశ్చశారికాస్తథైవతత్పౌరుషగాయినీకృతాః॥ * * * * ౧౦౩

వ్యా॥ తదర్థమితి ॥ జనేన సేవకజనేనతదర్థం నలప్రీత్యర్థం - అధ్యాప్యస్తుతింపాఠయిత్వాతస్మిన్వనే - విసృష్టాముక్తాః - పటవఃస్ఫుటగిరః. శుకాస్తంనలంఅస్తువన్ - తథైవశుకవదేవ - తదర్థమధ్యాప్యముక్తాః - తత్పౌరుషస్యనలపరాక్రమస్య - గాయిన్యో - గాయకాఃకృతాఃగాయినీకృతాః - శారికాః - స్వరామృతేనమధురస్వరేణేత్యర్థః ఉపజగుశ్చ॥ ౧౦౩

మూ॥ ఇతీష్టగంధాఢ్యమటన్నసౌవనంపికోపగీతోపి శుకస్తుతోపిచ। అవిందతామోదభరంబహిఃపరం విదర్భసుభ్రూవిరహేణనాంతరమ్॥ * * * * ౧౦౪

వ్యా॥ ఇతీతి॥ ఇతీష్టగంధాఢ్యంఇష్టసౌగంధ్యసంపన్నం - వనమటన్ * దేశకాలాధ్వగంతవ్యాః కర్మణ్యకర్మణామితివనస్య దేశత్వాత్కర్మత్వం. అసౌనలః - పికైఃకోకిలైః ఉపగీతోపిశుకైఃస్తుతోపిచ - పరంకేవలం॥ వి॥ పరంస్యాదుత్తమానాప్తవైరిదూరేషుకేవల ఇతివిశ్వః - బహిః - ఆమోదభరంసౌరభ్యాతిరేకమేవ - అవిందత - విదర్భసుభ్రూవిరహేణ హేతునా - అంతరం ఆమోదభరం - ఆనందాతిరేకం - నావిందతనలబ్ధవాన్ - ప్రత్యుతదుఃఖమేవాన్వభూదిత్యర్థః॥ వి॥ ఆమోదోగంధహర్షయోరితివిశ్వః॥ ౧౦౪

మూ॥ కరేణమీనంనిజకేతనందధద్ద్రుమాలవాలాంబునివేశశంకయా। వ్యతర్కిసర్వర్తుఘనేవనేమధుంసమిత్రమత్రానుసరన్నసౌస్మరః॥ * * * * * ౧౦౫

వ్యా ॥ కరేణేతి ॥ సనలః - నిజకేతనం నిజలాంఛనం - మీనం ద్రుమాలవాలాంబుషు - నివేశశంకయా ప్రవేశభియా కరేణ - దధత్ - తాదృగ్భ్రమరేఖావ్యాజేన దధాన ఇత్యర్థః ॥ సర్వర్తుకే వనే సర్వర్తుసంయుతే - అత్ర అస్మిన్ వనే - మిత్రం సఖాయం - మధుం వసంతం - అనుసరన్ అన్వేష్యన్ - స్మర ఇవ వ్యతరిష్ట - తరిష్టత ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * ౧౦౫

మూ ॥ లతాబలాలాస్యకలాగురుస్తరుప్రసూనగంధోత్కరప
శ్యతోహరః । అసేవతాముం మధుగంధవారిణి ప్రణీతలీలాప్లవ
నో వనానిలః ॥ * * * * * ౧౦౬

వ్యా ॥ లతేతి ॥ లతా ఏవ అబలాః - తాసాం లాస్యకలాసు మధురనృత్యవిద్యాసు - గురురుపదేష్టేతి మాంద్యోక్తిః - తరుప్రసూనగంధోత్కరాణాం వృక్షకుసుమసౌరభసంపదాం - పశ్యతోహరః పశ్యంతమనాదృత్యాహరః - ప్రసహ్యాపహర్తేత్యర్థః ॥ ని ॥ పశ్యతో యో హరత్యర్థం స చోరః పశ్యతోహర ఇతి హలాయుధః - పచాద్యచ్ - షష్ఠీచానాదర ఇతి షష్ఠీ - వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేష్విత్యలుక్ - ఏతేన సౌగంధ్యముక్తం - మధు మకరంద ఏవ - గంధవారి గంధోదకం - తత్ర ప్రణీతలీలాప్లవనః కృతలీలావగాహ ఇతి శైత్యోక్తిః - ఈదృగ్వనానిలః - అముం నలం - అసేవత - గుణవానేవ సేవకః సేవ్యప్రియో భవతీతి భావః ॥ * * * * * * * * ౧౦౬

మూ ॥ అథ స్వమాదాయ భయేన మంథనాచ్చిరత్నరత్నాధి
కముచ్చితం చిరాత్ । నిలీయ తస్మిన్నివసన్నపాంనిధిర్వనే తటా
కో దదృశేఽవనీభుజా ॥ * * * * ౧౦౭

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథ వనాలోకనానంతరం మంథనాద్భయేన - ధనార్థినం పునర్మథిష్యంతీతి భయాదితి భావః - చిరాత్ - ఉచ్చితం సంచితం - చిరత్నం చిరంతనం * చిరపరుత్పరారిభ్యస్త్నో వక్తవ్య ఇతి త్న ప్రత్యయః - తచ్చ తద్రత్నాధికం శ్రేష్ఠవస్తుభూయిష్ఠం చేతి చిరత్నరత్నాధికం ॥ ని ॥ రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపీత్యమరః - స్వం ధనం - ఆదాయ తస్మిన్ వనే - నిలీయ అంతర్ధాయ - నివసన్ వర్తమానః - అపాంనిధిరివేత్యుత్ప్రేక్షా - తటాకః సరోవిశేషః - అవనీభుజా రాజ్ఞా - దదృశే దృష్టః ॥ * * * * * ౧౦౭

మూ ॥ పయోనిలీనాభ్రముకాముకావలీరదాననంతోరగపు
చ్ఛసచ్ఛవీః । జలార్ధరుద్ధస్య తటాంతభూభిదో మృణాళజా
లస్య నిభాద్బభార యః ॥ * * * * ౧౦౮

వ్యా ॥ యదుక్తంధనమాదాయేతితదేవాత్రసంపాదయతి - పయఇత్యాదినవభిశ్శ్లోకైః ॥ పయఇతి ॥ యస్తటాకః- జలేనార్ధంరుద్ధస్యార్ధంచ్ఛన్నస్యతటాంతభూభిదస్తటప్రాంతదేశనిర్గతస్యేత్యర్థః - మృణాళజాలస్యబిసబృందస్య నిభాద్వ్యాజాదిత్యపహ్నవాలంకారః ॥ ని ॥ నిభోవ్యాజసదృశయోరితివిశ్వః - అనంతోరగస్యశేషాహేః - పుచ్ఛేన - సచ్ఛవీః సవర్ణాః - తద్వద్ధవళాసిత్యర్థః - పయోనిలీనానాం - అభ్రముకాముకావళీనాం - ఐరావణశ్రేణీనాం - రదాః దంతాః - బభార - తత్రైకఏవైరావణః అత్రత్వసంఖ్యా ఇతివ్యతిరేకః - అభ్రముకాముకా ఇతిద్వితీయాసమాసోమధుపిపాసువలికత్ * నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాత్ - లషపతేత్యాదినాకమేరుకఞ్ప్రత్యయః ॥ * * * * * * * ౧౦౮

మూ ॥ తటాంతవిశ్రాంతతురంగమచ్ఛటాస్ఫుటానుబింబో
దయచుంబనేనయః । బభౌచలద్వీచికశాంతశాతనైస్సహస్ర
ముచ్చైశ్శ్రవసామివశ్రయః ॥ * * * ౧౦౯

వ్యా॥ తటాంతవిశ్రాంతేతి ॥ యస్తటాకః - తటాంతేతటప్రాంతే - విశ్రాంతా - యాతురంగమచ్ఛటానలాశ్వీతాశ్వశ్రేణీతస్యాః స్ఫుటంయథాతథా అనుబింబోదయచుంబనేనప్రతిబింబావిర్భావవ్యాప్త్యనిమిత్తేన - వీచయ ఏవకశాస్తాసాం - అంతశాతనైః అగ్రతాడనైః ॥ ని ॥ అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః - చలదుచ్చలత్ - ఉచ్చైశ్శ్రవసాంసహస్రంశ్రయఃప్రాపన్నివ - బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యతిరేకశ్చపూర్వవత్ - ఏతేననలాశ్వానాముచ్చైశ్శ్రవస్సామ్యంగమ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ * * * * ౧౦౯

మూ ॥ సితాంబుజానాంనివహస్యయశ్ఛలాద్బభావళిశ్యా
మలితోదరశ్రియామ్ । తమస్సమచ్ఛాయకళంకసంకులంకులం
సుధాంశోర్బహుళంవహన్బహు ॥ * * * ౧౧౦

వ్యా ॥ సితాంబుజానామితి ॥ యస్తటాకః - అళిభిః - శ్యామలితోదరశ్రీయాంశ్యామీకృతమధ్యశోభానాం - సితాంబుజానాంపుండరీకాణాం - నివహస్య - ఛలాత్ - తమస్సమచ్ఛాయైస్తిమిరసవర్ణైః - కళంకైః - సంకులం - బహుళంసంపూర్ణం - బహ్వనేకం - సుధాంశోశ్చంద్రస్య - కులంవంశం - వహన్ - బభౌ అత్రఛలశబ్దేనపుండరీకేషువిషయాపహ్నవేనచంద్రత్వారోపాదపహ్నవభేదః - వ్యతిరేకస్తుపూర్వవత్ ॥ * * * * ౧౧౦

మూ ॥ రథాంగభాజాకమలానుషంగిణాశిలీముఖస్తోమసఖే
నశార్ఙ్గిణా। సరోజినీస్తంబకదంబకైతవాన్మృణాళశేషాహి
భుజాన్వయాయియః॥ * * * * ౧౧౧

వ్యా ॥ రథాంగేతి ॥ యస్తటాకః - రథాంగంచక్రవాకంచక్రాయుధంచ యద్యపిచక్రవాకేరథాంగనామేతి ప్రయోగోరూఢఃతథాపి ప్రాయేణాస్యచక్రశబ్దపర్యాయత్వేనప్రయోగదర్శనాత్తద్వదస్యాపి ఉభయత్రప్రయోగంమన్యతేకవిః- తద్భాజా - భజతేర్ణ్విః - కమలైఃకమలయాచ - అనుషంగిణాసంసర్గవతా - శిలీముఖస్తోమసఖేన - అళికులసహచరేణ - అన్యత్రసఖిశబ్దస్యాదృశ్యవచనః - తత్సవర్ణేనేత్యర్థః - మృణాళంశేషాహిరివేత్యుపమితసమాసఃతద్భావాతదాకారేణ అన్యత్రమృణాళమివశేషాహిఃతద్భావాతదాధారకేణ శార్ఙ్గిణావిష్ణునా - సరోజినీనాంస్తంబాఃగుల్మాః ॥ ని ॥ అప్రకాండేస్తంబగుల్మావిత్యమరః - తేషాంకదంబస్య - కైతవాన్మిషాత్ - అన్వయాయిఅనుయాతోధిష్ఠితఇతియావత్ -అత్రాపికైతవశబ్దేనస్తంబత్వమపహ్నుత్యతత్రశార్ఙ్గిత్వారోపాదపహ్నవభేదః॥ * * * * * ౧౧౧

మూ ॥ తరంగిణీరంకజుషస్స్వవల్లభాస్తరంగరేఖావిభరాం
బభూవయః। దరోద్గతైఃకోకనదౌఘకోరకైర్ధృతప్రవా
ళాంకురసంచయశ్చయః॥ * * * ౧౧౨

వ్యా ॥ తరంగిణీరితి ॥ కించ-'యస్తటాకః - అంకజుషఃఅంతికభాజఃఉత్సంగసంగిన్యశ్చతరంగరేఖాస్తరంగరాజీరేవస్వవల్లభాస్తరంగిణీరితివ్యస్తరూపకం - బిభరాంబభూవబభారభీహ్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతివికల్పాదామ్ ప్రత్యయఃకించయస్తటాకఃదరోద్గతైః ఈషదుద్భిన్నైఃకోకనదౌఘకోరకైఃరక్తోత్పలషండకలికాభిఃధృత ప్రవాళాంకురసంచయఃధృతవిద్రుమాంకురనికరశ్చేతి - అత్రాపికోకనదౌఘకోరకాణాంవిద్రుమత్వేనరూపణాద్రూపకమేవ॥ * * * * * * * * ౧౧౨

మూ॥ మహీయసఃపంకజమండలస్యయశ్ఛలేనగౌరస్యచమే
చకస్యచ। నలేనమేనేసలిలేనిలీనయోస్త్విషంవిముంచన్విధు
కాలకూటయోః॥ * * * * * ౧౧౩

వ్యా ॥ మహీయసఇతి ॥ యస్తటాకః - మహీయసఃమహత్తరస్య - గౌర

స్యచ - మేచకస్యచ - పంకజమండలస్య - సితాసితసరోజషండయోశ్ఛలేన సలిలే - నిలీనయోఃవిధుకాలకూటయోః - సితాసితయోరితిభావః - త్విషంవిముంచన్నివసృజన్నివ నతేన మేనే - అత్రఛలేనవిముంచన్నివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * * * * ౧౧౩

మూ ॥ చలీకృతాయత్రతరంగరింగణైరబాలశైవాలలతాప
రంపరాః । ధ్రువందధుర్బాడబహవ్యవాడధస్స్థితిప్రరోహత్త
మధూమధూమతామ్॥ * * * * ౧౧౪

వ్యా॥ చలీకృతాఇతి ॥ యత్రయస్మిన్ తటాకే - తరంగరింగణైఃతరంగకంపనైఃచలీకృతాఃచంచలీకృతాః-అబాలానాంకఠోరాణాం - శైవాలలతానాం- పరంపరాఃపఙ్క్తయః - హవ్యంవహతీతిహవ్యవాడగ్నిః॥ వాహశ్చేత్యణ్ప్రత్యయస్యఛందోమాత్రవిషయత్వాదనాదరేణభాషాయాంప్రయోగః - బాడబహవ్యవాహోబడబాగ్నేః - అధస్స్థిత్యాఅంతరవస్థానేన - ప్రరోహత్తమోబహిఃప్రాదుర్భవత్తమోభూమాః - యేషాంతేధూమాశ్చతేషాంభావస్తత్తాతాం దధుః - బహిరుత్థితధూమపటలవద్బభురిత్యర్థః - ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం॥

మూ ॥ ప్రకామమామోదభరంవివృణ్వతీకరంబితాదిత్యమ
వాప్యకంటకైః। ధృతస్ఫుటశ్రీగృహవిగ్రహాదివాసరోజినీయ
త్ప్రభవాప్సరాయితా॥ * * * * ౧౧౫

వ్యా ॥ ప్రకామమితి ॥ ఆదిత్యంసూర్యంఅవాప్య - ప్రకామంకంటకైఃనాళగతైస్తీక్ష్ణాగ్రైరవయవైః - కరంబితాదంతురితా- అన్యత్రాదిత్యంఅదితిపుత్రమింద్రం - అవాప్య- కంటకైఃపులకైఃకరంబితా - అతఏవామోదభరంపరిమళసంపదం ఆనందసంపదంచ - వివృణ్వతీప్రకటయంతీ - దివాదివసేన- ధృతాని - స్ఫుటశ్రీగృహాణి - పద్మానియస్యాసఃవిగ్రహఃస్వరూపంయస్యాస్సా- అన్యత్రదివాస్వర్గేణస్ఫుటశ్రీగృహం ఉజ్జ్వలశోభాస్పదం - విగ్రహోదేహోయస్యాస్సాస్వర్లోకవాసినీత్యర్థః - యత్తటాకఃప్రభవఃకారణం యస్యాస్సా - యజ్జన్యాసరోజినీ అప్సరాయితా అప్సరాఇవాచరితా ॥ ఉపమానాచ్చాచారేక్యఙ్ సలోపశ్చేతి - తతఃకర్తరిక్తః - ఓజసోప్సరసోనిత్యమితిసకారలోపః - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా॥ * * * * ౧౧౬

మూ ॥ యదంబుపూరప్రతిబింబితాయతిర్మరుత్తరంగైస్తరళస్తటద్రుమః। నిమజ్య మైనాకమహీభృతస్సతస్తతాన పక్షౌ ధువతస్సపక్షతామ్॥　*　*　*　*　౧౧౫

వ్యా ॥ యదితి॥ యస్యతటాకస్యాంబుపూరే - ప్రతిబింబితాయతిః ప్రతిఫలితాయామః - మరుత్తరంగైః వాతవీజనైః - తరళశ్చలః తటద్రుమః - నిమజ్యసతః వర్తమానస్య - పక్షౌ పత్రాణి ధువతః కంపయతః - మైనాకమహీభృతః మైనాకాద్రేః - సపక్షతాం సదృశతాం ఇంద్రాద్రక్షితత్వాత్ పక్షవత్తాంచ తతానేత్యుపమా॥　*　*　*　*　*　*　*　౧౧౫

మూ ॥ పయోధిలక్ష్మీముషి కేళిపల్వలే రిరంసుహంసీకలనాదసాదరమ్। సతత్రచిత్రం విచరంతమంతికే హిరణ్మయం హంసమబోధినైషధః॥　*　*　*　*　*　౧౧౬

వ్యా ॥ పయోధీతి ॥ అథ నైషధో నిషధానాం రాజా నలః - జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ - పయోధిలక్ష్మీముషి తత్తుల్య ఇత్యర్థః - తత్ర కేళిపల్వలే క్రీడాసరసి - రిరంసూనాం రంతుమిచ్ఛూనాం - హంసీనాం కలనాదే మధురాస్ఫుటధ్వనౌ - సాదరం సస్పృహం - అంతికే సమీపే విచరంతం చరంతం - చిత్రమద్భుతం హిరణ్మయం సువర్ణమయం * దాండినాయనాదినా నిపాతనాత్సాధుః - హంసం - అబోధి దదర్శేత్యర్థః॥　*　*　*　౧౧౭

మూ ॥ ప్రియాసు బాలాసు రతిక్షమాసు చ ద్విపత్రితం పల్లవితంచ బిభ్రతమ్। స్మరార్జితం రాగమహీరుహాంకురం మిషేణ చంచ్వోశ్చరణద్వయస్య చ॥　*　*　*　౧౧౮

వ్యా ॥ పునస్తమేవ విశినష్టి ॥ ప్రియాస్వితి ॥ బాలాసు అరతిక్షమాసు కించిదాసన్నయౌవనాస్విత్యర్థః - అన్యథా రాగాంకురాసంభవాత్ - రతిక్షమాసు యువతిషు చేతి ద్వివిధాసు - ప్రియాసు విషయే క్రమాత్ - చంచ్వోస్త్రోట్యోః॥ ని॥ చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియామిత్యమరః - చరణద్వయస్య చ మిషేణ - ద్విపత్రితం సంజాతద్విపత్రం - పల్లవితం సంజాతపల్లవంచ - చంచ్వోర్ద్వయోః సంపుటితత్వసామ్యాద్ద్విపత్రితత్వం - చరణయోస్తు విస్మృతాంగుళిత్వేన పల్లవసామ్యాత్పల్లవితత్వం రాజహంసానాం - లోహితచంచుచరణత్వాత్తన్మిషేణేత్యుక్తం. స్మరార్జితం స్మరేణైవ వృద్ధిం నీతం అనుభూతమిత్యర్థః - రాగ ఏవ మహీరుహః - తస్యాంకురం రాగాయుక్తమహారుహాంకురం

విభ్రమం - చంచుపుటమిషేణద్విపత్రితంబాలికాగోచరరాగం - చరణమిషే ణపల్లవితంయువతివిషయరాగంచబిభ్రతమిత్యర్థః - సహాంసం - అబోధీతి పూర్వేణాన్వయః * నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమ్ప్రతిషేధః - వృక్షాంకురః ప్రథమంద్విపత్రితోభవతిపశ్చాత్పల్లవిత ఇతిప్రసిద్ధం. అత్రరాగంబిభ్రతమితిహంసవిశేషణాద్రాగస్యహంసాధికరణత్వోక్తేః ప్రియాస్వధికరణభూతాస్వితి ఉపాధ్యాయవిశ్వేశ్వరభట్టారకవ్యాఖ్యానంప్రత్యాఖ్యేయం. అన్యనిష్ఠస్యరాగస్య అన్యాధికరణత్వాయోగాన్నచాయమేకపదఉభయనిష్ఠ ఇతిభ్రమితవ్యం. తస్యేచ్ఛాపరపర్యాయస్యతథాత్వాయోగాత్ - అన్యథాబుద్ధ్యాదీనామపితథాత్వాపత్తౌ సర్వసిద్ధాంతవిరోధాద్విషయానురాగాభావప్రసంగాచ్చ - ఉభయోరపరాగిత్వసామ్యాదుభయనిష్ఠభ్రమః - కేషాంచిత్తత్సామ్యాత్కామినోరన్యోన్యాధికరణరాగయోరన్యోన్యవిషయత్వమేవనాధికరణత్వమితిసిద్ధం. ప్రియాస్వితివిషయసప్తమీతిసర్వంరమణీయం - అత్రరాగమహీరుహాంకురమితిరూపకం - చంచుచరణమిషేణేత్యపహ్నవానుప్రాణితమితిసంకరః తేనచ బాహ్యాభ్యంతరరాగయోర్భేదేపితదభేదరూపాతిశయోక్త్యుత్థాపితా - చంచుచరణవ్యాజేనాంతరితస్యైవబహిరంకురితత్వోత్ప్రేక్షా వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ * * * * * * ౧౧౮

మూ॥ మహీమహేంద్రస్తమవేక్ష్యసక్షణంశకుంతమేకాం
తమనోవినోదినమ్। ప్రియావియోగాద్విధురోపినిర్భరం కు
తూహలాక్రాంతమనామనాగభూత్॥ * * ౧౧౯

వ్యా॥ మహీమహేంద్ర ఇతి॥ మహీమహేంద్రఃభూదేవేంద్రః - నలః - ఏకాంతంనితాంతం- మనోవినోదయతీతితథోక్తం - తంశకుంతంపక్షిణం॥- అవేక్ష్య ప్రియావియోగాన్నిర్భరమతిమాత్రం విధురోదుఃస్థోపిమనాగీషత్కుతూహలాక్రాంతమనాః కౌతుకచిత్తః- అభూత్తంగృహీతుకామోభూదిత్యర్థః॥

మూ॥ అవశ్యభవ్యేష్వనవగ్రహాగ్రహాయయాదిశాధావతివేధ
సస్స్పృహా తృణేనవాత్యేవతయానుగమ్యతేజనస్యచిత్తేనభృ
శావశాత్మనా॥ * * * * * ౧౨౦

వ్యా॥ నన్వకస్మాదీదృశీచపలప్రవృత్తిరస్యధీరోదాత్తస్యేత్యాశంక్యనాత్ర జంతోఃస్వాతంత్ర్యం కింతుభావ్యర్థానుసారిణవిధాతురిచ్ఛైవతథాప్రేరయ

తిత్యాహ॥ అవశ్యేతి॥ అవశ్యభవ్యేషు అవశ్యంభావ్యర్థేషు విషయే * భవ్యగేయేత్యాదినా కర్తరి యత్ప్రత్యయాంతో నిపాతః - లుంపేదవశ్యమః కృత్యే ఇత్యవశ్యమో మకారలోపః - అనవగ్రహగ్రహో అప్రతిబంధనిర్బంధా - నిరంకుశాభినివేశేతి యావత్ ॥ ని॥ గ్రహోఽనుగ్రహనిర్బంధగ్రహశేషురణోద్యమ ఇతి విశ్వః - వేధసస్స్పృహా విధాతురిచ్ఛా యయా దిశా గ్రహభావలితయేన అధ్వనా ప్రవర్తతే - తయైవ దిశా - భృశావశాత్మనా అత్యంతపరతంత్రస్వభావేన జనస్య - వితేన - తృణేన - వాత్యా వాతసమూహ ఇవ * పాశాదిభ్యో యః - అనుగమ్యతే - వేధసస్స్పృహా కర్మణ॥ * * * * ౧-౫౦

మూ॥ అథావలంబ్య క్షణమేకపాదికాం తదా నిదద్రావుప
పల్వలం ఖగః। స తిర్యగావర్జితకంధరశ్శిరః పిధాయ పక్షేణ ర
తిక్లమాలసః॥ * * * ౧-౫౧

వ్యా॥ చికీర్షితార్థే దైవానుకూల్యం కార్యతో దర్శయతి॥ అథేతి॥ అథ నలదృష్టిపథప్రాప్త్యనంతరం - రతిక్లమాలసః - సఖగో హంసః తదానిలకౌతూహలకాల ఏవ - క్షణం - ఏకః పాదో యస్యాం క్రియాయామిత్యేకపాదికాం - ఏకపాదే నావస్థానం * మత్వర్థీయః ఠన్ప్రత్యయః - తద్ధితార్థేత్యాదినా సంఖ్యాసమాసః - యస్యేతి చేత్యకారలోపస్య స్థానివద్భావేన తాద్రూప్యాభావాన్న పాదః పదాదేశః - తామేకపాదికాం - అవలంబ్య - తిర్యగావర్జితకంధరః ఆవర్తితగ్రీవస్సన్ - పక్షేణ - శిరః - పిధాయ - ఉపపల్వలం పల్వలసమీపే - నిదద్రౌ సుష్వాప - స్వభావోక్తిరలంకారః॥ శ్లో॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్॥ * * ౧-౫౧

మూ॥ సనాళమాత్మాననినిర్జితప్రభం హ్రియా నతం కాంచ
నమంబుజన్మ కిమ్। అబుద్ధ తం విద్రుమదండమండితం స పీతమంభః
ప్రభుచామరం చ కిమ్॥ * * * * ౧-౫౨

వ్యా॥ సనాళమితి॥ స నలః - తం నిద్రాణం - హంసం - ఆత్మాననినిర్జితప్రభం నిజముఖనిరాకృతశోభం - అత ఏవ హ్రియా - నతం - సనాళం నాళసహితం - కాంచనం సౌవర్ణం - అంబుజన్మ అంబుజం కిం - తథా విద్రుమదండేన ప్రవాళమయదండేన మండితం భూషితం - పీతం పీతవర్ణం - అంభఃప్రభోః అపాంపత్యుర్వరుణస్య - చామరం కిం - ఇతి శబ్దోత్రాధ్యాహార్యః - ఇతి చాబుద్ధ

బుద్ధావాఞ్ఛ ఉత్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః - బుధ్యతేరుజితజ్ * ఘుష స్తథోధోఽధ
ఇతితకారస్యాదకారః ॥ * * * * * * ౧౨౨

మూ॥ కృతావరోహస్య హయాదుపానహౌ తతః పదే రేజతు
రస్య బిభ్రతీ । తయోః ప్రవాళైర్వనయోస్తథాంబుజై ర్నియో
ద్ధుకామే కిముబద్ధవర్మణీ॥ * * * ౧౨౩

వ్యా॥ కృతేతి॥ తతస్తస్మిన్ క్షణానంతరం - హయాత్ - కృతావరోహస్య
కృతావతారస్య - అస్య నలస్య - ఉపానహౌ చర్మణీ పాదత్రాణే॥ ని॥ పా
దత్రాణే ఉపానహావిత్యమరః - బిభ్రతీ బిభ్రాణే - పదే చరణే తయోః ప్రకృత
యోర్వనయోస్సలిలకాననయోః॥ ని॥ వనే సలిలకాననే ఇత్యమరః - ప్రవా
ళైః పల్లవైః - తథా - అంబుజైశ్చ సహేత్యర్థః - సహార్థే తృతీయా - ని
యోద్ధుం కామోయయోస్తే నియోద్ధుకామే యుద్ధకామే ఇత్యర్థః * తుంకా
మమనసోరపీతి మకారలోపః - అతో బద్ధవర్మణి కిము బద్ధకవచే ఇవ రేజతురి
త్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * * * ౧౨౩

మూ॥ విధాయమూర్తిం కపటేన వామనీం స్వయం బలిధ్వంసి
విడంబినీమయమ్ । ఉపేతపార్శ్వశ్చరణేన మౌనినా నృపః పతం
గం సమధత్తపాణినా॥ * * * * ౧౨౪

వ్యా॥ విధాయేతి॥ అయం నలః - స్వయమేవ కపటేన ఛద్మనా - వామ
నీం హ్రస్వాం - వామనాదిత్వాత్ జప్ బలిధ్వంసివిడంబినీం కపటవామనవిష్ణు
మూర్త్యనుకారిణీమిత్యర్థః మూర్తిం విధాయ - కాయం సంకోచ్యేత్యర్థః -
మౌనినా నిశ్శబ్దేన - చరణేన - ఉపేతపార్శ్వః - ప్రాప్తహంసాంతికః - పాణి
నా - పతంగం పక్షిణం - సమధత్త సంఘటితవాన్ జగ్రాహేత్యర్థః - స్వభా
వోక్తిరలంకారః॥ * * * * * * * ౧౨౪

మూ॥ తదాత్తమాత్మానమవేత్య సంభ్రమాత్పునః పునః ప్రా
యసదుత్ప్లవాయ సః । గతో విరుత్యోడ్డయనే నిరాశతాం కరౌ
నిరస్యన్ దశతిస్మ కేవలమ్॥ * * * * * ౧౨౫

వ్యా॥ తదేతి॥ సహంసః ఆత్మానం తదాత్తం తేన నలేన ఆత్తం
గృహీతం - అవేత్య జ్ఞాత్వా సంభ్రమాత్ - ఉత్ప్లవాయ ఉడ్డయనాయ - పునః
పునః - ప్రాయసత్ అయతత - యసు ప్రయత్నే ఇతి ధాతోర్లుఙ్ పుషా

దిత్యాచ్ఛే్ఛరజా దేశః- ఉడ్డయనేడుత్పతనే నిరాశతాం - గతః - వియత్యుత్క్ర్య - నిరోద్ధుగ్రృహీతుః - కరౌ కేవలంకరావేవ - దశతిస్మదష్టవాన్ - అత్రాపి స్వభావోక్తి భేదః॥ * * * * * * ౧౨౪

మూ॥ ససంభ్రమోత్పాతిపతత్కులాకులంసరఃప్రపద్యోత్కతయానుకంపతామ్। తమూర్మిలోలైఃపతగగ్రహాన్నృపం న్యవారయద్వారిరుహైఃకరైరివ॥ * * ౧౨౫

వ్యా॥ ససంభ్రమేతి॥ ససంభ్రమంసత్వరం - ఉత్పాతినోడ్డీయమానేన పతత్కులేనపక్షిసంఘేన - ఆకులం- సరః - కర్తృ ఉత్కతయాఉన్మనస్కతయా * ఉత్కఉన్మనాఇతినిపాతనాదభిధానాచ్చసాధుః - అనుకంపతాందయాళుతాం - ప్రపద్యప్రాప్య - తంనృపం - ఊర్మిభిఃలోలైఃచలైః - వారిరుహైః కరైరివిత్యుపమారూపకం - పతగగ్రహాత్పక్షిగ్రహణాత్ - న్యవారయదివేత్యుత్ప్రేక్షా వాస్తవనివారణాసంభవాదుత్ప్రేక్షా - నివారణస్య కరసాధ్యత్వాత్త్రరూపకాశ్రయణం - అతఏవ ఇవస్యోపమానాభావేన అర్థానుసారాద్వ్యవహితాన్వయేనాప్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకత్వమితిరూపకోత్ప్రేక్షయో రంగాంగిభావేనసంకరః॥ * * * * * * ౧౨౫

మూ॥ పతత్రిణాతద్రుచిరేణవంచితంశ్రియఃప్రయాంత్యాఃప్రవిహాయపల్వలమ్। చలత్పదాంభోరుహనూపురోపమాచుకూజకూలేకలహంసమండలీ॥ * * * ౧౨౬

వ్యా॥ పతత్రిణేతి॥ రుచిరేణపతత్రిణాహంసేన - వంచితం - తత్పల్వలంసరఃప్రవిహాయ- ప్రయాంత్యాఃగచ్ఛంత్యాఃశ్రియోలక్ష్మ్యాఃచలద్భ్యాం - పదాంభోరుహనూపురాభ్యాం - ఉపమానామ్యంయస్యాసా - కలహంసమండలీకూలేచుకూజ - స్వయూథ్యబంధేతేషాంకూజనంస్వభావః - అత్రహంసేనైవసహగచ్ఛంత్యాఃసరశ్శోభాయాః - శ్రీదేవ్యాసహాభేదాధ్యవసాయేన కూజత్కలహంసమండల్యాంతన్నూపురత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - ఉపమాశబ్దాత్పుపమార్థానుపపత్తెస్సంభావనాలక్షకఇత్యవధేయం॥ * * ౧౨౬

మూ॥ నవాసయోగ్యావసుధేయమీదృశస్త్వమంగయస్యాః పతిరుజ్ఝితస్థితిః। ఇతిప్రహాయక్షితిమాశ్రితానభఃఖగాస్తమాచుక్రుశురారవైఃఖలు॥ * * * * ౧౨౭

వ్యా॥ నవాసయోగ్యేతి॥ ఇయమీదృగ్విధావాసయోగ్యానివాసస్థా

న - కుసః - అంగభో - యస్యాః సుధాయాః - ఉజ్జిత్వా గీతిః త్య క్రమశ్యాదః ఈదృశః ఘాతుకః - త్వం - పతితేతి - ఖగాః - క్షితిం - ప్రహాయ - నభస్యేవ్రతాః తాసలం - ఆరతైః - ఉచ్ఛ్రస్వనిభిః - ఆచుకుశుః ఖలు ఉక్తరీత్యా పనిందోపాలం భంచక్రుః ఇత్యుత్ప్రేక్షాగమ్యా॥ * * * * * ౧౨౭

మూ॥ న జాతరూపచ్ఛదజాతరూపతా ద్విజస్య దృష్టేయమి
తి స్తువన్ ముదా। అవాది తేనాథ స మానసౌకసా జనాధినాథః
కరపంజరస్పృశా॥ * * * * ౧౨౮

వ్యా॥ న జాతరూపేతి॥ ఇయం ఈదృక్ - జాతరూపచ్ఛదైః సువర్ణపత్రైః జాతరూపతా ఉత్పన్నసౌందర్యం - ద్విజస్య పక్షిణః - న దృష్టా అదృష్టచరీ - హి రణ్యపత్రీ - కాఽపి న దృష్టేత్యర్థః - ఇతి ముదా స్తువన్ - స జనాధినాథః - అథాస్మిన్నంతరే కరపంజరస్పృశా అంతర్గతేన - మానసం మానససరః - ఓకః స్థానం - యస్య తేన మానసౌకసా తేన హంసేన ॥ ని ॥ హంసాస్తు శ్వేతగరుతశ్చక్రాంగా మానసౌకస ఇత్యమరః - అవాది ఉక్తః - వదేః కర్మణి లుఙ్ ॥ ౧౨౮

మూ॥ ధిగస్తు తృష్ణాతరళం భవన్మనస్సమీక్ష్య పక్షాన్మమ హే
మజన్మనః। తవార్ణవస్యేవ తుషారశీకరైర్భవేదమీభిః కమ
లోదయః కియాన్॥ * * * * * ౧౩౦

వ్యా॥ తదేవాహ ధిగస్త్వితి॥ హేమ్నో జన్మ యేషాం తాన్ హేమజన్మనః హైమాన్ - మమ - పక్షాన్ పత్త్రాణి - సమీక్ష్య - తృష్ణాతరళం ఆశాచపలం - భవన్మనః - ధిగస్త్వితి నిందా॥ ని॥ ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః * ధిగుపర్యాదిషు త్రిష్వితి ధిగేశబ్దయోగే ద్వితీయా - తుషారశీకరైః హిమకణైః అర్ణవస్యేవ - తవ - అమీభిః పత్త్రైః - కియాన్ - కమలాయాః లక్ష్మ్యాః కమలస్య చ - ఉదయో వృద్ధిః - భవేత్ - న కియానపీత్యర్థః॥ ౧౩౦

మూ॥ న కేవలం ప్రాణివధో వధో మమ త్వదీక్షణాద్విశ్వసితాం
తరాత్మనః। విగర్హితం ధర్మధనైర్నిబర్హణం విశిష్య వి
శ్వాసజుషాం ద్విషామపి॥ * * * * ౧౩౧

వ్యా॥ న కేవలమితి॥ హే నృప త్వదీక్షణాత్ త్వద్దర్శనాత్ - విశ్వసితాంతరాత్మనః విశ్వస్తచిత్తస్యేత్యర్థః - మమ - వధః - కేవలం ప్రాణివధః ప్రాణిమాత్రవధః - న భవతి - కింతు - విశ్వాసఘాతపాతకమిత్య

ర్థః - తతఃకిముతఆహ - విశ్వాసజుషాంవిస్రంభభాజాంద్విషామపి - నిబర్హణంహింసనం - ధర్మద్రనైర్ధర్మ్యపరైర్ధర్మ్యాదిభిఃవిశిష్యాతిరిచ్య - విగర్హితంఅతిగర్హణమిత్యర్థః॥ * * * * * ౧౩౧

మూ ॥ పదేపదేసంతిభటారణోద్భటానతేషుహింసారసఏ
షపూర్యతే। ధిగీదృశంతేనృపతేకువిక్రమంకృపాశ్రయేయఃకృ
పణేపతత్రిణి॥ * * * * * ౧౩౨

వ్యా ॥ పదేపదఇతి ॥ రణోద్భటారణేషుప్రచండాః - భటాయోధాఃపదేపదేసంతిసర్వత్రసంతీత్యర్థః - వీప్సాయాంద్విర్భావః - ఏషఃహింసారసః హింసారాగః - తేషుభటేషు - నపూర్యతే - అత్రకాకుః నపూర్యతేకిమిత్యర్థః - నృపతేర్మహారాజస్య - తేతవ - ఈదృశమసధ్యాదరూపం కువిక్రమం కుత్సితపరాక్రమం - ధిక్ - యఃకువిక్రమః - కృపాశ్రయేకృపావిషయే - అనుకంపనీయేకృపణేదీనేపతత్రిణి - క్రమతఇతి శేషః॥ * * * ౧౩౨

మూ ॥ ఫలేనమూలేనచవారిభూరుహాంమునేరివేదం మమ
యస్యవృత్తయః । త్వయాద్యతస్మిన్నపిదండధారిణాకథంనప
త్యాధరణీఘృణీయతే॥ * * * * ౧౩౩

వ్యా ॥ ఫలేనేతి ॥ యస్యమమ - మునేరివవారిభూరుహాంజలాశయరుహాంపద్మినీనాం - అన్యత్రవారిరుహాంభూరుహాంచ - ఫలేనమూలేనచ - ఇత్థమునేనదృశ్యమానప్రకారేణ వృత్తయోజీవికాః - తస్మిన్నప్యనపరాధేపీతిభావః - దండధారణాదండప్రయోక్త్రా - అదండ్యదండినేత్యర్థః - పత్యాస్వామినాహేతునా - అద్యధరణీకథంనఘృణీయతేనజుగుప్సతే - జుగుప్సతఏవేత్యర్థః॥

ని॥ ఘృణాజుగుప్సాకృపయోరితివిశ్వః * ఘృణతేఃకండ్వాదిభ్యోయగితియగంతాల్లట్తత్రఘారేస్సృశిజితిజితకరణాదాత్మనేపదం - అకార్యకారిణంభర్తారమపిగర్హంతేస్త్రీణ్యా ఇతిభావః॥ * * * ౧౩౩

మూ ॥ ఇతీదృశైస్తంవిరచయ్యవాఙ్మయైస్సచిత్రవైలక్ష్య
కృపంనృపంఖగః । దయాసముద్రేసతదాశయేతిధీచకారకా
రుణ్యరసాపగాగిరః॥ * * * * ౧౩౪

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం - సఖగోహంసః - తంనృపం - ఈదృశైస్సనిందోపాలంభైరిత్యర్థః - వాఙ్మయైర్వాగ్వికారైః * ప్రకాచోనిత్యంమయట్ మిత్యంతీతిమయట్ప్రత్యయః - తిరశ్చ్భిర్వాదనావాక్ష్యంచిత్రం - పరైస్సవి

శార్ఙ్గోద్ఘాటనాదపత్రపా వైలక్ష్యం - పరార్తిదర్శనేన తన్నివర్తనేచ్ఛాకృపా - తాభిస్సహావర్తత ఇతి సచిత్రవైలక్ష్యకృపం విరచయ్య విధాయ * ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - దయాసముద్రే - తదాశయే తచ్చిత్తే - గిరఏవ - కారుణ్యరసాపగాః కరుణారసరనదీః - అతిథీచకార ప్రవేశయామాసేత్యర్థః- సముద్రేనదీప్రవేశోయుక్త ఇతిభావః - రూపకాలంకారః ॥ ౧౩౪

మూ॥ మదేకపుత్రా జననీ జరాతురా నవప్రసూతిర్వరటా తపస్వినీ। గతిస్తయోరేష జనస్తమర్దయన్నహో విధే త్వాం కరుణా రుణద్ధి నో॥ * * * * ౧౩౫

వ్యా॥ తాపవగిరః ప్రపంచయతి ॥ మదేకపుత్రేతి ॥ తత్ర తావద్దైవముపాలభతే॥ హేవిధే - జననీమాతా- అహమేవైకః పుత్రోయస్యాస్సామదేకపుత్రా- స్వనాశే తస్యా అపత్యాంతరం నాస్తీత్యర్థః - జరాతురా స్వయమప్యశక్తా- వరటా స్వభార్యా ॥ ని ॥ హంసస్యయోషిద్వరటేత్యమరః - నవప్రసూతిరచిరప్రసవా - తపస్వినీ అనాథాశోచ్యా॥ ని॥ తపస్వీతాపసేశోచ్య ఇతి వైజయంతీ - ఏషజనః స్వయమిత్యర్థః - తయోర్జాయాజనన్యోః - గతిశ్శరణం - తం జనం - అర్దయన్ - విధేఅహో విధాతః * విశిష్టమామంత్రితం సంబోధనే చేతి సంబోధనార్థేలటశ్శత్రాదేశః - త్వాం కరుణా - నోరుణద్ధి - మత్పీడనాన్న నివారయతీతికాకుః - నరుణద్ధికిమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ * * * ౧౩౫

మూ॥ ముహూర్తమాత్రం భవనిందయా దయాసఖాస్సఖాయస్స్రవదశ్రవో మమ। నివృత్తిమేష్యంతి పరం దురుత్తరస్త్వయైవ మాతస్సుతశోకసాగరః॥ * * * ౧౩౬

వ్యా॥ అథమాతరం శోచతి ॥ ముహూర్తేతి ॥ హేమాతః- మమ- సఖాయః సుహృదః - దయాసఖాః సదయాః - అత ఏవ స్రవదశ్రవస్స్రవంతః - అశ్రు నేత్రాంబు॥ ని॥ రోదనంచాస్రమశ్రుచేత్యమరః - ముహూర్తమాత్రం - భవనిందయా సంసారగర్హణేన నివృత్తిం శోకోపరతిం ఏష్యంతి - కింతు - త్వయైవ సుతశోక ఏవ సాగరః - పరమత్యంతం - దుఃఖేనోత్తీర్యత ఇతి దురుత్తరో దుస్తరః * తరతేః కృచ్ఛ్రార్థేష్వితి ఖల్ప్రత్యయః ॥ * * * ౧౩౭

మూ॥ మదర్థసందేశమృణాలమంథరః ప్రియః కియద్దూర ఇతి త్వయోదితే। విలోకయంత్యా రుదతోఽథ పక్షిణః ప్రియే స కీదృగ్భవితా తవ క్షణః॥ * * * * ౧౩౮

వ్యా॥ అథభార్యాంశోచతి॥ మదర్థేతి॥ హే ప్రియే - మహ్యమిమేను దర్థే * అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యే- తయోస్సందేశమృణాళయోర్వాచికబిసయోః మందరః తత్ప్రేషణే విలంబితప్రవృత్తిః - ప్రియః - కియద్దూరే కియతిదూరేదేశే - పతతాత్ ఇతి - త్వయా - ఉదితే ఉక్తే పృష్టే సతీత్యర్థః - అథప్రశ్నానంతరంరుదతః అనిష్టోచ్చారణాశక్త్యా అశ్రూణి విముంచతః - పక్షిణః ఇతోగచ్ఛతోగతాన్ ఖగాన్ - విలోకయంత్యాః తవ - సః క్షణః కాలః - కీదృగ్భవితా భవిష్యతి - వజ్రపాతప్రాయ ఇతిభావః - భవతేః కర్తరిలుట్॥ ౧౩౬

మూ॥ కథంవిధాతర్మయిపాణిపంకజాత్తవప్రియాశైత్య
మృదుత్వశిల్పినః। వియోక్ష్యసేవల్లభయేతినిర్గతా లిపిర్లలా
టంతపనిష్ఠురాక్షరా॥ * * * * ౧౩౭

వ్యా॥ కథమితి॥ హే విధాతః ప్రియాయాః వరటాయాః శైత్యమృదుత్వశిల్పినః తాదృక్తనంగశైత్యమార్దవనిర్మాణకుశలాత్ - తవ - పాణిపంకజాత్పంకజమృదుశిశిరాత్పాణేరిత్యర్థః - మయివిషయే వల్లభయా - వియోక్ష్యసే ఇత్యేవంరూపా - అతఏవలలాటంతపంతి దహంతీతిలలాటంతపాని * అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశ్ ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - తానినిష్ఠురాక్షరాణి కఠోరాణి చాక్షరాణియస్యాస్సా - లిపిరక్షరవిన్యాసః - కథం - నిర్గతా నిస్సృతా - అత్రకారణవిరుద్ధకార్యోత్పత్తికథనాద్విషమాలంకారః॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్। విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్॥ * ౧౩౭

మూ॥ అపిస్వయూథ్యైరశనిక్షతోపమంమమాద్యవృత్తాం
తమిమంబతోదితా। ముఖానిలోలాక్షిదిశామసంశయందశా
పిశూన్యానివిలోకయిష్యసి॥ * * * ౧౩౮

వ్యా॥ అపీతి॥ అపిచేత్యపేరర్థః - అద్యాస్మిన్దినే * సద్యఃపరుదిత్యాదినానిపాతః - స్వస్య - యూథ్యైర్యూథభవైః - సహచరైః హంసైర్గణైః అశనిక్షతోపమంవజ్రప్రహారప్రాయం - మమ - ఇమం - వృత్తాంతంఅనర్థవార్తాం - ఉదితా ఉక్తాసతీ * వదెబ్రువవధస్యదుహాదిత్వాద్ప్రధానేకర్మణి క్తః - వదిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం - హేలోలాక్షి చంచలాక్షి దశాపి - దిశాంముఖాని - శూన్యాని అలక్ష్యలక్షకాణి - విలోకయిష్యసి - అసంశయంసంశయోనాస్తీత్యర్థః - అర్థాభావేఽవ్యయీభావః బతేతిఖేదే ॥ ౧౩౮

మూ ॥ మమైవశోకేనవిదీర్ణవక్షసాత్వయావిచిత్రాంగివి
పద్యతేయది ।తదస్మిదైవేనహతోపిహాహతస్స్ఫుటంయతస్తే
శిశవఃపరాసవః॥ * * * * * ౧౪౦

వ్యా ॥ మమైవేతి॥ హేవిచిత్రాంగిలోహితచంచుచరణత్వాద్విచిత్రగా
త్రి - మమ - శోకేనైవమద్విపత్తిదుఃఖెనైవ - విదీర్ణవక్షసావిదారితహృదయ
యా - త్వయా - విపద్యతేమ్రియతేయది - తత్తర్హి - దైవేన-హతోపి-స్ఫుటం
వ్యక్తం - పునః - హతోస్మి - హేతివిషాదె ॥ ని ॥ హావిస్మయవిషాదయోరితివి
శ్వః।యతః - యతః - తెశిశవః - పరాసవఃమాతురప్యభావేపోషకాభావాన్మృ
తాః- అతస్మిశుమరణభావనయాచద్విగుణితంమెమరణదుఃఖంప్రాప్తమిత్యర్థః॥

మూ ॥ తవాపిహాహావిరహాత్క్షుధాకులాఃకులాయకూలేషు
విలుఠ్య తేషుతే। చిరేణలబ్ధాబహుభిర్మనోరథైర్గతాఃక్ష
ణేనాస్ఫుటితేక్షణామమ॥ * * * * ౧౪౧

వ్యా ॥ ననుమన్మృతౌ తేషాంకథంమరణమతఆహ ॥ తవేతి ॥ హేప్రియే-
బహుభిఃమనోరథైఃచిరేణలబ్ధాఃకృఛ్రలబ్ధాఇత్యర్థః - అస్ఫుటితేక్షణాఃఅ
ద్యాప్యనున్మీలితాక్షాః - మమతెశిశవః - తవాపి - నకేవలంమమేవేతిభావః- వి
రహాద్విపత్తెః - క్షుధాకులాఃక్షుత్పీడితాః - తేషుస్వసంపాదితేష్విత్యర్థః -
కులాయకూలేషునీడాంతికేషు ॥ ని ॥ కులాయోస్నీడమస్త్రియామిత్యమరః -
విలుఠ్యపరివృత్య-క్షణెన- గతాః- హాహేతిఖేదే॥ * * * ౧౪౧

మూ ॥ సుతాఃకమాహూయచిరాయచుంకృతైర్విధాయకం
ప్రాణిముఖానికంప్రతి। కథాసుశిష్యధ్వమితిప్రమీల్యసస్స్రుత
స్యసేకాద్బుబుధేనృపాశ్రుణః॥ * * * ౧౪౨

వ్యా ॥ సుతాఇతి॥ హేసుతాః- చుంకృతైః - చుంకారైః- చిరాయచిరం-
కంఆహూయ - కస్యాహూయకం ప్రతికమపిప్రతిముఖానికంప్రాణి విధా
య - కథాసు - శిష్యధ్వంకథామాత్రశేషాభవత - మాత్రాపిపిత్రోరదర్శనాన్మ్రి
యధ్వం - ప్రాప్తకాలేలోట్ - మరణకాలఃప్రాప్తఇత్యర్థః - ఇతి ఇత్యుక్త్వే
త్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రమీల్యమూర్ఛిత్వా - సహంసః
స్రుతస్యదయార్ద్రభావాత్ప్రవహతః - నృపస్య - అశ్రుణోబాష్పస్యసేకా
ద్బుబుధేసంజ్ఞాంలేభే - ప్రాయేణాత్రసర్వభావోక్తిరూహ్యా॥ * ౧౪౨

మూ॥ ఇత్థమముంవిలవంతమముంచద్దీనదయాలుతయావని
పాలః। రూపమదర్శిధృతోసియదర్థంగచ్ఛయథేచ్ఛమథే
త్యభిధాయ॥ * * * * * ౧౪౩

వ్యా॥ అథసర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరితికావ్యలక్షణాద్వృత్తాంతరేణ శ్లోకద్వయమాహ॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థంవిలపంతంపరిదేవయమానం - అముం - హంసం- అవనిపాలోనలః- దీనేష్వార్తేషు- దయాలుతయా- రూపమాకృతిః- అదర్శి అపూర్వత్వాదవలోకితం- యస్మైయదర్థం-రూపదర్శనార్థమేవ- ధృతోగృహీతః - అసి - అథ - యథేచ్ఛంగచ్ఛ - ఇత్యభిధాయ - అముంచత్ తోటకవృత్తమేతత్॥ శ్లో॥ తోటకవృత్తమిదంభభభాగావితిలక్షణాత్॥౧౪౩

మూ॥ ఆనందజాశ్రుభిరనుశ్రియమాణమార్గాన్ప్రాక్శో
కనిర్గమితనేత్రపయఃప్రవాహాన్। చక్రేసచక్రనిభచంక్రమ
ణచ్ఛలేననీరాజనాంజనయతాంనిజబాంధవానామ్॥ ౧౪౪

వ్యా॥ ఆనందేతి॥ సహంసఃచక్రనిభచంక్రమణస్యమండలాకారభ్రమణస్య - ఛలేన - నీరాజనాం - జనయతాంకుర్వతాం - నిజబాంధవానాం - బంధముక్తంబాంధవానీరాజయంతీతిసమయాచారః - ప్రాక్పూర్వం - శోకేన - నిర్గమితానినిస్సారితాః - యేనేత్రపయఃప్రవాహాఃబాష్పపూరాః - తానానందజాశ్రుభిరానందబాష్పైః అనుశ్రియమాణమార్గాన్ అనుగమ్యమానమార్గాన్ - చక్రేకృతవాన్ - అత్రపక్షిణాంస్వభావసిద్ధంబంధముక్తైస్స్వయూథ్యభ్రమణంఛలశబ్దేనాపహ్నుత్యాత్రనీరాజనత్వారోపాదపహ్నవభేదః - అత్రచమత్కారకారిత్వాన్మంగళాచరణరూపత్వాచ్చసర్వత్రసర్గాంతశ్లోకేషుఆనందశబ్దప్రయోగః - యథాహభగవాన్మహాభాష్యకారః - మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిహిశాస్త్రాణిప్రథంతేవీర పురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచభవంతి - అధ్యేతారఃప్రవక్తారోభవంతీతి- వసంతతిలకావృత్తం॥ శ్లో॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతిలక్షణాత్ - సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః - యథాహదండీ॥ శ్లో॥ సర్గైరనతివిస్తీర్ణైశ్శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః। సర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరుపేతంలోకరంజనమితి॥ * * * ౧౪౪

మూ॥ శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువే జితేంద్రియచయం మామల్లదేవీ చయమ్। త
చ్చింతామణిమంత్రచింతనఫలే శృంగారభంగ్యా మహాకావ్యే
చారుణి నైషధీయచరితే సర్గోయమాదిర్గతః॥ ౧౪౫

వ్యా॥ అథకవిః కావ్యవర్ణనామాఖ్యానపూర్వకం సర్గసమాప్తిం శ్లోకనిబంధనేనాహ॥ శ్రీహర్షమితి॥ కవిరాజరాజిముకుటానాం విద్వచ్ఛ్రేష్ఠశ్రేణిమౌళీనాం - అలంకారః అలంకారభూతః - హీరః వజ్రమణిః శ్రీహీరో నామ విద్వాన్ జితః ఇంద్రియచయో యేన తం శ్రీహర్షం శ్రీహర్షనామకం యం సుతం- సుషువే జనయామాస - మామల్లదేవీనామ స్వమాతా - సా చ - యం సుషువే. తస్య శ్రీహర్షస్య - యచ్చింతామణిమంత్రస్య చింతనం ఉపాసనా - తస్య - ఫలే ఫలభూతే - శృంగారభంగ్యా శృంగారరసప్రవృత్త్యా - చారుణి - నిషధానాం జనపదానాం రాజా నైషధః నలః - తదీయచరితే నలచరితనామకే - మహాకావ్యే - అయం - ఆదిః ప్రథమః - సర్గః - గతస్సమాప్త ఇత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తమేతత్॥ శ్లో॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥ * * ౧౪౫

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచల్లమల్లినాథసూరివిరచితే నైషధవ్యాఖ్యానే

జీవాతుసమాఖ్యానే ప్రథమస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యస్యవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్సర్గః.

మూ॥ అధిగత్యజగత్యధీశ్వరాదథముక్తింపురుషోత్తమాత్తతః। వచసామపిగోచరోనయస్సతమానందమవిందతద్విజః॥౧

వ్యా॥ అధిగత్యేతి॥ అథమోచనానంతరం - సద్విజఃపక్షీవిప్రశ్చ॥ ని॥ దంతవిప్రాండజాద్విజా ఇత్యమరః - జగత్యధీశ్వరాత్ క్ష్మాపతేః భువనపతేశ్చ॥ ని॥ జగతిభువనే క్ష్మాయామితివిశ్వః- పురుషోత్తమాత్ పురుషశ్రేష్ఠాత్ విష్ణోశ్చ - తతఃతస్మాత్ప్రకృతాన్నళాత్ - అన్యత్రప్రసిద్ధాచ్చ - ముక్తింమోచనం నిర్వాణంచ - అధిగత్యప్రాప్య - య ఆనందోవచసామపినగోచరఃవక్తుమశక్యః॥ శ్రు॥ యతోవాచోనివర్తంత ఇత్యాదేరవాఙ్మానసగోచరశ్చ - తమానందంపరమానందంచ - అవిందతాలభత - విదేర్లాభార్థాత్కర్త్రభిప్రాయేక్రియాఫలఇత్యాత్మనేపదం - శేముదాదీనామితినుమాగమః - అత్రాభిధాయాఃప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాదుభయశ్లేషానుపపత్తేర్గ్భదాంతరానవకాశాల్లక్షణాయాశ్చముఖ్యార్థబాధమంతరేణాసంభవాద్ధ్వనిరేవాయం- బ్రాహ్మణస్యవిష్ణోర్మోక్షానందప్రాప్తిలక్షణార్థాంతరప్రతీతేర్న శ్లేషఃప్రకృతాప్రకృతోభయగతః - అస్మిన్సర్గేషట్కశతశ్లోకపర్యంతంవియోగినీవృత్తం॥శ్లో॥ విషమేససజాగురుస్సమేసభరాలోథగురుర్వియోగినీతి లక్షణాదితిసంక్షేపః॥

మూ॥ అధునీతఖగస్సనైకధాతనుముత్ఫుల్లితనూరుహీకృతామ్। కరయంత్రణదంతురాంతరే వ్యలిఖచ్చంచుపుటేనపక్షతీ॥ ౨

వ్యా॥ అధునీతేతి॥ సఖగోహంసః - ఉత్ఫుల్లతనూరుహీకృతాంనృపకరపీడనాదుద్బుద్ధగవత్రీకృతాం॥ ని॥ పత్రంచతనూరుహమిత్యమరః - తనుంశరీరం - నైకధాఅనేకధా - నఞర్థస్యనశబ్దస్య - సుప్సుపేతిసమాసః- నఞ్సమాసేనలోపప్రసంగః - అధునీతధుతవాన్ - ధూఞః క్ర్యాదేర్లజేతితఙ్ - ప్వాదీనాంహ్రస్వ ఇతిహ్రస్వః- కించ- కరయంత్రణేననృపకరపీడనేనదంతురేనిమ్నోన్నతమధ్యప్రదేశేపక్షతీపక్షమూలే॥ ని॥ స్త్రీపక్షతిఃపక్షమూలమిత్యమరః- చంచుపుటేనత్రోటిసంపుటేనవ్యలిఖత్ - విలేఖనేనఋజూచకారేత్యర్థః - పతదాదిశ్లోకచతుష్టయేస్వభావోక్తిరలంకారః॥ * * * ౨

మూ॥ అయమేకతమేనపక్షతేరధిమధ్యోర్ధ్వగజంఘమంఘ్రి
ణా। స్ఖలనక్షణఏవశిశ్రియేద్రుతకండూయితమౌళిరాలయమ్॥

వ్యా॥ అయమితి॥ అయంహంసః-స్ఖలనక్షణఏవమోచనానంతరమేవే
త్యర్థః-ఏకతమేనాంఘ్రిణాపక్షతేఃపక్షమూలస్యాధిమధ్యంమధ్యేఊర్ధ్వ
గాఊర్ధ్వగామినీజంఘాయస్మిన్కండూయనేతత్తథా-ద్రుతకండూయితమౌ
ళిస్సత్వరంకర్షితచూడస్సన్-ఆలయంనిజావాసం-శిశ్రియేశ్రితవాన్॥ ౩

మూ॥ సగరుద్వనదుర్గదుర్గ్రహాన్కటుకీటాన్దశతస్సతఃక్వ
చిత్।నునుదేతనుకండుపండితఃపటుచంచూపుటకోటికుట్టనైః॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పండితఃనిపుణఃసహంసః-గరుతఃపక్షాఏవవనదుర్గంతత్ర
దుర్గ్రహాన్గ్రహీతుమశక్యాన్-కటుతీక్ష్ణందశతఃదంతైస్తుదతఃక్వచిత్కు
త్రచిదేవసతఃవర్తమానాన్కీటాన్జంతూన్పటుచంచూపుటస్యసమర్థ
త్రోటేఃకోట్యా-అగ్రేణకుట్టనైఃఘట్టనైస్తనురల్పాకండూర్యస్మిన్తనుకం
డుయథాతథా-గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వః-నునుదేనివారితవాన్
స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదం॥ * * * * * * ౪

మూ॥ అయమేత్యతటాకనీడజైర్లఘుపర్యవ్రియతాథశంకి
తైః। ఉదడీయతవైకృతాత్కరగ్రహజాదస్యవికస్వరస్వరైః॥

వ్యా॥ అయమితి॥ అయంహంసస్తటాకనీడజైస్సరఃపక్షిభిస్తత్రత్యై
ర్హంసైః-నీడోద్భవాగరుత్మన్త ఇత్యమరః॥ లఘుక్షిప్రమేత్యాగత్యపర్యవ్రియ
తపరివృతఃవృఞోత్తేఃకర్మణిలఙ్-అథపరివేష్టనానన్తరమస్యహంసస్యకరగ్ర
హజాన్నళకరపీడనజన్యాద్వైకృతాదేవవైకృతాద్విలుళితపక్షత్వరూపాద్వి
కారదర్శనాదిత్యర్థః-స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః-శంకితైశ్చకితైః-అతఏవవికస్వ
రస్వరైరుచ్చైర్ఘోషైస్తైరుదడీయతోడ్డీనం-డీఙ్ఖావేలట్॥ ౫

మూ॥ దధతోబహుశైవలక్ష్మతాంధృతరుద్రాక్షమధువ్రత
తంఖగః। సనళస్యయయౌకరంపునస్సరసఃకోకనదభ్రమాదివ॥

వ్యా॥ దధతఇతి॥ అథసఖగోహంసః-బహుశైవలాభూరిశైవలాయస్మా
త్కార్యస్సతథాబహుశైవలక్ష్మం-తస్యభావస్తత్తాంతాందధతోదధానాత్సరసః
సల్వలాత్-బహూనిశైవలక్ష్మాణిశివభక్తిచిహ్నానియస్యసబహుశైవలక్ష్మా
తస్యభావస్తత్తాంతాందధతోదధానస్యనళస్యరుద్రాక్ష,ఘోణమధువ్రతాఇవేత్యా

పమితసమాసః - తేధృతాయేనతంకరం కోకనదచ్ఛద్మమాద్రక్తోత్పలభ్రాంతేరివస్తునర్యయా - కోకనదంతురక్తాత్తు సదృశమధువ్రతంఖలు - అత్రబహూనాం శ్లేషాణాత్యాదౌశబ్దశ్లేషస్తదనుప్రాణితారూపదార్ష్టాంతమధువ్రతమిత్యుపమాతత్సాపేక్షా చేయం కోకనదభ్రమాదివేత్యుత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥ * * ౬

మూ॥ పతగశ్చిరకాలలాలనాదతివిస్రంభమవాపితోను కిమ్ ।
అతులంవిదధేకుతూహలంభుజమేతస్యభజన్మహీభుజః॥ ౭

వ్యా॥ అథాస్యస్వయమాగమనాదుత్ప్రేక్షతే॥ పతగ ఇతి ॥ పతగోహంసశ్చిరకాలలాలనాదుపలాళనాదతివిస్రంభమతివిశ్వాసం॥ ని ॥ సమౌవిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - అవాపితోప్రాపితోనుకిమిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యథాకథం పునఃస్వయమాగచ్ఛేదితిభావఃకించ - ఏతస్యమహీభుజోభుజంభజన్స్వయమాప్నువన్నతులంకుతూహలంవిదధే - కౌతుకంచకారేత్యర్థః - అత్రోత్ప్రేక్షావృత్త్యనుప్రాసయోఃశబ్దార్థాలంకారయోస్తిలతండులవత్సంసృష్టిః ॥ శ్లో ॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది - సంఖ్యానియమముల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితఇతి॥ * * * * ౭

మూ॥ నృపమానసమిష్టమానసస్సనిమజ్జత్కుతుకామృతోర్మిషు । అవలంబితకర్ణశష్కులీకలశీకంరచయన్నవోచత॥

వ్యా॥ నృపమానసమితి ॥ ఇష్టమానసఃప్రియమానసః - సరాజహంసః - కుతుకంహర్షస్తదేవఅమృతంసుధాతస్యోర్మిషునిమజ్జదంతర్గతంనృపమానసంనళమనః - కర్ణౌశష్కుల్యావివకర్ణశష్కుల్యౌతేఏవకలశ్యౌతేఅవలంబితేఅవహితేకృతేధృతేవయేనతత్తథోక్తం - సద్యఃకృతశ్చేతిశేషః రచయన్సన్నవోచతఉక్తవాన్ - జలేమజ్జన్నపితరణార్థంకలశమవలంబతే- తద్వత్కర్ణశష్కులీకలశ్యావిత్యుపమారూపకయోస్సంసృష్టిః॥ * * ౮

మూ॥ మృగయానవిగీయతేనృపైరపిధర్మాగమమర్మపార
గైః।స్మరసుందరమాంయదత్యజస్తవధర్మస్సదయోదయోజ్జ్వలః॥

వ్యా॥ మృగయేతి॥ ధర్మాగమమర్మపారగైర్ధర్మశాస్త్రతత్త్వపారదర్శిభిరపి - అంతాత్యంతాధ్వదూరపారసర్వానంతేషుడ ఇతిగమేర్డప్రత్యయః - నృపైస్సృగయాఆఖేటోనవిగీయతేనగర్హ్యతే- తథాపిహేస్మరసుందరమామత్యజ ఇతియత్ - సత్యాగస్తవదయోదయేనోజ్జ్వలోవిశాలోనిరుపాధిక ఇతియావత్ - ధర్మస్సుకృతంనకేవలమాకారాదేవసుందరోసికింతుధర్మతోపీతిభావః॥ * * * * * * * * ౯

మూ ॥ అబలస్వ కులాశినోఝషాన్ని జస్యేడ ద్రుమపేడినఃఖగాౕ । అనవద్యతృణాదినోమృగాన్మృగయాఘాయనభూభృతాంఘ్నతామ్॥ * * * * * ౧౦

వ్యా ॥ ననుప్రాణిహింసాకథంనవిగీయతేతత ఆహ ॥ అబలేతి ॥ అబలస్వకులాశినోఝషాౕ - దుర్బలస్వకులఘాతినోమత్స్యా ఇతిప్రసిద్ధిః - నిజపేడద్రుమపేడినోవిహంగ్మక్షఫలభక్షణావినాస్వాశ్రయవృక్షపీడాకరాౕఖగాౕ - అనవద్యతృణావనః అనవరాధితృణహింసకాన్మృగాౕ ॥ శ్లో ॥ అంతస్సంజ్ఞాభవంత్యేతేసుఖదుఃఖసమన్వితా_ఇతిమనుస్మృత్యాతరుతృణాదీనామపిప్రాణిత్వాత్తద్ధింసాపిదోష ఇతిభావః!- సర్వత్రాపితాచ్ఛీల్యేణినిప్రత్యయః - ఘ్నతాంహింసతాంభూభృతాంమృగయా అఘాయపాపాయ - నభవతి - తద్వధస్యదండరూపత్వాత్ప్రత్యుతాకరణేదోషఇతిభావః॥ * * * ౧౦

మూ ॥ యదవాదిషమప్రియంతవప్రియమాధాయనునుత్సురస్మితత్ । కృతమాతపసంజ్వరంతరోరభివృష్యామృతమంశుమానివ॥ * * * * * * ౧౧

వ్యా॥తథాపికిమథౕంపునరాగతంత్వయేత్యతఆహ ॥ యదితి ॥ తవయదప్రియమవాదిషమవోచం- ప్రియమాధాయప్రియంకృత్వాతదప్రియం - తరోఃకృతంస్వకృతమాతపసంజ్వరమాతవసంతాపం అమృతముదకమభివృష్యౕ ॥ ని॥ పయఃకీలాలమమృతమిత్యమరః - అంశుమానివనునుత్సుర్నోత్తుంప్రమాష్టుౕమిచ్ఛుః- నుదప్రేరణఇత్యస్మాద్ధాతోస్సన్నంతాదుప్రత్యయః॥ * ౧౧

మూ ॥ ఉపనమ్రమయాచితంహితంపరిహర్తుంనతవాపిసాంప్రతమ్।కరకల్పజనాంతరాద్విధేశ్శుచితఃప్రాపిసహిప్రతిగ్రహః॥

వ్యా ॥ తర్హిౕభవన్మోచనసుకృతమేవమమపర్యాప్తం - కిందృష్టోపకారేణేతినవాచ్యమిత్యాహ ॥ ఉపనమ్రమితి ॥ అయాచితమప్రార్థితముపనమ్రముపనతంహితం ఇహాముత్రచోపకారకంవస్తు- తవాపిపరిహర్తుౕంనసాంప్రతంనయుక్తం ॥ శ్లో ॥ అయాచితంహితంగ్రాహ్యమపిదుష్కృతకర్మణ ఇతిస్మరణాదితిభావః- తదపిమాదృశస్యకథంప్రతిగ్రహోద్గ్రాహ్యమతఆహ॥ కరేతి॥ హియస్మాత్కారణాత్ - సప్రతిగ్రహః - కరకల్పం - కరస్థానీయమిత్యర్థః - ఈషదసమాప్తౌకల్పప్రత్యయః- యజ్జనాంతరంస్వయంయస్యతస్మాచ్ఛుచేశ్శుద్ధాద్విధేః బ్రహ్మణఃప్రాపిప్రాప్తః - నతుమత్తఇతిభావః- ఆప్నోతేఃకర్మణిలుఙ్

విధిరేవతేదాతాఅహంతస్యోపకరణమాత్రం - అతోనాథమయాచ్నాలాఘువంతవేతిభావః॥ * * * * * * * ౧౨

మూ॥ పతగేనమయాజగత్పతేరుపకృత్యైతవకింప్రభూయతే। ఇతివేద్మినతుత్యజంతిమాంతదపిప్రత్యుపకర్తుమార్తయః॥

వ్యా॥ ననుసార్వభౌమస్యమేతిరశ్చాత్వయాకిముపకరిష్యతే తత్రాహ॥ పతగేనేతి॥ పతగేనపక్షిమాత్రేణమయాజగత్పతేస్సార్వభౌమస్య తవోపకృత్యైఉపకారాయప్రభూయతేశక్యతేకింనభూయతఏవేత్యర్థః- భావేలట్-ఇతివేద్మి- అహమత్వంజానామి - తదపితథాప్యార్తయఃయాస్తుత్వయావినిర్తితా ఇతిభావః - మాంప్రత్యుపకర్తుంనత్యజంతిప్రత్యుపకారణాయప్రేరయంతీత్యర్థః- అత్రపతగోప్యహంమహోపకారిణస్తేమహోపకారంకరవాణీతిభావః॥ * * * * * * * ౧౩

మూ॥ అచిరాదుపకర్తురాచరేదథవాత్మౌపయికీముపక్రియామ్। పృథురిత్థమథాణురస్తుసాన విశేషే విదుషామిహగ్రహః॥ * * * * * * ౧౪

వ్యా॥ అథవాయథాశక్తిపక్షోస్త్విత్యాహ॥ అచిరాదితి॥ అథవాఉపకర్తురచిరాదవిలంబాదుపాయఏవౌపయికః - వినయాదిత్వాత్స్వార్థేఠక్ - ఉపథాయాహ్రస్వత్వంచేతిహ్రస్వః- తతఆగతాఔపయికీతామాత్మౌపయికీంస్వోపాయసాధ్యామిత్యర్థః- తతఆగతఇత్యణ్ప్రత్యయే - టిడ్ఢాణజిత్యాదినాఙీప్ - ఉపక్రియామాచరేత్ - ప్రత్యుపకారంకుర్యాత్ - చరథాతోర్విధిలిఙ్ - ఇత్థమేవసతి - సోపక్రియాపృథురధికాస్తు - అథ అథవా అణురల్పాస్తు - విదుషాంవివేకినామిహాస్మిన్విషయేవిశేషే - గ్రహఆగ్రహోనా-గుణగ్రాహిణోవివేకినఃకృతజ్ఞతామేవఅస్యపశ్యంతినదోషమన్విష్యంతీత్యర్థః॥

మూ॥ భవితానవిచారచారుచేత్తదపిశ్రావ్యమిదంమదీరితమ్।
ఖగవాగియమిత్యతోపికింనముదందాస్యతికీరగీరివ॥ ౧౫

వ్యా॥ అథస్వవాక్యేఆదరంయాచతే॥ భవితేతి॥ హేనృప- ఇదంవక్ష్యమాణంమదీరితంమద్వచనం- విచారేవిమర్శేచారుయుక్తంనభవితానభవిష్యతీచేత్తదపి అవిచారితరమణీయమపిశ్రావ్యంశ్రోతవ్యం - ఇయంఖగవాగిత్యతోపిహేతోఃకీరగీఃశుకవాగివముదంనదాస్యతికిందాస్యత్యేవ - ప్రయోజనాంతరాభావేపికౌతుకాదపిశ్రోతవ్యమిత్యర్థః - దదాతేఃలృట్॥ ౧౫

మూ ॥ సజయత్యరిసార్థసార్థకీకృతనామా కిల భీమభూ
పతిః । యమవాప్య విదర్భభూః ప్రభుం హసతి ద్యామపి శక్రభ
ర్తృకామ్ ॥ * * * * * ౧౫

వ్యా ॥ అథయద్వక్తవ్యం తదాహ ॥ సఇతి ॥ అర్థేన అభిధేయేనసహ
వర్తత ఇతిసార్థకం - తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః - వోపస
ర్జనస్యేతిసహశబ్దస్య వికల్పాత్సభావః - శేషాద్విభాషేతికస్సమాసాంతః తత
శ్చ్విరభూతతద్భావే - అరిసార్థేషు శత్రుసంఘేషు - సార్థకీకృతనామా
భీమ ఇత్యాఖ్యాయేన సతథోక్తః - సప్రసిద్ధః - బిభ్యత్యస్మాదితిభీమః - భియోమ
ఇత్యపాదానార్థేనిపాతనాన్మప్రత్యయ ఔణాదికః భీమ ఇతిభూపతిః నృపః జయతి
కిలసర్వోత్కర్షేణవర్తతేఖలు - విదర్భభూర్విదర్భదేశః - యంభూపతింప్ర
భుంభర్తారమవాప్య శక్రోభర్తాయస్యాస్తాం శక్రభర్తృకాం - నద్యృతశ్చే
తికప్ - ద్యాందివమపిహసతి - కిముతాన్య భర్తృకదేశానిత్యర్థః - స్త్రి
యో హి భర్తురుత్కర్షాద్ధాసంకుర్వంతీతి భావః - అత్రవిదర్భభువో దివ్యాహా
సాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ * * * ౧౬

మూ ॥ దమనాదమనాఖ్యమునేరుపస్తనయాం తథ్యగిరస్తపో
ధనాత్ । వరమాప సదిష్టమిష్టపత్రితయానన్యసదృగ్గుణో
దయామ్ ॥ * * * * * ౧౭

వ్యా ॥ దమనాదితి ॥ సభీమభూపతిః కమనాగల్పం ప్రసేదుషో నిజోపాసన
యా ప్రసన్నాత్ - భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతిస దేర్లిటః - క్వసాదేశః - మ
దనాద్దమనాఖ్యాత్ తథ్యగిరః అమోఘవచనాత్ తపోధనాదృషేః - దిష్టా
నాం కాలానాం విష్టపానాంలోకానాం చత్రితయయోరనన్యసదృగ్గుణోద
యాంకాలత్రయేలోకత్రయే చానన్యసాధారణగుణప్రకర్షాం తనయాం దుహి
తరం వరమాప - వరత్వేనలబ్ధవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ దేనాద్వ్యతే వరః శ్రేష్ఠేత్రిషు
క్లీబేమనాక్ప్రియ ఇత్యమరః ॥ * * * * * ౧౮

మూ ॥ భువనత్రయసుభ్రువామసౌదమయంతీ కమనీయతా
మదమ్ । ఉదియాయయతస్తనుశ్రియా దమయంతీతి తతోభి
ధాందధే ॥ * * * * * * ౧౯

వ్యా ॥ అథాస్యానామధేయం వ్యుత్పాదయన్నాహ ॥ భువనత్రయేతి ॥ అ
సౌవరప్రసాదలబ్ధాతనయాకర్త్రీ - యాస్తనుశ్రియా నిజశరీరసౌందర్యేణ కరణే

న - భువనత్రయసుభ్రువాంత్రైలోక్యసుందరీణాంకమనీయతామదంసౌందర్యగర్వందమయంతీ అస్తంగమయంతి- దమేర్ణ్యంతాన్నపాదమిత్యాదినాకర్త్రభిప్రాయఆత్మనేపదాపవాదపరస్మైపదప్రతిషేధస్యకర్త్రభిప్రాయవివక్షాయాంపరస్మైపదేణ్లటశ్శత్రాదేశః - ఉదియాయ ఉదితా - ఇణోలిట్ - తత్తస్మాద్దేవవిమిత్తాద్దమయంతీత్యభిధామాఖ్యాందధే- దధాతేర్లిట్॥ ౧౮

మూ॥ శ్రియమేషపరంధరాధిపాద్గుణసింధోరుదితామవేహితామ్। వ్యవధావపివావిదర్భకళాంవ్రీడమూఢానిలయాంనవేదకః॥

వ్యా॥ అథైకవింశతిశ్లోకైశ్చికురాదిపాదపర్యంతందమయంతీంవర్ణయతి॥ శ్రియమితి॥ హేనృపతాందమయంతీంగుణసింధోఃగుణసాగరాద్ధరాధిపాద్భీమనరేంద్రాదుదితాముత్పన్నాం శ్రియం[illegible] లక్ష్మీమేవపరంధ్రువమవేహజానీహి - అవపూర్వాదిణోలోటిసేహిరితిహ్యాదేశేజిత్వాన్నసార్వధాతుకగుణస్సంహితాయామాద్గుణః - అత్రకేవలావపూర్వస్య ఇణోజ్ఞానార్థత్వాదాజి ప్రశ్లేషితదలాభాద్వృద్ధ్యేషైత్యోమాఙోశ్చేతిపరరూపమితి కేషాంచిత్ప్రక్రియోపన్యాసోవృథాప్రయాసత్వాత్త్యాగః - అవైహీతివృద్ధిరవద్యేతి వామనసూత్రమప్యనాఙ్ప్రశ్లేష ఏవభ్రాంతిప్రాప్తవృద్ధిప్రతిషేధపరగుణఏవయుక్త ఇతివ్యాఖ్యానాదన్యథాఓమాఙోశ్చేతిపరరూపమేవయుక్తమిత్యుచ్యత ఇతి -నచదేశవ్యవధానాన్నశ్రీరేషేతివాచ్యమిత్యాహ - వ్యవధావ్యవధానేసత్యపి - ఉపసర్గేఘోఃకిరితికి ప్రత్యయః - వ్రీడమూఢానిలయాంహారశిఖాశ్రయాంకళాంవిధోరిందోరేవకళాంకోవానవేద - సర్వోపివేదైవేత్యర్థః - విదోలటోవేతిణలాదేశః - యథాహారశిరోగతాపికళాచంద్రకళైవ- తథాభీమభవనోదితాప్యేషా శ్రీరేవేతిసౌందర్యాతిశయోక్తిః - అత్రశ్రీకళయోర్నృపమృగాంకవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావేనసామాన్యధర్మవత్తయానిర్దిష్టాపితిదృష్టాంతాలంకారః॥ శ్లో॥ యత్రవాక్యద్వయేబింబ ప్రతిబింబతయోచ్యతే।- సామాన్యధర్మఃకావ్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతఇతిలక్షణాత్॥ ＊ ＊ ＊ ＊ ＊ ＊ ౧౯

మూ॥ చికురప్రకరాజయంతితేవిదుషీమూర్ధనిసాబిభర్తియాన్। పశునాప్యపురస్కృతేనతత్తులనామిచ్ఛతుచామరేణకః॥ ＊ ＊ ＊ ＊ ＊ ＊ ౨౦

వ్యా ॥ చికురప్రకరా ఇతి ॥ తేచికురప్రకరాః కేశసమూహాఃజయంతిసర్వోత్కర్షేణవర్తంతే - యాన్ వేత్తీతివిదుషీవిశేషజ్ఞా - విదేర్వసుర్వాస్యాః ఉగితశ్చేతిజీప్ - వసోస్సంప్రసారణం - సాదమయంతీ - మూర్ధ్నిబిభర్తి విద్వద్ధృతాఏవసర్వస్యాప్యుత్కర్షహేతురితిభావః - అతఏవపశునాతిరశ్చాచమరీమృగేణాప్యపురస్కృతేనానాదృతేన చామరేణచమరీపుచ్ఛేనసహ - తత్తులనాం తేషాంచికురాణాం తులనాంసమీకరణంక ఇచ్ఛతునకోఽపీత్యర్థః - సంభావనాయాంలోట్ - అత్రతులనానిషేధస్యాపురస్కృతపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్య లింగమలంకారః ॥ శ్లో ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ * * * ౨౦

మూ ॥ స్వదృశోర్జనయంతిసాంత్వనాంఖురకండూయనకై

తవాన్మృగాః । జితయోరుదయత్ప్రమీలయోస్తదఖర్వేక్ష

ణశోభయాభయాత్ ॥ * * * * ౨౧

వ్యా ॥ స్వదృశోరితి ॥ మృగాఃహరిణాః స్వస్యాదమయంత్యాః అఖర్వయోరాయతయోర్వీక్షణయోరక్ష్ణోశ్శోభయాకర్త్ర్యా జితయోరంతఏవభయాదుదయత్ప్రమీలయోరుత్పద్యమాననిమీలనయోఃస్వదృశోర్నిజనయనయోఃఖురైశ్శఫైః॥ ని ॥ శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరః - కండూయనస్యకర్షణస్యకైతవాచ్ఛలాత్సాంత్వనాంజనయంతి - లాలనాంకుర్వంతి - యథాలోకేపరపరాజితానిమీలితాక్షాఃస్వజనైర్భయనివృత్తయే కరతలాస్ఫాలనాదినాపరిసాంత్వ్యంతేతద్వదితిభావః- అత్రకైతవశబ్దేనకండూయనమపహ్నుత్యసాంత్వనారోపాదపహ్నవభేదః ॥ * * * * ౨౧

మూ ॥ అపిలోకయుగందృశావపిశ్రుతదృష్టారమణీగుణా అ

పి।శ్రుతిగామితయాదమస్వసుర్వ్యతిభాతేసుతరాంధరాపతే ॥

వ్యా ॥ అపీతి ॥ హేధరాపతే - దమోనామభీమస్యైవాత్మజస్తస్యస్వసుర్దమయంత్యాఃలోకయుగంమాతాపితృకులయుగం - శ్రుతిగామితయావేదప్రసిద్ధతయాసుతరాంవ్యతిభాతేపరస్పరోత్కర్షేణభాతి - తథాదృశౌనేత్రేఅపిశ్రుతిగామితయాకర్ణాంతవిశ్రాంతతయావ్యతిభాతే - పరస్పరోత్కర్షేణభాతః- తథాశ్రుతాఃశ్రుతిప్రసిద్ధాఃతేచతేదృష్టాఃలోకప్రసిద్ధాశ్చవిశేషణయోగపివిశేషణయోరపివిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాంవిశేషణసమాసః- తేరమణీగుణాః(స్త్రీ)గుణాఅపిశ్రుతిగామితయాజనైశ్శ్రూయమాణతయా॥ని

శ్రుతిస్స్త్రీ శ్రోత్రథామ్నాయే వార్తాయాం శ్రోత్రకర్మణీతి విశ్వః ॥ సుతరాం వ్యతిభాతే వ్యతిహారేణ భాంతి - ఆత్మనేపదేష్వనత ఇతి ఝస్యాదాదేశః - న గతిహింసార్థేభ్య ఇత్యాత్మనేపదం - సర్వత్ర కర్తరి కర్మవ్యతిహారే ఇత్యాత్మనేపదం - అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్ సర్వత్ర బహుత్వం - అత్ర లోకయుగాదీనాం క్రియాణామపి ప్రకృతత్వాత్కేవల ప్రకృతవిషయతుల్యయోగితాభేదః ॥ శ్లో ॥ ప్రస్తుతానాం ప్రస్తుతానాంచ కేవలం తుల్యధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్ ॥ ౨౨

మూ ॥ నళినం మలినం వివృణ్వతీ పృషతీమస్పృశతీం తదీక్షణే ।
అపి ఖంజనమంజనాంచితే విదధాతే రుచిగర్వదుర్విధమ్ ॥ ౨౩

వ్యా ॥ నళినమితి ॥ నళినం పద్మం మలినమచారు వివృణ్వతీ కుర్వాణే పృషతీం మృగీమస్పృశతీ - అసమానత్వాత్స్ప్రష్టుమపరిహరత ఇత్యర్థః - తదీక్షణే తల్లోచనే అంజనాంచితే కజ్జలపరిష్కృతే సతీ - ఖంజనం ఖంజరీటాఖ్యం - ఖంజననామకః పక్షివిశేషః ॥ ని ॥ ఖంజరీటస్తు ఖంజన ఇత్యమరః - తమపి రుచిగర్వదుర్విధం చారుత్వగర్వేణ నిస్స్వం విదధాతే కుర్వాతే - సర్వథాప్యనుపమేయే ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ నిస్స్వస్తు దుర్విధో దీనో దరిద్రో దుర్గతోపి స ఇత్యమరః ॥ ఈక్షణయోర్నళినాదిమలినీకరణాద్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయా చోపమా వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ * * * ౨౩

మూ ॥ అధరం కిల బింబనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వ
యమ్ । లభతేధరబింబమిత్యదః పదమస్యా రదనచ్ఛదం దధత్ ॥

వ్యా ॥ అధరమితి ॥ అధరం బింబమిత్యదః పదం అధరం బింబమివేత్యుపమితసమాసాశ్రయణేన స్త్రీణామధరేషు యత్పదం ప్రయుజ్యతే తదిత్యర్థః అస్యాః దమయంత్యాః రదనచ్ఛదం ఓష్ఠం బిభ్రత్ తదభిధానాయ ప్రయుక్తం సదిత్యర్థః - బింబనామకం ఫలం బింబం అస్మాద్దమయంతీరదనచ్ఛదాదధరం కిలాపకృష్టం ఖల్వితి అధరశబ్దస్యాపకృష్టార్థత్వే అధరం బింబం యస్మాత్తదితి బహువ్రీహిసమాసే సతి - భవ్యమబాధితమన్వయం వృత్తిపదార్థసంసర్గలక్షణం లభతే - అన్యథా సమర్థసమాసాశ్రయణే - సమర్థః పదవిధిరితి సమర్థపరిభాషా భజ్యేత - తథా నోపమాస్యాదితి భావః - అత్ర దమయంతీదంతచ్ఛదస్య బింబాధరీకరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః పూర్వవద్ధ్వనిశ్చ ॥ * * * * * * * * ౨౪

మూ॥ హృతసారమివేందుమండలం దమయంతీవదనాయ వేధసా। కృతమధ్యబిలం విలోక్యతే ధృతగంభీరఖనీఖనీలిమ॥ ౨౫

వ్యా॥ హృతసారమితి॥ ఇందుమండలం దమయంతీవదనాయ తన్నిర్మాణాయేత్యర్థః క్రియార్థోపపదస్యేతి చతుర్థీ - వేధసా హృతసారముద్ధృతమధ్యాంకమివ కుతః కృతమధ్యబిలం విహితమధ్యరంధ్రమత ఏవ ధృతో గంభీరఖనీఖస్య నిమ్నమధ్యరంధ్రాకాశస్య నీలిమా నైల్యం యేన తత్తథా విలోక్యతే॥ ని॥ ఖనిః స్త్రియామాకరస్స్యాదిత్యమరః - కృదికారాదక్తిన ఇతి ఙీష్ - అత్ర కళంకాపహ్నవేన ఖనీలిమారోపాదపహ్నవభేదః - స చ కృతమధ్యబిలమిత్యేతత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగానుప్రాణితః - తదపేక్షా చేయం హృతసారమిత్యుత్ప్రేక్షేతి సంకరః - తయా చోపమా వ్యజ్యత ఇతి పూర్వవద్ధ్వనిః॥ * * * * * * * * ౨౫

మూ॥ ధృతలాంఛనగోమయాంచనం విధుమాలేపనపాండరం విధిః। భ్రమయత్యుచితం విదర్భజాననసీరాజనవర్ధమానకమ్॥ * * * * * * ౨౬

వ్యా॥ ధృతేతి॥ విధిర్బ్రహ్మా ధృతం లాంఛనమంక ఏవ గోమయాంచనం మధ్యస్థితగోమయసంశ్లేషణం యేన తం - ఆలేపనపాండరం నిజకాంతిసుధాద్రవ్యధవళితమిత్యర్థః - విధుం చంద్రమేవ విదర్భజాననస్య వైదర్భీముఖస్య నీరాజనవర్ధమానకం నీరాజనశరావమ్॥ ని॥ శరావో వర్ధమానక ఇత్యమరః - కిరణదీపకళికాయుక్తమితి భావః - భ్రమయతి - ఉచితం లోకోత్తరత్వాదితి భావః - ఏవం నీరాజయంతీతి దేశాచారః - అత్ర విధుతలాంఛనాదేర్నీరాజనశరావగోమయాదిత్వేన రూపణాత్సావయవరూపకమ్॥ * * ౨౬

మూ॥ సుషమావిషయే పరీక్షణే నిఖిలం పద్మమభాజి తన్ముఖాత్। అధునాపి న భంగలక్షణం సలిలోన్మజ్జనముజ్ఝతి స్ఫుటమ్॥

వ్యా॥ సుషమేతి॥ సుషమా పరమా శోభా - సైవ విషయః - తస్మిన్ పరీక్షణే జలదివ్యశోధనే కృతే నిఖిలం పద్మం పద్మజాతం తన్ముఖాద్దపాదానాత్ భంగావధిత్వాదభాజి అభంజి - స్వయమేవ భగ్నం భూదిత్యర్థః - స్నేహమకర్తరి లుఙ్ - భంజేశ్చ చిణీతి వైభాషికో నకారలోపః - అత ఏవాధునాపి - భంగలక్షణం పరాజయచిహ్నం సలిలాదున్మజ్జనం క్షణమపి నోజ్ఝతి న జహాతి జలదివ్యే న్యజ్జనస్య పరాజయలింగత్వస్మరణాదితి భావః - ఉన్మజ్జనక్రియానిమిత్తేయం భంగోత్ప్రేక్షా॥ * * * * * * * ౨౭

మూ ॥ ధనుషీ రతిపంచబాణయో రుదితే విశ్వజయాయ తద్భ్రువౌ। నళికే వత దుచ్చనాసికే త్వయి నాళీకవిముక్తికాముకే ।

వ్యా ॥ ధనుషీ ఇతి ॥ తద్భ్రువౌ విశ్వజయాయ రుదితే ఉత్పన్నే రతిపంచబాణయోర్ధనుషీ- నూనమిత్యాదివ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా- కించ - తస్యాః దమయన్త్యాః ఉచ్చనాసికే ఉన్నతనాసాపుటే త్వయి నాళీకానాం ద్రోణీచాపశరాణాం విముక్తిం కాముకే తే ఇతి తథోక్తయోస్తయోః - శీలికామిభక్షాచరేభ్యో ణ ఇతి ణ ప్రత్యయః ॥ ని ॥ నాళికం పద్మషండే స్త్రీ నాళికన్న శల్యయోరితి విశ్వః - నళికే న ద్రోణీచాపేన కిమితి కాకుః పూర్వవదుత్ప్రేక్షా ॥

మూ ॥ సదృశీ తవ శూర సా పరం జలదుర్గస్థమృణాళజిద్భుజా । అపి మిత్రజుషాం సరోరుహాం గ్రహయాళుః కరలీలయా శ్రియః॥ * * * * * * ౨౮

వ్యా ॥ సదృశీతి ॥ హే శూర జలదుర్గస్థాని మృణాళాని జయత ఇతి తజ్జితౌ భుజౌ యస్యాస్సా - మిత్రజుషాం మిత్రసేవినాం - సుహృత్సేవినాంచ - సహాయసంపన్నానామపీత్యర్థః॥ ని॥ మిత్రం సుహృది మిత్రోఽర్క ఇతి విశ్వః - సరోరుహాం- శ్రియశ్శోభాస్సంపదశ్చ - నలో కేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - కరలీలయా భుజవిలాసేనా భుజవ్యాపారేణ బలిగ్రహణేన చ ॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవః కరాః - లీలా విలాసక్రియయోరితి చామరః - గ్రహయాళుః గ్రహీతా- గ్రహూ గ్రహణ ఇతి ధాతోశ్శ్పౄరాదికాత్ - స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆలుచ్ప్రత్యయః- అయామంతేత్యాదినాణేరయాదేశః - సాదమయంతీ తవ పరమత్యంతం సదృశీ అనురూపేత్యుపమాలంకారః - శూరస్య శూరైవ భార్యా భవితుమర్హతీతి భావః॥ * * * * * * * * ౨౯

మూ ॥ వయసీ శిశుతాతదుత్తరే సుదృశీ స్వాభిధిత్సునీ । విధినాపి న రోమరేఖయా కృతసీమ్నా ప్రవిభజ్య రజ్యతః ॥ ౩౦

వ్యా ॥ వయసీ ఇతి ॥ సుదృశి దమయంత్యాం - స్వాభివిధిం స్వవ్యాప్తిం విధిత్సునీ విధాతుమిచ్ఛతీ - అహమహమికయా స్వయమేవాక్రమితుమిచ్ఛతీ ఇత్యర్థః - శిశుతాతదుత్తరే బాల్యయౌవనే వయసీ విధినాపి మాభిజ్ఞేన రోమరేఖయా సీమాం చిహ్నేన ప్రవిభజ్య - రోమరాజేః ప్రాగేవ అత్రశైశవేన స్థాతవ్యం- తతః పరం యౌవనేనేతి కాలతో విభాగం కృత్వా కృతసీమ్నా కృతమర్యాదేన అపి- విభాషాజ్యోరిత్యల్లోపః - న రజ్యతః న సంతుష్యతః - రమ్యేవ స్తుమస్త్య ఇమిభి

భావః- ఏతేనవయస్సంధిరుక్తః -అత్రప్రస్తుతవయోవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతవివాదప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * * ౩౦

మూ ॥ అపిణద్వపుషి ప్రసర్పతోర్గమితేకాంతిఝరైరగాధతామ్। సరయౌవనయోఃఖలుద్వయోఃప్లవకుంభౌభవతఃకుచావుభౌ॥ * * * * * * ౩౧

వ్యా ॥ సంప్రతిభావనమేవాశ్రిత్యాహ॥ అపీతి ॥ కాంతిఝరైర్లావణ్యప్రవాహైరగాధతాందురవగాహతాంగమితేతద్వపుషి దమయంతీశరీరేప్రసర్పతోః ప్రసరతోఃస్మరయౌవనయోర్ద్వయోరపి - ఉభౌకుచౌప్లవస్యోన్మజ్జనస్యకుంభౌప్లవనార్థౌకుంభావిత్యర్థః - ప్రకృతివికారభావాభావాదశ్వఘాసాదివత్తాదర్థ్యేషష్ఠీసమాసః - లోకేతరద్భిఃఅనిమజ్జనాయకుంభాదికమవష్టభ్యత ఇతిప్రసిద్ధం- భవతఃఖలు- అత్రకుచయోఃస్మరయౌవనప్లవనకుంభత్వోత్ప్రేక్షయాతయోఃశౌత్య-త్వంకుచయోశ్చాతివృద్ధిర్వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౩౨

మూ ॥ కలశేనిజహేతుదండజఃకిముచక్రభ్రమకారితాగుణః।

సతదుచ్చకుచౌభవన్ప్రభాఝరచక్రభ్రమమాతనోతియత్॥

వ్యా ॥ కలశఇతి ॥ నిజహేతుదండజఃస్వనిమిత్తకారణజన్యఃచక్రభ్రమకారితాకులాలభాండభ్రమణజనకత్వం - సైవగుణోధర్మోరూపాదిశ్చ ॥ ని ॥ గుణఃప్రధానేరూపాదావిత్యమరః - స్మకలశేకిముదండకార్యేకలశేసంక్రాంతఃకిము- ఇత్యర్థః - కుతఃయద్యస్మాత్సకలశఃతస్యాదమయంత్యాఃఉచ్చకుచౌభవన్తత్కుచాత్మనాపరిణతస్సన్ప్రభాఝరేలావణ్యప్రవాహేచ క్రభ్రమంచక్రవాకభ్రాంతింకులాలదండభ్రమణంచాతనోతి॥ ని॥ చక్రోగణేచక్రవాకేచక్రంసైన్యరథాంగయోః- గ్రామజాలేకులాలస్యభాండేరాష్ట్రాస్త్రయోరపీత్యుభయత్రాపివిశ్వః - అత్రసమవాయికారణగుణా రూపాదయః - కార్యేసంక్రామంతినని మిత్తగుణా ఇతితార్కికానాంసమయేసితేగుణ ఇతిచక్రభ్రమఇతిచోభయత్రోపివాచ్య ప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయేనసతదుచ్చకుచౌభవన్నితికుచకలశయోరభేదాతిశయోక్త్యనుబంధాపతాస్ఫురచక్రభ్రమాత్మకక్రియానిమిత్తా- కుచాత్మనికలశేకార్యేచక్రభ్రమకారితాలక్షణనిమిత్తకారణగుణసంక్రమణేపోత్ప్రేక్షైతిసంక్షేపః - తారికాసమయవిరోధాత్ విరోధాభాసాలంకారః ఇత్యేకశ్చిదుక్తం తదేతసత్యంగతా ప్రతిపద మలంకారఃసారస్యాన్నశ్చరణమె॥ * * * * * * ౩౨

మూ ॥ భజతేఖలుషణ్ముఖంశిఖీచికురైర్నిర్మితబర్హగర్హణః । అపిజంభరిపుందమస్వసుర్జితకుంభః కుచశోభయేభరాట్ ॥ * * * * * ౩౩

వ్యా ॥ భజతఇతి ॥ దమస్వసుర్దమయంత్యాశ్చికురైర్నిర్మితబర్హగర్హణః కృతపింఛనిందః జితబర్హ ఇత్యర్థః- శిఖీమయూరఃషణ్ముఖంవిశాఖంభజతేఖలు - తథాకుచశోభ యాజితకుంభఇభరాడైరావతోపి జంభరిపుమింద్రంభజతే - పరపరిభూతాః ప్రాణత్రాణాయ ప్రబలమన్య మాశ్రయంత ఇతిప్రసిద్ధం - అత్రశిఖైరావణయోష్షణ్ముఖజంభారిభజనస్యజితబర్హత్వజితకుంభత్వపదార్థహేతుకత్వాత్తద్ధేతుకకావ్యలింగే - తదసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిశ్చ ॥ * * * * * ౩౩

మూ ॥ ఉదరంనతమధ్యపృష్ఠతాస్ఫురదంగుష్ఠపదేనముష్టినా। చతురంగులిమధ్యనిర్గతత్రివలిభ్రాజికృతందమస్వసుః॥ ౩౪

వ్యా ॥ ఉదరమితి ॥ దమస్వసురుదరంనతమధ్యంనిమ్నమధ్య ప్రదేశంపృష్ఠంయస్యోదరస్యతస్యభావస్తత్తాతయా - స్ఫురత్ దృఢగ్రహణాత్పృష్ఠఫలకేస్ఫుటీభవదంగుష్ఠపదమంగుష్ఠన్యాసస్థానంయస్య తేనముష్టినాకరణేన - చతస్రాణామంగులీనాంసమాహారశ్చతురంగులి-తద్ధితేత్యాదినాసమాహారద్విగురేకవచనపుంసకత్వే - తస్యామధ్యేభ్యోంతరాళేభ్యో నిర్గతంయత్త్రివళిపూర్వవత్సమాసాదికార్యం - యత్తూక్తంవామనేనత్రివలిశబ్దస్సంజ్ఞాచేదితి సూత్రేణసప్తర్షయ ఇత్యాదివద్దిక్ - సంఖ్యేసంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞాయాంద్విగురితి - తదపిచేత్కారణసామర్థ్యాత్త్రివళయ ఇతిబహువచనప్రయోగదర్శనేస్థితంగతిమాత్రంనసార్వత్రికమితిప్రతీమః - తేనభ్రాజత ఇతితద్భ్రాజి - వళిత్రయశోభికృతమిత్యుత్ప్రేక్షా - కౌతుకినేతిశేషః - ముష్టిగ్రాహ్యమధ్యమిత్యర్థః - ముష్టిగ్రహణాదంగుష్ఠనోదనాత్పృష్ఠమధ్యేనిమ్నతా ఉపరేచచతురంగుళినోదనాద్వళిత్రయావిర్భావశ్చేత్యుత్ప్రేక్షలే॥ * * ౩౪

మూ ॥ ఉదరంపరిమాతిముష్టినాకుతుకీకోపిదమస్వసుఃకిము। ధృతతచ్చతురంగులీవయద్వళిభిర్భాసహేమకాంతిభిః ॥

వ్యా ॥ ఉదరమితి ॥ కోపికుతుకీదమస్వసురుదరమ్ముష్టినాపరిమాతికిముపరిచ్ఛినత్తికిమిత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః యస్యాస్తత్సహేమకాంతిభిర్వళిభిర్హేమకాంచ్యాసహచతస్సృభిస్త్రివళిభిరిత్యర్థః - ఏతస్యాఃకనకసావర్ణ్యంసూచి

తం॥ ధృతంతస్యమాతుశ్చతురంగుళ్యాంగుళి చతుష్టయంయేన తదివభాతీత్యు త్ప్రేక్షా - అత్రోత్ప్రేక్షయోర్హేతుహేతుమద్భావత్వయోరంగాంగిభావేన సజాతీయఃసంకరః - పూర్వశ్లోకేవళీనాంతిసృణాంచతురఙ్గుళిమధ్య నిర్గత త్వముత్ప్రేక్షితం - ఇహతుతాసామేకకాంచీసహితానాంచతురంగుళిత్వము త్ప్రేక్షితఇతిభేదః - ప్రేక్షితురితిభావః॥ * * * * ౩౫

మూ॥ పృథువర్తులతన్నితంబకృన్మిహిరస్యందనశిల్పశిక్ష
యా। విధిరేకకచక్రచారిణంకిమునిర్మిత్సతిమాన్మథంరథమ్॥

వ్యా॥ పృథ్వితి॥ పృథువర్తులంచ - తస్యాఃనితంబంకరోతీతినితంబకృ న్నితంబంకృతవాన్విధిర్బ్రహ్మా మిహిరస్యందనశిల్పశిక్షయారవిరథనిర్మాణా భ్యాసపాటవేన - ఏకకంఏకాకి - ఏకాదాకినశ్చాసహాయే ఇతిచకారాత్కప్ ప్రత్యయః - తేనచక్రేణచరతీతితచ్చారిణంమాన్మథంరథంనిర్మిత్సతికిము- సూర్యస్యేవమన్మథస్యాపి ఏకచక్రంరథంనిర్మాతుమిచ్ఛతికిమిత్యుత్ప్రేక్షా- అన్యథాకిమర్థమిదంనితంబనిర్మాణమితిభావః - మాతేస్సన్యంతాల్లట్ - స నిమిమేత్యాదినా ఇసాదేశః - సస్యార్ధధాతుక ఇతిసకారస్యతకారః - అత్ర లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః॥ * * * * * ౩౬

మూ॥ తరుమూరుయుగేనసుందరీకిమురంభాంపరిణాహినా
పరమ్। తరుణీమపిజిష్ణురేవతాంధనదాపత్యతపఃఫలస్తనీం॥

వ్యా॥ తరుమితి॥ సుందరీదమస్వసాపరిణాహినావిపులేన ఊరుయుగేన రంభాంరంభాంనామతరుంపరంతరుమేవ - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః- జిష్ణుఃకిము - కింతుధనదాపత్యస్య - నళకూబరస్యతపఃఫలస్తనీం ఫలభూత కుచాంతాంరంభాంనామతరుణీమపిజిష్ణురేవ॥ ని॥ రంభాపదశ్శ్యాప్సరసోఽతివి శ్లేషః - రంభే ఇవరంభాయా ఇవచోరూయస్యాస్సా ఇత్యుభయథారంభోరూ రిత్యర్థః॥ * * * * * * * * ౩౭

మూ॥ జలజేరవిసేవయేవయేపదమేతత్పదతామవాపతుః।
ధ్రువమేత్యరుతస్స్మహంసకీకురుతస్తేవిధిపత్రదంపతీ॥ ౩౮

వ్యా॥ జలజేఇతి॥ యేజలజేపద్మేరవిసేవయాసూర్యోపాసనయేవ ఏతస్యాఃపదతాంచరణత్వమేవపదంప్రతిష్ఠాంచవాపతుః- తేజలజేకర్మభూతేవి ధిపత్రదంపతీద్వంద్వచారిణౌబ్రహ్మవాహనహంసౌఏత్యాగత్యరుతఃరవాత్కూ జనాదిత్యర్థః - రౌతేస్సంపదాదిత్వాత్క్విపితుగాగమః - సహంసకీసకటకీ

సహంసకీచరుత్తః - అభూతతద్భావేచ్విః॥ ని॥ హంసకః పాదకటకః ఇత్యమరః - హంసపక్షే వైభాషికకక్రత్యయః - ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం - పద్మహంసయోరవినాభావాత్ - యోశ్చిద్దివ్యపద్మయోస్తత్పదత్వముత్ప్రేక్ష్య దివ్యహంసయోరేవహంసకత్వం నోత్ప్రేక్షితే॥ * * * ౩౮

మూ॥ శ్రితపుణ్యసరస్సరిత్కథం నసమాధిక్షపితాఖిలక్షపమ్। జలజంగతిమేతుమంజులాందమయంతీపదనామ్ని జన్మని॥

వ్యా॥ శ్రితేతి॥ శ్రితాస్సేవితాః పుణ్యాస్సరస్సరితః మానసాదీని సరాంసి గంగాద్యాస్సరితశ్చయేనతత్సమాధినాధ్యానేననిమీలనేన క్షపితాఖిలక్షపం యాపితసర్వరాత్రం జలజందమయంతీ పదమితినామయస్మిన్ జన్మని మంజులాంగతింరమ్యగతిం ఉత్తమదశాంచ॥ ని॥ గతిర్మార్గేదశాయాంచేతివిశ్వః కథంనైతన్మపత్త్వేవేత్యర్థః - పదస్యగతిసాధనత్వాత్తత్ప్రాప్తిదమయన్త్యాసంబంధాత్పృథ్వయోగతిలాభః - తథాపిజన్మాంతరేపిసప్పధాత్తపఃఫలితమితిభావః - సంభావనాయాంలోట్॥ * * * * * * ౩౯

మూ॥ సరసీః పరిశీలితుంమయాగమికర్మీకృతనైకనీవృతా। అతిథిత్వమనాయిసాదృశోస్సదసత్సంశయగోచరోదరీ॥ ౪౦

వ్యా॥ అథకథంత్వమేనాంవేత్సీత్యతఆహ॥ సరసీరితి॥ సరసీస్సరాంసిపరిశీలితుంపరిచేతుం - తత్రపిహాతుమిత్యర్థః - చుగాదిత్వేరనిత్యత్వాదణ్యంతప్రయోగః - గమిగమనంశబ్దపరత్వేనాన్యోగమ్యతే - తస్యకర్మీకృతాః కర్మకారకీకృతాః - నైకేఅనేకే - నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః - నివృతాంవతాంతేజనపదాయేనతేన - భ్రాంతానేకదేశేనేత్యర్థః - నహ్యాక్రతీత్యాదినాదీర్ఘః - మయాసదసత్త్వేతిసంశయగోచరస్సందేహాస్పదం ఉదరంయస్యాస్సా - కృశోదరీత్యర్థః - నాసికోదరేత్యాదినాజీప్ - సాదమయంతీదృశోరతిథిత్వమనాయి - స్వవిషయతాంనీతాదృష్టేత్యర్థః - నయతేకర్మణిలుఙ్॥ * * * * * ౪౦

మూ॥ అవధృత్యదివోపియౌవతైర్నసహాధీతవతీమిమామహమ్। కతమస్తువిధాతురాశయేపతిరస్యావసతీతిచింతయే॥

వ్యా॥ అవధృత్యేతి॥ అహమిమాందమయంతీం దివోపిస్వర్గస్యసంబంధిభిర్యౌవతైర్యువతిసమూహైః సహ॥ ని॥ గార్భిణంయౌవతంగణఇత్యమరః భిక్షాదిత్వాత్సమూహార్థేణ్ప్రత్యయః - నస్త్రీపుంసాభ్యాంనఞ్స్నఞ్ ప్రత్యయాంత

స్యైవప్రకృతిత్వేనతద్గ్రహణాత్తత్సానుకర్థ్యాదేవభస్యార్థేత్తద్ధితఇవపుంవద్భావ ఇతివృత్తికారః - ననుహోధీతపతీమసదృశం - తతోభ్యాగికసుందరీమిత్యర్థః. నఞర్థస్యవశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాస ఇతివామనః - అవధృత్యనిశ్చిత్యపిధాతుఃబ్రహ్మణః ఆశయోహృదిఅస్యాఃపతిఃకతమస్సుకృతవానితిత్యచింతయం. తదేవేతిశేషః॥ * * * * * * * ౪౧

మూ॥ అనురూపమముం నిరూపయన్నథసర్వేష్వపిపూర్వ
పక్షతామ్। యువసువ్యవసేతుమక్షమస్త్వయిసిద్ధాంతధియం
న్యవేశయమ్॥ * * * * * ౪౨

వ్యా॥ అనురూపమితి॥ అథేదానీమనురూపంయోగ్యమముంత్వాంనిరూపయన్నస్యాఃపతిత్వేనాలోచయన్ - సర్వేష్వపియువసుపూర్వపక్షతాందూష్యకోటిత్వంవ్యవసేతుమక్షమస్త్వయిసిద్ధాంతధియంన్యవేశయం - త్వమేవాస్యాఃపతిరితినిరణైషమిత్యర్థః॥అయమేవపిధాతురప్యాశయ ఇతిభావః॥

మూ॥ అనయాతవరూపసీమయాకృతసంస్కారవిబోధన
స్య మే। చిరమప్యవలోకితాద్య సా స్మృతిమారూఢవతీశుచి
స్మితా॥ * * * * * * * ౪౩

వ్యా॥ అథత్వద్రూపదర్శనమేవసంప్రతితత్స్మారకమిత్యాహ॥ అనయేతి॥ చిరమవలోకితాపిసాశుచిస్మితాసుందరీ అద్యాధునాహంస్తేననిదర్శనాహ. అనయాతవరూపసీమయాసౌందర్యకాష్ఠయాకృతసంస్కారవిబోధనస్య ఉద్బుద్ధసంస్కారస్య మేస్మృతిమారూఢవతీస్మృతిపథంగతా- సదృశదర్శనంస్మారకమిత్యర్థః॥ * * * * * * * ౪౪

మూ॥ త్వయివీరవిరాజతేపరందమయంతీకిలికించితంకిల।
తరుణీస్తనఏవదీప్యతేమణిహారావళిరామణీయకమ్॥ ౪౪

వ్యా॥ తతఃకిమతఆహ॥ త్వయీత్యాది॥ హేవీరదమయంత్యాఃకిలికించితం॥ శ్లో॥ క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితమిత్యుక్తలక్షణలక్షితశృంగారచేష్టితంత్వయిపరంత్వయ్యేవవిరాజతేకిలశోభతేఖలు-తథాహిమణిహారావళేర్ముక్తాహారవల్లేః - రామణీయకంరమణీయత్వంయోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ - తరుణీస్తనఏవదీప్యతే- నాన్యత్రేత్యర్థః. స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిఃప్రాయేణేతిప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః - అత్రహా

రకిలికించితయోరుపమానోపమేయయోర్వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయా
త్తసన్నృపయోస్సమానధర్మతో క్తిర్దృష్టాంతాలంకారః - లక్షణంతూక్తం ॥

మూ ॥ తవరూపమిదంతయావినావిఫలంపుష్పమివావకేశినః।
ఇయమృద్ధిధనాపృథావనీస్స్వవనీసంప్రవదత్పికాపికా॥ ౪౫

వ్యా ॥ తవేతి ॥ హేవీరతవేదంరూపం సౌందర్యంతయాదమయంత్యా
వినా - అవకేశినోవంధ్యవృక్షస్య ॥ ని ॥ వంధ్యోఽఫలోఽవకేశీచేత్యమరః - పుష్ప
మివవిఫలంనిరర్థకం - ఋద్ధధనా సంపూర్ణవిత్తా ఇయమవనిఃపృథానిర
ర్థకా - సంప్రవదత్పికాకూజత్కోకిలాస్స్వవనీని జోద్యానమపి - ఽపి - కాతు
చ్ఛానిరర్థకేత్యర్థః - తద్యోగేతుసర్వంసఫలమితిభావః ॥ ని ॥ కింవితర్కే
పరిప్రశ్నే త్రైషేనింద్వాపరాధయోరితివిశ్వః - అత్రనళరూపాదీనాందమ
యంత్యావినారమ్యత్వానిషేధాద్వినోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ వినాసంబంధియ
త్కించిదత్రాన్యత్రపరావేభత్ - రమ్యతారమ్యతా వాస్యాత్సావినోక్తిరనుష్ఠ
తేతిలక్షణాత్ ॥ తస్యాశ్చపుష్పమివేత్యుపమయాసంసృష్టిః॥ * * ౪౬

మూ ॥ అనయామరకామ్యమానయాసహయోగస్సులభస్తు
నత్వయా । ఘనసంవృతయాంబుదాగమే కుముదేనేవనిశాక
రత్విషా॥ * * * * * * ౪౭

వ్యా ॥ అత్రస్యాపేక్షాదర్శయతుంతస్యాదౌర్లభ్యమాహ॥ అనయేతి॥
అమరైరింద్రాదిభిఃకామ్యమానయాభిలష్యమాణయాదమయంత్యాసహ -
యోగః అంబుదాగమేఘనసంవృతయా మేఘావృతయానిశాకరత్విషాసహ
యోగఃకుముదేనేవత్వయానసులభోదుర్లభ ఇత్యర్థః - అత్రతత్సంయోగదౌర్ల
భ్యస్య అమరకామనపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః - తత్సాపేక్షో
పేయముపమేతిసంకరః॥ * * * * * * ౪౮

మూ ॥ తదహంవిదధేతథాతథాదమయంత్యాస్సవిధేతవస్త
వమ్ । హృదయేనిహితస్తయాభవానపినేంద్రేణయథాపనీ
యతే॥ * * * * * * * ౪౯

వ్యా ॥ అత్రకాగతిరతఆహ॥ తదితి ॥ తతస్మాత్కార్యస్యసప్రతిబంధత్వా
దహందమయంత్యాస్సవిధేసమీపే - తథాతథాతవస్తవంస్తోత్రంవిదధేవిధా
స్యఇత్యర్థః - సామీప్యేవర్తమానప్రత్యయః - యథాతయాహృదయేనిహి

తోభవానింద్రేణాపినాపనీయతే- నేతుమశక్యః ఇత్యర్థః యద్వా ఇంద్రాదిప్రలోభి తాపిత్వయ్యేవగాఢానురాగాస్యత్ర ధాకరిష్యామీత్యర్థః॥ * ౪౭

మూ ॥ తవసమ్మతిమత్ర కేవలామధిగంతుంధిగిదంనివేదితమ్ ।
బ్రువతేహివలేనసాధవో నతుకంఠేననిజోపయోగితామ్॥ ౪౮

వ్యా ॥ తర్హితత్త్ర్త్రైవక్రియతాంకింనివేదనేనేత్యత ఆహ॥ తవేతి ॥ అత్రాస్మిన్కార్యే కేవలామేకాంతవసమ్మతిమంగీకార మధిగంతు మిదంనివేదితంనివేదనంధిక్ తథాహి - సాధవోనిజోపయోగితాంస్వోపకారిత్వంవలేనకార్యేణ బ్రువతేబోధయంతి - కింతుకంఠేనవాగ్వృత్త్యానబ్రువతే - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * ౪౮

మూ ॥ తదిదంవిశదంవచోమృతంపరిపీయాభ్యుదితంద్విజాధిపాత్ । అతితృప్తతయావినిర్మమేసతదుద్గారమివస్మితంసితమ్॥ * * * * * * ౪౯

వ్యా ॥ తదితి ॥ సనలో ద్విజాధిపాత్సాచ్ఛుంద్రాచ్చాభ్యుదితమావిర్భూతంవిశదంప్రసన్నమవదాతం చతత్పూర్వోక్తమిదమనుభూయమానంవచఏవామృతమితిరూపకంతత్పరిపీయ - అతఏవాతితృప్తతయాతిసౌహిత్యేనతస్యవచోమృతస్యోద్గారమివసితంస్మితంవినిర్మమేనిర్మితవాన్ - మాఙ్కతరిలిట్ - అతితృప్తస్యకించిన్నిస్సారఉద్గారః- సితత్వసామ్యాత్స్మితస్యవాగమృతోద్గారోత్ప్రేక్షా॥ * * * * * * * * ౪౯

మూ ॥ పరిమృజ్యభుజాగ్రజన్మనాపతగంకోకనదేననైషధః ।
మృదుతస్యముదేకిరద్గిరఃప్రియవాదామృతకూపకంఠజాః॥ ౫౦

వ్యా ॥ పరిమృజ్యేతి ॥ నిషధానాంరాజానైషధఃనలః- జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ - భుజాగ్రజన్మనా కోకనదేనపాణిశోణపంకజేనేత్యర్థః - పతగంహంసంపరిమృజ్యతస్యహంసస్యముదేహర్షాయ ప్రియవాదానామేవామృతానాంకూపోనిధిఃకంఠోవాగింద్రియంతజ్జాఃతజ్జన్యాః - గిరోమృదుయథాతథా - అకిరత్ ప్రియవాక్యామృతైరసించదిత్యర్థః - అత్రభుజాగ్రజన్మనా కోకనదేనేతివిషయస్యపాణేర్నిగరణేన విషయిణః కోకనదస్యైవ ఉపనిబంధనాదతిశయోక్తిః॥ శ్లో ॥ విషయస్యానువాదానాద్విషయ్యేవనిబధ్యతే- యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్తద్భావి ప్రౌఢోక్తిస్సమ్మతేతిలక్షణాత్ పాచపాణిశో

కనదయోరభేదో క్తేరభేదరూపా - తస్యాః ప్రియవాదామృతకూపకం తేలిఙ్గా
వకసంసృష్టిః॥ * * * * * * * * ౫౦

మూ॥ నతులావిషయేతవాకృతిర్నవచోవర్త్మని తేసుశీలతా।
త్వదుదాహరణాకృతౌ గుణాఇతిసాముద్రికసారముద్రణా॥ ౫౧

వ్యా॥ నేతి॥ హేహంసతవాకృతిరాకారస్తులా విషయేసాదృశ్యభూ
మౌన - నవర్తతే అసదృశీత్యర్థః - తేతవసుశీలతాసౌశీల్యంవచోవర్త్మ
నిన - నవర్తతేవక్తుమశక్యేత్యర్థః - అతఏవాకృతౌ - గుణాః - యత్రాకృతి
స్తత్రగుణాః ఇతిసాముద్రికాణాంసారముద్రణాసిద్ధాంత ప్రతిపాదనంసాత్వమే
వోదాహరణంయస్యాస్సాతథోక్తా - ఆకృతిసౌశీల్యయోస్త్వయ్యేవసామా
నాధికరణ్యదర్శనాదితిభావః - అతఏవోత్తరవాక్యార్థస్యపూర్వ వాక్యా
ర్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః॥ * * * * ౫౧

మూ॥ ననువర్ణమయీతనుఃపరంనను కింవాగపితావకీత
థా। నపరంపథిపక్షపాతితానవలంబేకిముమాదృశేపిసా॥ ౫౨

వ్యా॥ నేతి॥ ననుహంసతవేయంతావకీ - యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం
ఖఞ్చేతిచకారాదణ్ప్రత్యయేఙీప్ - తవకమమకావేకవచన ఇతితవకాదేశః.
తనుఃపరంమూర్తిరేవసువర్ణమయీహిరణ్మయీన - కింతువాగపితథాసువ
ర్ణామయీశోభనాక్షరమయీత్యర్థః - అనవలంబే నిరవలంబేపథిపరమార్గా
శఏవ - పక్షపాతితాపక్షపాతిత్వం - కిముకింత్విత్యర్థః - నిపాతానామనేకార్థ
త్వాత్ - అనవలంబేనిరాధారేమాదృశేపి - సాపి - సాపక్షపాతితాస్త్యే
వేత్యర్థః - అత్రతనువాచోఃప్రకృతాప్రకృతయోస్సువర్ణమయీతిశ్లేషః
మః - ఏవంపథిమాదృశేపిపక్షపాతితేతిసజాతీయసంసృష్టిః - తయాచోపమా
వ్యజ్యతే॥ * * * * * * * * ౫౨

మూ॥ భృశతాపభృతామయాభవాన్మరుదాసాదితతుషార
సారవాన్। ధనినామితరస్సతాంపునర్గుణవత్సన్నిధిరేవసన్నిధిః॥

వ్యా॥ భృశేతి॥ భృశతాపభృతా అతిసంతాపభాజామయాభవాంస్తు
షారైశ్శీకరైస్సారవానుత్కృష్టోమరుణ్మారుతస్సన్నాసాదితః ప్రాప్తః - సంతా
పహారిత్వాదితిభావః - తథాహి ధనినాంధనికానాంకుబేరాదీనామితరః - పద్మ
శంఖాదిస్సంశ్చాసౌనిధిశ్చేతిసన్నిధిస్సతాంవిదుషాంపునర్గుణవతాం గుణి

నాంసన్నిధిస్సాన్నిధ్యమేవసన్నిధిర్మణిహారనిధిః - సంతాపహారిత్వాత్ త్వమే
వశిశిరమారుతః అన్యస్తుదహనపవేతిభావః - దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౫౩

మూ॥ శతశశ్శ్రుతిమాగతైవసాత్రిజగన్మోహమహౌషధిర్మ
మ।అమునాతవశంసతేనతుస్వదృశైనాభిహితామవైమితామ్॥

వ్యా॥ శతశ ఇతి॥ త్రిజగతస్త్రైలోక్యస్య మోహో మోహనేమ హౌషధిః మహౌషధమితిరూపకం-సాదమయంతీశతశోమమశ్రుతింశ్రోత్రమాగతైవ-అమునాతవశంసితేనకథనేనతుస్వదృశాస్వదృష్టైవ అభిహితాంబోధితాంతామవైమిసాక్షాద్దృష్టామన్యే - ఆప్తోక్తిప్రామాణ్యాదితిభావః ॥ * ౫౪

మూ॥ అఖిలంవిదుషామనావిలంసుహృదాచస్వహృదాచ
పశ్యతామ్। సవిధేపినసూక్ష్మసాక్షిణీ వదనాలంకృతిమాత్ర
మక్షిణీ॥ * * * * * * ౫౫

వ్యా॥ అథస్వస్యస్థైర్యప్యాప్తదృష్టిరేవగరీయసీత్యాహ॥ అఖిలమితి॥ సుహృదాఆప్తముఖేనచస్వహృదాస్వాంతఃకరణేనచస్వహృద్గ్రహణంతద్వాక్యహృదశ్రద్ధేయత్వజ్ఞాపనార్థం - అఖిలంకృత్స్నమర్థజాతమనావిలమసందిగ్ధమవిపర్యస్తంయథాతథాపశ్యతామవధారయతాంవిదుషాంవివేకినాంసవిధేపురోపినసూక్ష్మసాక్షిణీ అసూక్ష్మార్థదర్శినీ - సుప్సుపేతిసమాసః - అక్షిణీ వదనాలంకృతిమాత్రం - నతుదూరసూక్ష్మార్థదర్శనోపయోగినీ ఇత్యర్థః॥ ౫౫

మూ॥ అమితంమధుతత్కథామమశ్రవణప్రాఘుణికీకృతా
జనైః। మదనానలబోధనేభవేత్ఖగధాయ్యాధిగధైర్యధారిణః॥

వ్యా॥ అమితమితి॥ హేఖగజనైర్విదర్భాగతజనైర్మమశ్రవణప్రాఘుణికీకృతాపర్ణాతిథీకృతా - తద్విషయీకృతేత్యర్థః॥ని॥ ఆవేశికః ప్రాఘుణికఆగంతురతిథిస్తథేతిహలాయుధః - అమితమపరిమితంమధుక్షౌద్రంతద్వదతిమధురేత్యర్థః - తత్కథాతద్గుణవర్ణనా అధైర్యధారిణోత్యంతాధీరస్య మమమదనానలబోధనేకామాగ్నిప్రజ్వలనేధాయ్యాసామిధేనీభవేత్ ॥ ని॥ ఋక్సామిధేనీధాయ్యాచయాస్యాదగ్నిసమింధనేత్యమరః - సాయ్యసాన్నాయ్యేత్యాదినానిపాతః - ధిక్ పాక్యాద్యర్థేనిందయః . అత్రతత్కథాయాః - ధాయ్యాత్వేనాప్రకృతమదనాగ్నీంధనోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ ౫౬

మూ ॥ విషమో మలయాహిమండలీవిషఫూత్కారమయో
మయోహితః బత కాలకళత్రదిగ్భవః పవనస్తద్విరహానలైధసా ॥

వ్యా ॥ విషమ ఇతి ॥ విషమః ప్రతికూలః కాలకళత్రదిగ్భవో ంతకదిగ్భవః ప్రాణహర ఇతి భావః - పవనో దక్షిణమారుతః తద్విరహానలైధసా దమయంతీవిరహాగ్నిసమిధా - తద్దాహ్యే నేత్యర్థః - మయా మలయే మలయాచలే యా అహిమండలీ సర్పసంఘః తస్యాః విషఫూత్కారమయః - ఊహితః తద్రూప ఇతి తర్కిత ఇత్యర్థః - లోకే చ అగ్నిరేధాంసి నిధాయ ఫూత్కారవాతైర్ధ్మాయత ఇతి భావః - బతేతి ఖేదే - విరహానలైధసేతి రూపకోత్థాపితేయం దక్షిణపవనస్య మలయాహిమండలీఫూత్కారత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౫౭

మూ ॥ ప్రతిమాసమసౌ నిశాకరః ఖగ సంగచ్ఛతి యద్దినాధిపమ్ ।
కిము తీవ్రతరైస్తతః కరైర్మమ దాహాయ స ధైర్యతస్కరైః ॥

వ్యా ॥ ప్రతిమాసమితి ॥ హే ఖగ అసౌ నిశాకరః మాసి మాసి ప్రతిమాసం ప్రతిదర్శమిత్యర్థః - వీప్సాయామవ్యయీభావః - దినాధిపం సూర్యం సంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి యత్ - తతః ప్రాప్తేః స నిశాకరః తీవ్రతరైః రత ఏవ ధైర్యతస్కరైః మద్ధైర్యహారిభిః కరైః స్వైరంశుభిః అతితీవ్రైః మమ దాహాయ సంగచ్ఛతీత్యనుషంగః కిము శబ్ద ఉత్ప్రేక్షాయాం - అత్ర సంగమనస్య దాహార్థత్వోత్ప్రేక్షణాత్ ఫలోత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * * * ౫౮

మూ ॥ కుసుమాని యది స్మరేషవో న తు వజ్రం విషవల్లిజాని తత్ ।
హృదయం యదమూముహన్నమూః మమ యచ్చాతితరామతీ
తపన్ ॥ * * * * * * ౫౯

వ్యా ॥ కుసుమానీతి ॥ స్మరేషవః కుసుమాన్యేవ వజ్రమశనిర్న తు యది సద్యో మరణాభావాదితి భావః - తత్తథాపి కింతు విషవల్లిజాని విషలతోద్భవానీ యద్యస్మాదమూః స్మరేషవః ॥ ని ॥ పత్త్రీరోప ఇషుర్ద్వయోరితి (స్త్రీ)లింగతా మమ హృదయమమూముహన్ మూర్ఛయన్ - ముహ్యతేర్ణ్యంతాల్లుఙ్ - యద్యస్మాదతితరామతిమాత్రం - అవ్యయాదామ్ప్రత్యయః - అతీతపన్ తాపయంతిస్మ తపతేర్ణ్యంతాల్లుఙ్ - మోహతాపలక్షణవిషకార్యదర్శనాద్విషవల్లిజత్వోత్ప్రేక్షా ॥

మూ ॥ తదిహానవధౌ నిమజ్జతో మమ కందర్పశరాధినీరధౌ । భ
వ పోత ఇవావలంబనం విధినాకస్మికసృష్టసన్నిధిః * ౬౦

వ్యా ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాదిహాస్మిన్ననవధౌ అపారే కందర్పశరైర్య ఆధిర్మ

నోర్వృథా ॥ ని ॥ పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథేత్యమరః - తస్మిన్నేవ నీరధౌ సముద్రే నిమజ్జతోఽంతర్గతస్య మమ విధినా దైవేన అకస్మాదకాండే భవమాకస్మికం - అధ్యాత్మాదిత్వాట్ఠక్ - అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః - తద్యథా తథా హ్యుపస్థితసన్నిధిః కృతసన్నిధానం భాగ్యాదాగత ఇత్యర్థః త్వం పోతో యానపాత్రమివ ॥ ని ॥ యానపాత్రం తు పోత ఇత్యమరః - అవలంబనం భవ ॥ * * ౬౦

మూ ॥ అథవా భవతః ప్రవర్తనా న కథం పిష్టమియం పినష్టి నః ।
స్వత ఏవ సతాం పరార్థతా గ్రహణానాం హి యథా యథార్థతా ॥

వ్యా ॥ అథవేతి ॥ అథవా ఇయం నోఽస్మాకం సంబంధినీ - ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణీతి నియమాత్కర్తరి కృద్యోగే షష్ఠీనిషేధాచ్ఛేషషష్ఠీపర్యవసానాత్కర్త్రర్థలాభః - భవతః - ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణీతి షష్ఠీ - ప్రవర్తనా ప్రేరణా - ణ్యాసశ్రంథయుచ్ కథం పిష్టం న పినష్టి స్వతః ప్రవృత్తవిషయత్వాత్ పిష్టపేషణకల్పేత్యర్థః - హి యస్మాత్ గ్రహణానాం యథార్థతా యథాప్రామాణ్యమివ - స్వతస్సర్వప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమివ గృహ్యతాం జాతామసీషా స్వత ఏవ మానమితి మీమాంసకాః - సతాం పరార్థతా పరార్థే ప్రవృత్తిః స్వత ఏవ న తు పరతః - ఉపమాసంసృష్టోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ * * * * ౬౧

మూ ॥ తవ వర్త్మని వర్తతాం శివం పునరస్తు త్వరితం సమాగమః ।
అధి సాధయ సాధయేప్సితం స్మరణీయాస్సమయే వయం వయః ॥

వ్యా ॥ తవేతి ॥ హే వయః ఖగ తవ వర్త్మని శివం మంగళం వర్తతాం త్వరితం క్షిప్రమేవ పునస్సమాగమోఽస్తు. అధి సాధయ గచ్ఛ ఈప్సితమిష్టం సాధయ సంపాదయ - సమయే కార్యకాలే వయం స్మరణీయాః - అనన్యగామికార్యం కుర్యా ఇత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౬౨

మూ ॥ ఇతి తం స విసృజ్య ధైర్యవాన్నృపతిస్సూనృతవాగ్బృహస్పతిః ।
అవిశద్వనవేశ్మ విస్మితశ్శ్రుతిలగ్నైః కలహంసశంసితైః ॥ * * * * * * * ౬౩

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ధైర్యవాననుపాయలాభాత్ స్వధైర్యః సూనృతవాక్షు సత్యప్రియవాదేషు బృహస్పతిస్తథా ప్రగల్భ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ సూనృతం ప్రియసత్యం వాగిత్యమరః - స నృపతిరిత్థం తం హంసం విసృజ్య శ్రుతిలగ్నైః శ్రోత్రప్రవిష్టైః కలహంసస్య శంసితైర్విస్మితస్సన్ వనవేశ్మ వనవిహారగృహమవిశత్ ॥ ౬౩

మూ॥ అథభీమసుతావలోకనైస్సఫలంకర్తుమహస్తదేవసః।
క్షితిమండలమండనాయితంనగరంకుండినమండజోయయౌ॥ ౬౪

వ్యా॥ అథేతి॥ అథసాండజోహంసస్తదహ రేవభీమసుతాయాఃభైమ్యాః అవలోకనైస్సఫలంకర్తుం - తస్మిన్నేవాహనితాం ద్రష్టుమిత్యర్థః - క్షితిమండలమండనాయితంభూమండలస్యాలంకారభూతం కుండినంకుండినాఖ్యంనగరంయయౌ॥ * * * * * * * * ౬౪

మూ॥ ప్రథమంపథిలోచనాతిథింపథికప్రార్థితసిద్ధిశంసినమ్।
కలశంజలసంభృతంపురఃకలహంసఃకలయాంబభూవసః॥ ౬౫

వ్యా॥ అథశ్లోకత్రయేణశుభనిమిత్తాన్యాహ॥ ప్రథమమిత్యాదినా॥ సకలహంసః-ప్రథమమాదౌపథిలోచనాతిథిందృష్టిప్రియంపథికానాంప్రస్థానవతాంప్రార్థితస్యఇష్టార్థస్య - సిద్ధిశంసినంసిద్ధిసూచకం జలసంభృతంజలపూర్ణం కలశం- పూర్ణకుంభంపురోగ్రేకలయాంబభూవదదర్శ॥ * * ౬౫

మూ॥ అవలంబ్యదిదృక్షయాంబరేక్షణమాశ్చర్యరసాలసంగతమ్। సవిలాసవనేవనీభుజఃఫలమైక్షిష్టరసాలసంగతమ్॥౬౬

వ్యా॥ అవలంబ్యేతి॥ సహంసోదిదృక్షయాస్వగంతవ్యమార్గాలోకనేచ్ఛయా అంబరేక్షణమాశ్చర్యరసేనతద్వస్తుదర్శననిమిత్తేనాద్భుతరసేనాలసంమందంగతంగతిమవలంబ్యావనీభుజోనళస్య విలాసవనేవిహారవనేరసాలేనచూతవృక్షేణసంగతంసంబద్ధం॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసావిత్యమరః - ఫలమైక్షిష్టఈక్షితవాన్॥ * * * * * * ౬౬

మూ॥నభసఃకలభైరుపాశ్రితంజలదైర్భూరితరక్షుపన్నగమ్।
పదదర్శవతంగపుంగవోవిటపచ్ఛన్నతరక్షుపన్నగమ్॥ ౬౭

వ్యా॥ నభసఇతిపుమాన్ గౌశ్చవృషభః - విశేషణసమాసః - గోరతద్ధితలుగితిసమాసాంతష్టచ్ - సఇవపతంగఃపతంగపుంగవః శ్రేష్ఠః ఉపమితసమాసః - నభసఃకలభైఃఖేచరకరికల్పైరిత్యర్థః - జలదైరుపాశ్రితంవ్యాప్తం భూరయఃబహవఃతరక్షవోమృగాదనాః పన్నగాయస స్తారేణ॥ ని॥ విస్తారోవిటపోస్త్రియామిత్యమరః చ్ఛాదితాఃకుసుమాఃహ్రస్వశాఖాఃయస్యతం॥ ని॥ హ్రస్వ మరః - తంనగంపర్వతం దదర్శపూర్ణకలశాది దర్శననిమిత్తజ్ఞః॥ * * * *

మూ ॥ సయయౌ ధుతపక్షతిః క్షణం క్షణమూర్ధ్వాయనదుర్వి
భావనః । వితతీకృతనిశ్చలచ్ఛదః క్షణమాలోకకదత్తకౌతుకః ॥

వ్యా ॥ సహంసః ॥ క్షణం ధుతపక్షతిః కంపితపక్షమూలః- క్షణమూర్ధ్వా
యనేనఊర్ధ్వగమనేనదుర్విభావనః దుష్ప్రాపదర్శనో దులక్ష్య ఇత్యర్థః-
వితతీకృతౌ విసారితౌ నిశ్చలౌ ఛదౌ-పక్షౌ యస్యసః- ఆలోకకానాం ద్రష్టౄ
ణాం దత్తకౌతుకస్సన్ యయౌ - స్వభావోక్తిః ॥ * * * ౬౮

మూ ॥ తనుదీధితిధారయారయాద్గతయాలోకవిలోకనామసౌ ।
ఛదహేమకషన్నివాలసత్కషపాషాణనిభేనభస్థ్సలే ॥ ౬౯

వ్యా ॥ తన్వితి ॥ అసౌహంసో రయాద్ధేతోరుత్పన్నయేతి శేషః లోక
స్యాలోకిజనస్యపరీక్షకజనస్య విలోకనాం ధర్మ సంగతయా కౌతుకాద్వర్ణపరీ
క్షార్థంచ విలోక్యమానయేత్యర్థః - తనోశ్శరీరస్యతన్వా సూక్ష్మయాచదీధితి
ధారయారశ్మిరేఖయానిమిత్తేన - కషపాషాణనిభేనికషోపలనిభే నభస్థ్సలే ఛ
దహేమనిజపక్షసువర్ణం కషన్నిఘర్షన్నివాలసత్ ఆశోభతే త్యుత్ప్రేక్షా ॥

మూ ॥ వినమద్భిరధస్థితైః ఖగైర్ఝడితి శ్యేననిపాతశంకిభిః ।
ససనైర్దృశైకయోపరిస్ఫురదుఝంకారిపతత్రిపద్ధతిః ॥ ౭౦

వ్యా ॥ వినమద్భిరితి ॥ స్యదేనవేగేన ఝంకారిణీ ఝంఝమితిశబ్దం కుర్వా
ణాపతత్రిపద్ధతిః పక్షిసరణిః యస్యసహంసః - శ్యేననిపాతంశంకంత ఇతితచ్ఛం
కిభిరత ఏవవినమద్భిర్నిలీయమానైర్నైంధస్థైః ఖగైః ఝడితిద్రాక్ ఏకయాదృ
శాఉపరిఉపరిష్టాత్ నిరైక్షినిరీక్షితః - కమ్ణాలిలుజ్ - స్వభావోక్తిః ॥ ౭౦

మూ ॥ దదృశేనజవేనయస్ససౌభువితచ్ఛాయమవేక్ష్యతక్ష
ణాత్ । దివిదిక్షువితీర్ణచక్షుషాపృథువేగద్రుతముక్తదృక్పథః ॥

వ్యా ॥ దదృశ ఇతి ॥ యస్సగచ్ఛన్ - ఇణోగలుఙిశత్రాదేశః - అసౌహం
సః - భువితచ్ఛాయంతస్యచ్ఛాయాం - విభాషాసేనే త్యాదినాన పుంసకత్వం-
అవేక్ష్యతత్క్షణాద్దివిదిక్షుచవితీర్ణచక్షుషాదత్తదృష్టినాజనేనవృథువేగేన
... ముక్తదృక్పథస్సన్నదదృశేనదృష్టః - క్షణమాత్రం దృష్టిపథము

* * * * * * ౭౧

పధిశ్రీయమునాశ్వచిదప్యచ్ఛతరద్రుచారుత
మన్వవాదివాగతివేగప్రసరద్రుచామృతమ్ ॥ ౭౨

వేగేనప్రస ... ద్రుచాప్రసర్పత్తేజసాఅముంనాహంసేనక్వ

చిరమపి ఉచ్చతరాత్యున్నతా- ద్రుమాణాం ద్రుమమాణాం చారుతా రమ్యతా యస్మిన్ తత్ ॥ ని॥ పలాశీ ద్రుద్రుమాగమా ఇత్యమరః - వనం వశిశ్రియే - సగోత్రజం బంధుజన్యం రుతం కూజితం వానాన్వవాదినా నూదితం మధ్యేమార్గం మధ్వశ్రమాపనోదనబంధు సంభాషణాదికమపి నకృతమితి సుహృత్తాకార్యా సమాధానపరోక్తిః॥ * * * * * * * * ౭౨

మూ ॥ అథభీమభుజేన పాలితా నగరీ మంజుళ సౌధరాజితా।
పతగస్య జగామ దృక్పథం హిమశైలోపమసౌధరాజితా॥ ౭౩

వ్యా ॥ అథేతి॥ ధరాజితా భూమిజయినా- సత్పూర్ద్విషేత్యాదినాక్విపిత్తుగ్ భీమస్య భీమభూపస్య భుజేన పాలితా హిమశైలోపమైః సౌధైః రాజసదనైః రాజితా మంజుళా మనోజ్ఞా అసౌ పూర్వోక్తనగరీ కుండినపురీ పతగస్య హంసస్య దృక్పథం జగామ సతాం దదర్శేత్యర్థః - అత్ర యమకాఖ్యానుప్రాసస్య హిమశైలోపమేతి ఉపమాయాశ్చ సంసృష్టిః॥ * * * ౭౩

మూ ॥ దయితం ప్రతి యత్ర సంతతారతిహాసా ఇవ రేజిరే భువః।
స్ఫటికోపలవిగ్రహా గృహాశ్శశభృద్భిత్తనిరంకభిత్తయః॥ ౭౪

వ్యా ॥ అథనగరీం వర్ణయతి॥ దయితమితి ॥ యత్ర నగర్యాం- స్ఫటికోపలవిగ్రహాః స్ఫటికమయశరీరా ఇత్యర్థః - అతఏవ శశభృద్భిత్తనిరంకభిత్తయః- శశాంకశకలనిష్కళంకాని కుడ్యాని యేషాం తే॥ ని॥ భిత్తం శకలఖండే వేత్యమరః భిదేః క్తిన్ ప్రత్యయః - భిత్తం శకలమిత్యాదినిపాతనాత్ రదాభ్యామిత్యాదినా నిష్ఠానత్వాభావః గృహాః దయితం భర్తారం ప్రతి సంతతా భువో భూమేరాయికాయా రతిహాసా ఇవ కేళిహాసా నీవ రేజిరే ఇత్యుత్ప్రేక్షా॥ * ౭౪

మూ॥ నృపనీలమణీగృహత్విషాముపధేర్యత్ర భయేన భాస్వతః
శరణార్థముపాస వాసరేష్వపి దాఽఽవృత్త్యదయత్తమస్తతిః ॥

వ్యా॥ నృపేతి॥ యత్ర నగర్యాం తమోంధకారః- భాస్వతో భాస్కరాత్ భయేన నృపస్య యే నీలమణినాం గృహాః తేషాం త్విషస్తాసాముపధేశ్ఛలాదిత్యపహ్నవభేదః ॥ ని ॥ రత్నం మణిర్ద్వయోరిత్యమరః - కృదికారాదక్తిన్ ఇతి వా ఙీష్ వ్యక్తవ్యః - శరణార్థం శరణం గృహం రక్షితారం చాగతం॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - వాసరేదివసేష్వపి దావృత్త్యపునరావృత్త్యింకోదయస్తమండుదయ్య తమం సము వాస॥ * * * * * * ౭౫

మూ॥ సితదీప్రమణిప్రకల్పితే యదగారే హసదంకరోదసి। నిఖి

లాన్నిశిపూర్ణిమాతిథీనుపతస్థేతిథిరేకికాతిథిః ✻ ౭౬

వ్యా॥ సితేతి॥ సితైర్దీప్తైశ్చమణిభిఃప్రకల్పితేఉజ్జ్వలస్ఫటికనిర్మితే

హసదంకరోదసివిలసదంకరోదస్యేద్యావాపృథివీ వ్యాపినీత్యర్థః - యదగా

రేయస్యాఃనగర్యాఃగృహేష్విత్యర్థః- జాతావేకవచనం - నిశినిఖిలాంతిథీనేకి

కాపకాకిసీవక్తైవేత్యర్థః- ఏకాదాకినచ్చాసహాయ ఇతిచకారాత్కన్ప్రత్యయః

ప్రత్యయసాత్ కాత్పూర్వస్యేతీకారః - పూర్ణిమాతిథిఃరాకాతిథిః॥ ని॥ త

దాద్యాస్తిథయోర్ద్వయోరిత్యమరః - అతిథిరుపతస్థే - అతిథిభూయసంగతే

త్యర్థః - ఉపాద్దేవపూజేత్యాదినాసంగతి కరణేఅత్మనేపదం - స్ఫటికభవనకాం

తినిత్యకౌముదీయోగాత్సర్వా అపిరాత్రయోరాకారాత్రయఏవాసన్నిత్య

భేదోక్తేరతిశయోక్తిభేదః॥ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ౭౬

మూ॥ సుదతీజనమజ్జనార్పితైర్ఘుసృణైర్యత్రకషాయితాశ

యా। ననిశాఖిలయాపివాపికాప్రససాదగ్రహిలేవమానినీ॥

వ్యా॥ సుదతీతి॥ యత్రనగర్యాంశోభనాదంతాయాసాంతాస్సుదత్యఃస్త్రి

యః - అత్రవిధానాభావాద్భద్రాదేశ్చింత్య ఇతి కేచిత్ - అగ్రాంతశుద్ధశుభ్ర

వృషవరాహేభ్యశ్చేతిచకారాత్సిద్ధిరితి కేచిత్ - సుదత్యాదయఃస్త్రీషుయో

గరూఢాస్త్రియాంసంజ్ఞాయామితి - దత్రాదేశాత్సాధవఇత్యపరే - తద్ధైత

త్స్వాభిసందాయఅహైవవామనః - సుదత్యాదయఃప్రతివిధేయా ఇతి - తా

ఏ జనాఃలోకాఃతేషాంమజ్జనాదవగాహనాదర్పితైస్సంక్రమితైరపిఘుసృణైః

కుంకుమైఃకషాయితాశయా సురభితాభ్యంతరా - భోగచిహ్నైఃకలుషితహృ

దయాచ - వాప్యేవవాపికాదీర్ఘికాగ్రహిలాగ్రహఅగ్రహఃతద్వతీదీర్ఘ

రోషా- పించాదిత్వాదిలచ్- మానినీ॥ శ్లో॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపోమా

నోన్యాసంగినిప్రియఇత్యుక్తలక్షణోమానః- తద్వతీనాయికేవ - అఖిలయాని

శానిశయా - సర్వరాత్రి ప్రసాదనేనేత్యర్థః - నప్రససాదప్రసన్నాశయానా

భూత్ - తాదృక్షోభానితిభావః॥ ✻ ✻ ✻ ✻ ✻ ౭౭

మూ॥ క్షణనీరవయాయయానిశిశ్రితవప్రావళియోగపట్టయా

మణివేశ్మమయంసనిర్మలంకిమపిజ్యోతిరబాహ్యమిజ్యతే॥ ౮౦

వ్యా॥ క్షణేతి॥ నిశినిశీథక్షణం నీరవయా ఏకత్రసుప్తజనత్వాదపరత్ర

ధ్యానస్తిమితత్వాన్నిశబ్దయా - శ్రితఃప్రాప్తోన ప్రావళిరోగపట్ట ఇవ అన్యత్ర చప్రావళిరిఃయోగపట్టోయయా సాతథోక్తా - యస్యానగర్యామణివేశ్మ యంతద్యూపంనిర్మలబాహ్యమంతర్వర్తిజనస్యప్రాజ్ఞమనసగోచరంజ్యోతిః ప్రభాఆత్మజ్యోతిశ్చ ఇజ్యతెసేవ్యతేస్మ - అత్రనగరీవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత యోగినిప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥ * * * * * ౭౮

మూ॥ విలలాసజలాశయోదరేక్వచనద్యోరనుబింబితేవయా।
పరిఘాకపటస్ఫుటస్ఫురత్ ప్రతిబింబానవలంబితాంబుని॥ ౭౯

వ్యా॥ విలలాసేతి॥ యానగరి పరిఘాయాఃకపటేనవ్యాజేనస్ఫుటంపరి తోవ్యక్తంతథాస్ఫురతా ప్రతిబింబేనానవలంబితంఅద్యఅగృహ్యమాణంచాం బుయస్మిన్తస్మిన్ప్రతిబింబా క్రాంతమంబుపరిఖాస్ఫురత్ప్రతిబింబదేశేవస్ఫుర తితెనైవప్రతిబింబాదితిభావః క్వచనకుత్రచిజ్జలాశయోదరేహ్రదమధ్యే స్వ చ్ఛిద్రదస్య పద్య ఇత్యర్థః - అనుబింబితాద్యౌరనురావతీవవిలలాసేత్యు త్ప్రేక్షా॥ * * * * * * * * ౮౦

మూ॥ వ్రజతేదివియద్గృహావళీచలచేలాంచలదండతాడనాః।
వ్యతరన్నరుణాయవిశ్రమంస్సృజతేహేళిహయాళికాలనామ్॥

వ్యా॥ వ్రజత ఇతి॥ యస్యాంనగర్యాంగృహావళీషుచలాశ్చలంతఃచేలాం చలాఃపతాకాగ్రాణితథవదండాస్తైస్తాడనానిశాఖాతాడనా ఇత్యర్థః తాః కర్త్ర్యః దివివ్రజతేగచ్ఛతే - హేళిహయాః సూర్యాశ్వాస్తేషాం ఆళిః॥ హేళిరాలి వేరవావిలిత్వైజయంతీ - కాలనాంచోదనాంస్సృజతేకుర్వతే - అరుణాయ సూ ర్యసారథయేవిశ్రమంస్వయంతతాఃకార్యకరణాద్విశ్రాంతిం - నోదాత్తోపదే త్యాదినాఘఞ్ వృద్ధిప్రతిషేధః - వ్యతరన్నదదుః అత్రహేళిహయాళ్యా చేలాం చలదండతాడనా సంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - తేనచగృహా ణామర్కమండలపర్యంతమౌన్నత్యంవ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౮౦

మూ॥ క్షితిగర్భధరాంబరాలయైస్తలమధ్యోపరిపూరిణాం
పృథక్। జగతాంఖలుయాత్రిలాదృశాజనిసారైర్నిజచిహ్న
ధారిభిః॥ * * * * * * ౮౧

వ్యా॥ క్షితీతి॥ తలమధ్యోపరిఅధోమధ్యోర్ధ్వదేశాన్ పూరయంతీతి తత్పూరిణాంజగతాంపాతాళభూమిస్వర్గాణాంపృథగసంకీర్ణం యాని జానిప్రతినియతానిచిహ్నానినిధ్వన్నపానస్పందనాది లింగానిధారయంతీతి

తద్వారిభిస్తథోక్తైస్సరైరుత్తరప్రైస్సైః క్షితిగర్భే పాతాళే ధరాయాం భూపృష్ఠే అంబరే ఆకాశే చ యే ఆలయాః గృహాస్తైః భూమ్యంతర్భూమిశ్శిరోగృహైరిత్యర్థః - యా నగరీ అఖిలాః కృత్స్నాః అద్భుతాః చిత్రాః అజని జానా - దీపజనేత్యాదినా జనేఃకర్తరి లుఙ్ - చ్లేశ్చిణాదేశః - అత్ర క్షితిగర్భాదీనాం తలవర్త్మోపరి జగతాం చిహ్నానాం చ యథాసంఖ్యసంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తేన త్రైలోక్యవైభవం గమ్యతే ॥ * * * * * * ౮౧

మూ॥ దధదంబుదనీలకంఠతాం వహదత్యచ్ఛసుధోజ్జ్వలం వ
పుః । కథమృచ్ఛతు యత్ర నామన క్షితిభృన్మందిరమిందుమౌ
ళితామ్ ॥ * * * * * * ౮౨

వ్యా॥ దధదితి॥ యత్ర నగర్యామంబుదైరంబుదవన్నీలః కంఠః శిఖరోపకంఠః గళశ్చ యస్య తస్య భావస్తత్తాం॥ ని॥ కంఠో గళే సన్నిధాన ఇతి విశ్వః - దధదత్యచ్ఛయా సుధయా లేపనద్రవ్యేణ చ సుధావదమృతవచ్చోజ్జ్వలం వపుః వహత్ ॥ ని॥ సుధా లేపోమృతం సుధేత్యమరః క్షితిభృన్మందిరం రాజభవనం ఇందుమౌళితామిందుమండలపర్యంతశిఖరత్వం - కథం నామ న ఋచ్ఛతు గచ్ఛత్వేవేత్యర్థః - రాజభవనస్య తాదృగౌన్నత్యం యుక్తమితి భావః - అన్యత్ర ఇందుమౌళిత్వమీశ్వరత్వం చ తచ్ఛనీలకంఠస్య యుక్తమితి భావః - అత్ర విశేషణవిశేష్యాణాం శ్లిష్టానామభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాదప్రకృతేశ్వరప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ॥ * * * * * * * ౮౨

మూ॥ బహురూపకశాలభంజికాముఖచంద్రేషు కళంకరంకవః
యదనేకకసౌధకంధరాహరిభిః కుక్షిగతీకృతా ఇవ ॥ ౮౩

వ్యా॥ బహ్వితి॥ బహురూపకాః భూయిష్ఠసౌందర్యాః - శైషికః కప్రత్యయః - తేషు సాలభంజికానాం కృత్రిమపుత్రికాణాం ముఖచంద్రేషు కళంకరంకవః - చంద్రత్వాత్సంభావితాః కళంకమృగాస్తే యస్యాం నగర్యాం - అనేకకేషాం బహూనాం సౌధానాం కంధరాసు కంఠప్రదేశేషు యే హరయస్సింహాస్తైః కుక్షిగతీకృతా ఇవ గ్రస్తాః కిమిత్యుత్ప్రేక్షా ముఖచంద్రాణాం నిష్కళంకత్వనిమిత్తా - అన్యథా కథం చంద్రే నిష్కళంకతేతి భావః ॥ * * ౮౩

మూ॥ బలిసద్మదివం స తద్భవాగుపరిస్థాహదివోపి నారదః ।
అధరాధకృతాయమేవ సా విపరీతా జనిభూమిభూవయా॥ ౮౪

వ్యా॥ బలీతి॥ స ప్రసిద్ధస్తస్య వాక్ప్రత్యవచనో నారదః బలిసద్మ నిజం పా

తాళస్స్వర్గం దివో మేరుస్స్వర్గాదప్యుపర్యుపరిస్థితా ముత్కృష్టాం చాహస్మ ఉక్త
వాన్ - అధోదాసం భూమిభూషయాం యయా నగర్యా - అధరా న్యూనా అధస్తా
చ్చక్రే తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సా బలిసద్మ ద్యౌః - నారదోక్తిః పరీతా జని సర్వోపరిస్థితా
యాః పునరధస్థితి నైవ పరీత్య ॥ * * * * * ౮౪

మూ ॥ ప్రతిహట్టపథే ఘరట్టజాత్పథికాహ్వానదసక్తుసౌరభే ।
కలహాన్న ఘనాద్యదుత్థితాదధునాప్యుజ్ఝతి ఘర్ఘరస్వరః ॥

వ్యా ॥ ప్రతీతి ॥ పథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః తేషామాహ్వానం దదాతీతి త
థోక్తం - ఆహ్వాయకం ఆఘ్రాణం గచ్ఛతామాకర్షకమిత్యర్థః - తత్సక్తూనాం
సౌరభం సుగంధో యస్మిన్ ప్రతిహట్టపథే ప్రత్యాపణపథం - అవ్యయం విభక్తి
త్యాదినా వీప్సాయామవ్యయీభావః - తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితి సప్త
మ్యా నామ్ భావః - ఘరట్టాః గోధూమచూర్ణగ్రావాణః - తజ్జాత్ - య
స్యాం నగర్యాం ఉత్థితాత్ కలహాత్ ఘర్ఘరస్వనో నిర్ఘర్ఘరవద్ధ్వనిః కంఠధ్వ
నిః ఘనాన్మేఘాదధునాపి నోజ్ఝతి న త్యజతి - సర్వదా సర్వహట్టేషు ఘరట్టా మే
ఘధ్వానం ధ్వనంతీతి భావః - అత్ర ఘనానాం ఘరట్టకలహాసంబంధేపి తత్సంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిః తథా చ తస్య ఘర్ఘరస్వనస్య తద్ధేతుకత్వోత్ప్రేక్షా వ్యంజ
కాప్రయోగాద్గమ్యా చేతి సంకరః ॥ * * * * * ౮౫

మూ ॥ వరణః కనకస్య మానినీం దివమంకాదమరాద్రిరాగతా
మ్ । ఘనరత్నకవాటపక్షతిః పరిరభ్యానునయన్నువాసయామ్ ॥

వ్యా ॥ వరణ ఇతి ॥ కనకస్య సంబంధీ వరణః తద్వప్రాకారః స ఏవామరాద్రిః మే
రుః - యాం నగరీం మానినీం కోపసంపన్నామత ఏవ అంకాన్నిర్గత్య గాం గా
గతాం భూలోకం ప్రాప్తాం దివమనురాగీ ఘనేనిబిడేరత్నానాం కవాటైర
త్నమయకవాటైః పక్షవతీ పక్షమూలే యస్య సః పరిరభ్యోపగూహ్య - మే
రోః పక్షవత్త్వాత్ - పక్షతిరూపత్వమనుసరన్ అనువర్తమాన ఉవాస - కా
మినః ప్రణయకుపితాం ప్రేయసీం ప్రసాదమనుగచ్ఛంతీతి భావః - రూపకాలం
కారః స్ఫుటమేవ - తేన చేయం నగరీ కుతశ్చిత్కారణాదాగతా ద్యౌరేవ వరణః స్వ
ర్ణాద్రిరేవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే ॥ * * * * * ౮౬

మూ ॥ అనలైః పరివేషమేత్య యా జ్వలదర్కోపలవప్రజన్మభిః ।
ఉదయం లయమంతరా రవేరవహద్బాణపురీపరార్ధ్యతామ్ ॥

వ్యా ॥ అనలైరితి ॥ యా నగరీ రవేరుదయం లయమస్తమయం చాంతరా -

తయోర్మధ్యకాల ఇత్యర్థః - అంతరాంతరేణయుక్తే ఇతిద్వితీయా- జ్వలతాం అరాకాంశుసంపర్కాత్ ప్రజ్వలతామరకతపలాశానాంవ ప్రాప్తజన్మయేషాం తైస్సూర్యకాంతైః ప్రాకారజన్మైరనలైః పరివేషమేత్య పరివేష్టనంప్రాప్య భాణపుర్యాః బాణాసురనగర్యా శ్శోణితపురస్యపరార్ధ్యతాం శ్రేష్ఠతామువహత్ - అత్రాన్యధర్మస్యాన్యేనసంబంధాసంభవాత్తాన్యశోణపరార్ధ్యతామితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥ * * * * ౮౭

మూ॥ బహుకంబుమణిర్వరాటికాగణనాటత్కరకర్కటోత్కరః । హిమవాలుకయాచ్ఛవాలుకః పటుదధ్వానయదాపణార్ణవః॥ * * * * * * ౮౮

వ్యా॥ బహ్వీతి॥ బహవః కంబవః శంఖామణయశ్చయస్మిన్సః - వరాటికాగణనాయకపర్దికాసంఖ్యానాయ అటంతస్తిర్యక్ ప్రచరంతః కరాః పాణయ ఏవకర్కటోత్కరాః కుళీరసంఘాః యస్మిన్సః - హిమవాలుకయాకర్పూరేణాచ్ఛవాలుకః స్వచ్ఛసికతః - యస్యాః పురః ఆపణో విపణిరేవ అర్ణవః పటుధీరందధ్వానననాద॥ ని॥ కపర్దోవరాటికేతిహలాయుధః - శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియామిత్యమరః- సితాభ్రోహిమవాలుకా- స్యాత్కుళీరః కర్కటక ఇతి చామరః॥ * * * * * * * * * ౮౮

మూ॥ యదగారఘటాట్టకుట్టిమస్రవదిందూపలతుందిలాప యాముముచేనపతివ్రతౌచితీం ప్రతిచంద్రోదయమభ్రగంగయా॥

వ్యా॥ యదితి॥ యస్యానగర్యా అగారఘటాసుగృహసమూహేషుఅట్టానాం అట్టాలకానాం కుట్టిమేషుబద్ధభూమిషు॥ ని॥ కుట్టిమోస్త్రీబద్ధభూమిరితియాదవః - స్రవద్భిః ఇందుసంపర్కాత్ స్యందమానైరిందూపలైశ్చంద్రకాంతైః హేతుభిః- తుందిలాః ప్రవృద్ధాః ఆపోయస్యాస్తయా- తుందాదిభ్య ఇలచ్. ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః - అభ్రగంగయామందాకిన్యా॥ ని॥ మందాకినీవియద్గంగేత్యమరః - చంద్రోదయేచంద్రోదయే ప్రతిచంద్రోదయం - వీప్సాయామవ్యయీభావః పతివ్రతానామౌచితీ ఔచిత్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్యాదినాష్యఞ్ ప్రత్యయః- షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ - సచమాతరిషిచ్చేతిషిత్త్వాదేవసిద్ధే మాతామహశబ్దస్య గౌరాదిపాఠేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ వైకల్పికః - అతఏవవామనః - ష్య ఇష్టితాకార్యంబహుళమితి స్త్రీనపుంసకయోర్భావక్రియయోష్ష్యఙ్ క్వచిచ్చవుఞ్॥ ని॥ ఔచిత్యమౌచితీమైత్ర్యంమై

త్రీపుణ్యౌగుడాహృతమిత్యముచ్చ సముముచ్చేనతత్యజే - భర్తుః సముద్ర స్యచంద్రోదయేవృద్ధిదర్శనాత్తస్య అపితథావృద్ధిరుచితా ॥ శ్లో ॥ ఆర్తార్తేము దితేహృష్టాప్రోషితే మలినాకృశా- మృతేమ్రియేతయానారీసా స్త్రీజ్ఞేయాపతి వ్రతేతిస్మరణాదితిభావః- అత్రఅభ్రగంగాయాంయదగారేత్యాదవిశేషణార్థా సంబంధేసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- తథాచయదగారాణాం అతీంద్రమండ లమానత్వంవ్యజ్యతే - తదుత్థాపితాచేయం అస్యాఃపాతివ్రత్యేదగ్రాపరిత్యా గోత్ప్రేక్షేతిసంకరఃసావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ * * ౮౯

మూ॥ రుచయోస్తమితస్య భాస్వతస్స్ఖలితాయత్రనిరాల యాఃఖలు । అనుసాయమభూవ్విలేపనాపణకాశ్మీరజపణ్యవీ థయః॥ * * * * * * ౯౦

వ్యా॥ రుచయ ఇతి ॥ యత్రనగర్యాం - అనుసాయం - వీప్సాయామవ్యయీభావః- విలేపనాపణేషు సుగంధద్రవ్యవిపణ్యాసు కాశ్మీరజాని కుంకుమాన్యేవపణ్యాని ద్రవ్యాణి తేషాంవీథయః శ్రేణ్యః - అస్తమితస్య అస్తంగతస్య భాస్వతః సంబంధిన్యః స్ఖలితా అస్తమయక్షోభాత్ చ్యుతాః అతఏవనిరాలయానిరాశ్రయారుచయః ప్రభాఅభూఃఖలు- కథంచిత్ ప్రచ్యుతాస్సాయంతనార్కత్విష ఇవభాంతిస్మేత్యర్థః కుంకుమ రాశీనాం తదా తత్సావర్ణ్యాదియముత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా- భాతేర్లుఙ్ ఝోర్జుస్ ఆదేశః॥ * * ౯౦

మూ॥ వితతంవణిజాపణేఽఖిలంపణితుంయత్రజనేనవీక్ష్యతే। మునినేవమృకండుసూనునాజగతీవస్తుపురోదరేహరేః॥ ౯౧

వ్యా॥ వితతమితి ॥ యత్రనగర్యాంవణిజావణిగ్జనేనపణితుంవ్యవహర్తుం ఆపణేపణ్యవీథ్యాంవితతంప్రసారితం అఖిలంజగత్యాం లోకేస్థితంవస్తుపదార్థ జాతంపురాపూర్వంహరేః విష్ణోరుదరేమృకండుసూనునామునినా మార్కండేయేనేవజనేనలోకేనవీక్ష్యతే- విష్ణూదరమివసమస్తవస్త్వాకరోయమాపణ ఇత్యర్థః- పురాకిలమార్కండేయోహరేరుదరంప్రవిశ్యవిశ్వంతత్రాద్రాక్షీదితికథయంతి॥ * * * * * * * ౯౨

మూ॥ సమమేణమదైర్యదాపణేతులయన్ సౌరభలోభనిశ్చలమ్। పణితానజనారవైరవైదపిశూన్యంతమలింమలీమసమ్॥

వ్యా॥ సమమితి ॥ యస్యానగర్యా ఆపణేసౌరభలోభనిశ్చలంగంధగ్రహణనిష్పందం - తత్క్రియయాపూర్వోద్భవమిత్యర్థః - మలీమసంమలినం

ర్యాంగనీలమిత్యర్థః - అన్యథాపేతమధ్యస్యాశ్లేషః పతిమైవవ్యవచ్ఛేదాద తోగుణతోపిదుర్గ్రహమిత్యర్థః - జ్యోత్స్నాన్వితమిస్రేత్యాదినానిపాతః - అళింభృంగమేణమదైస్సమంకస్తూరీభిస్సహతులయన్పణితా క్రేతా కూజంతమపిజనారవైఃకలకలైఃనావైత్ తతోపినాజాదిత్యర్థః - ఇహానిశ్చలస్యాశ్లేషః గుంజనంకవినాప్రౌఢవాదేనోక్తమిత్యనుసంధేయం అత్రాశ్లేషః నైల్యాదేణమదోక్తేస్సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతైతిలక్షణాత్ తేనభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ * * ౯౨

మూ॥ రవికాంతమయేనసేనాతుసకలాహాజ్వలనాహితోష్మ
ణా। శిశిరేనిశిగచ్ఛతాంపురాచరణౌయత్రధునోతినోహిమమ్

వ్యా॥ రవీతి॥ యత్రనగర్యాంసకలాహంకృత్స్నమహః - రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ - రాత్రాహ్నాహాఃపుంసీతిపుంలింగతా - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - యోగవిభాగాత్సమాసః - జ్వలనేనతపనకరాభిఘాతాత్ప్రజ్వలనేనాహితోష్మణాజనితౌష్ణ్యేనరవికాంతమయేనసేతునాసేతుసదృశేనసూర్యకాంతకుట్టిమాధ్వనేత్యర్థః - గచ్ఛతాంసంచరమాణానాంచరణౌచరణానిత్యర్థః - స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిఃప్రాయేణేతిజాతౌద్వివచనం - శిశిరేశిశిరర్తౌ - తత్రాపినిశిహిమంపురానోధునోతినాపీడయత్ యావత్పురానిపాతయోర్లట్ - అత్రసేతోరూష్మాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తతోత్తరస్యాపూర్వాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ * * * * * * ౯౩

మూ॥ విధుదీధితిజేనయత్రభూమయిసానైషధశీలశీతలమ్।
శశికాంతమయంతపాగమేకలితీవ్రస్తపతిస్మనాతపః॥ ౯౪

వ్యా॥ విధ్వితి॥ విధుదీధితిజేనఇందుసంపర్కజన్యేనపయసాసలిలేననైషధస్యనళస్యశీలంవృత్తంస్వభావోవా - తద్వచ్ఛీతంశశికాంతమయంయత్రభూమయస్యాఃనగర్యాఃపంధానం - తపాగమేగ్రీష్మప్రవేశేకలితీవ్రఃకలికాలవత్ప్రచండఆతపోనతపతిస్మ - నళకథాయాఃకలినాశకత్వాదితిభావః - అత్రనగరపథస్యేందూపలమయసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తత్సాపేక్షత్వాదుపమయాసంకరః॥ * * * * * * * * ౯౫

మూ॥ పరిఘావలయచ్ఛలేనయానపరేషాంగ్రహణస్యగో
చరా। ఫణిభాషితభాష్యఫక్కికావిషమాకుండలనామవాపితా

వ్యా ॥ పరిఘేతి ॥ పరిఘావలయచ్ఛలేన పరిఘావేష్టనవ్యాజేన దుర్గాణాం మండలాకారరేఖాముపాపితాపరేషాం శత్రూణాం గ్రహణస్య గ్రహణస్య అన్యత్రాన్యేషాం గ్రహణస్యజ్ఞానస్య న గోచరా అవిషయాయా నగర్యాః మహాకుర్కొబ్ధాఫణిభాషితభాష్యఫక్కికాపదంజలిప్రణీతమహాభాష్యగ్రంథసంగతిగ్రంథస్యానమితి శేషః - అత్ర నగర్యాః కుండలిగ్రంథత్వేనోత్ప్రేక్షా సాచపరిఘావలయచ్ఛలేనేత్యపహ్నవోత్థాపితత్వాత్సాపహ్నవా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ * * * * * * * * ౯౫

మూ ॥ ముఖపాణిపదాక్షి పంకజైః రచితాంగేష్వపరేషు చంపకైః । స్వయమాదిత యాత్రభీమజాస్మరపూజాకుసుమస్రజశ్శ్రియమ్ ॥ * * * * * * * ౯౬

వ్యా ॥ ముఖేతి ॥ యత్ర నగర్యాం - ముఖంచ పాణీచ పదేచ అక్షిణీచ తేషాం - ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః - పంకజైః రచితాస్సృష్టా అపరేషు ముఖాదివ్యతిరిక్తేషు అంగేషు చంపకైశ్చంపకపుష్పైః రచితా - సర్వత్ర సాదృశ్యాద్వ్యపదేశః - భీమజాభైమీ స్వయం స్మరపూజాకుసుమస్రజః శ్రియం శోభామాదిత ప్రాప్తవతీ - దదాతేర్లుఙ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్వం హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః - అత్రాన్యశ్రియోఽన్యత్రాసంభవాత్ శ్రియమివ శ్రియమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాభేదః - తథా తదంగానాం పంకజాద్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః తదుత్థాపితా నిదర్శనేతి సంకరః ॥ * * * * ౯౬

మూ ॥ జఘనస్తనభారగౌరవాద్వియదాలంబ్యవిహర్తుమక్షమాః । ధ్రువమప్సరసోఽవతీర్య యాం శతమధ్యాసత తత్సభీజనః ॥

వ్యా ॥ జఘనేతి ॥ జఘనాని స్తనాశ్చ జఘనస్తనం - ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః తదేవ భారః తస్య గౌరవాద్గురుత్వాత్ వియదాలంబ్య విహర్తుమక్షమాః శతం శతసంఖ్యాకాః ॥ వి ॥ వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయ సంఖ్యయోరిత్యమరః - అప్సరసోఽవతీర్య స్వర్గాదాగత్య తత్సభీజనస్య జాతావేకవచనం - యాం నగరీం అధ్యాసత - అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా అప్సరసః కల్పాశ్శతం సఖ్య ఏవాముపాసంత ఇత్యర్థః ॥ ౯౭

మూ ॥ స్థితిశాలిసమస్తవర్ణతాం నకథంచిత్రమయీం విభర్తు యా । స్వరభేదముపేతుమః కథం కలితానల్పముఖారవా న వా ॥

వ్యా ॥ స్థితీతి ॥ చిత్రమయీ ఆశ్చర్యప్రచురా ఆలేఖ్యమయీ చ ॥ ని ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః - యా సిత్యాద్యుపాదయాన్థాయిత్వేన చ శాలం తేయే తేన సమస్తా వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః శుక్లాదయశ్చ యస్యాస్తస్యాః భావః తత్తాం ॥ ని ॥ వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదావిత్యమరః - కథం న బిభర్తు బిభర్త్యేవేత్యర్థః - కలితః ప్రాప్తః అనల్పానాం బహూనాం ముఖానాం ఆరవో బహుముఖానాం షణ్ముఖాదీనాం చ ఆరవశ్శబ్దో యస్యాః యా పురీ - స్వరస్య ధ్వనే భేదం నానాత్వం - స్వః స్వర్గాదభేదం చ కథం నోపైతు - ఉపైత్యేవేత్యర్థః - ఉభయత్రాపి - సతి కారణే కార్యం భవేదితి భావః - అత్ర కేవలప్రకృత శ్లేషాలంకారః. ఉభయోరప్యర్థయోః ప్రకృతత్వాత్ - కింత్వేకస్మిన్ ఫలద్వయవదేకస్మిన్నేవ శబ్దే పద్వయప్రతీతేరర్థశ్లేషః ప్రథమార్థే - ద్వితీయే తు జతుకాష్ఠవదేకపద్యాభిత శబ్దద్వయార్థద్వయప్రతీతేశ్శబ్దశ్లేషః ॥ * * * * ౯౭

మూ ॥ స్వరుచారుణయా పతాకయా దినభర్తుర్యదహః సమీయుషా
తృషితః । లిలిహుర్బహుధా సుధాకరండశమాణిక్యమయా
యదాలయాః ॥ * * * * * ౯౮

వ్యా ॥ స్వరుచేతి ॥ మాణిక్యమయాః పద్మరాగమయాః యదాలయాః - యస్యాం నగర్యాం గృహాః దినం దినే - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సమీయుషా సంగతేన అర్కేణ హేతునా. ఉత్తృషః అర్కసంపర్కాదుత్పన్నపిపాసాస్సంతః - స్వరుచా స్వప్రభయా - అరుణయా ఆరుణ్యం ప్రాప్తయేతి తద్గుణాలంకారః ॥ శ్లో ॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్ - పతాకయా రసనాయమానయేతి భావః - సుధాకరం బహుధా లిలిహుః - ఆస్వాదయామాసురిత్యర్థః - అహ్నా సంతప్తా నిశి శీతోపచారం కుర్వంతీతి భావః - అత్ర గృహాణాం సంతాపనిమిత్తః - సుధాకరలేహనాత్మా శీతోపచారః ఉత్ప్రేక్ష్యతే. పాచోక్తతద్గుణోత్థేతి సంకరః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ * * ౯౯

మూ ॥ లిలిహే స్వరుచా పతాకయా నిశి జిహ్వానిభయా నిశాకరమ్ । శ్రితమర్కకరైః పిపాసు యన్నృపసద్మామలపద్మరాగజం ॥

వ్యా ॥ అథానయైవ భంగ్యా రాజభవనం వర్ణయతి ॥ లిలిహే ఇతి ॥ అమలపద్మరాగజం - యస్యాం నగర్యాం నృపసద్మ రాజభవనం - అర్కకరైః శ్రితం అతిసామీప్యాదభివ్యాప్తం - శ్రయతేః కర్మణి క్తః - శ్రిణాతేః పక్వార్థాదితి కేచిత్ తదా ప్రాగప్యస్యాః ప్రకృత్యంతరమృగ్యమిత్యాపస్తాంతల్ - అతఏవ పిపాసు

తృషితం సత్ - పిబతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - స్వకీయారుగ్యస్యాం తయా స్వరుచా తద్రూపితయేత్యర్థః - అతఏవ జిహ్వానిభయా పతాకయా - సుధాకరం లిలిహ ఆస్వాదయామాస - లిహ ఆస్వాదనే లిట్ - స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం - అలంకారశ్చ పూర్వవత్ - జిహ్వానిభయేత్యుపమాసంకరశ్చ విశేషః॥ ౧౦౦

మూ॥ అమృతద్యుతిలక్ష్మపీతయా మిళితం యద్ధ్వజపీతపతాక
యా। వలయాయిత శేషశాయినస్సుఖితామాదిత పీతవాససః॥

వ్యా॥ అమృతేతి॥ పీతయాపీతవర్ణయా యస్యానగర్యాః వలభ్యాం॥ ని॥ కూటాగారం తు వలభిరిత్యమరః- పతాకయా మిళితం సామీప్యాత్సంగతం అమృతద్యుతిలక్ష్మ చంద్రలాంఛనం వలయాయితే వలయీభూతే శేషే శేత ఇతి తచ్ఛాయినః పీతవాససః పీతాంబరస్య విష్ణోః - సఖితాం సదృశతామాదిత అగ్రహీదిత్యుపమాలంకారః॥ * * * * * * ౧౦౧

మూ॥ అశ్రాంతశ్రుతిపాఠపూతరసనావిర్భూతభూరిస్తవాజి
హ్మబ్రహ్మముఖౌఘవిఘ్నితనవస్వర్గక్రియాకేళినా। పూర్వం గా
ధిసుతేన సామిఘటితా ముక్తాను మందాకినీయత్ప్రాసాదదుకూ
లవల్లిరనిలాందోళైరఖేలద్దివి॥ * * * ౧౦౨

వ్యా॥ అశ్రాంతేతి॥ యస్యానగర్యాః ప్రాసాదే దుకూలం వల్లిరివ దుకూలవల్లిః - దుకూలమయీ పతాకేత్యర్థః - అశ్రాంతేన శ్రుతిపాఠేన నిత్యవేదపాఠేన - పూతాభ్యః పవిత్రాభ్యః రసనాభ్యో జిహ్వాభ్యః ఆవిర్భూతైః బహుభిః స్తవైః అనేకస్తోత్రైః - అజిహ్మేన అకుటిలేన బ్రహ్మణో ముఖానామోఘేన హేతునా విఘ్నితా సంజాతవిఘ్నా నవస్వర్గక్రియా నూతనస్వర్గసృష్టిరేవ కేళిర్లీలా యస్య తేన గాధిసుతేన విశ్వామిత్రేణ - పూర్వం బ్రహ్మప్రార్థనాత్పూర్వం సామిఘటితా అర్ధసృష్టా॥ ని॥ సామిత్వర్ధే జుగుప్సనే ఇత్యమరః మంక్తా పశ్చాత్త్యక్తా మందాకినీ ను ఆకాశగంగా కిం - అనిలస్య కతుః - రాందోళైశ్చలనైర్దివి ఆకాశే అఖేలత్ - విజహారేత్యుత్ప్రేక్షా - ఏషా కథా త్రిశంకూపాఖ్యానే ద్రష్టవ్యా. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ శ్లో॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి లక్షణాత్॥ * * * * * * ౧౦౨

మూ॥ యదతివిమలనీలవేశ్మరశ్మిభ్రమరితభాశ్శుచిసౌధవ
స్త్రవల్లిః। అలభత శమనస్వసుశ్శిశుత్వం దివసకరాంకతలే చ
లాలుఠంతీ॥ * * * * * ౧౦౩

వ్యా ॥ యదితి ॥ యస్యానగర్యా అతివిశాలైర్నీలవేశ్మనః ఇంద్రనీలనికేతనస్యరశ్మిభిః - భ్రమరితాచ్ఛురీకృతా భ్రమరశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః - వలాభ్యశ్చభ్రమరైర్భావ్యమితిభావః - తథాభూతాభాశ్ఛాయా యస్యాస్సాశ్యామీకృతప్రభేత్యర్థః - అనేపనతద్గుణాలంకారః శుచిః స్వభావతః శుభ్రా సౌధస్యవస్త్రమేవపల్లిర్వస్త్రపల్లిః పతాకేత్యర్థః - రూపకసమాసః భ్రమరితభావ ఇతిరూపకాదేవసాధకాత్ - దివసకరస్యసూర్యస్య అంకతలేపమోషదేశ ఉత్సంగదేశేచ చలాచఞ్చలా లులురంతీపరివర్తమానా సతీశమునస్యసుర్యమునాయాః శిశుత్వం శైశవమలభత - బాలయమునేవబభావిత్యర్థః - బాలికాశ్చపితురంకేలురంతీతిభావః - అత్రాన్యశైశవేనాన్యసంబంధాసంభవేపితత్సదృశమితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా - పూర్వోక్తతద్గుణరూపకాభ్యాం సంకీర్ణా ॥ * * * * * * * * ౧౦౩

మూ ॥ స్వఃప్రాణేశ్వరనర్మహర్మ్యకటకాతిథ్యగ్రహోత్సా
త్సుకంపాథోదంనిజకేళిసౌధశిఖరాదారుహ్యయత్కామినీ ।
సాక్షాదప్సరసోవిమానకలితవ్యోమాన ఏవాభవద్యన్నప్రాప
సి మేఘకుభ్రతరసాయాంతీరపాదధ్వని॥ * * ౧౦౪

వ్యా ॥ స్వేతి॥ యత్కామినీయన్నగరాంగనావిమానేనకలితంక్రాంతం వ్యోమయాభిస్తాస్సాక్షాదప్సరసోదివ్యాంగనా ఏవాభవత్ ॥ని॥ (స్త్రీ)యాంబహుష్వప్సరస ఇత్యభిధానాదేకత్వేపిబహువచనప్రయోగః కుతః - యద్యస్మాన్నిజకేళిసౌధశిఖరాదపాదానాత్స్వఃప్రాణేశ్వరస్యనర్మహర్మ్యంక్రీడాసౌధం తస్యకటకాన్నితంబాదాతిథ్యస్యగ్రహేస్వీకారాయ - తత్రవిశ్రమార్థమిత్యర్థః ఉత్సుకముత్కంఠంగచ్ఛంతమిత్యర్థః - పాథోదం మేఘమారుహ్య రసాద్రాగాద్యాంతీంచ్ఛగతి- అధ్వని అభ[illegible]పా మేఘవేగేన హేతునా। నిమేషంనప్రాప- అత్రనగరాంగనయోర్భేదేపి అనిమేషమేఘారోహణవ్యోమయానైస్సైన్యవత్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥

మూ ॥ వైశ్వీకేళిశైలేసురకశిఖరాదుత్థితైరంశుదర్భై
ర్బ్రహ్మాండాఘాతభగ్నస్యదజమదతయాహీధృతావాఙ్ముఖ
త్వైర్వః। కస్యానోత్తానగాయాంవిసురసుగభేరాస్యదేశంగతా

నైర్ఋత్యద్గో గ్రాసప్రదాన వ్రతసుకృతము విశ్రాంతముజ్జృంభతేస్మ ‖ * * * * * * ౧౦౪

వ్యా ‖ వైదర్భీతి ‖ ఉత్తానార్వై దేవగవావహంతీతి శ్రుత్యర్థమాశ్రిత్యాహ- వైదర్భీకేళిశైలే మరకతశిఖరాదుత్థితైః అంశుదర్భైః బ్రహ్మాండాఘాతభగ్నస్యదజమదోవేగగర్వో సమేషాం తత్తయాబ్రహ్మాయాదృత్యం అవాఙ్ముఖత్వం యైస్తైరధోముఖైః- అతఏవదృష్ట్యుత్తానగాయా ఊర్ధ్వముఖాయా ఇత్యర్థః- కస్యాస్సురసురభేః దేవగవ్యాఅస్య దేశంగతాన్నైర్ఋతంశుభిరేవదర్భైః ర్యస్యానగర్యాస్సంబంధిగోగ్రాస ప్రదానవ్రతసుకృతము విశ్రాంతంనోజ్జృంభతేస్మ - కింతుసర్వస్యా అపిగ్రాసదానాద్యతత్సుకృతమేవోజ్జృంభితమిత్యర్థః- అత్యుక్త్యలంకారోయమితి కేచిత్ - అంశుదర్భాణాం బ్రహ్మాండాఘాతాద్యసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - స్రగ్ధరావృత్తం ‖ శ్లో ‖ మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్ ‖ * * ౧౦౫

మూ ‖ విధుకరపరిరంభాదాత్తనిష్యందపూర్ణైః శశిదృష
దుపక్లృప్తైరాలవాలైస్తరూణామ్ । విఫలితజలసేకప్రక్రియా
గౌరవేణ వ్యరచిసహృతచిత్తస్తత్ర భైమీవనేన ‖ ౧౦౬

వ్యా ‖ విధ్వితి ‖ తత్రతస్యాంనగర్యాం శశిదృషదుపక్లృప్తైశ్చంద్రకాంతశిలాబద్ధైరతఏవవిధుకరపరిరంభాచ్చంద్రకిరణసంపర్కాద్ధేతోరాత్తనిష్యందైః జలప్రస్రవణైరేవపూర్ణైః తరూణామాలవాలైర్విఫలితం వ్యర్థీకృతం జలసేకస్య ప్రక్రియాం ప్రకారేగౌరవం భారో యస్య తేన భైమీవనేన సహంసో హృతచిత్తో వ్యరచి - కర్మణిలుఙ్ - అత్రాలవాలానాం చంద్రకాంతనిష్యందాసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - ఏతదారభ్య చతుశ్శ్లోకపర్యంతం మాలినీవృత్తం ‖ శ్లో ‖ ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ‖

మూ ‖ అథకనకపతత్రంతాం రాజపుత్రీం సదసి సదృశభాసాం
విస్ఫురంతీం సఖీనామ్ । ఉడుపరిషదిమధ్యస్థాయిశీతాంశులేఖా
నుకరణపటులక్ష్మీ ముక్షిలక్షీ చకార ‖ * * ౧౦౭

వ్యా ‖ అథేతి ‖ అథదర్శనానంతరం - కనకపతత్రః స్వర్ణపక్షీ- తత్రవనే-సదృశభాసాం ఆత్మతుల్యలావణ్యానాం సఖీనాం సదసి విస్ఫురంతీం * స్ఫురత్తిష్ఠంతీం సపరినివిష్టం తిష్ఠంతం-ఉడుపరిషది తారకాసమాజే మధ్యస్థాయిన్యాశ్శీ

తాంశురేఖాయాశ్చంద్రకళాయాః అనుకరణేపటుఃసమర్థాలక్ష్మీశ్శోభాయ స్యాస్సా ఇత్యుపమాలంకారః- తాంరాజపుత్రీం - అక్షిలక్షీకార అద్రాక్షీ దిత్యర్థః ॥ * * * * * * * ౧౦౬

మూ ॥ భ్రమణరయవికీర్ణస్వర్ణభాసాఖగేన క్వచనపతన
యోగ్యందేశమన్విష్యతాధః । ముఖవిధుమదసీయంసేవితుంలం
బమానశ్శశిపరిధిరివోచ్చైర్మండలస్తేనతేనే ॥ ౧౦౭

వ్యా ॥ భ్రమణేతి ॥ అధోభూతలేక్వచనకుత్రచిత్పతనయోగ్యందేశస్థా నంఅన్విష్యతాగవేషమాణేన - అతఏవభ్రమణరయేనవికీర్ణాస్స్వర్ణస్యభాదీ ప్తిర్యస్యతేనఖగేన- అముష్యాఅయమదసీయం- వృద్ధాచ్ఛః -త్యదాదీనిచేతివృ ద్ధసంజ్ఞా- ముఖవిధుంముఖేందుంసేవితుంలంబమానఃస్రంసమానః- శశిపరిధిః చంద్రపరివేషఇవ- ఉచ్చైరుపరిమండలోపలయస్తేనేవితేనే- తనోతేఃకర్మణి లిట్ - ఉత్ప్రేక్షాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః ॥ * * * ౧౦౭

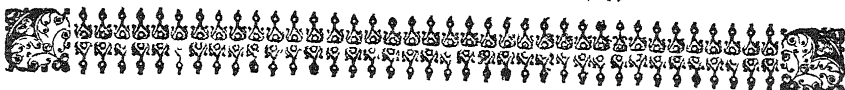
మూ ॥ అనుభవతిశచీత్థంసాఘృతాచీముఖాభిర్న సహసహ
చరీభిర్నందనానందముచ్చైః । ఇతిమతిరుదయాసీత్పక్షిణఃప్రే
క్ష్యభైమీంవిపినభువిసఖీభిస్సార్ధమాబద్ధఖేలామ్ ॥ ౧౦౮

వ్యా ॥ అనుభవతీతి ॥ విపినభువివనప్రదేశే - సఖీభిస్సహచరీభిః - సఖ్యశి శ్వీతిభాషాయామితినిపాతనాత్ జీప్- సార్థంఆబద్ధఖేలాంఅనుబద్ధక్రీడాం॥ ని॥ క్రీడాఖేలాచకూర్దనమిత్యమరః- భైమీంప్రేక్ష్యపక్షిణః - సాప్రసిద్ధాశచీ ఇంద్రాణీ - ఘృతాచీముఖాభిస్సహచరీభిస్సహఇత్థముచ్చైరుత్కృష్టంనందనా నందనందనసుఖంనానుభవతీతిమతిఃబుద్ధిరుదయాసీదుత్థితా- అత్రప్రేక్ష్యమితిరి తిమననక్రియాపేక్షయాసమానకర్తృకత్వాత్పూర్వకాలత్వాచ్చప్రేక్ష్యే తిక్త్వానిర్దేశోపపత్తిః - తావన్మాత్రస్యైవతత్ప్రత్యయోత్పత్తౌ ప్రయోజక త్వాత్ప్రాధాన్యంత్వప్రయోజకమితినకశ్చిద్విరోధః-అత్రోపమానాదుపమేయ స్యాధిక్యోక్త్యేవ్యతిరేకాలంకారః॥ శ్లో॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానో పమేయయోః । అధిక్యాదల్పకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥౧౦౮

మూ ॥ శ్రీహర్షంకవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయంమామల్లదేవీచయమ్। ద్వై
తీయీకతయామితోయమగమత్తస్యప్రబంధేమహాకావ్యే చా
రుణినైషధీయచరితేసర్గోనిసర్గోజ్జ్వలః ॥ * ౧౧౦

వ్యా ॥ శ్రీహర్షమిత్యాదివ్యాఖ్యాతం - ద్వితీయ ఏవ ద్వైతీయీకః - ద్వితీయాదీకక్ స్వార్థే వా వక్తవ్య ఇతీకక్ - ద్వైతీయీకతయామితో ద్వితీయత్వేన గణితః ద్వితీయ ఇత్యర్థః - అగమత్ ॥ * * * ౧౦౦

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచల్లమల్లినాధసూరివిరచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యాయాం
జీవాతుసమాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్సర్గప్రారంభః.

మూ ॥ ఆకుంచితాభ్యామథపక్షతిభ్యాం నభోవిభాగాత్తర
సావతీర్య । నివేశదేశాతతధూతపక్షః పపాతభూమావుపభైమి
హంసః ॥ * * * * * * ౧

వ్యా ॥ ఆకుంచితాభ్యామితి ॥ అథ మండలీకరణానంతరం - హంసః - ఆకుంచితాభ్యామావర్జితాభ్యాం - పక్షతిభ్యాం పక్షమూలాభ్యాం - నభోవిభాగాదాకాశదేశాత్ - తరసా వేగేన - అవతీర్య - నివేశదేశే ఉపవేశనస్థానే ఆతతౌ ప్రసారితౌ ధూతౌ కంపితౌ చ పక్షౌ యేన సః తథాభూతస్సన్ - ఉపభైమి భైమ్యాస్సమీపే - సామీప్యేఽవ్యయీభావః నపుంసకత్వం హ్రస్వత్వం చ - భూమౌ - పపాత - స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ * * * * ౧

మూ ॥ ఆకస్మికః పక్షపుటాహతాయాః క్షితేస్తదా యస్స్వన
ఉచ్చచార । ద్రాగన్యవిన్యస్తదృశస్స తస్యాస్సంభ్రాంతమం
తఃకరణం చకార ॥ * * * * * ౨

వ్యా ॥ ఆకస్మిక ఇతి ॥ తదా పతనసమయే - పక్షపుటాహతాయాః క్షితేర్భూతలాత్ - అకస్మాద్భవ ఆకస్మికః నిర్హేతుకః అపరిదృష్టహేతుక ఇత్యర్థః - యస్స్వనో ధ్వనిః - ద్రాక్ ఝటితి - ఉచ్చచార ఉత్థితః - సస్స్వనః - అన్యవి

స్య స్తద్దృశః విషయాంతరనిష్ఠదృష్టేః తస్యాః భైమ్యాః - అంతఃకరణం సంభ్రాంతం
తంసనసంభ్రమంచకార - అకాండే అసంభావితశబ్దశ్రవణాచ్చమత్కృతచిత్తా
భూదిత్యర్థః- అత్రాపిస్వభావోక్తిః ॥ * * * * ౨

మూ ॥ నేత్రాణివైదర్భసుతాసఖీనాంవిముక్తతత్తద్విషయ
గ్రహాణి । ప్రాపుస్తమేకంనిరుపాఖ్యరూపం బ్రహ్మేవచేతాంసి
యతవ్రతానామ్ ॥ * * * * * ౩

వ్యా ॥ నేత్రాణీతి ॥ విదర్భాణాంరాజ్ఞో వైదర్భస్యభీమస్య సుతాయాః
భైమ్యాస్సఖీనాం నేత్రాణి- విముక్తాస్తత్తద్విషయగ్రహాస్తత్తదర్థగ్రహణా
ని - అన్యత్రతత్తద్విషయాసంగో యైస్తానిసంతి - ఏకమేకచరమద్వితీయంనో
పాఖ్యాయత ఇతినిరుపాఖ్యః వాచ్యంరూపమాకారస్స్వరూపంచయస్యతం
పురోవర్తినంహంసంతత్పదార్థభూతంచ - యతవ్రతానాం యోగినాంచే
తాంసిబ్రహ్మపరమాత్మానమివప్రాపుః - అత్యాదరేణాద్రాక్షురిత్యర్థః ॥ ౩

మూ ॥ హంసంతనౌసన్నిహితంచరంతం మునేర్మనోవృ
త్తిరివస్వకాయామ్ । గ్రహీతుకామాదరిణాశయేన యత్నాద
సౌనిశ్చలతాంజగాహే ॥ * * * * ౪

వ్యా ॥ హంసమితి ॥ అసౌదమయంతీ మునేర్యోగినో మనోవృత్తిరివ
స్వకాయాంస్వకీయాయాం - ప్రత్యాసన్నాయాం పూర్వస్యైకారః - తనౌశరీ
రాంతికే అన్యత్రతదభ్యంతరే - సన్నిహితమాసన్నమావిర్భూతంచచరంతం
సంచరంతంవర్తమానంచ - హంసంమరాళంపరమాత్మానంచ ॥ ని ॥ హంసోవి
హగభేదేస్యాత్పరమాత్మనిమత్సర ఇతివిశ్వః - అదరిణాసర్భీకేనశయేన పాణి
నా ॥ ని ॥ దరోస్త్రీ భయంభయేశ్వభ్రే - ప చశాఖశ్చయః పాణి రితిచామరః -
అన్యత్రఆదరిణాఆదరవతా ఆశయేనచిత్తేన- గృహీతుకామాసాక్షాత్కర్తుకా
మాచ - యత్నాన్నిశ్చలతాంనిశ్చలాంగత్వంనిశ్చలచిత్తత్వంచ - జగాహే
జగామ ॥ * * * * * * * * ౪

మూ ॥ తామింగితైరప్యనభూయమాయామయంనధైర్యా
ద్విజదుత్పపాత । తత్పాణిమాత్రోపహరిపాతుకంతుమోఘంవి
ధిత్సుస్తులిలాఘవేన॥ * * * * * ౫

వ్యా ॥ తామితి ॥ అయంహంసః - తాంపూర్వోక్తాంమాయాం కపటం

ఇంగితైశ్చేష్టాభిఃఅనుభూయునిశ్చిత్యాపి- ధైర్యాత్ ధైర్యంస్థైర్యమాస్థాయ-ల్యబ్లోపేపంచమీ - వియదాకాశంప్రతి - నోత్పపాతనోడ్డిడ్యే - అత్మనఉప రిపాతుకంపతయాళుం - లఘవతేత్యాదినా ఉకంప్రత్యయః - తస్యాఃపాణిఃతు ప్లుతిలాఘవేన ఉత్పతనకౌశలేన- మోఘం - విధత్తేవితేనె - విఫలయత్నంకరోతి - ఆశాంచజనయతినతుపాణౌలగతీత్యర్థః॥ * * * ౫

మూ॥ వ్యర్థీకృతంపత్రరథేనతేనతథావసాయస్యవసాయ
మస్యాః। పరస్పరామర్పితహస్తతాళంతత్కాలమాలీభిరహాస్య
తాలమ్॥ * * * * * * * ౬

వ్యా॥ వ్యర్థీకృతమితి॥ అస్యాభైమ్యాఃవ్యవసాయంహంసగ్రహణోద్యోగం- తేనపత్రరథేనపక్షిణా- వ్యర్థీకృతంయథాతథా - అవసాయసమ్యక్జ్ఞాత్వా- తత్కాలంతస్మిన్కాలె- అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సపదకాలాయ స్యేతిబహువ్రీహిణాక్రియావిశేషణంవా- పరస్పరాప్తుపరస్పరస్యామిత్యర్థః - కర్మవ్యతీహారేసర్వనామ్నోద్విర్భావః - సమాసవచ్చబహుళమితిబహుళగ్రహణాదసమాసవద్భావేపూర్వపదస్యప్రథమైకవచనేకస్కాదిత్వాత్సత్వం - ఉత్తరపదస్యయథాయోగంద్వితీయైకవచనం- స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్యాంభావోవక్తవ్యఇతివికల్పాదామాదేశః- అర్పితహస్తతాళందత్తహస్తతాడనంయథాతథా - ఆలీభిస్సఖీభిః - అలమహాస్యతహాసితం-భావేలజ్॥ * * * * * * * * ౬

మూ ॥ ఉచ్చాటనీయఃకరతాళికానాందానాదిదానీంభవతీ
భిరేషః। యాస్యత్యతిమాంద్రుమహ్యాతిమహ్యామేషస్కే త్యుపాలం
భితయాళివర్గః॥ * * * * * ౭

వ్యా॥ ఉచ్చాటనీయఇతి॥ హేసఖ్యః - ఇదానీంభవతీభిరేషహంసః - కరతాళికానాందానాదన్యోన్యహస్తతాడనకరణాదుచ్చాటనీయఃనిష్కాసనీయః కిమితికాకుః- నోచ్చాటనీయఏవేత్యర్థః - అత్రసఖీసమూహేయామామస్త్రే- సామహ్యామేవద్రుమహ్యాతి- మాంజిఘాంసతీత్యర్థః - క్రుధద్రుహేత్యాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ఇత్థం - తయాభైమ్యాఅళివర్గఃసఖీసంఘః - ఉపాలంభిఅశాపి- శాపైనైవనివారితఇత్యర్థః॥ * * * * ౭

మూ॥ ధృత్వాల్పకోపాహసితేసఖీనాంఛాయేవభాస్వంతమ

క్షిప్రయాతుః। శ్యామాథహంసస్యకరానవాప్తేర్మందాత్తల
క్ష్మ్యాలగతిస్మపశ్చాత్॥ * * * * * ౮

వ్యా॥ ధృతేతి॥ అథసఖీనివారణానంతరం - సఖీనాంహాసితేహాస్యనిమిత్తేసతి- ధృతాల్పకోపా- తాస్వీషత్కుపితేత్యర్థః- భాస్వంతమక్షిప్రయాతుః సూర్యాభిముఖంగచ్ఛతః- భాయాఅనాతపరేఖేవ- శ్యామాయావనమధ్యస్థా॥ ని॥ శ్యామాయావనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలాయాం - అన్యత్రశ్యామలా - హంసస్య- కమలిణిపక్షి- కరేణహస్తేనఅనవాప్తేరగ్రహణాద్ధేతోర్మ్యన్మందాత్తం క్షిప్తంస్తేనలక్ష్మ్యా ఉపలక్ష్యాక్షిప్తాసతీత్యర్థః - అన్యత్రహంసస్యరవేఃకరానవాప్తేరంశుస్పర్శాభావాన్మందాత్తైరపటుదృష్టిభిలక్ష్మ్యాగ్రాహ్యా- అత్రశ్ఛాయాలక్ష్యతేనప్రకాశఇతిభావః పశ్చాల్లగతిస్మపృష్ఠలగ్నాభూత్ - ప్రాప్తాశయాతమన్వగాదేవేత్యర్థః॥ ని॥ రవిశ్వేతచ్ఛదౌహంసౌ - బలిహస్తాంశవః కరాఇతిచామరః॥ * * * * * * * ౮

మూ॥ శస్తానహంసాభిముఖీపునస్తే యాత్రేతితాభిశ్ఛలహా
స్యమానా। సాహంస్మనైవాశకునీభవేన్మే భావిప్రియావేదకఏష
హంసః॥ * * * * * * * ౯

వ్యా॥ శస్తేతి॥ తవేయం - హంసస్యశ్వేతచ్ఛదస్యసూర్యస్యచ - అభిముఖే- యాత్రాగమనం - శస్తాప్రశస్తాశ్రేయస్కరీన - శాస్త్రవిరోధాత్- శ్రమసంతాపరూపదృష్టదోషాచ్చేతిభావః - సాఇత్థంతాభిస్సఖీభిశ్ఛలేనవ్యాజోక్త్యా - హాస్యమానాపరిహాస్యమానాసతీ- భావిప్రియావేదకః - మంగళమూర్తిత్వాదాగామిశుభసూచకః- ఏషహంసః- మేమమ నాశకునీభవేత్ నదుఃఖశకునీభవేదేవ- కింతుసుశకునమేవభవేదిత్యర్థః- అపశకునభవేదితిచగమ్యతే॥ నిశకునంతుశుభాశంసానిమిత్తేశకునఃపుమానితివిశ్వః-అభూతతద్భావేచ్విః- ప్రార్థనాయాంలిఙ్ - ఇత్యాహస్మ అవోచత్ - లట్స్మ ఇతిభూతార్థేలట్ - బ్రువఃపంచానామిత్యాహాదేశః- ఏతేనతదీయయాత్రానిషేధోక్తదోషఃపరిహృతోవేదితవ్యః॥ * * * * * * * * ౯

మూ॥ హంసోప్యసౌహంసగతేస్సుదత్యాః పురఃపురశ్చారు
చరన్బభాసే। వైలక్ష్యహేతోర్గతిమేతదీయామగ్రేనుకృత్యో
పహసన్నివోచ్చైః॥ * * * * * ౧౦

వ్యా॥ ఏవందమయంతీవ్యాపారముక్త్వాసంప్రతిహంసవ్యాపారమాహ

హంస ఇతి॥ అసౌ హంసోపి - హంసస్య గతిరివ గతిర్యస్యాస్తస్యాః సుదత్యాః శో
భనదంతాయా భైమ్యాః పురతీ చ్యాఖ్యాతా - పురః పురః వీప్సాయాం ద్విర్భా
వః - అగ్రే సమంతాదిత్యర్థః - చారు చరన్ రమ్యం గచ్ఛన్ - వైలక్ష్యమేవ హే
తుః - తస్య వైలక్ష్య హేతోః - అయమంగాన పివిడంబయతీతి తస్యా విస్మయజన
కారమిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ విలక్షో విస్మయాన్విత ఇత్యమరః - షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి
షష్ఠీ - పతదీయాం గతిమగ్రేనుకృత్యాభియోగాచ్చ రుపహాసన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా -
బభా సే బభౌ - యథా లోకే పరిహాసకాః స్వచేష్టాద్యనుకరణేన పరాన్విలక్ష
యంతి తద్వదితి భావః॥　*　*　*　*　*　*　*　౧౦

మూ॥ పదే పదే భావిని భావితం యథా కరగ్రాహ్యమవైతి
నూనమ్ । తథా సఖేలం చలతా లతాసు ప్రతార్య తేనాచకృషే
కృశాంగీ॥　*　*　*　*　*　*　౧౧

వ్యా॥ పదేపద ఇతి ॥ భావయతీతి భావినీ తద్గ్రహణమేవ మనసా భావయం
తీ కృశాంగీ భైమీ - భావి భవిష్యతి - అనంతర ఇత్యర్థః - భవిష్యతి గమ్యాదయ
ఇతి సాధుః - పదే పదే తం హంసం యథా కరగ్రాహ్యం కరగ్రాహ్యం - నూనం నిశ్చి
తం - అవైతి ప్రత్యేతి - తథా - సఖేలం సలీలం - చలగతా చ్ఛలతా తేన హంసేన -
ప్రతార్య వంచయిత్వా లతాసు - ఆచకృషే ఆకృష్టా - ఏకాంతం నీతేత్యర్థః॥ ౧౧

మూ॥ రుషా నిషిద్ధాలిజనాం యదైనాం ఛాయాద్వితీయాం క
లయాంచకార । తదా శ్రమాంభః కణభూషితాంగీం స కీరవన్మా
నుషవాగవాదీత్॥　*　*　*　*　*　౧౨

వ్యా॥ రుషేతి ॥ యదా - రుషా నిషిద్ధాలిజనాం నివారితసఖీజనాం ఏనాం -
ఛాయైవ ద్వితీయా యస్యాస్తామేకాకినీం - కలయాంచకార విదేవ - తదా - శ్ర
మాంభః కణైః భూషితాంగీం స్విన్నగాత్రీం తాం స హంసః - కీరవచ్ఛుక ఇవ - మ
నుష్యస్యేవ వాగ్యస్య స సన్నవాదీత్॥　*　*　*　*　౧౨

మూ॥ అయే కియద్యావదుపైషి దూరం వ్యర్థం పరిశ్రామ్యసి వా
కిమర్థమ్ । ఉదేతి తే భీరపి కిన్ను బాలే విలోకయంత్యా న ఘనా వ
నాలీః॥　*　*　*　*　*　*　*　౧౩

వ్యా॥ అయే ఇతి ॥ అయే బాలే - వ్యర్థం కియద్దూరం - యావదుపైషి ఉ
పైష్యసి - యావత్పురా నిపాతయోర్లట్ ఇతి లట్ - కిమర్థం పరిశ్రామ్యసి వా -
ఘనాః సాంద్రాః వనాలీర్వనపఙ్క్తీః విలోకయంత్యాస్తే - భీరపి - నోదేతి కిను ॥

మూ॥ వృథార్పయంతీమపథే పదం త్వాం మరుల్లలత్పల్లవపాణి
కంపైః। ఆలీవ పశ్య ప్రతిషేధతీయం కపోతహుంకారగిరా వనాళీః॥

వ్యా॥ వృథేతి॥ వృథా వ్యర్థమేవ - నపంథాః అపథం - ఋక్పూరిత్యాది నా సమాసాంతోచ్ - అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం - తస్మిన్నపథే దుర్గమ మార్గే అకృత్యే చ - పదం పాదం వ్యవసాయం చ - అర్పయంతీం సర్పంతీం త్వాం ని॥ పదం వ్యవసితత్రాణస్థాన లక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః - మరుతా లలంతా చ లంతః పల్లవ ఏవ పాణిః తస్య కంపైః కపోతహుంకార ఏవ గీః తయా చ - ఇయం వనా ళీః ఆళీవ సఖీవ ప్రతిషేధతి - పశ్య - అస్య వాక్యార్థః కర్మ - యథా లోకే అమా ర్గప్రవృత్తం సుహృజ్జనః పాణినా వాచా చ వారయతి తద్వదిత్యర్థః అత ఏవ పల్లవ పాణిరిత్యాదౌ రూపకాశ్రయణం - తత్సంకీర్ణా చేయముపమేత్యుపమా॥ ౧౪

మూ॥ ధార్యః కథంకారమహం భవత్యా వియద్విహారీ వసుధై
కగత్యా। అహో శిశుత్వం తవ ఖండితం న స్మరస్య సఖ్యా వయ
సాప్యనేన॥ * * * * * * ౧౫

వ్యా॥ ధార్య ఇతి॥ ఏకత్రైవ గతిర్యస్యాస్తయా ఏకగత్యా వసుధాయా మేకగత్యా - వసుధామాత్రచారిణ్యేత్యర్థః - శిష్టభాగవతవత్సమాసః - భవత్యా వియద్విహారీ ఖేచరోఽహం - కథంకారం కథమిత్యర్థః - అన్యథైవం కథమిత్థంసు సిద్ధాప్రయోగశ్చేదితి కథంశబ్దోపపదాత్కరోతేర్ణముల్ప్రత్యయః - ధార్యః - ధర్తుం గృహీతుం శక్య ఇత్యర్థః - శకిలిజ్చేతి చకారాచ్ఛక్యార్థే కృత్యప్రత్యయః - అనేన స్మరస్య సఖ్యా సఖినా - తదుద్దీపకేన వయసా యౌవనేన - సఖీశబ్దస్య భాషి తపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః - తవ శిశుత్వం శైశవం - న ఖండితం న నివర్తితం - అ హో విరుద్ధవయసోరేకత్ర సమావేశాదాశ్చర్యమిత్యర్థః - అధార్యత్వస్య వ సుధాగతి వియద్విహారపదార్థ హేతుకత్వాదేకః కావ్యలింగభేదః - తథా శై శవాఖండనస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వాదపర ఇతి సజాతీయసంకరః॥ ౧౫

మూ॥ సహస్రపత్రాసనపత్రహంసవంశస్య పత్రాణి పతత్రిణః
స్మః। అస్మాదృశాం చాటురసామృతాని స్వర్లోకలోకేతరదు
ర్లభాని॥ * * * * * * * ౧౬

వ్యా॥ అథ ప్రస్తుతోపయోగితయా నిజాన్వాయం నివేదయతి॥ సహ స్రేతి॥ సహస్రపత్రాసనస్య కమలాసనస్య - పత్రహంసాః వాహనహంసా స్తేషాం వంశస్య కులస్య వేణోశ్చ - పత్రాణి వాహనాని పర్ణాని చ॥ ని॥ వంశో

వేదౌ గశేవగే - పత్రంస్యాద్వాహనేపర్ణ ఇతిచవిశ్వః - పతత్రిణస్య బ్రహ్మ
వాహనహంసవంశ్యానయమిత్యర్థః - అస్మానివపశ్యంతీతానిత్యస్మాదృశస్తే
షామస్మద్విధానాం - యదాదిషిత్వాదినాదృశేఃక్విన్ప్రత్యయః - చాటుషు
భాషితేషుయేరసాఃశృంగారాదయఃతేపవామృతానిస్వర్లోకే కేలోకాఃజనాః॥
ని॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః తేభ్యఃఇతరైర్మనుష్యైర్దుర్లభానీ॥ ౧౮

మూ ॥ స్వర్గాపగాహేమమృణాళినీనాంనాళామృణాళాగ్ర
భుజోభజామః । అన్నానురూపాంతనురూపబుద్ధింకార్యంనిదానాద్ధిగుణానధీతే॥ * * * * * ౧౯

వ్యా ॥ అథస్వకాయస్యకనకత్వేకారణమాహ ॥ స్వర్గేతి । స్వర్గాప
గాస్వర్ణదీ - తస్యాంహేమమృణాళిన్యఃకనకకమలిన్యః - తాసాంయానాళాః
కాండాః - యానిమృణాళానికంటాశ్చ - అత్రమృణాళినీశబ్దస్య - అథశబ్దాను
శాసనంకేషాంశబ్దానామితినత్ పమాసేగుణభూతేసంబంధస్యార్థస్యః - నా
ళానాళమిత్యమరవచనాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశః - నచతత్రాపినందేహఃకార్యః -
తద్వ్యాఖ్యానేమదేశాంతరకూశేషుచ - సర్వత్రస్త్రీలింగపాఠస్యైవదర్శ
నాత్ - తథాతే ప్రథమసర్గేపయుజ్యతే మృదుత్వమపాస్యమృణాళనాళ
యోరితి ॥ ని ॥ మృణాళస్యాగ్రభాగఃకంఠ ఇతిహలాయుధః తేషామగ్రాణిభుంజతఇ
తితద్భుజః వయమితిశేషః - అన్నానురూపాంఆహారసదృశీంతనోశ్శరీరస్య
రూపబుద్ధింవర్ణసమృద్ధిం - బుధ్యకఇతిప్రకృతిభావఃభజామఃప్రాప్తాస్మ ఇ
త్యర్థః - తథాహి - కార్యంజన్యద్రవ్యంనిదానాదుపాదానకారణాత్ - అభ్యా
తోపయోగఇత్యపాదానతా - గుణాన్రూపాదివిశేషగుణాన్ - అధీతేప్రాప్నో
తీత్యర్థః - ప్రాప్తనిశేషవాచినాతత్సామానలక్షణాత్ - ప్రాయేణవాహరపరిణ
తిపూర్వకాఃప్రాణినాంకాయకాంతయ ఇతిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థ
నరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * * * ౧౯

మూ ॥ ధాతుర్నిదేశాదిహనైషధీయంలీలాసరస్సేవితుమా
గతేషు । హైమేషుహంసేష్వహమేకఏవ భ్రమామిభూలోక
విలోకనోత్కః॥ * * * * * ౨౦

వ్యా ॥ అత్మనఃభూలోకసంచారేకారణమాహ ॥ ధాతురితి॥ ధాతుర్బ్రహ్మ
ణః నియోగాదాదేశాత్ - ఇహభూలోకే - నైషధీయంలీలాపరస్సేవితుం -
క్రీడాసరసవిహర్తుమిత్యర్థః - ఆగతేషుహైమేషుహేమమయేషు - వికారార్థా

ర్థేణ్వ ప్రత్యయః- నష్టద్రితఇతిటిలోపః-హాం సేష్యమధ్యేఅహమేకఏవ - భూ
లోకవిలోకనెడుత్కః ఉత్సుకస్స్యా॥ ని॥ దుర్మనావిమనాఅంతర్మనాస్స్యాదుత్క
ఉన్మనా ఇత్యమరః- ఉత్క ఉన్మనా ఇత్యుచ్ఛిబ్దాత్క ప్రత్యయాంతో నిపాతః - భ్ర
మామిపర్యటామి॥ * * * * * * * ౧౮

మూ ॥ విధేః కదాచిద్భ్రమణీవిలాసైః శ్రమాతురేభ్యస్స్వ
మహత్తరేభ్యః । స్కంధస్యవిశ్రాంతిమదాంతదాధిశ్రామ్యా
మినాపిశ్రమవిశ్వగోపి॥ * * * * ౧౯

వ్యా ॥ అనవరతచంక్రమణేపిశ్రమజయమేకాగణమాహ॥ విధేరితి ॥ కదాచిద్వి
ధేర్బ్రహ్మణభ్రమణీవిలాసైర్భువనభ్రమణవినోదైశ్రమాదాతురేభ్యః అవస
న్నేభ్యస్స్వమహత్తరేభ్యస్స్వకులవృద్ధేభ్యః స్కంధస్యాంసస్య ॥ ని ॥ స్కంధో
భుజశిరోంసోస్త్రీత్యమరః విశ్రాంతిం - అదాం ప్రాదాం- స్వయమేక ఏవవ
హామీత్యర్థః - దదాతేర్లుఙ్ - గాతిస్థేత్యాదినాసిచో లుక్ - తదాదితత్ప్ర
భృతి - అవిశ్రమమనవరతం- నోదాత్తోపదేశస్యేత్యాదినాశ్రమేర్ఘఞ్ వృద్ధి
ప్రతిషేధః - విశ్వగోపివిశ్వంగచ్ఛన్నపి - అతోన్యత్రాపిదృశ్యత ఇతిగమేర్డ
ప్రత్యయః- నశ్రామ్యామినఖిద్యే॥ * * * * * ౧౯

మూ ॥ బంధాయదివ్యేనతిరశ్చికశ్చిత్పాశాదిరాసాదితపౌరు
షస్స్యాత్ । ఏకంవినామాదృశితన్నరస్యస్వర్భోగభాగ్యంవి
రళోదయస్య ॥ * * * * * ౨౦

వ్యా ॥ అథవ్యాధాదిబంధభయమపినమేస్తీత్యాహ॥ బంధాయేతి ॥ మా
దృశిదివ్యేతిరశ్చివిషయె - విరళోదయస్యదుర్లభజన్మనోనరస్యమర్త్యస్య-
ప్రాయేణైవంవిధోనాస్తీత్యర్థః - అన్యత్ర-విరోవిగతరేఫః సచాసౌళోదయో
ళోదయవాంశ్చ- మత్వర్థీయోకారః - తస్యరేఫస్థానాపిత్తళకారస్యేత్యర్థః-
శబ్దధర్మోర్థ ఉపచర్యతే- భుజత ఇతిభోగస్సుఖం- స్వర్భోగస్యస్వర్గసు
ఖస్యభాగ్యం-తత్ప్రాపకాదృష్టమిత్యర్థః-స్వప్రాప్తేస్తత్ప్రాయత్వాదితి
భావః తదేకంవినాకశ్చిత్పాశాదిః పాశాద్యుపాయః - బంధాయబంధనార్థం-
ఆసాదితపౌరుషః ప్రాప్తవ్యాపారః నస్యాత్ - స్వర్భోగభాగ్యైకసులభావ
యం నోపాయాంతరసాధ్యా ఇతిభావః - అస్మాత్కృకంసగాదన్యః కోనా
మస్వర్గపదార్థ ఇతిభావః॥ * * * * * ౨౦

మూ॥ ఇష్టేనపూర్తేననలస్యవశ్యాస్స్వర్భోగమత్రాపిసృ
జంత్యమర్త్యాః। మహీరుహోదోహదసేకశక్తేరాకాలికం
కోరకముద్గిరంతి॥ * * * * ౨౧

వ్యా॥ తచ్ఛుభాగ్యంనలస్యైవాస్తీత్యాహ॥ ఇష్టేనేతి॥ ఇష్టేనయాగేన పూర్తేన ఖాతాదికర్మణా॥ ని॥ త్రిష్వథ క్రతుకర్మేష్టం పూర్తం ఖాతాదికర్మణి ఇత్యమరః- వశ్యాః వశంగతాః- వశంగత ఇతి ప్రాగ్దీవ్యతీయో యత్ప్రత్యయః- అమర్త్యాః దేవాః- నలస్యాత్రాపి భూలోకేపి- స్వర్భోగం స్వర్గసుఖం సృజంతి సంపాదయంతీత్యర్థః- నను దేవాః కథం కాలాంతరభోగ్యం స్వర్గసుఖమిహేదానీం సృజంతీత్యాశంక్య దృష్టాంతేన పరాచష్టే- మహీరుహో వృక్షాః దోహదస్య కాలప్రసవోత్పాదకస్య ద్రవ్యస్య - సేకస్య జలసేచనస్య శక్తేస్సామర్థ్యాత్ ॥ ని॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలే కుశలైః కృతమ్। పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే॥ సమానకాలావాద్యంతావుత్పత్తివినాశావస్యేత్యాకాలికః- ఉత్పత్త్యనంతరవినాశీత్యర్థః - ఆకాలికాద్యంతవచన సమానకాలశబ్దస్యాకాలశబ్దాదేశ ఇతిరజ్ప్రత్యయాంతో నిపాతః - ప్రకృతే త్వకాలభవం కోరకముద్గిరంతీత్యర్థః దోహదవశాద్వృక్షా ఇవ దేవా ఉత్కృష్టపుణ్యవశాదవేళకాలేపి ఫలం ప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః - దృష్టాంతాలంకారః॥ * * * * * * * ౨౧

మూ॥ సువర్ణశైలాదవతీర్యతూర్ణంస్వర్వాహినీవారి
కణావకీర్ణైః। తంవీజయామాసస్మరకేళికాలేపక్షైర్నృపంచామ
రబద్ధసఖ్యైః॥ * * * * * ౨౨

వ్యా॥ స్వర్భోగమేవాహ॥ సువర్ణేతి॥ సువర్ణశైలాత్ మేరోః- తూర్ణమవతీర్య స్వర్వాహినీవారికణావకీర్ణైః మందాకినీజలబిందుసంపృక్తైః- చామరైస్సహబద్ధసఖ్యైః- తత్సదృశైరిత్యర్థః - పక్షైః పతత్రైః- స్మరకేళికాలే తం నృపం వీజయామాస- తాదృక్పక్షవీజనైః సురతశ్రాంతిమపనుదామాస ఇత్యర్థః॥

మూ॥ క్రియేతచేత్సాధువిభక్తిచింతా వ్యక్తిస్తదాసాప్రథ
మాభిధేయా॥ యాస్వౌజసాంసాధయితుంవిలాసైస్తావత్క్ష
మానామపదంబహుస్యాత్॥ * * * ౨౩

వ్యా॥ క్రియేతేతి॥ సాధువిభక్తిచింతా సుజనవిభాగవిచారః - క్రియేత చేత్ - తదా- సా నలాభిధానా వ్యక్తిః మూర్తిః - ప్రథమాభిధేయా ప్రథమం వ

రిగణనీయా- కుతః- యావ్యక్తిః- స్వౌజసాంస్వ తేజసాం -(విలాసైర్వ్యాప్తి భిః- తావద్బహుతథా(గ్రభూతం- నాస్తినామనతిర్యస్యేత్యనామ అనన్తంపదంప, రరాష్ట్రం - సాధయితుంస్వాయత్తీకర్తుం - క్షమాశక్తాస్యాత్ - అన్యత్ర- సాధుసమ్యక్- విభక్తిచింతాసప్తవిభక్తివిచారః- క్రియేతచేత్ -ప్రథమావ్యక్తిః ప్రథమావిభక్తిః - అభిధేయావిచార్యా- యా- స్వౌజసాం- సు - ఔ - జస్- ఇత్యేషాంప్రత్యయానాం- విలాసైఃవిన్యాసైఃతావద్బహుఅనేకం- నామపదం సుబంతపదంవృక్షఇత్యాదికం- సాధయితుంనిష్పాదయితుం క్షమా - అత్రాభి ధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రితత్వాలక్షణాయాశ్చానుపపత్త్యా భా వేనఅభావాదప్రకృతార్థప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ ॥ * * * ౨౩

మూ॥ రాజాసయజ్వావిబుధవ్రజత్రాకృత్వాధ్వరాజ్యోపమ

యేవరాజ్యమ్। భుజ్యే(శ్రిత శ్రోత్రియసాత్కృతశ్రీఃపూర్వంత్వ

హో శేషమశేషమంత్యమ్॥ * * * ౨౪

వ్యా॥ రాజేతి॥ యజ్వావిధినేష్టవాన్ ॥ ని॥ యజ్వాతువిధినేష్టవానిత్య మరః- సుయజోర్జ్వనిప్ - (శ్రితాఃఆశ్రితాఃయేశ్రోత్రియాఃఛాందసాః- అధీత వేదాఇత్యర్థః॥ శ్రోత్రియచ్ఛాందసౌసమావిత్యమరః - శ్రోత్రియశ్ఛందోధీతఇ తినిపాతః - తత్సాత్కృతాదానేనతదధీనాకృతాశ్రీస్సంపద్యేనసఃస రాజాన లః- అధ్వరేషుయజ్ఞేషు- యద్రాజ్యం- తదుపమయాంతత్సాదృశ్యేనైవ - తద్వ దేవేత్యర్థః- రాజ్యం- విబుధాదేవాః- విద్వాంసశ్చ - తద్వ్రజత్రాదానేన తత్సంఘాదీనం- కృత్వా - తదితశ్చాపర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా - చకారా ద్దేయేత్రాచేతిత్రాప్రత్యయః - త్రాచేతిచకారాదితరత్రసాతప్రత్యయశ్చ - పూర్వంపూర్వనిర్దిష్టం అధ్వరాజ్యంశేషంహుతశేషంభుజ్తే - అంత్యంపశ్చా న్నిర్దిష్టం- రాజ్యం- అశేషంకృత్స్నంఅఖండంభుంక్తే - అహోఇత్యయుక్తాదస్య శ్చేషః - తథాచపూర్వస్యతథాభూతస్యశేషత్వం - అత్యంస్యాశేషత్వంచక థంవిరోధాదిత్యాశ్చర్యం - అతఏవవిరోధాభాసోలంకారః॥ * * ౨౪

మూ॥ దారిద్ర్యదారిద్రవిణౌఘవర్షైరమోఘమేఘవ్రత

తమర్థిసార్థే । సంతుష్టమిష్టానితమిష్టదేవంనాథంతికేనామన

లోకనాథమ్॥ * * * * * * ౨౫

వ్యా॥ దారిద్ర్యేతి॥ దారిద్ర్యందారయతీనివర్తయతీతిదారిద్ర్యదారి - త స్యద్రవిణౌఘస్యధనరాశేర్వర్షైః- అర్థిసార్థవిషయే - అమోఘమేఘవ్ర

తంవష్టకత్వలక్షణంయస్యతం - సంతుష్టందానహృష్టం - ఇష్టదేవంయజ్ఞారాధితసురంలోకనాథంతంనలం - కేనామ - ఇష్టానిప్సితాని - ననాధంతినయాచంతేసర్వేపినాథంత్యేవేత్యర్థః - నాథతేర్యాచ్ఞార్థస్య దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వమ్॥ * * * * * * * * ౨౫

మూ ॥ అస్మత్కిలశ్రోత్రసుధాంవిధాయరంభాచిరంభామ
తులాంనలస్య । తత్రానురక్తాతమనాప్యభేజేతన్నామగంధా
న్నలకూబరంసా॥ * * * * * ౨౬

వ్యా ॥ అస్మదితి ॥ స్వప్రసిద్ధారంభా - నలస్య - అతులామనుపమాం - భాం కాంతిం సౌందర్యం - చిరం అస్మత్ మత్తః శ్రోత్రసుధాం విధాయ కర్ణామృతం కృత్వా - రసాదాకర్ణ్యేత్యర్థః తత్ర తస్మిన్నలే - అనురక్తా సతీ - తం నలం - అనాప్య అప్రాప్య - ఆప్ల్వ్ర్వ్యాదాప్నోతేః క్త్వో ల్యపి నఞ్ సమాసః - అన్యథాత్వసమాసేల్యబాదేశో న స్యాత్ - తన్నామగంధాత్ తస్య నలస్య నామాక్షరస్పర్శాద్ధేతోః నలకూబరం కుబేరాత్మసంభవం భేజే కిల - తాదృక్తస్య సౌందర్యమిత్యర్థః॥ * * * * * * * ౨౬

మూ ॥ స్వర్లోకమస్మాభిరితః ప్రయాతైః కేళీషు తద్గానగుణా
న్నిపీయ । హాహేతిగాయన్ యదశోచి తేననామ్నైవ హాహా
హరిగాయనోభూత్ ॥ * * * * ౨౭

వ్యా ॥ స్వర్లోకమితి ॥ కేళీషు వినోదగోష్ఠీషు - తస్య నలస్య - కర్తుః - గానే గుణాన్విశేషాన్నిపీయాస్వాద్య - ఇతోస్మల్లోకాత్ - స్వర్లోకం - ప్రయాతైరస్మాభిః - హరిగాయనః ఇంద్రగాయకో గంధర్వః - ఇత్యుచ్చైర్గాయతే శ్శిల్పిన్యుల్ ప్రత్యయః - గాయన్ - యద్యస్మాత్ - హాహేత్యశోచి శోచితః - తేనైవకారణేన - నామ్నా హాహా అభూత్ - నత్వాలాపానుకారాదితి భావః॥ ని॥ హాహాహూహూశ్చైవమాద్యా గంధర్వాస్త్రిదివౌకసః ఇత్యమరః - ఆలాపానుకారనిమిత్తోయం హాహాశబ్ద అకారాంతః పుంసి చేతి కేచిత్ - అత్రపఠ ॥ ని ॥ హాహాశ్చైవ హూహూశ్చైవ గంధర్వే మూత్వసవ్యయమితి విశ్వః - అవ్యయసే వేతి శ్రీభోజరాజః - అత్ర శోకనిమిత్తాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయా చ గంధర్వాతిశాయి గాననుస్యేతి నస్తుష్వ్యజ్యతే॥ ౨౭

మూ ॥ శృణ్వన్సదారస్తదుదారభావం హృష్యన్ముహుర్లో

మపులోమజాయాః । పుణ్యేనసాలోకితనాకపాలః ప్రమోదబా

ష్పావృతనేత్రమాలః॥ * * * * * ౨౮

వ్యా ॥ శృణ్వన్నితి ॥ నాకపాల ఇన్ద్రః- సదారస్సన్ధుంకరితస్యనలస్యఉ

దారభావప్రదార్యం- శృణ్వన్- అత ఏవ - ప్రమోదబాష్పైరానందాశ్రు

భిః - ఆవృతనేత్రమాలః తిరోహితదృష్టిస్సన్ - పులోమజాయాశ్శచ్యాః - ము

హుః- హృష్యత్ నలానురాగాదుద్గచ్ఛత్ - లోమరోమాంచం - పుణ్యేనశచీభా

గ్యేన - నాలోకితనాపశ్యత్ - అన్యథామానస్యభిచారాపరాధాద్దండ్యైవ

స్యాదిత్యర్థః॥ * * * * * * * ౨౮

మూ ॥ సాపీశ్వరే శృణ్వతితద్గుణౌఘాన్ ప్రసహ్యచేతో హర

తోర్ధశంభుః। అభూదపర్ణాంగులిరుద్ధకర్ణా కదానకండూ

యనకైతవేన॥ * * * * * * ౨౯

వ్యా ॥ సేతి ॥ ఈశ్వరే- ప్రసహ్యచేతో హరతః బలాన్మనో హారిణః తస్యన

లస్య- గుణౌఘాన్ శృణ్వతిసతి - సా ప్రసిద్ధా అర్ధంశంభోరర్ధశంభుః - శంభో

రర్ధాంగభూతేత్యర్థః తథాచాప సరణమశక్యమితిభావః - అపర్ణాపార్వత్య

పి - కదాకండూయనకైతవేనకండూనోదనవ్యాజేన - అంగుల్యారుద్ధః పిహి

తః కర్ణోయయాసా - నాభూత్ అభూదేవేత్యర్థః అన్యథాచిత్తచలనభయా

దితిభావః॥ * * * * * * * * ౯

మూ॥ అలంసజన్ధర్మవిధౌవిధాతారుణద్ధిమౌనస్యమిషేణ

వాణీమ్ । తత్కంఠమాలింగ్యరసస్యతృప్తాం నవేదతాంవేద

జడస్సవక్రామ్॥ * * * * * ౩౦

వ్యా ॥ అలమితి ॥ విధాతాబ్రహ్మా అలమత్యంతం- ధర్మవిధౌసుకృతాచర

ణే- సజన్- ధర్మాసక్తస్సన్నిత్యర్థః - వాణీంస్వభార్యాంవాగ్దేవీంవర్ణాత్మికాం

చ- మౌనస్యవాగ్యమవ్రతస్య- మిషేణ - రుణద్ధి - నలకథాప్రసంగాన్నిరుం

ద్ధే- తస్యాఉభయ్యాఅపి - తదాసంగభయాదితిభావః - కింతు - వేదజడశ్ఛాం

దసః - సవిధాతా - తాముభయీమపివాణీం - తస్యనలస్యకంఠంగ్రీవామాలిం

గ్యముఖమాశ్రిత్యచ - రసస్యతృప్తాంతద్రాగసంతుష్టాం - అన్యత్రశృంగారా

దిరసపుష్టాంసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ- పూరణగుణేత్యాదినాషష్ఠీసమాసనిషే

ధాదేవజ్ఞాపకాదితికేచిత్ - వక్రాం- ప్రతికూలకారిణీం- వక్రోక్త్యలంకార

యుక్తాంచ-నవేదనవేత్తి - విదోలటోవేతిణలాదేశః - అశక్యరక్షాః స్త్రియ

ఇతిభావః అత్రప్రస్తుతవాగ్దేవీవృత్తాంతవర్ణనాదప్రస్తుతవర్ణాత్మకవాణీ వృత్తాంతప్రతీతేఃపార్యాయోక్తరీత్యాధ్వనిరేవేత్యనుసంధేయమ్॥ * * ౩౦

మూ॥ శ్రియస్తదాలింగనభూర్నభూతా వ్రతక్షతిఃకాపిపతివ్రతాయాః। సమస్తభూతాత్మతయానభూతా తద్భర్తురీర్ష్యాకలుషాణునాపి॥ * * * * * ౩౧

వ్యా॥ శ్రియ ఇతి॥ పతివ్రతాయాఃశ్రియః - తద్భర్తుర్విష్ణోః - సమస్తభూతాత్మతయాసర్వభూతాత్మకత్వేన - నలస్యాపినిష్ణురూపత్వేనేత్యర్థః - తదాలింగనభూఃనలాశ్లేషభవా - కాపివ్రతక్షతిఃపాతివ్రత్యభంగోనభూతానాభూత్ - అతఏవతద్భర్తుర్విష్ణోశ్చ ఈర్ష్యాయానలాలింగనేభవాఅసూయయా - యత్కలుషంకాలుష్యంమనఃక్షోభః - సభూదిత్యనాస్యతస్మిన్నచనత్వాత్ - అతఏవ - క్షీరవ్ధ్యాదిమాంచ - శస్త్రంచావ్రతిష్ఠాద్రవ్యేనాపపుణ్యసుఖాదిచేత్యాద్యాదిశబ్దాచ్ఛ్రియఃకలుషశివభద్రాదీన్సంజగ్రాహ. తస్యాణునాలేశేనాపి నభూతంనాభావి- నపుంసకేభావేక్తః - అత్రశచ్యాదిచిత్తచాపల్యోక్తేఃనలసౌందర్యేతాత్పర్యాన్నానౌచిత్యదోషః॥ * * * * ౩౧

మూ॥ ధిక్తంవిధేఃపాణిమజాతలజ్జంనిర్మాతియఃపర్వణిపూర్ణమిందమ్। మన్యేసవిజ్ఞఃస్మృతతన్ముఖశ్రీః కృతార్ధమర్ధోద్ధరమూర్ధ్నియస్తమ్॥ * * * * * ౩౨

వ్యా॥ ధిగితి॥ తమజాతలజ్జంనిస్త్రపంవిధేఃపాణిం - ధిక్ - యఃపాణిః పర్వణిజాతావేకవచనం - పర్వస్విత్యర్థః - పూర్ణమిందుంనిర్మాతి - అద్యాపీతిభావః - సతువిజ్ఞఃఅభిజ్ఞఇతిమన్యే - యఃపాణిఃస్మృతతన్ముఖశ్రీస్సన్తమిందుంకృత్వాఅర్ధమేకదేశోయస్యతంకృతార్ధంనిర్మితమేవ - హరమూర్ధ్నిభవశిరసి - ఔద్ధత్యాదిత్యాదిత్ - అతీందుసౌందర్యమస్యాస్యమితిభావః॥ * * * * * * * * * ౩౨

మూ॥ నలీయతేత్రీహివిధుస్స్వజైత్రం శ్రుత్వావిధుస్తస్యముఖంముఖాన్నః। సూరేసముద్రస్యకదాపిపూరేకదాచిదభ్రభ్రమదభ్రగర్భే॥ * * * * * ౩౩

వ్యా॥ నలీయతఇతి॥ విధుశ్చంద్రఃస్వజైత్రంస్వస్యజేతృ- ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ప్రత్యయః - తస్యనలస్యముఖం - నోస్మాకం - ముఖాచ్ఛ్రుత్వాహ్రీహివిధురోలజ్జాస్పష్టస్సన్ - సూరేసూర్యే - దర్శేష్వితిభావఃకదాచిత్- సము

గ్రస్య పూరేణ లాఘే - కదాచిత్ - అభ్రఖే - భగ్నతా మటతాం - అభ్రాణాం మేఘానాం - గర్భోదరే - జలీ నాతే అంగ ద్ధ్రే - కదాచిదగ్రతస్థాతుం నోత్సహత ఇత్యర్థః - అత్ర విధోస్స్వభావికే మార్యాది ప్రవేశే పరాజ నా ప్రయుక్త హ్రీనిలయత్వోత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ * * ౩౩

మూ॥ సంజ్ఞాప్యనస్స్వాం దివి భృత్యవర్గాన్ దైత్యారిరస్యాబ్జ
నలాస్యనుతే స్మ । తత్సంకుచన్నాభిసరోజపీఠాద్ధాతుర్విలజ్జం
రమతే రమాయామ్॥ * * * * ౩౪

వ్యా॥ సంజ్ఞాప్యేతి॥ దైత్యారిర్విష్ణుః - స్వభృత్యస్య గరుడస్య - భృత్యవర్గాన్ - నో స్మాన్ అతిక్రాంతమబ్జమస్యాబ్జం - అబ్జనిజయినోత్స్యర్థః - అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః - తస్య నలస్య ఆస్యస్య నతైః స్తోత్రాయ ॥ ని॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః - సంజ్ఞాప్య సంకేత్య - తయా నుత్యా సంకుచతా నిమీలతా నాభిసరోజేన పీఠాత్ తిరోహితాత్ - ధాతుర్బ్రహ్మణః - విలజ్జం యథా తథా - రమాయాం రమతే - అత్ర విశేషోక్త్వా పారాసంబంధే పి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ * * * * * ౩౫

మూ॥ రేఖాభిరాస్యే గణనాదిదాస్య ద్వాత్రింశతా దంతమ
యీభిరంతః । చతుర్దశాష్టాదశ వా త్ర విద్యా ద్వేధాపి సంతీతి
శశంస వేధాః॥ * * * * * ౩౬

వ్యా॥ రేఖాభిరితి॥ అస్య నలస్య ఆస్యే - అంతర్దంతమయీభిర్ద్వాత్రింశతా రేఖాభిర్గణనాత్సంఖ్యానాచ్చతుర్దశవాష్టాదశవా విద్యా ద్వేధాప్యత్రాస్యే సంతి - సంభవన్త్యనేనేతి వేధాః శశంసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అత్ర ప్రమాణం॥ శ్లో॥ అంగాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః - పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశ॥ ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో గాంధర్వశ్చేత్యనుక్రమాత్ - అర్థశాస్త్రం పరం తస్మాద్విద్యా హ్యష్టాదశ స్మృతా ఇతి॥ * * ౩౬

మూ॥ శ్రియా నరేంద్రస్య నిరీక్ష్య తస్య స్మరామరేంద్రావపి న
స్మ రామః । వాసేన సద్యక్షమయోశ్చ తస్మిన్ బుద్ధా న ధ[illegible]
ఖలు శేషబుద్ధా॥ * * * * * ౩౭

వ్యా॥ శ్రియేతి॥ తస్య నరేంద్రస్య - శ్రియా సౌందర్యసంపదా నిరీక్ష్య ॥ ని॥ శోభా సంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి కథ్యత ఇతి శాశ్వతః - స్మరామరేంద్రావపి - న స్మ రామః - కించ తస్మిన్నరేంద్రే - క్షమయోః క్షితిక్షాంత్యోః ॥ ని॥ క్షితిక్షాం

త్యోఃతు మేత్యమరః- తత్రసమ్యగ్వాసేననియతస్థిత్యా - శేషబుద్ధ్యా ఫణిపతిబుద్ధి దేనా- బుద్ధ్యానథమణిఃచిత్తేనధారయామాసః - అత్రద్వయోరపిశ్రియోఃద్వయో రపిక్షమయోఃప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతశ్లేషః- తేనసౌందర్యాదిగుణైఃస్మరా దిభ్యోధికఇతివ్యతిరేకోవ్యజ్యతే- శ్లేషయథాసంఖ్యయోస్సంకరః॥ * ౩౫

మూ॥ వినాపతత్రంవినతాతనూజైస్సమీరణైరీక్షణలక్షణీ

యైః। మనోభిరాసీదనణుప్రమాణైర్నలంఘితాదిక్కతమా

తదశ్వైః॥ * * * * * * ౩౬

వ్యా॥ వినేతి॥ పతత్రంవినా- పక్షైరితి శేషః- వినతాతనూజైఃవైనతేయైః- అపక్షతార్క్ష్యైరిత్యర్థః- ఈక్షణలక్షణీయైఃసమీరణైశ్చాక్షుషవాయుభిః- అనణుప్రమాణైః- అణుపరిమాణంనన ఇత్యనణవః తద్విపరీతైఃమహాపరి మాణైర్మనోభిః- వైనతేయాదిసమానవేగైరిత్యర్థః -ఏవంవిధైస్తదశ్వైః కతమాదిక్ - నలంఘితాపేత్ సర్వాపివిలంఘితాసీదిత్యర్థః - అత్రాశ్వానాంవి శిష్టవైనతేయాదిత్వేనరూపణాద్రూపకాలంకారః॥ * * * ౩౬

మూ॥ సంగ్రామభూమీషుభవత్యరీణామస్త్రైర్నదీమాతృ

కతాంగతాసు। తద్బాణధారాపవనాశనానాంరాజవ్రజీయైర

సుభిస్సుభిక్షమ్॥ * * * * * ౩౭

వ్యా॥ సంగ్రామేతి॥ అరీణామస్త్రైస్సృగ్భిః- నద్యేవమాతాయాసా తాస్తత్తాసదీమాతృకతా- నద్యంబుసంపన్నసస్యాఢ్యతా॥ ని॥ దేశోనద్యంబు వృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలితః- స్యాన్నదీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయ థాక్రమమిత్యమరః - నద్యృతశ్చేతికప్ - త్వతలోర్గుణవచనస్యేతిపుంవద్భా వః - తాంగతాసుసంగ్రామభూమీషు - తస్యనలస్యబాణధారాబాణపరంప రాస్తాఏవపవనాశనాస్సర్పాః తేషాం- రాజవ్రజీయైఃరాజసంఘసంబంధిభిః- వృద్ధాచ్ఛః- అసుభిఃప్రాణవాయుభిః - సుభిక్షంభిక్షాణాంసమృద్ధిర్భవతి - స మృద్ధావవ్యయీభావః - నదీమాతృకదేశేషుసుభిక్షంభవతీతిభావఃరూపకా లంకారః॥ * * * * * * * * ౩౭

మూ॥ యశోయదస్యాజనిసంయుగేషుకండూలభావంభజ

తాభుజేన। హేతోర్గుణాదేవదిగాపగాలీకూలంకషత్వవ్యస

నంతదీయమ్॥ * * * * * * ౩౮

వ్యా॥ యశఇతి॥ సంయుగేషుయుద్ధేషు - కండూలభావంకండూతిమ

త్వం - సిద్ధ్మాదిభ్యశ్చేతిమత్వర్థీ యోలచ్ భజతా అస్యభుజేన - యద్యశః - అజనిజనితం - జనేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలుజ్ - తదీయంతస్యయశసస్సంబంధి - దిశఏవఅపగాః నద్యః తాసామాళ్యః - తాసాం - కూలంకషతీతికూలంకషం - శివభాగవతవత్సమాసః - సర్వకూలేత్యాదినాఖచిముమాగమః - తస్యభావస్తత్వం - తత్రవ్యసనమాసక్తిః - హేతౌః కారణస్య భుజస్య - గుణాత్కండూలత్వాదేవ - అగతమితిశేషః అత్రయశసోదికూలంకషణానుమితాయాఃకండూలతాయాఃతత్కారణకండూలభుజగుణపూర్వకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౩౯

మూ॥ యదిత్రిలోకీగణనాపరాస్యాత్తస్యాస్సమాప్తిర్యదినాయుషస్స్యాత్ । పారేపరార్ధంగణితంయదిస్యాద్గణేయనిశ్శేషగుణోపిసస్యాత్॥ * * * * ౪౦

వ్యా॥ యదీతి॥ కింబహునా - త్రయాణాం - లోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ - త్రిలోకీతద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగు - అకారాంతోత్తరపదోద్విగుః స్త్రియాంభాష్యతేద్విగోరితిఙీప్ - గణనాపరానలగుణసంఖ్యానతత్పరా - స్యాద్యదితస్యాః త్రిలోక్యాః ఆయుషస్సమాప్తిర్నస్యాద్యది - అమరత్వంయదిస్యాదిత్యర్థః - పరార్థస్యచరమసంఖ్యాయాఃపారే - పారేపరార్థం - పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః గణితంస్యాద్యది - పరార్థాత్పరతోయదిసంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః - తదా - ననలోపి - గణేయాగణయితుంశక్యానిశ్శేషాస్సర్వేగుణాయస్యసః - తాదృశస్స్యాత్ - గణేరేయ ఇత్యౌణాదికఏయప్రత్యయః - అత్రనలగుణానాంగణేయత్వాసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః॥ ౪౦

మూ॥ అవారితద్వారతయాతిరశ్చామంతఃపురేతస్యనివిశ్యరాజ్ఞః । గతేషురమ్యేష్వధికంవిశేషమధ్యాపయామఃపరమాణుమధ్యాః॥ * * * * * * ౪౧

వ్యా॥ ఏవంనలగుణాననువర్ణ్యస్వాభిసంధినాత్మనస్తదంతఃపురేపరిచయందర్శయతి॥ అవారితేత్యాది॥ తిరశ్చాంపక్షిణాం - అవారితద్వారతయాఅప్రతిషిద్ధప్రవేశతయేత్యర్థః - తస్యరాజ్ఞోనలస్య - అంతఃపురేనివిశ్యసంస్థాయ - పరమాణుమధ్యాఅతిసూక్ష్మమధ్యాస్తదంగనాః - రమ్యేషుగతేషుగతిషు - అధికమపూర్వం - విశేషంభేదం - అధ్యాపయామఃఅభ్యాసయామః - ముహాదిత్వాద్వికల్పకత్వమ్॥ * * * * * ౪౧

మూ॥ పీయూషధారానధరాభిరంతస్తాసాంరసోదన్వతిమ

జ్జయామః । రంభాదిసౌభాగ్యరహఃకథాభిఃకావ్యేనకావ్యంసృ
జతాదృతాభి॥ * * * * * ౪౨

వ్యా॥ పీయూషేతి॥ కించ - పీయూషధారాభ్యఃఅనఘరాభిరన్యూనాభిః- అమృతసమానాభిః- కావ్యంసృజతాస్వయంప్రబంధకర్త్రా - కవేరపత్యేనపుంసాకావ్యేనశుక్రేణ॥ ని॥ శుక్రోదైత్యగురుఃకావ్య ఇత్యమరః- కుర్వాదిభ్యోణ్య ఇతిణ్యప్రత్యయః - ఆదృతాభిః - తస్యాపివిస్మయకరీభిరిత్యర్థః- రంభాదీనాందివ్యస్త్రీణాంసౌభాగ్యంపత్యుర్లభ్యంతత్ప్రయుక్తాభిఃరహఃకథాభిఃరహస్యవృత్తాంతవర్ణనాభిః - తాసాంనలాంతఃపురస్త్రీణాం - అంతరంతఃకరణం- రసోదన్వతిశృంగారరససాగరే- మజ్జయామఃఅవగాహయామః॥ ౪౨

మూ॥ కాభిర్నతత్రాభినవస్మరాజ్ఞావిశ్వాసనిక్షేపవణిక్క్రి
యేహమ్ । జిహ్రేతియన్నైవకుతోఽపితిర్యక్కశ్చిత్తిరశ్చస్త్ర
పతేస్మతేన॥ * * * * * * ౪౩

వ్యా॥ కాభిరితి॥ కించ - యద్యస్మాత్ - తిర్యక్పక్షీ- కుతోఽపిజనాత్ - నజిహ్రేతిసలజ్జితఏవ - హ్రీలజ్జాయామితిధాతోర్లట్ - శ్లావితిద్విర్భావః - తిరశ్చోఽపికశ్చిజ్జనోనత్రపతేనలజ్జతే - తేనకారణేన - తత్రాంతఃపురే - కాభిఃస్త్రీభిః- అహం - అభినవోఽపూర్వఃస్మరాజ్ఞారతిరహస్యవృత్తాంతః - తఏవవిశ్వాసనిక్షేపఃవిశ్వాసేనగోప్యార్థః- తస్యవణిక్ గోప్తా- నక్రియేనకృతోఽస్మి- సర్వసామప్యహమేవవిస్రంభకథాపాత్రమిత్యర్థః॥ * * * * ౪౩

మూ॥ వార్తాచసాసత్యపినాన్యమేతియోగాన్నిరంధ్రేహృ
దియాంనిరుంధే। విరించినానాముఖనాదధౌతసమాధిశాస్త్ర
శ్రుతిపూర్ణకర్ణః॥ * * * * * ౪౪

వా॥ అథస్వస్యైవంవిశ్వాస్యత్వే హేతుమాహ। వార్తేతి॥ విరించేర్బ్రహ్మణోనానాననైర్బహుముఖైఃవాదేనవ్యాఖ్యానేనధౌతస్యశోధితస్య - సమాధిశాస్త్రస్యవాఙ్మయమవిద్యాయాఃశ్రుత్యాశ్రవణేనపూర్ణకర్ణః - చతుర్ముఖాదభ్యస్తవాఙ్మయమవిద్యఇత్యర్థః - ఏవంభూతోఽహం - యోగాదుపాయాత్ యాంవార్తాం- నిరంధ్రేనిరవకాశే- హృది - నిరుంధేనియచ్ఛామి - అతఏవ- సావార్తాచలోకవార్తాపి- కిముతరహస్యవార్తేతిభావః. అసత్యపివినోదార్థకల్పితాపి- కిముతసతీతిభావః. అన్యంనైతిజనాంతరంనగచ్ఛతి.

నకస్మై చిత్కృతఇత్యర్థః - యథాహ్యసతీదుశ్చారేణ నిరంధ్రస్థానే నిరుద్ధానాన్య మేతితద్వదితి భావః - అతోహంమానసా విశ్వాస్య ఇతి పూర్వేణాన్వయః - అత్ర వార్తానిరోధస్య విరించీత్యాదిపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్య లింగమలంకారః ॥ * * * * * * * ౪౪

మూ ॥ నలాశ్రయేణ త్రిదివోపభోగంతవానవాప్యంలభతేబ
తాన్యా। కుముద్వతీవేందుపరిగ్రహేణ జ్యోత్స్నోత్సవందుర్లభ
భమంబుజిన్యాః॥ * * * * * ౪౫

వ్యా ॥ అథశ్లోకద్వయేనాస్యానలానురాగముద్దీపయతి ॥ నలేతి ॥-తవానవాప్యంనలపరిగ్రహాభావాత్త్వయూందురాపం - కృత్యానాంకర్తరివేతిషష్ఠీతృతీయార్థే - త్రిదివస్స్వర్గః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తస్యోపభోగం- తాదృగ్భోగమిత్యర్థః- తస్యేంద్రసమైశ్వర్యత్వాదితి భావః - అంబుజిన్యాదుర్లభం ఇందుపరిగ్రహాభావాద్దుష్ప్రాపం - జ్యోత్స్నోత్సవంచంద్రికాభోగం - ఇందోఃకర్తుఃపరిగ్రహేణ- కుముద్వత్యా సంతీతికుముద్వతీ కుముదినీవకుముదనడ్వేతసేభ్యోడ్మతుప్ - మాదుపధాయాశ్చేత్యాదినామకారస్యవకారః - నలస్యకర్తుః ఆశ్రయేణాశ్రయణేనస్వీకారేణ-అన్యాలభతే బతేతిఖేదే - ఈదృగ్భోగోపేక్షిణీత్వంబుద్ధిమాంద్యాన్నశోచసీతిభావః ॥ * * ౪౬

మూ ॥ తన్నైషధానూఢతయాదురాపం శర్మత్వయాస్మ
త్కృతచాటుజన్మ । రసాలవన్యామధుపానువిద్ధం సౌభాగ్య
మప్రాప్తవసంతయేవ ॥ * * * * ౪౬

వ్యా ॥ తదితి॥ కించ - తత్ ప్రసిద్ధం - అస్మాభిఃకృతేభ్యఃచాటుభ్యః ప్రియవాక్యేభ్యఃజన్మయస్యతత్తజ్జన్యమిత్యర్థః - చాటుగ్రహణంపూర్వోక్తఃజపక్షపీజనాదీనామప్యుపలక్షణం- శర్మసుఖం- త్వయా - అప్రాప్తోవసంతోయయాతయా- వసంతానధిష్ఠితయేత్యర్థః- రసాలవన్యాసహకారశ్రేణ్యా - మధుపానువిద్ధంసౌభాగ్యంభృంగసంగజన్యంరామణీయకమివ- నైషధేననకేన- అనూఢతయా అపరిణీతత్వేన- హేతునా- దురాపందుష్ప్రాపం- తస్మాత్తేనలపరిగ్రహోయత్నఃకర్తవ్యఇతిభావః ॥ * * * * * ౪౬

మూ ॥ తస్యైవవాయాస్యసి కింనహస్తందృష్టంవిధేః కేనమనఃప్రవిశ్య । అజాతపాణిగ్రహణాసి తావద్రూపస్వరూపాతిశయాశ్రయశ్చ॥ * * * * * ౪౭

వ్యా॥ అథపునరస్యాసత్ప్రాప్త్యాశాంజనయన్నాహ ॥ తస్యైవేత్యాది॥ యద్వా - తస్యనలస్యైవ - హస్తంకింనయాస్యసి - యాస్యస్యేవ - కేనవిధేమహితనఃప్రవిశ్యదృష్టం - విధ్యానుకూల్య మపిసంభావితమితిభావః - కుతః తావదద్యాపి - అజాతపాణిగ్రహణా అకృతవివాహా - అసి - తవాయంవివాహవిళంబోనళపాణిగ్రహణార్థ ఏవ - కింనస్యాదితిభావః - కించ - రూపం సౌందర్యం - స్వరూపంస్వభావః - శీలమితియావత్ - తయోరతిశయఃప్రకర్షః తస్యాశ్రయశ్చాసి - యోగ్యగుణాశ్రయత్వాచ్చతద్ధస్తమేవగమిష్యసీతిభావః॥

మూ॥ నిశాశశాంకంశివయాగిరీశం శ్రియాహరింయోజయ
తఃప్రతీతః। విధేరపిస్వారసికఃప్రయాసఃపరస్పరంయోగ్యసమా
గమాయ॥ * * * * * * ౮౭

వ్యా॥ సత్యం - విధిసంకల్పస్తుదుర్జ్ఞేయ ఇత్యతఆహ ॥ నిశేతి ॥ నిశానిశయా - పద్దన్నిత్యాదినానిశాయానిశాదేశః - శశాంకం - శివయాగౌర్యా - గిరిశంశివం - శ్రియాహరించ - యోజయతోవిధేః - ప్రయాసఃప్రయత్నోపి - పరస్పరం - యోగ్యసమాగమాయైవయోగ్యసంఘట్టనాయైవ - స్వారసికఃస్వరసప్రవృత్తఃప్రతీతఃజ్ఞాతః - నిశాశశాంకాదిదృష్టాంతాద్విధిసంకల్పోపిజ్ఞాన ఇతిభావః॥ * * * * * * * * ౮౭

మూ ॥ వేలాతిగస్త్రైణగుణాబ్ధివేణీనయోగయోగ్యాసినలే
తరేణ। సందృభ్యతేదర్భగుణేనమల్లీమాలానమృద్వీభృశ
కర్కశేన॥ * * * * * * ౮౮

వ్యా॥ నళాన్యసంబంధస్త్వయోగ్యఇత్యాహ ॥ వెలాతిగేతి ॥ వేలామతిగచ్ఛంతీతివేలాతిగాఃనిస్సీమాః - స్త్రీణామిమేస్త్రైణాః - స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌభవనాదితినఞ్ప్రత్యయః - గుణాస్సౌశీల్యాదయః - తఏవాబ్ధిః తస్యవేణీప్రవాహభూతా - త్వమితిశేషః॥ ని॥ వేలాబ్ధిజలబంధవే - కాలేసీమ్నిచ - వేణీతుకేశబంధేజలస్రుతావితివైజయంతీ - నలాదితరేణయోగయోగ్యా యోగార్హా - నాసి - తథాహి - మృద్వీమల్లీమాలా - భృశకర్కశేనదర్భగుణేన కుశసూత్రేణ - నసందృభ్యతే - నగుంభ్యతే - దృభిగ్రథనఇతిధాతోఃకర్మణిలట్ - వ్యతిరేకేణదృష్టాంతాలంకారః॥ * * * * * ౮౮

మూ॥ విధింవధూసృష్టిమపృచ్ఛమేవతద్యానయుగ్యోనలకేళి

యోగ్యామ్। త్వన్నామవర్ణా ఇవ కర్ణపీతా మయాస్య సంక్రీ
డతిచక్రచక్రైః॥ * * * * * * ౫౦

వ్యా॥ విధిమితి॥ కించ - విధింబ్రహ్మాణం - నలస్య - కేళిః క్రీడాయాః యో గ్యామర్హాం - వధూసృష్టింస్త్రీశిల్పం - తస్య విధేః - యానస్య రథస్య యుగ్యో యుగవోఢా - తత్ర పరిచిత ఇత్యర్థః - తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితి య త్ప్రత్యయః - అహమపృచ్ఛమేవ - దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం మయా - అ స్యతద్యానస్య - చక్రచక్రైః రథాంగవ్రజైః - సంక్రీడతి కూజతి సమో కూజన ఇ తివక్తవ్యమితి కూజనే నాత్మనేపదం - త్వన్నామవర్ణా ఇవ కర్ణేన పీతా గృహీతాః - న కేవలం లింగాత్ కింత్వాగమాదపి జ్ఞాతోయమర్థ ఇత్యర్థః॥ * * ౫౦

మూ॥ అన్యేన పత్యా త్వయి యోజితాయాం విజ్ఞత్వకీర్త్యా
గతజన్మనో వా। జనాపవాదార్ణవముత్తరీతుం విధా విధాతుః కత
మా తరిస్స్యాత్॥ * * * * * ౫౧

వ్యా॥ అన్యేనేతి॥ కించ - త్వయి - అన్యేన నలేతరేణ పత్యా - యోజితా యాం - విజ్ఞత్వకీర్త్యా గతజన్మనః - అభిజ్ఞత్వఖ్యాత్యైవ నిర్గతాయుష ఇత్యర్థః - విధాతుర్వా - జనాపవాదార్ణవం - ఉత్తరీతుం నిస్తరితుం - వృతోవేతి టో దీ ర్ఘః - కతమా విధా కః ప్రకారః - తరిస్తరణిః - స్యాత్ - న కాపీత్యర్థః అత్రోద్దైవ గత్యా నలపనతేభ త్రైతిభావః॥ * * * * * ౫౧

మూ॥ ఆస్తాం తదప్రస్తుతచింతయాలం మయాసి తన్వి శ్రమితా
తివేలమ్। సోహం తదాగః పరిమార్ష్టుకామస్తవేప్సితం కిం వి
దధే విధేహి॥ * * * * * * ౫

వ్యా॥ ఇత్థమాశాముత్పాద్య అస్యాశ్చిత్తవృత్తిపరిజ్ఞానాయ ప్రసంగాం తరేణ నిగమయతి॥ ఆస్తామితి॥ తత్పూర్వోక్తం - ఆస్తాం తిష్ఠతు - అప్రస్తుతచిం తయా అలం తయా సాధ్యం నాస్తీత్యర్థః - గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా క రణత్వాత్తృతీయా అతఏవాహ - న కేవలం శ్రూయమాణ క్రియాపేక్షయా కారకోత్పత్తిః కింతు గమ్యమాన క్రియాపేక్షయాపీతి న్యాసోద్యోతకారః - కిం తు - హే తన్వి కృశాంగి - మయా అతివేలమత్యంతం - శ్రమితాసి ఖేదితాసి - శ్ర మేణ్యంతాత్కర్మణి క్తః - అహం - తత్ శ్రమణరూపం - ఆగోపరాధం - పరి మార్ష్టుకామః పరిహర్తుకామః - తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః - కిం త వేప్సితం - విదధే - కేనమనోరథం పూరయామి - అభిధేహి బ్రూహి॥ * ౫౨

మూ ॥ ఇతీరయిత్వా విరరామ పత్రీ స రాజపుత్రీహృదయం బు
భుత్సుః । హ్రదే గభీరే హృది చావగాఢే శంసంతి కార్యావతరం
హి సంతః ॥ * * * * * * ౫౩

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ సపత్రీ హంసః - ఇతీరయిత్వా - రాజపుత్ర్యాః భైమ్యాః - హృదయం - బుభుత్సుః జిజ్ఞాసుః - విరరామ తూష్ణీం బభూవ - వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి మేః పరస్మైపదం - తథాహి - సంతః కార్యజ్ఞాః - గభీరే అగాధే హ్రదే - హృది పరహృదయే చ - అవగాఢే ప్రవిశ్య దృష్టే సతి - కార్యస్య స్నానాదేః రహస్యార్థస్య చ - అవతరం తీర్థం ప్రస్తావం చ - శంసంతి కథయంతి - అన్యథా అనర్థం స్యాదితి భావః - అవతరో వ్యాఖ్యాతః - అర్థాంతరన్యాసః * * ౫౩

మూ ॥ కించిత్తిరశ్చీనవిలోలమౌళిర్విచింత్య వాచం మనసా ము
హూర్తమ్ । పతత్త్రిణం సా పృథివీంద్రపుత్రీ జగాద వక్త్రేణ తృణీ
కృతేందుః ॥ * * * * * * ౫౪

వ్యా ॥ కించిదితి ॥ కించిత్తిరశ్చీనా స్వభావాదీషత్సాచీభూతా విలోలా అయాసాద్వ్యాకులితా మౌళిః కేశబంధో యస్యాస్సా ॥ ని ॥ మౌళిర్యస్సంయతాః కచా ఇత్యమరః - వక్త్రేణ తృణీకృతేందుః అధఃకృతచంద్రా - సా పృథివీంద్రపుత్రీ భైమీ - ముహూర్తమల్పకాలం - మనసా విచింత్య పర్యాలోచ్య - పతత్త్రిణం - వాచం జగాద ॥ * * * * * * * ౫౪

మూ ॥ ధిక్చాపలే వత్సిమవత్సలత్వం యత్ప్రేరణాదు
త్తరలీభవంత్యా । సమీరసంగాదివ నీరభంగ్యా మయా తటస్థస్త్వ
ముపద్రుతోఽసి ॥ * * * * * ౫౫

వ్యా ॥ ధిగితి ॥ చాపలే చ వల కమ్పనే - యువాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః వత్సస్య భావో వత్సిమ పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ ప్రత్యయః - తేన నిమిత్తేన - వత్సలత్వం వాత్సల్యం - బాల్యప్రయుక్తచాపలాసక్తిమిత్యర్థః. తద్ధిక్ - యతః - యస్య చాపలవాత్సల్యస్య - ప్రేరణాదుత్తరలీభవంత్యా చపలాయమానయా - మయా - సమీరసంగాద్వాతాహతేః - ఉత్తరలీభవంత్యా - నీరభంగ్యా జలవీచ్యేవ - తటస్థః ఉదాసీనః కూలగతశ్చ - త్వముపద్రుతోఽసి పీడితోఽసి - అతోఽనర్థహేతుత్వాద్బాలచాపలం హేయమితి భావః ॥ * ౫౫

మూ ॥ అదర్శి తాంస్వచ్ఛతయా ప్రయాసి సతాం సతాం క్షి

లుదగ్నిహీయః । ఆగఃపురస్కుర్వతి సాగసం మాం యస్యాత్మనీదం
ప్రతిబింబితం తే ॥ * * * * * ౫౬

వ్యా ॥ ఆదర్శతామితి ॥ స్వచ్ఛతయా నైర్మల్యగుణేన - ఆదృశ్యతే పురోగత వస్తురూపమస్మిన్నిత్యాదర్శో దర్పణస్తత్తాం - ప్రయాసి - కుతః - యస్య స్వచ్ఛస్య తేతవ సంబంధిని - సాగసం సాపరాధాం - మాం పురస్కుర్వతి పూజయతి అగ్రే కుర్వాణేవ - ఆత్మని బుద్ధౌ స్వరూపేచ ॥ ని ॥ పురస్కృతః పూజితే గాత్యభియుక్తేగ్రతః కృతే ॥ ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మవర్ష్మచేతి చామరః - ఇదం మదీయం - ఆగోపరాధః - ప్రతిబింబితం మయా సీతన్విత్రమిత్తాతివేలమిత్యేవంరూపేణ ప్రతిఫలితం - మదీయమాగస్త్వయ్యారోపిత వానసీత్యర్థః - పురోవర్తిధర్మాణామాత్మని సంక్రమణాదాదర్శో సితిభావః - తస్మాత్కిమిత్యత ఆహ - స ఆదర్శః - సతాం సాధూనాం - తావత్ప్రథమం - దర్శనీయః ఖలు - అతః పూజ్య స్త్వమితి తావచ్ఛబ్దార్థః ॥ శ్లో ॥ రోచనం చందనం హేమ మృదంగం దర్పణం మణిః । గురుమగ్నిం తథా సూర్యం ప్రాతః పశ్యేత్సదా బుధ ఇతి శాస్త్రాదితి భావః ॥ * * * * * * ౫౬

మూ ॥ అనార్యమప్యాచరితం కుమార్యా భవాన్మమ క్షామ్యతు సౌమ్య తావత్ । హంసోఽపి దేవాంశతయాసి వంద్యః శ్రీవత్స లక్ష్మేవ హి మత్స్యమూర్తిః ॥ * * * ౫౭

వ్యా ॥ అనార్యమితి ॥ హే సౌమ్య సాధో - భవాన్ - కుమార్యాః శిశోః - మమ సంబంధి - అనార్యమనుచితమపి - ఆచరితం త్వదుపగ్రహరూపం దుశ్చేష్టితం - క్షామ్యతు సహతాం - హంసోఽపి - తిర్యగపీత్యర్థః - త్వమితి శేషః - భవానిత్యనుషంగే స్వసితి మధ్యమపురుషాయోగాత్ - దేవాంశతయా - మత్స్యమూర్తిః శ్రీవత్సలక్ష్మా విష్ణురివ - వంద్యోఽసి ॥ * * * ౫౭

మూ ॥ మత్ప్రీతిమాధిత్ససి కాం త్వదీక్షాముదం మదక్ష్ణోరపి యాతిశేతామ్ । నిజామృతైర్లోచనసేచనాద్వా పృథక్కిమిందుస్సృజతి ప్రజానామ్ ॥ * * * * ౫౮

వ్యా ॥ అథ యదుక్తం త్వదీప్సితం కిం విదధే భిధేహీతి తస్యోత్తరమాహ ॥ మత్ప్రీతిమితి ॥ కాం మత్ప్రీతిం - కింనామదీప్సితమిత్యర్థః - ఆధిత్ససి ఆధాతుం కర్తుమిచ్ఛసి - ఆదధాతేస్సన్నంతాల్లటి సిప్ - యా ప్రీతిః - మదక్ష్ణోః - త్వదీక్షాముదం త్వద్దీక్షణప్రీతిం - అతిశేతామతిలంఘతాం త్వద్దర్శనోత్సవాదన్యత్కిమను

మేప్సితమిత్యర్థః - తథాహి - ఇందుః - ప్రజానాంనిజామృతైః - లోచనసేచ
నాత్ నేత్రాప్లవనాత్ - పృథగన్యత్ - పృథగ్వివిన్నేత్యాదినాపంచమీ - కింవాస్ర
జతికరోతి - నకించిత్కరోతీత్యర్థః దృష్టాంతాలంకారః ॥ * ౫౮

మూ ॥ మనస్తుయంనో ఝుతిజాతుయాతుమనోరథఃకంఠప
థంకథంసః ॥ కానామబాలాద్విజరాజపాణిగ్రహాభిలాషంకథ
యేదభిజ్ఞా ॥ * * * * * ౫౯

వ్యా ॥ అథసగ్వదా మనోరథః కథనీయ ఇత్యభిప్రేత్యతన్నశక్య మి
త్యాహ ॥ మనస్త్వితి ॥ మనోమచ్చిత్తంకర్తృ - యంమనోరథంజాతుకదా
పి - నోఝుతినజహాతి - సమనోరథః - కంఠపథంవాగ్విషయం ఉపకంఠదేశం
చ - కథం - యాతు - సంభావనాయాంలోట్ - యానసంభావనాపినాస్తీత్యర్థః -
కేనాపిప్రతిబద్ధస్యరథస్య కథకంఠితికేసంచా - ఇతిభావః - కుతః - అభిజ్ఞావివేకి
నీ - కాబాలాస్త్రీ ద్విజరాజస్యేందోః - పాణినా - గ్రహే గ్రహణే - అభిలాషం
కథయేత్ - తథా - హేన్విజవక్షీణ - రాజపాణిగ్రహాభిలాషంనలపాణిగ్రహే
చ్ఛామితిచగమ్యతే - తథాచదుర్లభజనప్రార్థనాద్విజరాజపాణిగ్రహణ
కల్పాపరిహాసాస్పదీభూతాకథంలజ్జావత్యావక్తుంశక్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫౯

మూ ॥ వాచంతదీయాంపరిపీయమృద్వీంమృద్వీకయాతుల్య
రసాంసహంసః । తత్యాజతోషంపరపుష్టఘోషేఘృణాంచవీ
చవీణాక్వణితేపితేనే ॥ * * * * * * ౬౦

వ్యా ॥ వాచమితి ॥ సహంసః - మృద్వీకయాద్రాక్షయా ॥ వి ॥ మృద్వీకా
గోస్తనీద్రాక్షేత్యమరః - తుల్యరసాంసమస్వాదాం - మధురార్థామిత్యర్థః -
మృద్వీంమధురాక్షరాం - తదీయాంవాచం - పరిపీయఅత్యాదరేణాకర్ణ్య -
పరపుష్టఘోషే కోకిలకూజితే - తోషం ప్రీతిం - తత్యాజ - వీణాక్వణితేచ - ఘృ
ణాంజుగుప్సాంవితేనే ॥ వి ॥ ఘృణాజుగుప్సాకృపయోరితివిశ్వః ॥ * ౬౦

మూ ॥ మందాక్షమందాక్షరముద్రముక్త్వాతస్యాంసమాకుం
చితవాచిహంసః । తచ్ఛంసితేకించనసంశయాలుర్గిరాముఖీంం
భోజమయంయుయోజ ॥ * * * * ౬౧

వ్యా ॥ మందాక్షేతి ॥ తస్యాంభైమ్యాం - మందాక్షేణహ్రియా - మందా
సందిగ్ధార్థా - అక్షరముద్రా - ద్విజరాజపాణిగ్రహేత్యాదిరక్షరవిన్యాసోయ
స్మిన్ - తత్తథా ఉక్త్వా సమాకుంచితవాచినిగమితవచనాయాంసత్యాం - అ

యంహంసః- తచ్ఛంసితేత్ బైమీభాషితే - కించనకించిత్ - సంశయాలుస్సందిహానస్సన్ - స్పృహిగృహిత్యాదిసూత్రేశీఙ్గ్రహణోపసంఖ్యానాదాళుచ్ప్రత్యయః- ముఖాంభోజంముఖకమలం - గిరాయుయోజ - ముఖేనగిరముపాచేత్యర్థః॥ * * * * * * * * ౬౧

మూ॥ కరేణవాంఛేవవిధుంవిధర్తుంయమిత్థమాత్థాదరిణీత
మర్థమ్। పాతుంశ్రుతిభ్యామపినాధికుర్వే వర్ణంశ్రుతేర్వర్ణ
ఇవాంతిమఃకిమ్॥ * * * * * ౬౨

వ్యా॥ కరేణేతి॥ హేభైమి- కరేణవిధుంచంద్రం- విధర్తుంగృహీతుం- వాంఛేవతత్తుల్యంయమర్థం - ఇత్థంద్విజరాజపాణిగ్రహిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ - ఆదరిణీఆదరవతీసతీ - ఆత్థబ్రవీషి - బ్రువఃపంచానామిత్యాదినాసిపస్థాదేశః - బ్రువశ్చాహాదేశః - ఆహస్థఇతిహకారస్యథకారః- తమర్థం - అంతేభవోంతిమఃవర్ణశ్శూద్రః - అంతాచ్చేతివక్తవ్యమితీమనిచ్ప్రత్యయః- శ్రుతేవర్ణం వేదాక్షరమివ - శ్రుతిభ్యాంశ్రోత్రాభ్యాం - పాతుమపిశ్రోతుమపీత్యర్థః - నాధికుర్వే కింనాధికార్యస్మికిం - అస్మ్యేవేత్యర్థః - అతస్సోర్థోవ్యక్తంవక్త ఇతి తాత్పర్యమ్॥ * * * * * * * * ౬౨

మూ॥ అర్థాప్యతే వాకి[illegible]యద్భవత్యాచిత్తైకపద్యామపివ
ర్తతే యః। యత్రాంధకారఃకిలచేతసోపి జిహ్మేతరైర్బ్ర
హ్మతదప్యవాప్యమ్॥ * * * * * ౬౩

వ్యా॥ ననుతమర్థమత్యంతదుర్లభత్వాద్వక్తుంజిహ్రేమీత్యాశంక్యాహ॥ అర్థాప్యతఇతి॥ హేభైమి- భవత్యాకింవా- ఇయదేతావద్యథాతథా - అర్థాప్యతే - కిమర్థమయమర్థోద్విజరాజపాణిగ్రహణవదతిదుర్లభత్వేనాఖ్యాయతఇత్యర్థః - అర్థశబ్దాత్తదాచష్టఇత్యర్థేణిచి అర్థవేదసత్యానామాపుగ్వక్తవ్యఇత్యాపుగాగమః - నతత్థానాఖ్యేయఇత్యాహ -యోర్థః - ఏకఃపాదోయస్యామిత్యేకపదీ- ఏకపాదసంచారయోగ్యోమార్గః॥ ని॥ వర్తన్యేకపదీతిచేత్యమరః - కుంభపదాదిషుచేతినిపాతనాత్సాధుః చిత్తైకపద్యాంమనోమార్గేపివర్తతే - చక్షురాద్యవిషయత్వేపీత్యపిశబ్దార్థః - సకథందుర్లభఇతిభావః - తథాహి - యత్రయస్మిన్బ్రహ్మణివిషయే - చేతసోప్యంధకారఃప్రతిబంధఃకిల - తద్బ్రహ్మాపి - జిహ్మేతరైరకుటిలైః - కుశలధీభిరితియావత్ - అ

వాప్యం సుప్రాప్యం - అమనోగమ్యం బ్రహ్మాపి కైశ్చిద్గమ్యతే - కిముత మనోగ

యమార్గ ఇత్యర్థః- అతపవార్థాపత్తిరలంకారః॥ * * * ౮౩

మూ ॥ ఈశాణిమైశ్వర్యవివర్తమధ్యే లోకేశలోకేశయలోక

మధ్యే। తిర్యంచమప్యంచమృషానభిజ్ఞరసజ్ఞతోపజ్ఞసమజ్ఞమజ్ఞమ్॥

వ్యా ॥ అథమయిమృషావాదిత్వాశంకయా వక్తుం సంకోచ ప్రచ్ఛనశంకిత వ్యమితి త్రయేణాహ ॥ ఈశేత్యాది ॥ ఈశస్య - యదణిమైశ్వర్యం - తస్యవివర్తోరూపాంతరం- మధ్యేయస్యాస్సాతథోక్తే - హేకృశోదరీత్యర్థః - లోకేశలోకే శేరతఇతిలోకేశలోకేశయాః- బ్రహ్మలోకవాసినః- అధికరణేశేతఇత్యచ్- ప్రత్యయః- శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ - తేషాంలోకానాంజనానాంమధ్యే అజ్ఞంమూఢం - తిర్యంచం పక్షిణమపిమాం - మృషా అనృతంతస్యానభిజ్ఞారసజ్ఞారసనాయస్యతస్యభావస్తత్తా- సత్యవాదితేత్యర్థః - ఉపజ్ఞాయతఇత్యుపజ్ఞా ఆదౌజ్ఞాతా ॥ ని॥ఉపజ్ఞాజ్ఞానమాద్యంస్యాదిత్యమరః-।ఆతశ్చోపసర్గఇత్యప్రత్యయః బహుళగ్రహణాత్కర్మార్థత్వం- తథాత్వేనోపజ్ఞాతదుపజ్ఞం- ఉపజ్ఞోపక్రమంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామితినపుంసకత్వం - సమం సాధారణం సర్వైస్సహైవాజ్ఞాయతఇతిసమజ్ఞాకీర్తిః - పూర్వవదఙ్ప్రత్యయః - తదుపజ్ఞంతథాత్వేనాదౌజ్ఞాతా సమజ్ఞాయేనతం- తథోక్తం- తంసత్యవాదినం - అంచ- విద్ధీత్యర్థః॥అంచతేర్గత్యర్థత్వాత్ జ్ఞానార్థత్వమ్॥ * * ౮౪

మూ ॥ మధ్యేశ్రుతీనాంప్రతివేశినీనాంసరస్వతీవాసవతీముఖేనః। హ్రియేవతాభ్యశ్చలతీయమద్ధాపథాన్నసంసర్గగుణేనబద్ధా॥ * * * * * * ౮౫

వ్యా ॥ మధ్యఇతి॥ కించ- ప్రతివేశినీనాంప్రతివేశ్యానాం - శ్రుతీనాంబ్రహ్మముఖస్థానాంమధ్యే - వాసవతీనివసంతీ- ఇయం - నోస్మాకం - ముఖేసరస్వతీ వాక్-సంసర్గ ఏవగుణః శ్లాఘ్యధర్మః తంతుశ్చ తేన -బద్ధాసతీ - తాభ్యః శ్రుతిభ్యః హ్రియేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అద్ధాపథాత్సత్యమార్గాత్ - నచలతి- సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతిభావః॥ ని॥ సత్యేత్వద్ధాంజసాద్వయమిత్యమరః॥ ౮౫

మూ ॥పర్యంకతావన్నసరస్వదంకాంలంకాపురీమప్యభిలాషిచిత్తమ్। కుత్రాపిచేద్వస్తునితేప్రయాతితదప్యవేహిస్వశయేశయాలు॥ * * * * * * * ౮౬

వ్యా ॥ తతఃకిమతఆహ ॥ పర్యంకతేతి ॥కుత్రాపివస్తుని - ద్వీపాంతరస్థేపి

తీభావః - అభిలాషీ సాభిలాషం - తే తవ - చిత్రాంకరః - పర్యంకతామపసక్తికాత్వం - ఆపన్నః సరస్వత్యాః సా గరః అంకః చిహ్నం యస్యాస్తాం మతిదర్గమామిత్యర్థః - తాం లంకాపురీమపి - ప్రయాతి చేత్ - తదపి దుర్లభమపి వస్తు - స్వాశయే స్వహస్తే - శయాలుస్థితం - అవేహి - శయాలుర్వ్యాఖ్యాతః ॥ ని ॥ పర్యంతామపి పర్యంక ఇతి వైజయంతీ ॥ * * * * * * ౬౬

మూ॥ ఇతీరితా పత్రరథేన తేన హ్రీణా చ హృష్టా చ బభాణ భైమీ। చేతో నలం కామయతే మదీయం నాన్యత్ర కుత్రాపి చ సాభిలాషమ్॥ * * * * * * ౬౭

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ తేన పత్రరథేన పక్షిణా హంసేన - ఇత్థం - ఈరితా ఉక్తా భైమీ - హ్రీణా స్వయమేవ స్వకామతకథనసంకోచాల్లజ్జితా చ - నుదవిదేత్యాదినా వికల్పాన్నిష్ఠానత్వం - హృష్టా ఉపాయలాభాన్ముదితా చ సతీ - బభాణ కిమితి - మదీయం చేతో లంకాం నాయతే నైతి - అయతేర్లట్ - అన్యత్ర కుత్రాపి వస్తుని సాభిలాషం న - అతో వస్త్వంతర నైస్పృహ్యాత్ లంకాం నాయతే కింతు నలం రాజానం కామయత ఇతి శ్లేషభంగ్యా బభాణేత్యర్థః ॥ * ౬౭

మూ ॥ విచింత్య బాలాజనశీలశైలం లజ్జానదీమజ్జదనంగనాగమ్ । ఆచష్ట విస్పష్టమభాషమాణామేనాం స చక్రాంగపతంగశక్రః॥ * * * * * * ౬౮

వ్యా ॥ విచింత్యేతి॥ విస్పష్టమభాషమాణాం. శ్లేషోక్తివశాత్సందిగ్ధం భాషమాణామిత్యర్థః - ఏనాం దమయంతీం స చక్రాంగపతంగశక్రః హంసపక్షిశ్రేష్ఠః - బాలాజనస్య ముగ్ధాంగనాజనస్య శీలశైలం స్వభావశైలం - లజ్జాయామేవ నద్యాం మజ్జన్ అనంగ ఏవ నాగో గజో యస్య తం - విచింత్య విచార్య - ఆచష్ట - తస్యా లజ్జావిజితమన్మథత్వం దృష్ట్వా లజ్జావిసర్జనార్థం వాచము వాచేత్యర్థః॥ * * * * * * * * ౬౮

మూ ॥ నృపేణ పాణిగ్రహణే స్పృహేతి నలం మనః కామయతే మమేతి । ఆశ్లేషి న శ్లేషకవేర్భవత్యాః శ్లోకద్వయార్థస్సుధియా మయా కిమ్॥ * * * * * * ౬౯

వ్యా ॥ నృపేణేతి ॥ శ్లేషకవేః శ్లేషభంగ్యా కవయిత్ర్యాః - శ్లిష్టశబ్దప్రయోక్త్ర్యా ఇత్యర్థః - కవిర్వర్ణన ఇతి ధాతోః ఔణాదిక ఇకారప్రత్యయః - భవత్యాస్తవ సంబంధి - నృపేణ కర్త్రా - పాణిగ్రహణం పాణిపీడనం - ఉభయపాత్రస్తోకిం

ణీ వివక్షితా యాస్తస్యాః కర్మణిచేతిని షేధపి శేషషష్ఠీసమాసః - తత్రస్పృ
హేతి- మమమనోనలంకామయత ఇతిచ - ఏవంరూపః - శ్లోకద్వయార్థః - ద్విజ
రాజపాణిగ్రహేతి - చేతోనలంకామయత ఇత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయార్థఃసుధి
యావిదుషామయా- నాశ్లేషికింనాగ్రాహికింగృహీతఏవేత్యర్థః॥ * ౬౯

మూ ॥ త్వచ్చేతసః స్థైర్యవిపర్యయంతుసంభావ్యభావ్యస్మి
తదజ్ఞఏవ। లక్ష్యేహిబాలాహృదిలోలశీలేదరాపరాద్ధేషురపిస్మ
రస్యాత్॥ * * * * * * ౭౦

వ్యా॥ తర్హికిమర్థంకరేణవాంఛేవేత్యాదికమజ్ఞవదుక్తమిత్యతఆహ॥
త్వచ్చేతస ఇతి॥ కింతు- త్వచ్చేతసః - స్థైర్యవిపర్యయమస్థిరత్వం- సంభావ్యా
శంక్య - తదజ్ఞఃతస్యశ్లోకద్వయార్థస్య - అజ్ఞానభిజ్ఞః - భావీభవిష్యతిగమ్యా
దయఇతిసాధుః ॥ అస్మి - త్వచ్చిత్తస్థైర్యనిశ్చయపర్యంతమిత్యర్థః - ధాతుసం
బంధేప్రత్యయాఇతిభవిష్యత్త్వాయాగుణత్వాద్వర్తమానతానురోధః - నన్వేవ
మనురక్తాయాంమయిరుత ఇయంశంకేత్యా శంక్య స్త్రీణాంచిత్తంచాంచల్యా
సంభవాదిత్యాహ - లక్ష్యఇతి - లోలశీలేచంచలస్వభావే - బాలాయాఃహృ
దిచిత్తఏవ లక్ష్యే - స్మరోపిదరాపరాద్ధేషుఃఈషచ్చ్యుతసాయకస్స్యాత్ .
కుశలోపిధన్వీచలలక్ష్యాత్ కదాచిదపరాధ్యతీతిభావః ॥ ని ॥ అపరాద్ధపృషత్కో
సౌలక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయకఇత్యమర. - అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ౭౦

మూ ॥ మహీమహేంద్రఃఖలునైషధేందుస్సదోపనీయఃకష
మిత్థమేవ । ప్రయోజనంసంశయకంప్రమీదృక్పృథగ్జనేనేవస
మద్విధేన॥ * * * * * * ౭౧

వ్యా ॥ మహీతి ॥ కించ - నైషధఃఇందురివేతినైషధేందుఃనలచంద్రః - మ
హీమహేంద్రోభూదేవేంద్రఃఖలు - తత్తస్మాత్ - సనలః - పృథగ్జనేనప్రాకృత
జనేనేవ - మద్విధేనమాదృశేనవిదుషా - ఈదృక్ సంశయకంప్రసందేహాపు
స్తమాస్థితంప్రయోజనం - ఇత్థమేవసందిగ్ధాకారేణైవ - కథంబోధనీయఃజ్ఞా
పనీయః - అనర్హఇత్యర్థః - గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికతుఃకర్మలస్యకర్మత్వం -
ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇత్యభిహితత్వంచ॥ * * * * ౭౧

మూ ॥ పితుర్నియోగేననిజేచ్ఛయావాయువానమన్యంయది
వానృణీషే । త్వదర్థమర్థిత్వకృతిప్రతీతిఃకీదృఙ్మయిస్యాన్నిషధే
శ్వరస్య॥ * * * * * * * ౭౨

వ్యా ॥ అర్థేర్థమేవబోధనే కౌందోష స్తత్రాహ ॥ పితురితి ॥ పితుర్నియో
గేనఆజ్ఞయా - నిజేచ్ఛయా స్వేచ్ఛయావా - అన్యంనలాదన్యంయువానంయ
దివావృణే షెతచానిషధేశ్వరస్యనలస్యచుయివిషయే - త్వదర్థంతుచ్యం - చతుర్థీ
తాదర్థ్య ఇత్యాదినాచతుర్థీసమాసః - అర్థేనసహనిత్యసమాసఃసర్వలింగ
తాచవక్తవ్యా- తద్వ్యధాతధా -అర్థిత్వకృతిఃఅర్థిత్వభజనం- తత్రప్రతీతిర్విశ్వా
సః- కీదృక్స్యాత్ - నక్వేదిత్యర్థః - తస్మాదసందగ్ధంవాచ్యమితిభావః॥ ౭౨

మూ ॥ త్వయాపికింశంకితవిక్రియేస్మిన్నధిక్రియేహంవిషయేవి
ధాతుమ్ । ఇతఃపృథక్ప్రార్థయసేతుయద్యత్తుద్యేతదుర్వీప
తిపుత్రిసర్వమ్॥ * * * * * ౭౩

వ్యా ॥ అధతద్భావస్తుంనశక్యతె- తర్హి తతోన్యత్ర వేష్సితంకరిష్యేప్రతి
జ్ఞాభంగపరిహారాయేత్యాహ॥ త్వయేతి ॥ హేఉర్వీపతిపుత్రిభైమి- త్వయాపి
వాకింవిధాతుంకింకర్తుం- శంకితవిక్రియేసంభావితవిపర్యయే - అస్మిన్విషయే
రాజపాణిగ్రహణసంఘటనకార్యే - అహమధిక్రియేనియోజ్యే- ననియోజ్య
ఇత్యర్థః- కరోతేఃకర్మణిలట్- కింతుఇతఃపృథక్ అస్మాదన్యత్ - యద్యత్ - ప్రా
ర్థయసేతత్సర్వంతుభ్యే కరిష్యామీత్యర్థః సామీప్యేలట్ -కృతప్రాయమిత్యర్థః॥

మూ ॥ శ్రవఃప్రవిష్టాఇవతద్గిరస్తావిధూయవైముత్యధుతేన
మూర్ధ్నా । ఊచేహ్రియావిశ్లథితానురోధాపునర్ధరిత్రీపు
రుహూతపుత్రీ॥ * * * * * ౭౪

వ్యా ॥ శ్రవఇతి ॥ ధరిత్రీపురుహూతపుత్రీభూమీంద్రసుతాభైమీ - శ్రవఃప్ర
విష్టాఃకర్ణప్రవిష్టాఇవ - నతుసమ్యక్ప్రవిష్టాః- తద్గిరఃహంసవాచః - వైముత్యే
నఅసమ్మత్యాధుతేనకంపితేనమూర్ధ్నా - విధూయప్రతిషిధ్య - హ్రియాక
త్యా - విశ్లథితానురోధాశిధిలితాను ప్రవృత్తిః - త్యక్తలజ్జాసతీ - పునర
ప్యాచేఉవాచ॥ * * * * * * * ౭౪

మూ ॥ మదన్యదానంప్రతికల్పనాయావేదస్త్వదీయేహృది
తావదేషా । నిశోపిసోమేతరకాంతశంకామోంకారమగ్రేసర
మస్యకుర్యాః॥ * * * * * ౭౫

వ్యా ॥ మదితి ॥ మమాన్యస్మైదానంప్రతిదానముద్దిశ్య - యాకల్పనాపితు
ర్నియోగేనేత్యాదిశ్లోకోక్తస్తర్కః - ఏషాకల్పనాత్వదీయేహృది - వేదస్తావ
త్ సత్యైవేత్యర్థః నిశఃనిశాయాఅపి- పద్దన్నిత్యాదినానిశాయానిశ్ - సోమా

చ్చంద్రాదితరకాంతశంకాంపురుషాంతరకల్పనామేవ - ఓంకారంప్రణవం - అ స్యవేదస్య - అగ్రేసరమాద్యం - కుర్యాః - సర్వస్యాపివేదస్య ప్రణవపూర్వక త్వాదితిభావః యథా నిశాయాం నిశాకరేతరపరిగ్రహోనశంకితవ్యః తథామమా పిన ళేతరపరిగ్రహ ఇత్యర్థః - రూపకాలంకారః॥ * * * ౭౫

మూ॥ సరోజినీమానసరాగవృత్తేరనర్హసంపర్కమతర్క యిత్వా। మదన్యపాణిగ్రహశంకితే యమమ హోమహీయస్త వసాహసిక్యమ్॥ * * * * * ౭౬

వ్యా॥ సరోజినీతి॥ సరోజిన్యాః పద్మిన్యాః మానసరాగవృత్తేః మనోనురా గస్థితేః - అభ్యంతరారుణ్యప్రవృత్తేశ్చ - అనర్హ సంపర్కమర్హేతరకాంతసం క్రాంతి - అతర్కయిత్వా అనూహిత్వా - తవ - ఇయంమమాన్యస్య నళేతర స్యపాణిగ్రహంశంకత ఇతితచ్ఛంకీ - తస్యభావస్తత్తా - మహీయః మహత్తరం - సాహసిక్యం సాహసికత్వం - అహో, అసంభావితార్థసంభావనా దా శ్చర్యమ్॥ * * * * * * * * ౭౭

మూ॥ సాధుత్వయాతర్కితమేకమేవ స్వేనానలంయత్కిల సంశ్రయిష్యే। వినామునాస్వాత్మనితు ప్రహర్తుంమృషాగిరం త్వాంనృపతౌనకర్తుమ్॥ * * * * ౭౮

వ్యా॥ సాధ్వితి॥ కించ - స్వేన స్వేచ్ఛయా - అనలంనలాదన్యమగ్నించ - సంశ్రయిష్యే ప్రాప్స్యామీతియత్ సత్వయాతర్కి ఊహితం - తదేకమేవ సాధ్వతర్కి - కింతుఅమునానళేనవినా - తదలాభ ఇత్యర్థః - స్వాత్మని ప్రహ ర్తుం స్వాత్మానం హింసితుం - కర్మణ్యధికరణత్వవివక్షాయాం సప్తమీ॥ శ్లో॥ అనేకశక్తియుక్తస్యవిశ్వస్యానేకకర్మణః॥ సర్వదాసర్వథాభావా త్క్వచిత్కించిద్వివక్ష్యత ఇతివచనాత్ - అనలం సంశ్రయిష్య ఇత్యనుషంగః - నృపతౌనళే విషయే - త్వాంమృషాగిరంఅసత్యవాచం - కర్తుం - న - నళ ఏవ మేశరణం అన్యథామరణమేవశరణమితిభావః॥ * * * ౭౮

మూ॥ మద్విప్రలభ్యంపునరాహయస్త్వాంతర్కస్సకింతత్ఫ లవాచిమూకః। అశక్యశంకవ్యభిచారహేతుర్వాణీనవేదాయ దిసంతుకేతు॥ * * * * * ౮౦

వ్యా॥ మదితి॥ కించ - యస్తర్కః ఊహః - త్వాంమద్విప్రలభ్యంమయావి ప్రలంభనీయం - పాఠాదుపధాదితియత్ప్రత్యయః - ఆహ బోధయతీత్యర్థః - స

తరః-తస్య విప్రలంభస్య-ఫలవాచిప్రయోజనాభిధానే-మూకోఽశక్తః కిం-అతో మయ్యసత్యవాదిత్వశంకానకార్యేత్యర్థః-కథమేతావతాఽసత్యవాక్త్వనిశ్చయోఽత ఆహ ॥ అశక్యేతి ॥ అశక్యాశంకాయస్యాసోఽశక్యశంకః శంకితుమశక్యః-వ్యభిచారహేతుః విప్రలిప్సాలక్షణోయస్యాస్సావాణీ-నవేదాయదిన ప్రమాణంచేత్-తర్హి-కేతు కేవా-వేదాస్సంతు-న కేపీత్యర్థః-సంభావనాయాం లోట్ - వేదవాచామసత్యత్వేమద్వాచామప్యసత్యత్వం-నాన్యథేతి భావః॥

మూ॥ అనైషధాయైవజుహోతికింమాంతాతః కృశానౌ
నశరీరశేషామ్। ఈష్టేతనూజన్మతనోస్తథాపిమత్ప్రాణనా
థస్తునలస్సఏవ॥ * * * * * ౭౯

వ్యా॥ ఏవంనిజేచ్ఛయాఽనలాన్యవరణశంకాంనిరస్యపిత్రాజ్ఞయాపితాంనిరస్యతి ॥ అనైషధాయేతి ॥ తాతో మజ్జనకః॥ ని॥ తాతస్తుజనకః పితేత్యమరః - మాం అనైషధాయైవనలాదన్యస్మా ఏవ - జుహోతి దదాతికిం - తత్రకారణః - తదాశరీరశేషాంమృతాంత్వత్రాపికృశానౌ న జుహోతి కిం - నతుజీవంతీం నాప్యగ్నేరన్యత్రజుహోతీత్యర్థః - తదంగీకర్తవ్యమేవేతి భావః - సతః-సజనకః - తనూజన్మతనోరాత్మజశరీరస్య - ఈష్టే స్వామీభవతీత్యర్థః-అధిగర్థదయేశాంకర్మణీతికర్మణిషష్ఠీ - తథాపిశరీరస్యపితృస్వామికత్వేపీత్యర్థః- మత్ప్రాణనాథస్తు నలఏవప్రాణానాంమతజ్జన్యత్వాదితిభావః-అతో మయ్యవిశ్వాసం మాకుర్విత్యర్థః॥ * * * ౭౯

మూ॥ తదేకదాసిత్వపదాదుదగ్రేమదీప్సితేసాధువిధిత్సుతా
తే। అహేళినాకింనళినీవిధత్తేసుధాకరేణాపిసుధాకరేణ॥౮౦

వ్యా॥ ఫలితమాహ॥ తదేకేతి॥ తస్యనళస్యఏకస్యైవదాసిత్వం-తదేవపదమధికారః-తస్మాదుదగ్రేఽధికే-మదీప్సితపత్నీత్వరూపేవిషయే-తేతవ-విధిత్సుతావిచికీర్షుతైవ-సాధుసాధ్వీ - అవిచారేణమన్మనోరథపూరణమేవయుక్తమిత్యర్థః - సాధ్వితిసమానోపక్రమాన్నపుంసకత్వం - శక్యంశ్వమాంసేనాపిక్షున్నివర్తయితుమితిభాష్యకారవచనాత్ - నను కిమత్రాభినివేశేన గుణవత్తరయువాంతరస్వీకారే కోదోషస్తత్రాహ॥ అహేళినేతి॥నళినీ- సుధాకరేణఅమృతనిధినాపి - అహేళినాఅసూర్యేణ-సుధాకరేణచంద్రేణ - కింవిధత్తే- కింతేనతస్యాఇతిభావః- తద్వన్మమాపియువాంతరేణేతిభావః- దృష్టాంతాలంకారః॥ * * * * * * * ౮౦

మూ॥ తదేకలుబ్ధేహృదిమేస్తిలబ్ధుంచింతానచింతామణిమ
ప్యనర్ఘమ్ । చిత్తేమమైకస్సకలత్రిలోకీసారోనిధిఃపద్మము
ఖస్సఏవ॥ * * * * * * ౮౧

వ్యా॥ తదితి॥ కించ - తస్మిన్నలఏవైకస్మిన్ లుబ్ధేలోలుపే - మేహృది. అనర్ఘంచింతామణిమపి - లబ్ధుంచింతావిచారోనాస్తి - తథాపిచిత్తేధనవిషయేపి - మమసకలత్రిలోకీసారః త్రైలోక్యశ్రేష్ఠః - పద్మముఖఃపద్మాననః - సనలఏవ - త్రైలోక్యసారఃపద్మముఖోనిధిశ్చ - నలాదన్యత్రకుత్రాపిమేస్పృహాపినాస్తి - కిముతయువాంతరఇతిభావః॥ * * * * ౮౧

మూ॥ శ్రుతశ్చదృష్టశ్చహరిత్సుమోహాద్ధ్యాతశ్చనీరంధ్రిత
బుద్ధిధారమ్। మమాద్యతత్ప్రాప్తిరసువ్యయోవాహస్తేతవా
స్తేద్వయమేకశేషః॥ * * * * * ౮౨

వ్యా॥ శ్రుతశ్చేతి॥ కింబహునా - సనలః - శ్రుతఃదూతద్విజవందిచారణాదిముఖాదాకర్ణితః - మోహాత్ భ్రాంతివశాత్ - హరిత్సుదిక్షు - దృష్టఃసాక్షాత్కృతశ్చతథా - నీరంధ్రితబుద్ధిధారంనిరంతరీకృతతదేకవిషయబుద్ధిప్రవాహంయథాతథా - ధ్యాతఃచింతితశ్చ - తథాప్యద్య - మమ - తత్ప్రాప్తిః - నలప్రాప్తిః - అసువ్యయఃప్రాణత్యాగోవా - ద్వయమేవ - ద్వయోరన్యతరమేవేత్యర్థః - శేషఃకార్యశేషః - సచ - తవహస్తే - ఆస్తే - త్వదాయత్తస్తిష్ఠతీత్యర్థః - తత్రతత్త్వార్థశ్రవణమననిదిధ్యాసనసంపన్నస్యబ్రహ్మప్రాప్తిర్దుఃఖోచ్ఛేదలక్షణోమోక్షోగురువాయత్తఏవేత్యర్థాంతరప్రతీతధ్వనిరేవాభిప్రాయాఃప్రకృతార్థనియంత్రణాదితిసంక్షేపః॥ * * ౮౨

మూ॥ సంచీయతామాశ్రుతపాలనోత్థంమత్ప్రాణవిశ్రా
ణనజంచపుణ్యమ్। నివార్యతామార్యవృథావిశంకాభద్రేపిము
ద్రేయమయేభ్యశంకా॥ * * * * ౮౩

వ్యా॥ సంచీయతామితి॥ హేహంస - ఆశ్రుతపాలనోత్థంప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహాత్పన్నం॥ని॥ అంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః - మత్ప్రాణానాంవిశ్రాణనందానం - తజ్జంచ - పుణ్యంసుకృతం - సంచీయతాంసంగృహ్యతాం - హేఆర్య - వృథావిశంకాసందేహః - నివార్యతాంత్యజ్యతాం - అయేఅంగ - భద్రేపూర్వోక్తపుణ్యరూపేశ్రేయస్యపివిషయే - భ్యశంకేయంముద్రాఔదాసీన్యం - శ్రేయసినోదాసితవ్యమిత్యర్థః॥ ౮౩

మూ ॥ అలంవిలంఘ్య ప్రియవిజ్ఞ యాచ్ఞాం కృత్వాపి వా
క్యంవివిధంవిధేయే । యశఃపథాదాశ్రవతాపదోత్థా త్ఖలుస్ఖలి
త్వాస్తఖలోక్తిఖేలాత్ ॥ * * * * ౫౪

వ్యా ॥ అలమితి ॥ హే ప్రియప్రీతికర- విజ్ఞ విశేషజ్ఞ - ఉభయత్ర ఇగుపధత్వాదినా కప్రత్యయః- యాచ్ఞాం ప్రార్థనాం విలంఘ్యాలం- యాచ్ఞాభంగో న కార్య ఇత్యర్థః- విధేయే వినీతజనే- వివిధం వాక్యం వక్రోక్త్యం కృత్వాప్యలం- తచ్చ న కార్యమిత్యర్థః- ఆశ్రవో యథోక్తకారీ ॥ ని ॥ వచనే స్థిత ఆశ్రవ ఇత్యమరః- తస్య భావస్తత్తా- సైవ పదం పదవ్యేవః- తదుత్థాత్ - అస్తఖలోక్తిఖేలాత్ - అస్తా నిరస్తా- ఖలోక్తిఖేలా మిథ్యాలాపవినోదో యేన తస్మాత్ - యశఃపథాత్ - స్ఖలిత్వా చలిత్వా ఖలు- న స్ఖలితవ్యమిత్యర్థః - అన్యథా యశోహాని స్స్యాదితి భావః ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్వితి యాదవః - అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోరిత్యాదినోభయత్రాపి క్త్వాప్రత్యయః - ఇహ న పాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి నిషేధస్యోద్యోజకాభిప్రాయత్వాన్నజర్థస్య ఖలుశబ్దస్యానుద్యోజకత్వాన్న జాత్వాదేవ పాదాదౌ ప్రయోగో న దూష్యత ఇత్యనుసంధేయం ॥ * * * * * * * * ౫౪

మూ ॥ స్వజీవమప్యార్తముదే దదద్భ్యస్తవ త్రపా నేదృశబ
ద్ధముష్టేః । మహ్యం మదీయానసూనదిత్సోర్ధర్మః కరా
ద్భ్రశ్యతి కీర్తిధౌతః ॥ * * * * ౫౫

వ్యా ॥ స్వేతి ॥ హే హంస - ఈదృశబద్ధముష్టేః ఈదృశకష్టలుబ్ధస్య తవ- ఆర్తానాం ముదే ప్రీత్యై - స్వజీవం దదద్భ్యః స్వప్రాణవ్యయేనాపి పరప్రాణత్రాణం కుర్వద్భ్యో జీమూతవాహనాదిభ్య ఇత్యర్థః - జీవం జీమూతవాహన ఇతి ప్రసిద్ధః - త్రపా నేతి కాకుః - త్రపాయా మనఃప్రత్యావృత్తిరూపత్వాత్తదపేక్షయా తేషామపాదానత్వాత్పంచమీ- యద్యస్మాత్ - మదీయానేవ- అసూన్ ప్రాణాన్- మహ్యమదిత్సోస్తవ - కీర్త్యా ధౌతః శుద్ధః- ధర్మః - కరాద్ధస్తాత్ - భ్రశ్యతి- న చైతత్తవార్హమితి భావః ॥ * * * * ౫౫

మూ ॥ దత్వాత్మజీవం త్వయి జీవదేపి శుద్ధ్యామి జీవాధికదేతుకేన । విధేహి తన్మాం త్వదృణే స్వశోద్ధుముద్రదారిద్ర్యసము
ద్రమగ్నామ్ ॥ * * * * * ౫౬

వ్యా ॥ దత్వేతి ॥ కించ- జీవదే ప్రాణప్రదే - త్వయి విషయే - ఆత్మజీవంమ

త్వాఋణం దత్వాపిశుద్ధ్యామి - అనృణ్యంగమిష్యామీత్యర్థః- కింతు - జీవాదధికఃప్రియఃతద్దేత్వయి- కేన శుద్ధ్యామి - నకేనాపి - తత్తుల్యవస్త్వభావాదితిభావః- సంతిప్రాణాఃప్రాణైస్సమాః- ప్రాణాధికసమంతునకించిదితిభావః. తత్తస్మాత్తదభావాదేవ- మాం- త్వదృణేషు విషయే- అశోద్ధుమృణగ్రస్తాభవితుమేవ - అముద్రేఅపరిమితే- దారిద్ర్యం స్వద్దేయవస్త్వభావః- తస్మిన్నేవ సముద్రే- మగ్నాంవిధేహి- నళసంఘటనేనమామృణగ్రస్తాంకుర్విత్యర్థః అశోధ్యంమగ్నామితిమగ్నత్వానువాదేన అశుద్ధిర్విధీయతే - దరిద్రాణామృణవిముక్తిర్నాస్తీతిభావః॥ * * * * * * ౮౫

మూ॥ క్రీణీష్వమజ్జీవి[illegible]మేవపణ్యమన్యన్నచేత్తస్యతదస్తు
పుణ్యమ్। జీవేశదాతర్యదితేనదాతుంయశోపితావత్ప్రభవా
మిగాతుమ్॥ * * * * * ౮౬

వ్యా॥ క్రీణీష్వేతి॥ హేజీవేశదాతఃప్రాణేశ్వరప్రద- మజ్జీవితమేవపణ్యం క్రేయంవస్తు - క్రీణీష్వ - జీవితేశ్వరూపమూల్యదానేనస్వీకురుష్వేత్యర్థః- అన్యదేతన్మూల్యానురూపంవస్త్వంతరం- నాస్తిచేత్ - తత్తర్హి - పుణ్యం సుకృతం- అస్తు- కించ- యదితేతుభ్యం- దాతుం యత్కించిత్ప్రదాతుం- నప్రభవామినశక్నోమి- తావత్తర్హి- యశోపకీర్తింవా- గాతుంప్రభవామి - ఖ్యాతిసుకృతార్థమేవోపకురుష్వేత్యర్థః॥ * * * ౮౬

మూ॥ వరాటికోపక్రియయాపిలభ్యానిభ్యాఃకృతజ్ఞానత
వాద్రియంతే। ప్రాణైఃపణైస్స్వంనిపుణంభణంతఃక్రీణంతితా
నేవతుహంతసంతః॥ * * * * ౮౭

వ్యా॥ అథవాసాధుస్వభావేనాపిపరోపకారంకుర్విత్యాహ॥ వరాటికేతి॥ అథవా - వరాటికోపక్రియయాకపర్దికాదానేనాపి - లభ్యాన్సులభాన్ - కృతజ్ఞాన్తావత్తైవబహుమన్యమానానుపకారజ్ఞాన్ - ఇభ్యాఃధనికాః॥ ని॥ ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామీత్యమరః- నాద్రియంతే - ధనలోభాన్నోపకుర్వంతీత్యర్థః- సంతోవివేకినస్తు- స్వమాత్మానం-నిపుణంభణంతః-పతేవయంత్వదధీనాఇతిసాధువదంతఇత్యర్థః- తానేవకృతజ్ఞాన్- ప్రాణైరేవపణైర్మూల్యైః- క్రీణంత్యాత్మసాత్కుర్వంతి- కిముతధనైరితిభావః - అతస్త్వమపిసతాంకృతజ్ఞానాముపకర్తవ్యేతిభావః- హంతేతిహర్షే॥ * * ౮౭

మూ॥ సభూభృదష్టావపిలోకపాలాస్తైర్మేతదేకాగ్రధియః

ప్రసేదే । నహీతరస్మాద్ఘటతేయదేత్యస్వయంతదాప్తిప్రతి
భూఃక్షమాభృతః ॥ * * * * * ౮౯

వ్యా ॥ స ఇతి ॥ కించ- సభూమాభృన్నలః- అష్టావపిలోకపాలాఃతదాత్మక ఇత్య
ర్థః ॥ శ్లో ॥ అష్టాభిర్లోకపాలానాంమాత్రాభిర్నిర్మితోనృప ఇతిస్మరణాత్ - అత
ఏవంతదేకాగ్రధియఃనలైకతానబుద్ధేః మేమమ - తైర్లోకపాలైః - ప్రసేదేప్రస
న్నం- భావేలట్ దేవతాభిధ్యాయితఃప్రసీదంతీతిభావః- యతః - ఇతరస్మాత్ప్ర
సాదాదన్యస్మాదిత్యర్థః- త్వాం- స్వయమేవ - ఏత్యాగత్య- మమ- తదాప్తిప్రతిభూః
నలప్రాప్తిలగ్నకోభూరితియత్ -ఏతన్నఘటతేహి-తత్ప్రసాదాభావేమత్తో
మమేదంశ్రేయ ఇతిభావః ॥ * * * * * ౮౯

మూ ॥ అకాండమేవాత్మభువార్జితస్య భూత్వాపిమూలంమ
మయివీరణస్య । భవాన్నమేకింనళదత్వమేత్యకర్తాహృదశ్చం
దనలేపకృత్యమ్ ॥ * * * * * ౯౦

వ్యా ॥ అకాండమితి ॥ హేహంస విః పక్షీ ॥ ని ॥ వివిష్కిరపతత్రిణ ఇత్య
మరః- రోరీతి రేఫలోపే- ఢ్రలోపే పూర్వస్యదీర్ఘోణ ఇతిదీర్ఘః- భవాన్ - అ
కాండం అనవరసరమే- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- ఆత్మభువాకామేన- మ
యివిషయే- ఆర్జితస్యకృతస్య - రణస్యాగాఢప్రహారలక్షణస్య - మూలంహిం
సానాముద్దీపకత్వేననిదానం-భూత్వాపి - అన్యత్ర- కాండఃదండః- తద్వర్జితమ
కాండంయథాతథా- ఆత్మభువాబ్రహ్మణా - ఆర్జితస్యసృష్టస్య - వీరణస్యతృణ
విశేషస్య- మూలంమూలావయవకోభూత్వా - అతఏవనలదత్వంనైషధదా
తృత్వం- అన్యత్ర- ఉశీరత్వంచ- ఏత్య - మేహృదః- చందనలేపకృత్యంశైత్యో
త్పాదనం- నకర్తానకరిష్యతికిం- కరిష్యత్యేవ- పరోపకారశీలత్వాదితిభావః ॥ ని ॥
కాండోస్త్రీదండబాణార్వసర్గావసరవారిషు । స్యాద్వీరణంవీరతృణంమూలే
స్యోశీరమస్త్రియాం । అభయం నళదం సేవ్యమితిచామరః - అత్రవీరణస్యే
తిశబ్దశ్లేషః- తథాచనలదత్వమేత్యేతి - ప్రకృతాప్రకృతయోరభేదాధ్యవసాయే
నహంసేఆరోప్యమాణోశీరత్వస్యప్రకృతతాదాత్మ్యేనచందనకృత్యలక్షణప్ర
కృతకార్యోపయోగాత్పరిణామాలంకారః- ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయో
గిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్ - సచోక్తశ్లేషప్రతీపోత్థాపితఇతిసంకరః ॥ ౯౦

మూ ॥ అలంవిలంబ్యత్వరితుంహి వేలాకార్యే కిలస్థైర్యస

హ విచారః । గురూపదేశం ప్రతిభేవ తీక్ష్ణా ప్రతీక్షతే జాతు న
కాలమార్తిః ॥ * * * * * ౯౧

వ్యా ॥ అలమితి ॥ హే హంస విలంబ్యాలం - న విలంబితవ్యమిత్యర్థః - అ
లంఖల్వోరిత్యాదినా క్త్వాప్రత్యయః - బాహుళకః - త్వరితుం వేలా హి - త్వరా కాలః ఖ
ల్వయమిత్యర్థః - కాలసమయవేలాసు తుమున్ - ఇతః స్థైర్యసహం విలంబసహం
కార్యం - విచారః విమర్శః - కిలేతి ప్రసిద్ధౌ - అన్యథా విపద్యేతేతి భావః - తథా హి -
తీక్ష్ణా శీఘ్రగ్రాహిణీ - ప్రతిభా ప్రజ్ఞా - గురూపదేశమివ - ఆర్తిరాధిః - జాతు కదా
పి కాలం - న ప్రతీక్షతే - కాలక్షేపం న సహత ఇత్యర్థః - ఉపమార్థాంతరన్యాస
యోస్సంసృష్టిః ॥ * * * * * * * ౯౧

మూ ॥ అభ్యర్థనీయస్స గతే న రాజా త్వయా న శుద్ధాంతగ
తో మదర్థమ్ । ప్రియాస్యదాక్షిణ్యబలాత్కృతో హి తదోదయే
దన్యవధూనిషేధః ॥ * * * * * ౯౨

వ్యా ॥ అథానంతరకృత్యం సవిశేషముపదిశతి - అభ్యర్థనీయ ఇత్యాది
నా శ్లోకపంచకేన గతేన ఇతో యాతేన - త్వయా - స రాజా నలః - శుద్ధాంతగ
తోఽంతఃపురస్థః - మదర్థం మత్ప్రయోజనం - నాభ్యర్థనీయః న యాచ్యః - దు
హాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - అతఏవాప్రధానే దుహాదీనామపి రాజ్ఞోఽభిహితక
ర్మత్వం యతః - హి యస్మాత్ - తదా తస్మిన్ కాలే - ప్రియాణామాస్యదాక్షి
ణ్యం - ముఖ్యాపలోకనోత్థతచ్ఛందానువృత్తిబుద్ధిరిత్యర్థః - తేన బలాత్కృతః
బలాత్ప్రవృత్తః - అన్యవధూనిషేధః - ఉదయేదుత్పద్యేత ॥ * ౯౨

మూ ॥ శుద్ధాంతసంభోగనితాంతతృప్తే న నైషధే కార్యమి
దం నిగాద్యమ్ । అపాం హి తృప్తాయ న వారిధారా స్వాదుస్సు
గంధిస్స్వదతే తుషారా ॥ * * * * ౯౩

వ్యా ॥ శుద్ధాంతేతి ॥ కించ శుద్ధాంతసంభోగేన అంతఃపుర(స్త్రీ)సంభోగే
న - నితాంతతృప్తే అత్యంతతుష్టే - నైషధే నలే విషయే - ఇదం కార్యం - న ని
గాద్యం న నిగదితవ్యం ఋహలోర్ణ్యదితి ణ్యత్ - గదమదేత్యాదినా సోపసర్గాద్య
తో నిషేధాత్ - తథా హి - అపాం తృప్తాయ - అద్భిస్తృప్తాయేత్యర్థః - పూ
రణగుణేత్యాదినా షష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదేవ జ్ఞాపకాత్ షష్ఠీ - రుచ్యర్థానాం
ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - స్వాదుర్మధురా - సుగంధిః క
ర్పూరాదివాసనయా శోభనగంధా - అత్ర కవీనాం నిరంకుశత్వాద్గంధస్యేత్త్వే

తదేకాంతనియమాంహ్లాదకః - తుషారాశీతలా - వారిధారా - నస్పృశతేనరోచ తేహాదృష్టాంతాలంకారః ॥ * * * * * * ౯౩

మూ ॥ విజ్ఞాపనీయానగిరోమమ దధా క్రుధాకదుష్ణేహృది
నైషధస్య । పిత్తేనదూనే రసనేసితాపితిక్తాయతేహంసకులావ
తంస ॥ * * * * * * * ౯౪

వ్యా ॥ విజ్ఞాపనీయాఇతి ॥ హేహంసకులావతంసః - నైషధస్యనళస్య - హృదిహృదయే - క్రుధాక్రోధేన - కదుష్ణే ఈషదుష్ణే సతి - కవంచోష్ణఇతిచ కారాత్కోః కదాదేశః - మహ్యామిమామదర్థాః - అర్థేననిత్యసమాసః సర్వలింగతాచవక్తవ్యా - గిరోవాచః - నవిజ్ఞాపనీయాః - క్రోధావస్థాయాంనవిజ్ఞాప్యాఇత్యర్థః - తథాహి - పిత్తేనపిత్తదోషేణ - దూనే దూషితే రసనే రసనేంద్రియే - సితాశర్కరాపి - తిక్తాయతేతిక్తాభవతి - లోహితాదిత్వాత్క్యష్ వాక్యపఇత్యాత్మనేపదం - అత్రాపిదృష్టాంతాలంకారః ॥ * * ౯౪

మూ ॥ ధరాతురాసాహిమదర్థయాచ్ఞాకా
ర్యాంతరచుంబిచిత్తే । తదార్థితస్యావబోధనిద్రావిభర్త్య
వజ్ఞాచరణస్యముద్రామ్ ॥ * * * * ౯౫

వ్యా ॥ ధరేతి ॥ తురంత్వరితంసాహయత్యభిభవత్యరీనితితురాషాడింద్రః - సాహయతేశ్చ్విరాదికత్వాత్క్విప్ - సహివ్రుతీత్యాదినాపూర్వపదస్య దీర్ఘః ప్రతికృతికరణేన్యధికరణస్యాపిగ్రహణాన్నాత్ ముగ్ధబోధస్తురాశబ్దాంతాబంతమాహ - తస్మిన్ధరాతురాసాహి భూమీంద్రేన ళే - అజాదిష్వసాద్రూపత్వాభావాత్సహేస్సాఢస్సఇతిషత్వంనాస్తి - కార్యాంతరచుంబిచిత్తే అన్యకార్యాసక్తచిత్తేసతి - మదర్థయాచ్ఞా మత్ప్రయోజనప్రార్థనానకార్యా - తథాహి - తదాన్యాసంగకాలే - అర్థితస్యప్రార్థితార్థస్య - అనవబోధోబోధాభావః - సఏవనిద్రాసా - అవజ్ఞాచరణస్యానాదరస్య - ముద్రామభిజ్ఞానం - బిభర్తి - అనాదరప్రతీతింకరోతీత్యర్థః - తచ్చానిష్టమితిభావః ॥ * * * * * * * * * ౯౫

మూ ॥ విజ్ఞేనవిజ్ఞాప్యమిదంనరేంద్రేతస్మాత్త్వయాస్మిన్స
మయంసమీక్ష్య । ఆత్యంతికాసిద్ధివిలంబసిద్ధ్యోఃకార్యస్యకార్య
స్యశుభావిభాతి ॥ * * * * * ౯౬

వ్యా ॥ విజ్ఞేనేతి ॥ తస్మాదుక్తకారణాత్ విజ్ఞేనవివేకినా - త్వయా - స

మయంసమీక్ష్య - ఇదంకార్యం - అస్మిన్ సరేంద్రదేవివహో - విజ్ఞాప్యం - నస్వే నంకార్యవిలంబస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ అత్యంతికేతి ॥ హేహంస - కార్య స - ఆత్యంతికాశీఘ్రవిలంబ ద్ధ్వేషుర్ధ్యే - అర్యస్యవిదుషః - తేతవ - కాకతా - శుభాసమీచీనం - విభాతి ప్రతిభాతి - అనవస విజ్ఞాపనేనకార్యవిఘాతా ద్వరంవిలంబనేనాపికార్యసాధనమితిభావః ॥ * * * ౮౮

మూ ॥ ఇత్యుక్తవత్యాయదలోపిలజ్జా సానౌచితీచేతసినశ్చ కాస్తు । స్మరస్తుసాక్షీతదదోషతాయామున్మాద్యయస్తత్తదవీ వదత్తామ్ ॥ * * * * * * ౮౯

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం - ఉక్తవత్యాతయాభైమ్యాలజ్జా - అలోపిత్యక్తే తియత్ - సా - సిద్ధేః ప్రాజ్ఞన్యాత్ (స్త్రీ)లింగనిర్దేశః - అనౌచితీ అనౌచిత్యం కథమేతత్ - నోస్మాకంప్రుణ్వానాంచేతసి - చకాస్తు - కింతు - తస్యలజ్జాత్యా గస్య - అదోషతాయాం - స్మరస్సాక్షీ ప్రమాణం - యస్స్మరః - తాంభైమీం - ఉన్మాద్యోన్మాదావస్థాంప్రాపయ్య - తత్తదనుచితం - అవీవదత్ వాదయతిస్మ - వదతేర్ణౌచఙ్ - గతిబుద్ధీత్యాదినావదతేరణికర్తుః కర్మత్వం - ప్రకృతిస్థ స్యస్మరస్యాయందోషోన కామోపహతచేతసఇతిభావః ॥ * * ౮౯

మూ ॥ ఉన్మత్తమాసాద్యహరఃస్మరశ్చద్వావప్యసీమాంము దముద్వహేతే । పూర్వస్సరస్పర్ధితయాప్రసూనంనూనం ద్వితీయోవిరహాధిదూనమ్ ॥ * * * * ౯౦

వ్యా ॥ ననుకామోవాకిముభ్యమే వంకారయతీత్యాశంక్యతస్యాయంని సర్గోయదున్మత్తేక్రీడతీతిసదృష్టాంతమాహ ॥ ఉన్మత్తమితి ॥ హరఃస్మరశ్చ ద్వావపి - ఉన్మత్తమాసాద్య - అసీమామనంతాం - ముదముద్వహేతే - వ హే స్వరితేతాత్మనేపదం - కింతు - తత్రనిర్దేశక్రమాత్ - పూర్వఃపూర్వోక్తో హరః స్మరస్పర్ధితయాస్మరద్వేషితయా - ప్రసూనంధత్తూరకుసుమం - త స్యతదాయుధతయేతిభావః - నూనం - ద్వితీయఃస్మరస్తు - విరహాధిదూనంవిర హావ్యథాతప్తం - ఉన్మాదావస్థాపన్నమిత్యర్థః - తత్రవినోదలాభాదితిభావః ॥ ని ॥ ఉన్మత్తఉన్మాదవతిదుత్తూరముచుకుందయోరితివిశ్వః - ఉభయోరభేదాధ్యవ సాయాత్ప్రమానధర్మత్వం - విశేషణమాత్రశ్లేషాత్ప్రకృతాప్రకృతగోచరత్వా చ్చోభయశ్లేషః - తేనహారవత్ స్మరోపిఉన్మత్తప్రియఇత్యుపమాగమ్యతే ౯౦

మూ ॥ తథాభిధాత్రీ మథరాజపుత్రీంనిర్ణీయతాంనైషధబ

ద్ధరాగామ్। అమోచిచంచూపుటమౌనముద్రా విహాయసా తేన విహస్య భూయః॥ * * * * * ౯౯

వ్యా ॥ తథేతి ॥ అథానంతరం - తథా - అభిధాత్రీంవక్త్రీం - తాంరాజపుత్రీం - నైషధేన లేబద్ధరాగాంక్షిణ్ణియ - తేనవిహాయసావిహంగేన - విహస్య - భూయః - పునః - చంచూపుటమౌనముద్రానిర్వచనత్వం - అమోచి - ఆవాదీత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౯౯

మూ ॥ ఇదంయది క్ష్మాపతిపుత్రి తత్త్వం పశ్యామి తన్న స్వపిధేయమస్మిన్। త్వాముచ్చకైస్తాపయతా నలంచ పంచేషుణైవాజని యోజనేయమ్ ॥ * * * * * ౧౦౦

వ్యా ॥ ఇదమితి ॥ హేక్ష్మాపతిపుత్రి - ఇదంత్వదుక్తం - తత్త్వంసత్యంయది - తత్తర్హి - అస్మిన్విషయే - స్వపిధేయంస్వకృత్యం - నపశ్యామి - కింతు త్వాంనృపంచ - ఉచ్చకైరత్యంతం - తాపయతా పంచేషుణైవ - ఇయంయోజనాయువయోస్సంఘటనా - అజనిజనితా - జనేఃకర్మణిచిణ్ - చిణోలుక్ ॥ ౧౦౦

మూ ॥ త్వద్బద్ధబుద్ధేర్బహిరింద్రియాణాంతస్యోపవాసవ్రతినాంతపోభిః। త్వామద్యలబ్ధ్వామృతతృప్తిభాజాంస్వం దేవభూయంచరితార్థమస్తు ॥ * * * * ౧౦౧

వ్యా॥ త్వదితి ॥ కింతు - త్వద్బద్ధబుద్ధేస్త్వయ్యాసక్తచిత్తస్య - త్వామేవధ్యాయతఇత్యర్థః - అతఏవ తస్య నలస్య - ఉపవాసవ్రతినాంత్వదాసంగాద్విషయాంతరవ్యావృత్తానాం - తపోభిరుక్తోపవాసవ్రతరూపైః. అద్యత్వాంలబ్ధ్వా - మనుష్యేణలబ్ధప్రాయాంనిశ్చిత్యసాక్షాత్కృత్యేతి చగమ్యతే - అతఏవామృతేనయాతృప్తిస్తద్భాజాం. బహిరింద్రియాణాం - స్వంస్వకీయం - దేవభూయందేవత్వమింద్రియత్వంసురత్వంచ॥ ని ॥ దేవస్సురేఘనేరాజ్ఞిదేవమాఖ్యాతమింద్రియమితివిశ్వః - చరితార్థంసఫలం - అస్తు - అమృతపానైకఫలత్వాద్దేవత్వస్యేతి భావః - అర్థాంతరప్రతీతిర్ధ్వనిరేవేత్యనుసంధేయం ॥ * * ౧౦౧

మూ ॥ తుల్యావయోర్మూర్తిరభూన్మదీయా దగ్ధాపరం సాస్య నతాప్యతేపి। ఇత్యభ్యసూయన్నివ దేహతాపంతస్యాతనుస్త్వద్విరహాద్విధత్తే॥ * * * * ౧౦౨

వ్యా ॥ యదుక్తంనృపంచషంచేషుస్తాపయతీతితదాహ ॥ తుల్యేతి॥ అవ

యోః - నలస్యమమ చేత్యర్థః - త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమితిసర్వగ్రహణా
త్త్యదాదీనాంచ లేరసహసమాసేన్యతేత్యాదేరేకశేషః - మూర్తి స్తనుః -
తుల్యాతుల్యరూపా - అభూత్ - అత్రమదీయాసామూర్తిః - పరంనిశ్శేషం -
దగ్ధాభస్మీకృతా - అస్యనలస్యమూర్తిస్తు - నతాప్యతేపితాపమపినప్రాప్యత
ఇతిహేతోః - అభ్యసూయనిష్ఠాశీష్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అత్రమరసంగః -
త్వద్విరహాత్త్వద్విరహమేవరంధ్రమిన్విష్యేత్యర్థః - తస్యనలస్య - దేహతా
పం - విధత్తే - తస్మాత్సిద్ధివదముపతిష్ఠతే తేమనోరథ ఇతిభావః ॥ * ౧౦౨

మూ ॥ లిపందృశాభిత్తివిభూషణంత్వాం నృపఃపిబన్నాదరని
ర్నిమేషః । చక్షుర్గతైర్జాగ్రతమాత్ర చక్షూరాగంసధత్తేర
చితంత్వయాను ॥ * * * * * ౧౦౩

వ్యా ॥ అథాస్యదశావస్థాంవర్ణయన్ చక్షుఃప్రీతింతావచ్ఛ్లోకద్వయేనా
హ ॥ లిపిమితి ॥ హేభైమి - సనృపః - భిత్తివిభూషణంకుడ్యాలంకారభూ
తాం - లిపించిత్రరూపాంత్వాం - ఆదరేణాస్థయానిర్నిమేషః - దృశాచక్షు
చక్షుర్గతైర్నిర్నిమేషత్వాత్కృతైర్గతైః - ఆర్జితం - త్వయానాత్వయావార్జి
తం - ఆత్మచక్షుషోరాగమారుణ్యానురాగంచ - ధత్తే - అత్రోచ - కార్య
సంభవాదుభయస్మిన్నపిరాగేజాతే శ్లేషమహిమ్నా పరత్వాన్నభిన్నానాత్కా
రణవిశేషసందేహః ॥ * * * * * * * ౧౦౩

మూ ॥ పాతుర్దృశాలేఖ్యమయీంనృపస్యత్వామాదరాద
స్తనిమీలయాపి । మమేదమిత్యశ్రుణినేత్రవృత్తేఃప్రీతేర్నిమే
షచ్ఛిదయావివాదః ॥ * * * * ౧౦౪

వ్యా ॥ ఇదమేవార్థంభంగ్యంతరేణాహ ॥ పాతురితి ॥ అస్తనిమీలయానిర్ని
మేషయాదృశా - లేఖ్యమయీంచిత్రగతాం - త్వాం - ఆదరాత్పాతుః - ద్రష్టు
రిత్యర్థః - పిబతేస్తృన్ప్రత్యయః - అతఏవనలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాత్త్వా
మితిద్వితీయా - నృపస్యనేత్రవృత్తేః నేత్రప్రవృత్తేః - ప్రీతేశ్చక్షుఃప్రీతేః - నిమేష
స్యభిదయావిచ్ఛేదేనసహ - నేత్రవృత్తేరితిశేషః - భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః -
అశ్రుణివిషయేఇదమశ్రు - మమేతిమత్కృతంమత్కృతమితి - వివాదఃకల
హస్సంభవతీత్యర్థః - అతిగాఢాచక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥ * ౧౦౪

మూ ॥ త్వంహృద్గతాభైమిబహిర్గతాపి ప్రాణాయితానాసిక
యాస్యగత్యా । నచిత్రమాక్రామతితత్రచిత్రమేతన్మనోయద్భ
వదేకవృత్తి ॥ * * * * * ౧౦౫

వ్యా ॥ అథమనస్సంగమాహ॥ త్వమితి ॥ హే భైమి- త్వంబహిర్గతా పిహృద్గతాఅంతర్గతా - అపిర్విరోధే - తస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసోలంకారః- అస్యనలస్య- కయాగత్యాకేనప్రకారేణ- ప్రాణాయితాప్రాణవదాచరితాప్రాణసమా- ఉపమానాదాచారేకర్తుః క్యఙ్ప్రత్యయః- నాసి - అస్యేవే త్యర్థః- యతః - ప్రాణోపి- నాసికయానాసాద్వారా - ఆస్యగత్యాముఖద్వారేణోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపేణ- బహిర్గతోపి - అంతర్గతోభవతీతిశబ్దశ్లేషః- అతఏవప్రాణాయితేతిశ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - పూర్వోక్తవిరోధాభాసేన సంకీర్ణా- తత్రప్రాణాయితత్వే- చిత్రంఆశ్చర్యరసః- చిత్రంనాక్రామతి- నకించిచ్చిత్రమిత్యర్థః- యతః- యద్యస్మాదేతన్మనోనలచిత్తం- భవతీత్వమవైకాప్యత్రజీవికాయస్య తచ్ఛబ్దేన వృత్తి- భవచ్ఛబ్దస్య సర్వనామత్వాద్వృత్తిమాత్రేపుంవద్భావః- జీవితభూతస్యప్రాణాయితత్వేకించిత్రం - జీవితస్యప్రాణధారణాత్మకత్వాదితిభావః ॥ * * * * * ౧౦౫

మూ ॥ అజస్రమారోహసిదూరదీర్ఘాంసంకల్ప సోపాన
తతింతదీయామ్ । శ్వాసాన్సవర్షత్యధికంపునర్యద్ధ్యానాత్త
వత్వన్మయతామవాప్య॥ * * * ౧౦౬

వ్యా ॥ అథధ్యానాఖ్యాంసంకల్పావస్థామాహ॥ అజస్రమితి । దూరదీర్ఘామత్యాయతాం- తదీయాంనలీయాం- సంకల్పామనోరథా ఏవసోపానాని- తేషాంతతింపంక్తిం- అజస్రం- త్వమారోహసి- శ్వాసాన్పునః సనలః- అధికం- వర్షతిముంచతీతియత్ - తచ్ఛ్వాసవర్షణం- తవధ్యానాత్ - త్వన్మయతాం త్వదాత్మకత్వం- అవాప్యప్రాప్య- ఆప్నోతెరాజ్ సమాసేక్త్వోల్యబాదేశః- మానమితి శేషః- అన్యథాకథమన్యాయాసాదస్యశ్వాసమోక్ష ఇతిభావః - అత్రశ్వాససోపానారోహణయోఃకార్యకారణయోర్వైయధికరణ్యోక్తేరసంగత్యలంకారః॥ శ్లో॥ కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిరితిలక్షణాత్ - తస్యాలాచేయంనలస్యదమయంతీతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥ ౧౦౬

మూ ॥ హృత్తస్యయాంమంత్రయతేరహస్త్వాంతాం వ్యక్త
మామంత్రయతేముఖంయత్ । తద్వైరిపుష్పాయుధమిత్రచం
ద్రసఖ్యాచితేసాఖిలుతన్ముఖస్య ॥ * * ౧౦౭

వ్యా ॥ హృదితి॥ తస్యనలస్య- హృత్ హృదయం - కర్తృ- యాంత్వాంరహఃఉపాంశు ॥ వి ॥ రహశ్చోపాంశుచాలింగ ఇత్యమరః - మంత్రయతేసంభాషతే - తాంత్వాంముఖంకర్తృ - వ్యక్తంప్రకాశం - అమంత్రయతేసంభా

షతే - హేప్రియే - క్వయాసి - మామనుయాంతంపశ్యేత్యేవముచ్చైరుచ్చారయతీతియత్ - సాత్రద్రహస్యప్రకాశనం - విధేః ప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా - తన్ముఖస్య - తద్వైరిణోనలద్వేషిణః - పుష్పాయుధస్య - మిత్రంసహచరశ్చంద్రః - తేనయత్సఖ్యంమైత్రీసాదృశ్యంతస్యోచితీ ఔచిత్యంఖలు - అరిమిత్రమిత్రస్యాప్యరిత్వాదుచితమేతద్రహస్యభేదనమిత్యర్థః - అత్రముఖకర్తృకరహస్యోద్భేదనస్యోక్తవైరనిమిత్తకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ * ౧౦౬

మూ ॥ స్థితస్యరాత్రావధిశయ్యశయ్యాం మోహేమనస్తస్య నిమజ్జయంతీ ॥ ఆలింగ్యయాచుంబతిలోచనేసానిద్రాధునానత్వదృతేంగనావా ॥ * * * * * ౧౦౭

వ్యా ॥ అథైకేనజాగరమరతించాహ ॥ స్థితస్యేతి ॥ రాత్రౌశయ్యామధిశయ్య - శయ్యాయాంశయిత్వా - అధిశీఙ్ స్థాసాంకర్మేతిఅధికరణస్యకర్మత్వం - స్థితస్యనలస్య - మనో మోహేసుఖపారవశ్యే - నిమజ్జయంతీసతీయా - ఆలింగ్యలోచనేచుంబతి - సానిద్రా - త్వదృతేత్వత్తోవినాఅన్యారాదితరర్తేత్యాదినాపంచమీ - త్వద్విరహాద్ధేతోః - త్వదన్యాచేతిద్రష్టవ్యం - అంగనావా - అధునానాస్తి - నిద్రానిషేధాజ్జాగరః - అంగనాంతరనిషేధాద్విషయద్వేషలక్షణాఅరతిశ్చోక్తా - అత్రనిద్రాంగనయోఃప్రస్తుతయోరేవాలింగనాక్షిచుంబనాదిధర్మసామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేఃకేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా ॥ శ్లో ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్ ॥ * * ౧౦౭

మూ ॥ స్మరేణనిస్తక్ష్యవృథైవబాణైః లావణ్యశేషాంకృశతామనాయి । అనంగతామప్యయమాప్యమానఃస్పర్ధాంనసార్ధంవిజహాతితేన ॥ * * * * * ౧౦౮

వ్యా ॥ అథకార్శ్యావస్థామాహ ॥ స్మరేణేతి ॥ అయంనలః - స్మరేణబాణైః - నిస్తక్ష్యనిశాత్య - వృథైవలావణ్యంకాంతివిశేషః ॥ శ్లో ॥ ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా । ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతఇతిభూపాలః - తదేవశేషోయస్యాస్తాంకృశతాంకార్శ్యం అనాయినీతః - నయతేర్ద్వికర్మకత్వాదప్రధానేకర్మణిలుఙ్ ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితివచనాత్ - వృథాత్వంవ్యనక్తి - అనంగతాంకృశాంగతాం - అనుదరాకన్యేతివదీషదర్థేనఞ్సమాసః - ఆప్యమానోనీయమానోపి - పూర్వవదప్రధానేకర్మణిశానచ్ప్రత్యయః - తేన

స్మరేణసాధర్మ్యం - స్పర్ధాంనవిజహాతి - తథాపితంజిగీషత్యేవేత్యర్థః - అం
గకార్శ్యేఽపిస్పర్ధాబీజస్య లావణ్యస్యాకార్శ్యాదంగకర్శనంస్పర్ధైవేతి
భావః - అతఏవవిశేషోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశే
షోక్తిర్నిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ * * * * * ౧౦౯

మూ ॥ త్వత్ప్రాప్తయేత్రస్యతినైనసోపిత్వయ్యేవదాస్యేపిన
లజ్జతేయత్ । స్మరేణబాణైరతితీక్ష్ణతీక్ష్ణైర్లూనస్స్వభావో
పికియాన్కిమస్య ॥ * * * * * ౧౧౦

వ్యా ॥ అథద్వాభ్యాంలజ్జాత్యాగమాహ ॥ త్వదిత్యాది ॥ స్మరేణ - తీ
క్ష్ణైర్బాణైః - అంతితక్ష్య - శరీరమితిశేషః - అస్యనలస్య స్వభావోపిపాప
భీరుత్వనీచకృత్యగర్హణతాచ్ఛీల్యమపి - కియానల్పోలూనఃకిమిత్యుత్ప్రేక్షా
కుతః - యద్యస్మాత్ - త్వత్ప్రాప్తయే త్వత్ప్రాప్తిసాధనాత్ - పరసహసా
పాదపి - నత్రస్యతి - భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్యపాదానత్వం - ఏషన
లః - త్వయిదాస్యేపివిషయే - నలజ్జతే ॥ * * * * ౧౧౦

మూ ॥ స్మారంజ్వరంఘోరమపత్రపిష్ణోస్సిద్ధాగదంకారచ
యేచికిత్స్యే । నిదానమౌనాదవిశద్విశాలాసాంక్రామికీతస్యరు
జేవలజ్జా ॥ * * * * * * ౧౧౧

వ్యా ॥ స్మారమితి ॥ ఘోరందారుణం - స్మారంజ్వరంకామసంతాపం - చి
కిత్స్యేప్రతికర్తరి - కితనివాస ఇతిధాతోః - గుప్తిజ్కిద్భ్యస్సన్నిందాక్షమావ్యా
ధిప్రతీకారేషుసాధ్యతఇతిరోగప్రతీకారార్థేసన్ప్రత్యయః - సనాశంసభిక్ష
ఉః - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః - సిద్ధాగదంకారచయేస్సిద్ధవైద్యసం
ఘే - కర్మణ్యచ్ - కారెసత్యాగదస్యేతిముమాగమః - నిదానమౌనాద్రోగ
నిదానానభిధానాద్ధేతోః - అపత్రపిష్ణోఃలజ్జాశీలస్య - అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణు
చ్ప్రత్యయః - తస్యనలస్యవిశాలామహతీలజ్జాసంక్రామంతీసాంక్రా
మికీ - రుజేవ ॥ శ్లో ॥ అతీసారోగ్రహోహ్యాపస్మారఃక్షయఃకుష్ఠంమసూచికా । దర్శ
నాత్స్పర్శనాద్దానాత్సంక్రామంతినరాన్నరమిత్యుక్తరోగఇవేత్యర్థః - ఛిదా
దిత్వాదజ్ప్రత్యయః - అవిశత్ - అజ్ఞాతనిదానాహిలజ్జాభాజినోభవంతీ
త్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౧౧౧

మూ ॥ విభేతిరుష్టాసికిలేత్యకస్మాత్త్వాంకిలోపేత్య హాస
త్యకాండే । యాంతీమివత్వామనుయాత్యహోతోరుక్తస్త్వ
యేవప్రతివక్తిమోఘమ్ ॥ * * * * ౧౧౨

వ్యా ॥ అథోన్మాదావస్థామాహ ॥ బిభేతీతి ॥ సనలః - అకస్మాత్ అకాండే - రుష్టాకుపితాఽకిలేతి బిభేతి - అకాండే అనవసరే - త్వాముపేత్య కిల ప్రాప్యైవ - హసతి - హసతి - అహో కోరకస్మాద్యాంతీమివ గచ్ఛంతీమివ - త్వామనుయాతి - త్వయోక్తమివ మోఘం నిర్విషయం ప్రతివక్తి - సర్వోఽయమున్మాదానుభావః - ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః ॥ * * * * * ౧౧౨

మూ ॥ భవద్వియోగాభిదురార్తిధారాయమస్వసుర్మజ్జతి నిశ్శరణ్యః - మూర్ఛామయద్వీపమహాంధ్యపంకే హాహా మహీభృద్భటకుంజరోఽయమ్ ॥ * * * * ౧౧౩

వ్యా ॥ అథమూర్ఛావస్థామాహ ॥ భవదితి ॥ భవత్యాః వియోగో భవద్వియోగః - సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః - తస్మిన్ - అభిదురా అవిచ్ఛిన్నా విచ్ఛిత్తేరభావాత్ - ఆర్తిధారా దుఃఖపరంపరా - తస్యా ఏవ యమస్వసుః యమునాయాః - మూర్ఛామయే మూర్ఛావస్థారూపే ద్వీపం - తత్ర యన్మహాంధ్యం మహామోహః - తస్మిన్నేవ పంకే. అయం మహీభృద్భటో రాజవీరః - స ఏవ కుంజరః - శరణ్యః త్రాణసమర్థః - తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః - తద్రహితో నిశ్శరణ్యః నిరాలంబస్సన్ - మజ్జతి - హాహేతి ఖేదే - రూపకాలంకారః - ఆర్తిధారాయాస్తమోపకారత్వేన రూపసామ్యాద్యమునారూపణమ్ ॥ ౧౧౩

మూ ॥ సవ్యాపసవ్యత్యజనాద్ద్విరుక్తైః పంచేషుబాణైః పృథగర్జితాసు । దశాసు శేషా ఖలు తద్దశాయా తయా నభః పుష్ప్యతు కోరకేణ ॥ * * * * ౧౧౪

వ్యా ॥ దశమావస్థా తు తస్య కదాపి సుగమా మాభూదిత్యాహ ॥ సవ్యేతి ॥ సవ్యాపసవ్యాభ్యాం వామదక్షిణాభ్యాం త్యజనాన్మోచనాత్ - ద్విరుక్తైః ద్విగుణీకృతైః - దశభిరిత్యర్థః - పంచేషుబాణైః - పృథగర్జితాసు ప్రత్యేకముత్పాదితాసు దశాసు ॥ శ్లో ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పో జాగరః కృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ ॥ ఇత్యుక్తాసు చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థాసు - శేషా అవశిష్టా యా - తద్దశా ఖలు తద్దశాపి - దశమావస్థేత్యర్థః - తస్యై వ కోరకేణ కలికయేతి రూపకం - నభః పుష్ప్యతు నభః పుష్పితమస్తు - సా దశా ఖపుష్పకల్పాస్తు కదాపి మాభూదిత్యర్థః - తచ్ఛూన్యత్వాత్ప్రాప్తిర్లాభాదిత్యర్థః - పుష్ప వికసన ఇతి ధాతోర్దైవాదికత్వాచ్ఛ్యన్ ॥ * * * ౧౧౪

మూ ॥ త్వయి స్మరాధేస్సతతాస్మితేన ప్రస్థాపితో భూమిభృ

తాస్మితేన । అగత్యభూతస్సఫలోభవత్యాభావప్రతీత్యాగుణ
లోభవత్యాః ॥ * * * * * ౧౧౫

వ్యా ॥ కింబహునా ॥ త్వయీతి ॥ అహమపి - త్వయివిషయే - స్మరా
ర్తేఃకామదుఃఖార్తేతోః - సతతమస్మితేననిత్యఖిన్నేన - తేనభూమిభృతానలేన -
ప్రస్థాపితోఽస్మి - అథాగత్యా - గుణలోభవత్యాఃభవత్యాస్తవ - భావప్రతీత్యాఅ
భిప్రాయజ్ఞానేన - సఫలోభూతఃసిద్ధార్థోఽస్మీత్యర్థః ॥ * ౧౧౬

మూ ॥ ధన్యాసివైదర్భిగుణైరుదారైర్యయాసమాకృష్యత
నైషధోఽపి । ఇతఃస్తుతిఃకాఖలుచంద్రికాయాయదబ్ధిమప్యుత్తరలీ
కరోతి ॥ * * * * * * * ౧౧౭

వ్యా ॥ ధన్యాసీతి ॥ హేవైదర్భి భైమి వైదర్భీరీతిరపిగమ్యతే - ధనంల
బ్ధాధన్యాకృతార్థాసీత్యర్థః - ధనగణంలబ్ధేతియత్ప్రత్యయః - కుతః - య
యాత్వయా - ఉదారైరుత్కృష్టైఃగుణైఃలావణ్యాదిభిః - అన్యత్రకోమలప్రసా
దాదిభిఃపాశైశ్చేతిగమ్యతే - నైషధఃనలోఽపి - తాదృగ్విదగ్ధోఽపీత్యర్థః - సమా
కృష్యతసమ్యగాకృష్టఃవశీకృతఇత్యర్థః - ఏతేనవైదర్భీరీత్యాశ్లేషాదిగుణై
శ్చవైకవిరివేత్యుపమాలంకారోవ్యజ్యతే - తథాహి - చంద్రికాయాః - అబ్ధి
మపి - అతిగంభీరమపీత్యర్థః - ఉత్తరలీకరోతిక్షోభయతీతి యత్ - ఇతోఽధి
కాస్తుతిర్వర్ణనా - కాఖలునకాపీత్యర్థః - దృష్టాంతాలంకారః - తేననలస్య
సముద్రగాంభీర్యందమయంత్యాశ్చంద్రికాసౌందర్యంచవ్యజ్యతే ॥ ౧౧౮

మూ ॥ నలేనభాయాశ్శశినానిశేవత్వయాసభాయాన్నిశ
యాశశీవ । పునఃపునస్తద్యుగయుగ్విధాతాస్వభ్యాసమాస్తే
నుయువాంయుయుక్షుః ॥ * * * * ౧౧౯

వ్యా ॥ ఫలితమాహ ॥ నలేనేతి ॥ శశినానిశేవత్వంనలేనభాయాఃభాహి
భాతేరాశిషిలిఙ్ సోఽపినిశయాశశీవత్వయాభాయాత్ భాతు - పూర్వవల్లిఙ్
కించ - అత్రదైవానుకూల్యమపిసంభావ్యతఇత్యాహ - పునఃపునఃముహు
ర్ముహుః - తయోర్నిశాశశినోః - యుగంయుగ్మం - యునక్తియోజయతీతి
తద్యుగయుక్ - క్విప్ - యువాంత్వాంనలంచ - త్యదాదీనిసర్వైర్నిత్యమిత్యే
కశేషః - యోక్తుమిచ్ఛుఃయుయుక్షుః - యుజేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - స్వ
భ్యాసంఅభ్యాసస్యసమృద్ధౌ - నిరంతరాభ్యాసఇత్యర్థఃసమృద్ధ్యర్థేవ్యయీ
భావః - తతఃపరస్యాస్సప్తమ్యాఃవైకల్పికోఽమ్భావః - ఆస్తేనుఅద్యాపిఅ

భ్యస్యతికి మిత్యర్థః - అత్ర తాదర్థ్యే చతుర్థ్యామమ్ భావ ఇతి వ్యాఖ్యానే అభ్యా
సార్థమభ్యస్యతీత్యర్థస్స్యాత్ - తథా చాత్మాశ్రయస్స్యాదిత్యుపేక్షణీయం -
అత్ర దమయంతీనలయోరన్యోన్యశోభాజననోక్తేరన్యోన్యాలంకారః - పరస్ప
రక్రియాజననమన్యోన్యమితిలక్షణాత్ సచోపమాద్వయానుప్రాణిత ఇతి
సంకరః - తన్మ్యాలాచేయం విధాతుః పునః పునః నిశాశశినోయోజనాయాం దమయం
తీనలయోజనార్థాభ్యాసత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ * * * ౧౧౬

మూ॥ స్తనద్వయే తన్వి పరం తవైవ పృథౌ యది ప్రాప్స్యతి నై
షధస్య । అనల్పవైదగ్ధ్యవివర్ధినీనాం పత్రావళీనాం రచనా సమా
ప్తిమ్ ॥ * * * * * * ౧౧౭

వ్యా॥ స్తనద్వయ ఇతి ॥ కించ - నైషధస్య నలస్య - అనల్పేన మహతా - వై
దగ్ధ్యేన నైపుణ్యేన - వివర్ధినీనాముజ్జృంభితానాం - పత్రావళీనాం - రచనా - స
మాప్తిం సంపూర్ణతాం - ప్రాప్స్యతి యది - తర్హి - హే తన్వి - పృథౌ పృథుని -
భాషితపుంస్కత్వాద్వికల్పేన పుంవద్భావః - తవైవ పరం స్తనద్వయే - నాన్య
స్యాః స్తనద్వయ ఇత్యర్థః - అన్యాసామయోగ్యత్వాదితి భావః ॥ * ౧౧౭

మూ॥ ఏకస్సుధాంశుర్నకథంచన స్యాత్ తృప్తిక్షమస్త్వన్న
యనద్వయస్య । త్వల్లోచనాసేచనకస్తదస్తు నలాస్యశీతద్యుతి
సద్వితీయః ॥ * * * * * ౧౧౮

వ్యా॥ ఏక ఇతి ॥ ఏకస్సుధాంశుః - త్వన్నయనద్వయస్య - కథంచన క
థంచిదపి - తృప్తిక్షమః ప్రీణనేక్షమో న స్యాత్ - తత్తస్మాత్ - నలాస్యశీతద్యుతినా
నలముఖచంద్రేణ సద్వితీయస్సన్ - త్వల్లోచనయోరాసేచనకః అనంతతృప్తి
కరోఽస్తు ॥ ని ॥ తదాసేచనకం తృప్తేర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనాదిత్యమరః -
ఆసిచ్యతే ఆప్యతే అనేనేత్యాసేచనః - కరణే ల్యుట్ - సఏవాసేచనకః ॥ ౧౧౮

మూ॥ అహో తపః కల్పతరుర్నలీయస్త్వత్పాణిజాగ్ర
స్ఫురదంకురశ్రీః । త్వద్భ్రూయుగం యస్య ఖలు ద్విపత్రీ తవాధ
రో రజ్యతి యత్ఫలంబః ॥ * * * ౧౨౦

వ్యా॥ అథ ద్వాభ్యాం నలతపస్సాఫల్యమాహ ॥ అహో ఇత్యాది ॥ నలస్యాయం
నలీయః - నామధేయస్యేతి వృద్ధిః - సంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛః - తపఏవ కల్పతరుః ప్రసి
ద్ధకల్పతరువిలక్షణ ఇత్యర్థః - అతఏవాహో ఇత్యాశ్చర్యం - వైలక్షణ్యమేవా
హ త్వదితి - అత్రాపి యచ్ఛబ్దోద్రష్టవ్యః - యః కల్పతరుః - తవ పాణిజాగ్రైః కరరు

హాగ్రే రేవస్ఫురంతీ అంకురశ్రీర్యస్యసః - అంకురవానిత్యర్థః - యస్యాస్వ ద్భ్రూయుగమేవ- ద్వయోఃపత్రయోస్సమాహారఃద్విపత్రీ- ప్రథమోత్పన్నంప త్రద్వయంఖలు- తవాధరోయత్ప్రలంబఃయస్యనాళికా- కిసలయకాండ ఇత్య ర్థః॥ ని ॥ అస్యతునాళికా - కందబశ్చకలంబశ్చేత్యమరః - రజ్జ్వతిస్వయమేవర క్తోభవతి-సుషిరజోః ప్రాచాంశ్యన్వరస్మైపదంచేతికర్మకర్తరిరూపమ్॥౧౨౦

మూ ॥ యస్తేనవఃపల్లవితఃకరాభ్యాంస్మితేనయఃకోరకితస్త
వాస్తే। అంగమ్రదిమ్నాతవపుష్పితోయఃస్తనశ్రియాయఃఫలిత
స్తవైవ॥ * * * * * ౧౨౧

వ్యా ॥ య ఇతి॥ యస్తేతవ- కరాభ్యాంపల్లవితస్సంజాతపల్లవః - నవోభి నవః- ప్రసిద్ధకల్పతరువిలక్షణ ఇత్యర్థః- యఃతవస్మితేన కోరకితస్సంజాత కోరకస్సన్నాస్తే- యస్తనాంగానాంమ్రదిమ్నామార్దవేన- పుష్పితస్సంజాతపు ష్పః యః తవైవ- స్తనశ్రియాస్తనసౌందర్యేణ - ఫలితస్సంజాతఫలః- సర్వ త్రతారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః - అత్రశ్లోకద్వయేనలతవసిదమయంతీనఖాద షుచకల్పతరుతదవయవత్వరూపణాత్సావయవరూపకం - తచ్చావయవినఃక ల్పతరోరవయవానాంనఖాంకురాదీనాంచ మిథఃకార్యకారణభూతానాంభిన్న దేశత్వాదసంగత్యాశ్రితమితిసంకరః ॥ శ్లో ॥ కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిరితిలక్షణాత్ ॥ * * * * * ౧౨౨

మూ ॥ కంసీకృతాసీత్ఖలుమండలీందోస్సంసక్తరశ్మిప్రకరాస్మ
రేణ । తులాచనారాచలతానిజైవమిథోనురాగస్యసమీ
కృతౌవామ్ ॥ * * * * * ౧౨౩

వ్యా ॥ కించసమానురాగిత్వాచ్చయువయోస్సమాగమఃశ్లాఘ్య ఇత్యాశ యేనాహ॥ కంసీకృతేతి॥ స్మరేణకర్త్రా - వాంయువయోః- మిథోనురాగస్యఅ న్యోన్యానురాగస్య-యస్తవతస్మిన్ యశ్చత్వయితస్యతయోరనురాగయోరిత్య ర్థః- సమీకృతౌసమీకరణేసతి - తదర్థమిత్యర్థః - సంసక్తస్సంయోజితః రశ్మీనామంశూనాంసూత్రాణాంచప్రకరస్సమూహోయస్యాంసా ॥ ని ॥ కి రణప్రగ్రహౌరశ్మీ ఇత్యమరః - ఇందోర్మండలీబింబం - కంసీకృతాలోహపాత్రీ కృతాఆసీత్ ॥ ని ॥ కంసోస్త్రీలోహభాజనమితిశాబ్దికమండనే - నిజానారా చలతాశరశలాకైవతులాచతులాదండశ్చ - కృతేతిశేషః- అత్రేందుమండలాద్ యౌకంసాదిరూపణా దేవస్మరేతోలకత్వరూపణసిద్ధేరేకదేశ వర్తిరూపకమ్ ॥

మూ॥ సత్త్వస్రుతస్వేదమధూత్థసాంద్రే తత్పాణిపద్మే మద
నోత్సవేషు। లగ్నోత్థితాస్త్వత్కుచపత్రరేఖాస్తన్నిర్గతా
స్తం ప్రవిశంతు భూయః॥ * * * * ౧౨౩

వ్యా॥ సత్త్వేతి॥ కించ - మదనోత్సవేషు సురతకేళిషు - సత్త్వేన మనో వికారేణ - స్రుతోయః స్వేదః సత్త్వవికారవిశేషః - తేనైవ మధూత్థేన మధూచ్ఛిష్టేన - సాంద్రే నిరంతరే - అపి తస్య నలస్య పాణిపద్మే లగ్నాస్సంక్రాంతాః - అతఏవోత్థితాస్త్వత్కుచతటాద్విశ్లిష్టాః మధూచ్ఛిష్టే నిఘృష్ట కనకరేఖావదితి భావః - స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః - తన్నిర్గతాస్తత్పాణిపద్మోత్పన్నాః త్వత్కుచపత్రరేఖాః భూయః తం తత్పాణిపద్మం॥ ని॥ పాణిపద్మం నళినమిత్యమరః - ప్రవిశంతు - కార్యస్య కారణే లయనియమాదితి భావః - యుష్మోస్మాగమోస్త్వితి ప్రార్థ్యార్థః॥ * * ౧౨౩

మూ॥ బంధాఢ్యనానారతమల్లయుద్ధప్రమోదితైః కేళివనే
మరుద్భిః। ప్రసూనవృష్టిం పునరుక్తముక్తాం ప్రతీచ్ఛతం భైమి యు
వాం యువానౌ॥ * * * * * ౧౨౪

వ్యా॥ బంధేతి॥ కించ హే భైమి - బంధైః వ్యస్తరతాదికరణైః కామతంత్రప్రసిద్ధైః - ఆఢ్యం సమగ్రం - నానారతం ఉత్తానకాదివివిధసురతం తదేవ మల్లయుద్ధం తేన ప్రమోదితైః తోషితైః కేళివనే మరుద్భిర్వాయుభిః దేవైశ్చ॥ ని॥ మరుతౌ పవనామరావిత్యమరః - పునరుక్తం సాంద్రం యథా తథా - ముక్తాం ప్రసూనవృష్టిం పుష్పవర్షం - యువతిశ్చ యువా చ యువానౌ - పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - యువాం - ప్రతీచ్ఛతం స్వీకురుతం - యుద్ధవిశ్రాంతా హి దేవైః పుష్పవృష్ట్యా సంభావ్యంత ఇతి భావః॥ * * * * ౧౨౪

మూ॥ అన్యోన్యసంగమవశాదధునా విభాతాం తస్యాపి తేపి
మనసి వికసద్విలాసే। స్రష్టుం పునర్మనసిజస్య తనుం ప్రవృత్తమా
దావివ ద్వ్యణుకకృత్పరమాణుయుగ్మమ్॥ * ౧౨౫

వ్యా॥ అన్యోన్యేతి॥ కించ - అధునా - అన్యోన్యసంగమవశాత్ - వికసద్విలాసే వర్ధమానోల్లాసే - తస్యాపి తేపి నలస్య తవ చ మనసి - మనసిజస్య కామస్య తనుం శరీరం - పునః స్రష్టుం - ప్రవృత్తం ఆరబ్ధం - ఆదౌ పరఆదౌ - ద్వాభ్యామారబ్ధం కార్యం ద్వ్యణుకం - తత్కరోతీతి యత్ - తదారంభకం - కరోతేః క్విపి తుక్ - పరమాణుయుగ్మమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తార్కికమతే మనసోణుత్వాని

తిభావః - విభాతాం - కార్త్స్న్యేవస్త్రపదసూక్షయుగళపదవిశేషేణవిరాజేతా మిత్యర్థః - భాతేర్లోట్ - తసస్తామాదేశః ॥ * * * ౧౨౫

మూ ॥ కామఃకౌసుమచాపదుర్జయమముం జేతుంనృపం
త్వాంధనుర్వల్లీమవ్రణవంశజామధిగుణామాసాద్యమాద్యత్యసౌ। గ్రీవాలంకృతిపట్టసూత్రలతయాపృష్ఠేకియల్లంబయాభ్రా
జిష్ణుంకషరేఖయేవనివసత్సిందూరసౌందర్యయా ॥ ౧౨౬

వ్యా ॥ కామఇతి ॥ అసౌ - యౌవనలజిగీషురితిభావః - కామః - కౌసుమేనపౌష్పేణచాపేనదుర్జయం - జితేంద్రియత్వాదితిభావః - అముంనృపనలంచ - జేతుం - అవ్రణవంశజాంసత్కులప్రసూతాం - దృఢవేణుజన్యాంచ ॥ ని ॥ ద్వౌవంశౌకులమస్కరావిత్యమరః - అధిగుణాం అధికలావణ్యగుణాం - అధిజ్యాంచ - కించనివసదనువర్తమానంసిందూరస్యఅరుణావస్థాయాంనాశాంతరాళవర్తిత్వస్య - సౌందర్యంశోభాయస్యాంతయా - కషరేఖయా - కాలాంతరేసిందూరసంక్రాంతివరీపూర్ణకృతఘర్షణరేఖయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పృష్ఠేగ్రీవాపశ్చాద్భాగే - కియతీంకించిద్వ్యాధాతథా - లంబయాస్రస్తయా - గ్రీవాలంకృతిఃకంఠాలంకారభూతాయాపట్టసూత్రలతా - తయా - భ్రాజిష్ణుంతాచ్ఛీల్యేనభ్రాజమానాం - భువశ్చేతిచకారాదిష్ణుచ్ప్రత్యయః - త్వామేవధనుర్వల్లీంచాపలతాం - ఆసాద్య - మాద్యతిహృష్యతి - శ్లేషోత్ప్రేక్షాసంకీర్ణరూపకాలంకారః ॥ * * * * * * * ౧౨౬

మూ ॥ త్వద్గుచ్ఛావలిమౌక్తికానిగుళికాస్తంరాజహంసంవిభో
ర్వేధ్యంవిద్ధిమనోభువస్స్వపిసుతాంమంజుంధనుర్మంజరీమ్। య
న్నిత్యాంకనివాసలాళితమజ్యా భుజ్యమానంలసన్నాభీమధ్య
బిలావిలాసమఖిలంరోమాళిరాలంబతే ॥ * * ౧౨౭

వ్యా ॥ త్వదితి ॥ కించ - విభోర్మనోభువఃకామస్య - లక్ష్యవేధురితిశేషః - తవగుచ్ఛావళేర్ముక్తాహారవిశేషస్య - ముక్తాఏవమౌక్తికాని - వినయాదిత్వాత్స్వార్థేఠగితివామనః - గుళికాఃఉండ్రకాః - విద్ధిజానీహి - తంరాజహంసం రాజశ్రేష్ఠం - తమేవరాజహంసంకలహంసం - శ్లిష్టరూపకం ॥ ని ॥ రాజహంసౌనృపశ్రేష్ఠేకాదంబకలహంసయోరితివిశ్వః - వేధితుంప్రహర్తుంఅర్హంవేధ్యంలక్ష్యం - విధవేధనే - ఋహలోర్ణ్యత్ - అనేకార్థాధాతవః - ఏవమేవాహ - వేధితచ్ఛిద్రితావిత్యత్రక్షీరస్వామీ - అన్యేప్యాహుః - స్వప్నేపి

విధానా ర్థేఽప్రయోగశ్చ - విధ వేధన ఇత్యే వాకరస్థః పాఠః - పాఠాంతరంతు ప్రామాదికమయుక్తంపరంపరాయాతం - ఇతివిద్ధి - స్వమాత్మానమపి ॥ ని ॥ స్యోఽజ్ఞాతా వాత్మనిస్వమిత్యమరః - తాంవక్ష్యమాణప్రకారాం - మంజుం మధురాం గుణధనుకనంజకించాపవల్లరీం - విద్ధి - యస్యాఃధనుమనంజర్యాః - నిత్యమంకనివాసేన సమీపస్థిత్యా - లాలితతమయా అత్యాదృతయా - జ్యయాపూర్వ్యా - భుజపరిరంభనం అనుభూయమానం - అఖిలం విలాసంశోభాం - జ్యారూపతామిత్యర్థః - లసన్మాధ్యే వమధ్య బిలంగుళికాస్థానంయస్యాస్సా - రోమావళిస్సద్రోమరాజిః - అలంబతేభజతే - అత్రహూక్తికాదౌగుళికాద్యవయవరూపకాత్ అవయవినికామేవేద్ధ త్వరూపణస్యగమ్యమానత్వాదేకదేశవర్తీసావయవరూపకమ్ ॥ * * * * * ౧౨౮

మూ ॥ పుష్పైష్విషు రేషు తేశరచయం స్వం ఫాలమూలే ధ
నూ రౌద్రే చక్షుషి యజ్జితస్తనుమనుభ్రాష్టంచయశ్చికీపే ।
నిర్విద్యాశ్రయదాశ్రమం సవితనుస్త్వాంతజ్జయాయాధునా
త్రాళీస్త్వత్కరోజశైలనిలయాతత్ప ణాశాలాయతే ॥ ౧౨౯

వ్యా ॥ పుష్పైషురితి ॥ యఃపుష్పైషుఃకామః - యజ్జితః యేనవలేనసౌందర్యాత్పరాభూతః - అతఏవనిర్విద్యఈర్ష్యయాజీవనవైయర్థ్యం మత్వేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ తత్త్వజ్ఞానపదీర్ష్యాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీరితిలక్షణాత్ - తేతవచిరు రేషుస్వంస్వకీయం - శరచయం - త్వదు స్తకుసుమవ్యాజాదితిభావః - ఫాలమూలేలలాటభాగేధనుః - భ్రూవ్యాజాదితిభావః - తథారౌద్రే రుద్రసంబంధినిచక్షుష్యేవ - అనుభ్రాష్టంఅంబరీషే - విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ॥ ని ॥ క్లీబేంబరీషంభ్రాష్ట్రోనేత్యమరః - తనుం శరీరం - చికీపే క్షిప్తవాన్ - తదగ్నితనువ్యాజాదితిభావః - స్వరితత్వాత్తఙ్ - సపుష్పేషుర్నిరితనురనంగస్సన్ - అధునాతజ్జయాయనఃవిజయార్థం - త్వామేవాశ్రమంతపోవనం - ఆశ్రయత్ ఆశ్రితవాన్ - తపశ్చర్యార్థమితిశేషః - అన్యథాకథమేవం జేష్యతీతిభావః - అతఏవత్వత్కరోజపవశైలోనిలయోయస్యాస్సాతస్మిన్ స్థితేత్యర్థః - పత్రాళీఃపత్రరచనాపత్రచయశ్చ - తస్యకామస్యపణశాలాయతే - సేవఆచరవతీత్యుపమానాత్క్యఙ్ - అత్రపూర్వార్ధేశరచాపాదీనాంపూర్వోక్తపుష్పాదీవిషయనిగరణేనతదభేదాధ్యవసాయాత్ ఖేదేఅభేదిలక్షణాతిశయోక్తిః - తయాతత్ప ణశాలాయతఇత్యుపమయాకోత్థాపితే

నత్వామాత్రమమితి రూపకేణ సంకీర్ణా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా స్యాత్రేమాత్రమాశ్రయణోత్ప్రేక్షేతి సంక్షేపః ॥ * * * * ౧౨౭

మూ ॥ ఇత్యాలపత్యథ పతత్రిణి తత్ర భైమీం సఖ్యశ్చిరాత్తద
నుసంధిపరాః పరీయుః । శర్మాణి తేऽస్తు విసృజ మామితి సోऽప్యు
దీర్య వేగాజ్జగామ నిషధాధిపరాజధానీమ్ ॥ * ౧౨౮

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ తత్ర తస్మిన్ పతత్రిణి భైమీమిత్థమాలపత్యాభాషమాణే సతి - అథాస్మిన్నవసరే - చిరాత్ప్రభృతి - తస్యా భైమ్యాః అనుసంధిరన్వేషణం - ఉపసర్గే ఘోః కిః - తత్పరాః సఖ్యః - పరీయుః తాం పరివవ్రుః ఇణో లిట్ - అథ - స హంసోऽపి - తే తవ శర్మాణి సుఖమస్తు - మాం విసృజేత్యుదీర్య ఉక్త్వా వేగాన్నిషధాధిపరాజధానీం జగామ ॥ * * * ౧౨౯

మూ ॥ చేతోజన్మశరప్రసూనమధుభిర్వ్యామిశ్రతామాశ్ర
యత్ప్రేయోదూతపతంగపుంగవగవీహైయంగవీనం రసాత్ ।
స్వాదం స్వాదమసీమమృష్టసురభి ప్రాప్తాపి తృప్తిం న సా తాపం
ప్రాప నితాంతమంతరతులామానర్చ మూర్ఛామపి ॥ ౧౩౦

వ్యా ॥ చేత ఇతి ॥ సా భైమీ - చేతోజన్మనః కామస్య - శరప్రసూనానాం శరభూతపుష్పాణాం - మధుభిస్తద్రసైః క్షౌద్రైశ్చ ॥ ని ॥ మధు మద్యే పుష్పరసే క్షౌద్రేऽపీత్యమరః - అతులాం వ్యామిశ్రతామాశ్రయత్ - మధుమిశ్రం సదిత్యర్థః - అసీమం నిస్సీమ - అపరిమితమిత్యర్థః - నకారాంతోత్తరపదబహువ్రీహిః - మృష్టం శుద్ధమకపటం - అన్యత్రామలం - తచ్చ తత్సురభి శ్రావ్యం సుగంధి చ ఖంజకుబ్జవద్విశేషణసమాసః - ప్రేయసో నలస్య దూతస్సందేశహారో యః పతంగపుంగవ ఇవేతి పతంగపుంగవః హంసః - పుమాన్ గౌః పుంగవ గోరతద్ధితలుకీతి టచ్ ప్రత్యయః - తస్య గవీ వాక్ తద్గవీ - పుంయోగాత్ - టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - సైవ హైయంగవీనం గోదోహోద్భవం ఘృతమిత్యవయవరూపకం - హైయంగవీనం సంజ్ఞాయామితి నిపాతః - తద్గవీ త్వేవ సస్యా ఇతి గమ్యతే - రసాద్రాగాత్ - స్వాదం స్వాదం పునః పునరాస్వాద్య - ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ ప్రత్యయః - పౌనఃపున్యమాభీక్ష్ణ్యమాభీక్ష్ణ్యే ద్వే భవత ఇత్యుపసంఖ్యానాద్ద్విరుక్తిః అంతస్తృప్తిం ప్రాప్తాపి - అపిర్విరోధే - నితాంతం తాపం న ప్రాప - మూర్ఛాం నానర్ఛ నాపాప - ఋచ్ఛత్యృతామితి గుణః - అత ఆదేరిత్యాభ్యాసాకారస్య దీర్ఘః - తస్మాన్నుడ్ ద్విహల ఇతి నుట్. మధుమిశ్రఘృతస్య

విషత్వాత్తత్పానేపితాపాద్యభావఇతివిరోధః - సచపూర్వోక్తరూపకోత్థాపితఇతిసంకరః ॥ శ్లో ॥ భజతేపిమరూపత్వంతుల్యాం శేమధుసఖీ-షోరితిబాహుటః॥ * * * * * * * * ౧౩౦

మూ ॥ తస్యాదృశోవియతిబంధుమనువ్రజంత్యాస్తద్బాష్పవారినచిరాదవధిబ్బభూవ । పార్శ్వేపిప్రచక్షుషితదనేనదృష్టైరారాదపివ్యవదధేనతుచిత్తవృత్తేః॥ * ౧౩౧

వ్యా ॥ తస్యాఇతి ॥ వియత్యాకాశే - బంధుమనువ్రజంత్యాస్తస్యాదృశోబైమీదృష్టేః - తద్బాష్పవారిబంధుజనవిప్రయోగజన్యంతద్ధ్రగ్జలమేవ - నచిరాదచిరాత్ - అవధిర్బభూవ - ఔపకాత్ప్రియంవాంథమనువ్రజేదితిశాస్త్రాత్తత్సీమాభూదిత్యర్థః - తత్తస్యాద్బాష్పోదయాదేవహేతోః-అనేనహంసేన - పార్శ్వేపిసమీపేపి - దృష్టేఃవిప్రచక్షుషివిప్రకృష్టేనాభావి - బాష్పావరణాన్నమీపస్థోపినాలక్ష్యతేత్యర్థః - చిత్తవృత్తేస్తు - ఆరాద్దూరేపి - నవ్యవదధేవ్యవహితేనాభావి - స్నేహబంధాననసోనాంతీయఇత్యర్థః - ఉభయత్రాపిభావేలిట్ - సమీపస్థస్యవిప్రకృష్టత్వందూరస్థస్యసన్నికృష్టత్వంచేతివిరోధాభాసోలంకారః॥ * * * * * * ౧౩౧

మూ ॥ అస్తీత్వాంకార్యసిద్ధేఃస్ఫుటమథకథయన్పక్షయోః కంప్రభేదైరాఖ్యాతావృత్తమేతన్నిషధనరపతౌసర్వమేకఃప్రతస్థే । కాంతారేనిర్గతాసిప్రియసఖిపదవీవిస్మృతాకిన్నుముగ్ధేమారోదీరేహియామేత్యుపహృతవచసోనిన్యగన్యాంవయస్యాః॥ * * * * * * ౧౩౨

వ్యా ॥ అస్తిత్వమితి ॥ అథైనయోరేకోహంసః - పక్షయోఃకంప్రభేదైః చేష్టావిశేషైః - కార్యసిద్ధేః - అస్తిత్వంసత్తాం - అస్తీత్యవ్యయంవిద్యమానపర్యాయః - తస్మాత్త్వప్రత్యయః - స్ఫుటంకథయన్వ్యక్తంసూచయన్ - వృత్తంనిష్పన్నమేతత్సర్వం - నిషధనరపతౌనలేవిషయే - ఆఖ్యాతా - తస్మైనివేదయిష్యన్నిత్యర్థః - ప్రతస్థే - అన్యాందమయంతీం - వయసాతుల్యావయస్యాఃసఖ్యః - నౌవయస్తుల్యాదిత్యాదినాయత్ప్రత్యయః - హేప్రియసఖిముగ్ధే - కాంతారేవిపినేనిర్గతాసి - కథంప్రవిష్టాసీత్యర్థః - పదవీవిస్మృతాకిన్ను - మారోదీః - ఏహి - యామగచ్ఛామేత్యుపహృతవచసఃవక్తవచనాస్సత్యః - విన్యః॥ * * * * * * * * * ౧౩౨

మూ॥ సరసి నృపమపశ్యద్యత్ర తత్తీరభాజః స్మరతరళమశో
కానోకహస్యోపమూలమ్। కిసలయదళతల్పమ్లాపినం ప్రాప
తం స జ్వలదసమశరేషుస్పర్ధిభిః పుష్పర్ద్ధిభిస్తాః॥ ౧౩౩

వ్యా॥ సరసీతి॥ సహంసో యత్ర సరసి నృపమపశ్యత్ పూర్వం దృష్టవాన్ తస్య సరసస్తీరభాజస్తటరుహస్య - జ్వలద్భిరసమశరస్య పంచేషోరిషుభిస్స్పర్ధంత ఇతి తత్స్పర్ధినస్తత్సదృశైః - పుష్పర్ద్ధిభిః పుష్పసమృద్ధిభిః మాలికాశిఖాకం యస్య తస్యాశోకానోకహస్యాశోకవృక్షస్య - ఉపమూలం మూలసమీపే - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - స్మరేణ తరళం చపలం కిసలయదళతల్పం పల్లవపత్రశయనం మ్లాపయతి స్వాంగదాహేన గ్లపయతీతి తథోక్తం - తం నృపం ప్రాప॥ ౧౩౩

మూ॥ పరవతి దమయంతి త్వాం న కించిద్వదామి ద్రుతముపన
య కిం మామాహ సా శంస హంస। ఇతి వదతి నళే సోఽతచ్ఛశంసో
పనమ్రః ప్రియమను సుకృతాం చ స్వప్రహోయా విలంబః॥ ౧౩౪

వ్యా॥ పరవతీతి॥ పరవతి పరాధీనే - దమయంతి - త్వాం - న కించిద్వదామి నోపాలభే - కించ - హే హంస ద్రుతం శీఘ్రముపనయ సమాగచ్ఛ - సా దమయంతీ మాం కిమాహ - శంస కథయ - ఇతి నళే వదతి భ్రాంత్యా పురోవర్తినమివ సంబోధ్యాలపతి సతి - అసౌ హంసః - ఉపనమ్రః పురోగతస్సన్ - తత్సర్వం శశంస కథయామాస - తథాహి - సుకృతాం సాధూనాం - సుకర్మణా పాపముం త్రపుణ్యేషు కృఞ ఇతి క్విప్ - ప్రియమను ఇష్టార్థం ప్రతి - స్వప్రహోయా అపి విలంబః - నత్విచ్ఛానంతరం తత్సిద్ధేర్విలంబ ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమ ర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * * ౧౩౪

మూ॥ కథితమపి నరేంద్రశ్శంసయామాస హంసం కిమితి కిమితి
పృచ్ఛన్ భాషితం స ప్రియాయాః। అధిగతమతివేలానందమా
ర్ద్వీకమత్తః స్వయమపి శతకృత్వస్తత్తథాన్వాచచక్షే॥ ౧౩౫

వ్యా॥ కథితమితి॥ స నరేంద్రో నళః - కథితమపి ప్రియాయాః దమయంత్యాః భాషితం వచనం - కిమితి కిమితి పృచ్ఛన్ హంసం శంసయామాస పునః పునరాఖ్యాపయామాస - కించ - అతివేలోఽతిమాత్రః య ఆనందః స ఏవ మార్ద్వీకం మృద్వీకావికారః ద్రాక్షామద్యం॥ ని॥ మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః - తేన మత్తః - అధిగతం సమ్యగ్గృహీతం - తత్తదుక్తం - స్వయమపి - శతకృత్వః శతవారం - సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ్ - తథా తదుక్త

ప్రకారేణ - అన్వాచయే అనూదితవాన్ - తత్రోపాఖ్యాతమేవ పునఃపునస్త్ర వక్ష్యతీతి భావః ॥ * * * * * * * * ౧౩౫

మూ ॥ శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువే జితేన్ద్రియచయం మామల్లదేవీ చ యమ్ । తా
ర్తీయీకతయామితోఽయమగమత్తస్య ప్రబన్ధే మహాకావ్యే
చారుణి నైషధీయచరితే సర్గో నిసర్గోజ్జ్వలః ॥ * ౧౩౬

వ్యా ॥ శ్రీహర్షమితి ॥ శ్రీహర్షమిత్యాదిసుగమం - తృతీయ ఏవ తార్తీయీకః - ద్వితీయతృతీయాభ్యామీకక్ స్వార్థే వక్తవ్యః - తస్య భావ స్తత్తా - తయామితస్తృతీయ ఇత్యర్థః - శేషం సుగమమ్ ॥ * * * *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలాచల మల్లినాథసూరివిరచితే - నైషధవ్యాఖ్యానే
జీవాతుసమాఖ్యానే - తృతీయస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యే వ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్సర్గః.

మూ ॥ అథ నలస్య గుణం గుణమాత్మభూస్సురభి తస్య యశః కు
సుమంధనుః । శ్రుతిపథోపగతం సుమనస్తయా తమిషుమాశువి
ధాయ జిగాయ తామ్ ॥ * * * * * ౧

వ్యా ॥ అథ రాజ్ఞః స్వయంవరం ప్రత్యసౌ ద్విజాతత్వేనాస్మిన్సర్గే భైమ్యా మదనావస్థాం వర్ణయితుమారభతే ॥ అథేత్యాది ॥ అథ భైమ్యాః ప్రియసందేశశ్రవణానన్తరం - ఆత్మభూః కామః - నలస్య గుణః ఆత్మోత్కర్షహేతుశౌర్యసౌందర్యాది కోదండవర్ణః - తమేవ గుణం మౌర్వీం - విధాయ - సురభి సుగంధి మనోజ్ఞం చ ॥ ని ॥ సుగంధౌ చ మనోజ్ఞే చ వాచ్యవత్సురభిః స్మృత ఇతి విశ్వః - తస్య నలస్య యద్యశః తదేవ కుసుమం ధనుర్విధాయ - తథా సుమనస్తయా సుమనస్త్వేన పుష్పత్వేన చ - శ్రుతిపథోపగతం కర్ణపథం గతం - పునఃపునర్భైమ్యా శ్రుతమిత్యర్థః - ఆకర్ణమాకృష్టం చ - తం నలమేవేషుం విధాయ - తాం భైమీం జిగాయ - తదేకాసక్తచిత్తాం చకారేత్యర్థః - సన్నిటాలో జేతరితిభ

ఖ్యా - రూపకాలంకారః - అస్మిన్ సర్గే ద్రుతవిలంబితంవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరావితిలక్షణాత్ ॥ * * * * ౧

మూ॥ యదతనుజ్వరభాక్తనుతేస్మసాప్రియకథాసరసీరసమజ్జనమ్। సపదితస్యచిరాంతరతాపినీపరిణతిర్విషమాసముపద్యత ॥ * * * * * * * ౨

వ్యా॥ యదితి॥ సాభైమీ - అతనుజ్వరమనంగజ్వరంఅధికజ్వరంచభజతీతితద్భాక్సతీ - భజోణ్విః - ప్రియకథైవసరసీసరఃతస్యాంరసోరాగఃజలంచతత్రమజ్జనమాసక్తిమవగాహంచ - తనుతేస్మచకారేతియత్ - లట్స్మేతిభూతేలట్ - తస్యమజ్జనస్య - సపది-చిరందీర్ఘకాలం - అంతరమభ్యంతరంతాపయతీతితత్తాపినీ విషమాఉద్దీపనాత్మికాపరిణతిఃపరిపాకః - సముపద్యత సంజాతా - అత్రపరజ్వరశాంత్యర్థాద్రసమజ్జనాత్తదుద్రేకరూపానర్థోత్పత్తేర్విషమాలంకారభేదః॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ - ఏతేనద్వాదశావస్థాపక్షేనవమీసంజ్వరావస్థోక్తా - తదుక్తం॥ శ్లో॥ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా। జాగరఃకార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథసంజ్వరః॥ ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవమరణంచరమంవిదురితి॥ * * * * ౨

మూ॥ ధ్రువమసౌదితవతీసుమధీరతాందయితదూతపతద్గతివేగతః। స్థితివిరోధకరీంద్వ్యణుకోదరీతదువితస్సహిమోహయదనంతరః॥ * * * * * * * ౩

వ్యా॥ ధ్రువమితి॥ ద్వ్యణుకోదరీసూక్ష్మమధ్యాఇయందమయంతీ - స్థితిర్మర్యాదాగతినివృత్తిశ్చతద్విరోధకరీం - తద్విరోధహేతుమిత్యర్థః - గత్యుత్పత్తేస్తత్ప్రాగభావవిరోధిత్వాదితిభావః - కృఞోహేత్వాత్యాదినాహేత్వర్థేటప్రత్యయః - అధీరతాంచపలతాంపక్షేత్రాసస్థానలక్షణాం - దయితదూతోయఃపతత్రీహంసః॥ ని॥ పతత్పత్రరథాండజాఇత్యమరః - తస్యగతివేగతఃగమనవేగాదధిగతవతీగృహీతవతీ - ప్రాప్తవతీత్యర్థః - ఏతేనచాపలాఖ్యస్సంచారీభావఉక్తః॥ శ్లో॥ చాపలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవమితిలక్షణాత్ - తస్యహంసపక్షవేగజన్యత్వముత్ప్రేక్షతే - ధ్రువమితి - ననుకథమన్యవేగాదన్యత్రక్రియోత్పత్తిరిత్యాశంక్యయదనంతరన్యాయేనసమర్థయతి - మోహోయస్యానంతరస్సన్నిహితః - సతస్మాదుదితఉత్పన్నఇత్యుత్ప్రేక్షార్థాంతరన్యాసయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ * * * * * ౩

మూ ॥ అతితమాంసముపాదిజడాశయంస్మితలవస్మరణేపితదాననమ్ । అజని పంగురపాంగనిజాంగణభ్రమికణేపితదీక్షుణఖంజనః ॥ * * * * * * * ౪

వ్యా ॥ అతితమామితి ॥ తస్యాభైమ్యాఆననం - స్మితలవస్యహాసలేశస్య స్మరణేపి - కిముతకరణఇతిభావః - అతితమామతిమాత్రం - కిమేత్తిజిత్యాదినా అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః - జడాశయంమూఢచిత్తం - సముపాదిసంపన్నం తదజ్ఞంజాతమిత్యర్థః - చిణ్తేపదఇతికర్తరిచిణ్ - తస్యాఈక్షణమేవనయనమేవఖంజనఃఖంజరీటః - అపాంగపవనిజాంగణం - తత్రభ్రమిర్భ్రమణం - తస్యాః కణేలేశేపిపంగురసమర్థః - అజనిజాతః - దీపజనేత్యాదినాజనేఃకర్తరిచిణ్ జ్వరవేగాత్తిస్సతవీక్షణేలుప్తేఇతిభావః ॥ * * * * ౫

మూ ॥ కిముతదంతరుభావభిషజౌదివస్మరనలావిశతస్సవిగాహితుమ్ । తదభికేనచికిత్సితుమాశుతాంమఖభుజామధిపేననియోజితౌ ॥ * * * * * * ౬

వ్యా ॥ అథాస్యాఃస్మరనలయోర్నిరంతరాంతఃప్రవేశమాలక్ష్యోత్ప్రేక్ష్యతే ॥ కిమ్వితి ॥ తదభికేనభైమీకాముకేన - అనుకామాభీకఃకమితేతినిపాతితః - మఖభుజామధిపేనదేవేంద్రేణతాంభైమీమాశుచికిత్సితుమగదీకర్తుం నియోజితౌప్రేషితౌ - ఉభావపిభిషజౌస్వర్వైద్యావశ్వినౌ - స్మరనలౌసంతౌ - విగాహితుంరోగనిదానంనిశ్చేతుం - తస్యాఃఉభయంత్యాఃఅంతరంతశ్శరీరం - ప్రవిశతస్సకిముప్రవిశ్యస్థితావశ్వినావేవతౌకిమిత్యుత్ప్రేక్షార్థః తేనాస్యమదనాశ్వినసమానసౌందర్యంవ్యజ్యతే - అత్రచింతాఖ్యస్సంచారీభావస్సూచితః ॥ శ్లో ॥ ధ్యానంచింతేప్సితానాప్తిశ్శూన్యతాశ్వాసతాపకృదితిలక్షణాత్ ॥ * * * * * * * * * ౬

మూ ॥ కుసుమచాపజతాపసమాకులంకమలకోమలమైక్ష్యతతన్ముఖమ్ । అహరహర్వహదభ్యధికాధికాంరవిరుచిగ్లపితస్యవిధోర్విధామ్ ॥ * * * * * ౭

వ్యా ॥ అథచింతానుభావంసంతాపంవర్ణయతి ॥ కుసుమేత్యాది ॥ కుసుమచాపజేనస్మరసముత్థేన - తాపేనసమాకులంవిహ్వలంఅతఏవాహరహఃఅహన్యహని - అత్యంతసంయోగేవీప్సాయాంద్విర్వచనం - రోసుపీత్యహ్నోనకారస్యరేఫాదేశః - అభ్యధికాధికామత్యంతాధికాంఅభీక్ష్ణ్యేద్విర్భావః ర

విరుచ్ఛ్లిపితస్యాశ్శశాంకాంశుహతస్య - నిధోత్తదోర్ద్వయాంప్రకారం - తాదృశీమవస్థామిత్యర్థః - అతఏవసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనాలంకారః - వహత్ ప్రాప్నువత్ కమలకోమలంతన్ముఖమిత్యుత్తదృష్ట్వాసఖీజనేనేతి శేషః - సకరుణమితి భావః || * * * * * ౬

మూ || తరుణతాతరణిద్యుతినిర్మితద్రఢిమతత్కుచకుంభయుగాంతరా | అనలసంగతితాపముపైతునో కుసుమచాపకులాలవిలాసజమ్ || * * * * * * ౭

వ్యా || తరుణేతి || తస్యాః కుచావేవకుంభౌ తయోర్యుగాంతరమ్ - తరుణతా తారుణ్యమేవ తరణిద్యుతిరాతపస్తయా నిర్మితః కృతో ద్రఢిమా కాఠిన్యం యస్య తత్ - తథా కుసుమచాప ఏవ కులాలః కుంభకారః తస్య విలాసేన వ్యాపారేణ జాతం తత్ జం - అనలసంగతి అనలసంగత్యభావః - క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేన ఞ్ సమాస ఇష్యతే - అర్థాభావేఽవ్యయీభావే వా నపుంసకత్వం - సైవానలసంగతిరగ్నిసంయోగ ఇతి శ్లిష్టరూపకం - తయా - తాపముపైతు నో - కాకుః - ఉపేయాదేవేత్యర్థః - ప్రాప్తకాలే లోట్ - తథాహి - ఆమో ఘటః కులాలేన దార్ఢ్యాయ ప్రథమమాతపేన పక్త్వా పశ్చాదగ్నినా పచ్యతే - రూపకాలంకారః || * * * * * * * * * ౭

మూ || అధృత యద్విరహోష్మణి మజ్జితం మనసిజేన తదూరుయుగం తదా | స్ఫుటతి తత్కదనం కదళీతరుర్యది మరుజ్జ్వలదూషరదూషితః || * * * * * ౮

వ్యా || అధృతేతి || తదా యత్ తస్యా ఊరుయుగం - మనసిజేన విరహోష్మణి విరహదాహే - మజ్జితం - అధృత ఆస్థితం - ధృఞ్ అవస్థానే ఇతి ధాతోర్లుఙి తఙ్ - హ్రస్వాదంగాదితి సలోపః - కదళీతరుః - మరౌ మరుదేశే జ్వలతా తప్యమానేన - ఊషరేణోషరక్షేత్రేణ - దూషితో యది దూషితశ్చేత్ - తత్కదనం తేనోరుయుగ్మేన కదనం కలహం - సాదృశ్యమిత్యర్థః - స్ఫుటతి - అత్రోపమానస్య కదళీతరోరుపమేయత్వకల్పనాత్ ప్రతీపాలంకారభేదః - ఉపమానస్యాక్షేపే ఉపమేయత్వకల్పనం ప్రతీపమితి లక్షణాత్ - ఊషరప్రరూఢకదళీకాండకల్పం తదాసీదిత్యర్థః || * * * * * * * ౮

మూ || స్మరశరాహతినిర్మితసంజ్వరం కరయుగం హసతి స్మ దమస్వసుః | అనభిధానపత్త్రతపనాతపంతపనిపీతసరస్సరసిరుహామ్ || * * * * * * * ౯

వ్యా ॥ స్మరేతి ॥ స్మరశరాహత్యానిమిత్తసంజ్వరంజనితతాపం - దమస్వసుః కరయుగం కర్తృ - అనపిధానాదనావరణాద్ధేతోః పతత్ ప్రవిశత్ తపనాతపః సూర్యాతపః యస్మిన్ తత్ తథా - తపేన గ్రీష్మేణాపి తేజోఽపి తే సరసి యత్సరసీరుహం పద్మం తద్ధసతి స్మ - తత్సదృశమభూదిత్యర్థః హసతీష్యత్యసూయతీతి దండినా సదృశపర్యాయే పరిగణితత్వాత్ - అత ఏవోపమాలంకారః ॥ ౯

మూ ॥ మదనతాపభరేణ విదీర్య నో యదుడపాది హృదా దమ
నస్వసుః। నిబిడపీనకుచద్వయయంత్రణా తదపరాధమధాత్ప్ర
తిబధ్నతీ ॥ * * * * * * ౧౦

వ్యా ॥ మదనేతి ॥ దమనస్వసుః హృదా హృదయేన - కర్త్రా మదనతాపస్య భరేణ ఔత్కట్యేన హేతునా - విదీర్య నోదపాది నో స్ఫుటితమితి యత్ - భావే లుఙ్ - తమనుస్ఫుటితసరూపమపరాధం - ప్రతిబధ్నతీ నిరుంధతీ నిబిడపీనకుచద్వయేన యంత్రణా బంధః కర్త్రీ - అధాత్ - హృదయకృతాపరాధం స్వయముహేత్యర్థః - అత్రాతివాహ్యస్ఫుటనే హృదయస్యాయుక్తేషః బంధనం - తస్య చ యంత్రణానిమిత్తత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - సా చ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ * * * * * * * * ౧౦

మూ ॥ నివిశతే యది శూకశిఖాపదే సృజతి సా కియతీమివ న
వ్యథామ్। మృదుతనోర్వితనోతు కథం న తామవనిభృత్తు నివిశ్య
హృది స్థితః ॥ * * * * * * ౧౧

వ్యా ॥ నివిశత ఇతి ॥ శూకశిఖా కంటకాగ్రం పదే చరణే నివిశతే ప్రవిశతి యది - నేర్విశ ఇత్యాత్మనేపదం - సా ప్రవిష్టా శూకశిఖా - కియతీమివ వ్యథాం పీడాం - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే - కీదృశీం వ్యథామిత్యర్థః - న సృజతి నోత్పాదయతి - మహతీమేవ సృజతీత్యర్థః - అవనిభృద్రాజా నలః పర్వతశ్చ - స తు - హృది నివిశ్య స్థితస్సన్ - మృదుతనోః కోమలాంగ్యాః - తాం తథావిధాం వ్యథాం కథం న వితనోతు - వితనోత్వేవేత్యర్థః సంభావనాయాం లోట్ - అత్ర పది సూతు కంటకప్రవేశే మహావ్యథా - కిముత మృద్వంగ్యా హృది మహత్ప్రవేశే వేతి కైముత్యన్యాయేనార్థాంతరాపత్తేరర్థాపత్తిరలంకారః ॥ * ౧౧

మూ ॥ మనసి సంతమిమం ప్రియమీక్షితుం నయనయోస్స్పృ
హయాంతరుపేతయోః। గ్రహణశక్తిరభూదిదమీయయోర
పి న సన్ముఖవాస్తునివస్తుని ॥ * * * * ౧౨

వ్యా ॥ మనసీతి ॥ మనసి సంశంసహృదివర్తమానం - ప్రియమీక్షితుం - స్పృహయా అంతరుపేతయోః అంతః ప్రవిష్టయోరివ - ఇదమీయయోః అస్యాస్సంబంధినోః - ఇదంశబ్దాత్ వృద్ధాచ్ఛః - నయనయోస్సమ్ముఖం పురోదేశోవా స్థితిస్థానం యస్య తస్మిన్నపి పురోవర్తిన్యపి వస్తుని - గ్రహణశక్తిస్సాక్షాత్కారణసామర్థ్యం నాభూత్ - నలధ్యానసంగాన్న కించిదన్యదద్రాక్షీదిత్యర్థః - తద్ధ్యానసంగనిమిత్తస్య బాహ్యదర్శనస్య చక్షుషోరంతః ప్రవేశనిమిత్తత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - చింతైవ సంచారీభావః ॥ * * * * ౧౨

మూ ॥ హృది దమస్వసురశ్రుఝరప్లుతే ప్రతిఫలద్విరహాత్త
ముఖానతేః । హృదయభాజమరాజత చుంబితుం నలముపేత్య
కిలాగమితంముఖమ్ ॥ * * * * ౧౩

వ్యా ॥ హృదీతి ॥ విరహాత్ప్రాప్తాముఖానతిర్యయా సా తస్యాస్సముఖాయాః దమస్వసుః - ముఖం - అశ్రుఝరేణాశ్రుప్రవాహేణప్లుతేసిక్తే హృది హృదయే ప్రతిఫలత్ ప్రతిబింబితం సత్ - హృదయభాజం హృదిస్థితం నలం చుంబితుముపేత్య గత్వా - ఆగమితం సంజాతాగమనం కిల - ప్రత్యాగతమిత్యుత్ప్రేక్షా - తారకాదిత్వాదితచ్ - కిలేతి సంభావనాయాం ॥ ని ॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః - అరాజత రరాజ - సంభావనముత్ప్రేక్షా ॥ ౧౩

మూ ॥ సుహృదమగ్నిముదంచయితుం స్మరం మనసి గంధవ
హేన మృగీదృశః । అకలి నిశ్వసితేన వినిర్గమానుమిత నిహ్నుత
వేశనమాయితా ॥ * * * * * ౧౪

వ్యా ॥ సుహృదమితి ॥ గంధవహేన బాహ్యేనాయునా - సుహృదం సఖాయం ॥ ని ॥ రోహితాశ్వో వాయుసఖ ఇత్యగ్నేర్వాయుసఖత్వాభిధానాత్ మృగీదృశః భైమ్యాః - మనసి - స్మరమేవాగ్నిముదంచయితుముద్దీపయితుం - నిశ్వసితేన నిశ్వాసవాతవ్యాజేన - వినిర్గమేణ బహిర్నిస్సరణేన అనుమితం నిహ్నుతం ప్రాగజ్ఞాతం యద్వేశనమంతః ప్రవేశస్తత్ర మాయితా మాయావిత్వం - తత్కల్పనాపాటవం - వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః - అకలి కలితం ప్రాప్తం - సూనమితి శేషః - అగ్నిదోహీ గూఢం ప్రవిశ్య ప్రకాశం నిర్గచ్ఛతి తద్వద్వాయురపి తాదృఙ్నిశ్వాసవ్యాజేన తథాకృత్వా నిర్గత ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * ౧౫

మూ ॥ విరహపాండిమరాగతమోమషీశితిమతన్నిజసీలిమవ
ర్ణకైః । దశదిశః ఖలు తద్దృగకల్పయల్లిపికరీ నలరూపకచిత్రితాః ॥

వ్యా ॥ విరహేతి ॥ తస్యా దమయంత్యాః దృగ్దృష్టిరేవ - లిపికరీ చిత్రకరీ -

విరహిణాంపాండిమాశరీరశైత్యంవా - రాగోనురాగస్సఏవరాగోరక్తిమా శ్లిష్టరూపకం - తమో మోహస్తదేవమఘీతస్యాశ్శ్యామసరిమా - తస్యాభైమ్యాఃనిజాభైనైసర్గికపీతిమాకనకవర్ణః - చతుర్ణాంద్వంద్వః - తైరేవవర్ణకైశ్చిత్రసాధనైః - దశదిశస్తాఏవభిత్తయఇతి శేషః - నలస్యరూపకైఃప్రతికృతిభిః - చిత్రితాఃసంజాతచిత్రాః - తారకాదిత్వాదితచ్ - అకల్పయదసృజత్ఖలు - నిరంతర చింతా జనితయాభ్రాంత్యా ప్రతిదిశంమిథ్యానలానద్రాక్షీదిత్యర్థః ॥

మూ ॥ స్మరకృతింహృదయస్యముహుర్దశాంబహువదన్ని
జనిశ్వసితానిలః । వ్యథితనాససికంపమదశ్శ్రియత్తత్రసతికస్సతి
నాశ్రయబాధనే ॥ * * * * * ౧౬

వ్యా ॥ స్మరకృతిమితి ॥ నిశ్వసితానిలః - స్మరకృతింమదనకర్తృకసృష్టిరూపాం - హృదయస్యహృత్పిండస్య - దశామవస్థాం - బహుబహువారం క్రియావిశేషణం - వదన్నివకంపతఇతికథయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అదోహృదయం - శ్రితేవాససి - కంపంచలనంతతాకారణంత్రాసంచ - ముహుర్వ్యథితవిహితవాన్ - దధాతెర్లుఙ్ జేతజ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః - హ్రస్వాదంగాదితిసిచోలోపః - తథాహి - ఆశ్రయబాధనేసతికోనామనత్రసతి - సర్వోపితసత్యేవేత్యర్థః - తద్బాధితదాశ్రితస్యస్వస్యాపిబాధాదితిభావః - అర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥ * * * * * * * ౧౬

మూ ॥ కరపదాననలోచననామభిశ్శతదలైస్సుతనుర్విరహ
జ్వరే । రవిమహోబహుపీతచరంచిరాదనిశతాపమిషాదు
దసృజ్యత ॥ * * * * * * ౧౭

వ్యా ॥ కరేతి ॥ కరౌపదేఆననంలోచనే ఇతినామానియేషాం తైః - తదాకారపరిణామాత్తన్నామధారిభిః - శతదలైఃకుశేశయైఃకర్తృభిః - చిరాచ్చిరాత్ప్రభృతి - పీతచరంకసపశ్చాత్పూర్వంపీతం - భూతపూర్వేచరట్ప్రత్యయః - బహుభూరిరవిమహఃసూర్యతేజః - సుతనోర్దమయంత్యాః - విరహజ్వరేజ్వరావస్థాయాం - అనిశతాపమిషాన్నిరంతరోష్మవ్యాజాత్ - ఉదసృజ్యతఉత్సృష్టం - నూనమితిశేషః - అత్రపద్మానాంభైమీకరచరణాదిభ్యోనామమాత్రభేదఃనరూపభేదఇత్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః - తస్యాలాచేయంపూర్వపీతతేజోవమనోత్ప్రేక్షా - సాచతాపవ్యాజాదిత్యపహ్నవానుప్రాణితేతిసంకరః ॥ * * * * * * * * ౧౭

మూ॥ ఉదయతిస్మ తదద్భుతమాళిభిర్ధరణిభృద్భువితత్రవి
మృశ్యయత్ ।అనుమితోపిచబాష్పనిరీక్షణాద్వ్యభిచచారనతా
పకరోనలః॥ * * * * * * ౧౭

వ్యా॥ ఉదయతీతి॥ ఆళిభిస్సఖీభిః - తత్రతస్యాం - ధరణిభృతోభీమభూ
పాద్భువతీతిపద్మాఖ్యాభైమీతస్యాం - పక్వాతభూమాయాచ - విమృశ్యవ్యాప్తిమను
సంధాయ - బాష్పనిరీక్షణాదశ్రులింగదర్శనాత్ - అన్యత్రధూమదర్శనాత్॥
ని॥ బాష్పోశ్రుణ్యంబుధూమేచేతివైజయంతీ - అనుమితఃఅభ్యూహితః- అన్య
త్రలింగభాసావధారితోపి-తాపకరస్సంతాపజనకః- నలోనైషధః- అన్యత్రఅ
నలోగ్నిః - నవ్యభిచచారనాన్యథాబభూవేతియత్ - తదద్భుతముదయతిస్మ ఉ
త్పన్నమిత్యర్థః- అయగతావితిధాతోర్భూతేలట్-నలచింతానుభావోయం
సంతాప ఇత్యశ్రుదర్శనాత్సఖీభిరూహితమభూత్ ఇతిపరమార్థః - అత్రబా
ష్పలింగదర్శనాదనలజ్ఞానం- తచ్చావ్యభిచారితిస్ఫురతోవిరోధస్యాశ్రు లింగా
త్సంతాపకరోనలోనిశ్చిత ఇత్యాభాసికరణాద్విరోధాభాసః - సచశ్లేషాను
ప్రాణితః- సంతాపకరోనలఇతిశబ్దశ్లేషః - అన్యత్రార్థశ్లేషః - అతఃర్విరోధః॥

మూ॥ హృదివిదర్భభువంప్రహరన్శరైరతిపతిర్నిషధాధిప
తేఃకృతే ।కృతతదంతరగస్వదృఢవ్యధః ఫలదనీతిరమూర్ఛద
లంఖలు॥ * * * * * * ౧౮

వ్యా॥ హృదీతి॥ నిషధాధిపతేఃకృతేనలస్యార్థే-తత్ప్రహారార్థమిత్య
ర్థః॥ శ్లో॥ అర్థేకృతేచశబ్దౌద్వౌతాదర్థ్యేఽవ్యయసంజ్ఞితావితివచనాత్ - వి
దర్భభువందమయంతీం-శరైర్హృదిప్రహరన్ - నలస్యసచాతత్రత్వాదితిభా
వః- రతిపతిఃకామః కృతాతదంతరగస్యభైమీహృద్గతస్యస్వస్యదృఢవ్యధాయే
నసః- స్వయమపితద్గతత్వాత్ప్రహృతస్సన్నిత్యర్థః- ఫలంతీ అనీతిర్దుర్నీతి
ర్యస్యసోలమత్యంతమమూర్ఛదభవత్ఖలు - అమున్యాదితిచగమ్యతే - మూ
ర్ఛామోహసముచ్ఛ్రాయయోరిత్యనుశాసనాత్ - తదభేదేనమూర్ఛాలక్ష
ణకార్యదర్శనాద్రతిపతే-స్వస్యాపిప్రహారఉత్ప్రేక్ష్యతే- సాచశ్లేషమూలాతి
శయోక్త్యాపితేతిసంకరః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - పరప్రహారోద్యత
స్యస్వప్రహారరూపానర్థోత్పత్తేర్విషమభేదశ్చవ్యజ్యతే॥ * ౧౯

మూ॥ విధురమానితయామదిభానుమాన్ కథముపైతి నభ

తద్ధృదయం తథా । అపి వియోగభరాస్ఫుటనస్ఫుటీకృత దృఢ

త్వ మజిజ్వలదంశుభిః ॥ * * * * ౨౦

వ్యా ॥ విధురితి ॥ తయా దమయంత్యా - విధుశ్చంద్రః - భానుమాన్ సూ

ర్యః - అయాని మే నేయది - విరహిణ స్తన్న చిత్రం - కింతు - స సూర్యత్వాభిమతో

విధుః - వియోగ పరిభరో భారస్తేనాపి యదస్ఫుటనం విశరణం తేనస్ఫుటీకృ

తం దృఢత్వం సూర్యోపలత్వం యస్య తత్ - అన్యథాతి భారాల్లోష్టాదివద్విశీ

ర్యేతేతి భావః - తద్ధృదయమపి హైమీహృదయరూపం సూర్యకాంతమణిర్యః -

కథం తథా సూర్యవత్ అంశుభిః - స్వతేజోభిః - అజిజ్వల జ్జ్వలయతిస్మ - జ్వలతే

ర్ణౌ చఙ్ - అహో విధుర్విరహిణాముద్దీపకత్వాత్సూర్య ఏవ తపతు నామ - తద్వప

రోపలం జ్వలయిత్వ త్వం తు చిత్రమిత్యర్థః ॥ * * * ౨౦

మూ ॥ హృదయదత్తసరోరుహయా తయా క్వ సదృగస్తు వి

యోగనిమగ్నయా । ప్రియధనుః పరిరభ్య హృదారతిః కిమనుమర్తు

మశేత చితార్చిషి ॥ * * * * ౨౧

వ్యా ॥ హృదయేతి ॥ వియోగనిమగ్నయా విరహాగ్నిమగ్నయా అతఏవ హృ

దయదత్తసరోరుహయా సంతాపశాంతయే వక్షోనిక్షిప్తపద్మయా తయా - స

సమానాధృశ్యేత ఇతి సదృక్ సదృశీ స్త్రీ - సమానాన్యయోశ్చేత్యుపసంఖ్యానా

త్సమానోపపదాద్దృశేః క్విన్ ప్రత్యయః - దృగ్దృశవతుష్వితి సమానశబ్దస్యస

భావః - క్వాస్తు - నక్వాపీత్యర్థః - యద్వా - రతిః కామపత్నీ - హృచా వక్షసా

ప్రియస్య స్వభర్తుః ధనుః చాపమిత్యర్థః పరిరభ్య - అనుమర్తుం అనుగమ

నం కర్తుం - చితార్చిషి - అశేత శయితా కిం - ప్రియమనుమర్తుం చితార్చిషిశ

యానాపాపమాద్రతి రేవేయమిత్యుత్ప్రేక్షా - తస్యా జ్వరాగ్నిః సర్వథా ప్రజ్వల

తీతి భావః ॥ * * * * * * * * ౨౧

మూ ॥ అనలభావమియం స్వనివాసినో నవిరహస్య రహస్య

మబుధ్యత । ప్రశమనాయ విధాయ తృణాన్యమూః జ్వలతి తత్ర

యదుజ్ఝితుమైహత ॥ * * * * ౨౨

వ్యా ॥ అనలభావమితి ॥ ఇయం దమయంతీ - స్వనివాసినః స్వనిష్ఠస్య విర

హస్య నలవియోగజస్య - రహస్యం శరీరపక్షాన్నవన్నిగూఢం - అనలభావమగ్ని

త్వం నలరహితత్వం చ గమ్యతే - నాబుధ్యత - నాజానాదిత్యర్థః - కుతః - యద్య

స్మా త్తత్ర తస్మిన్ విరహే జ్వలతిసతి - ప్రశమనాయ ప్రజ్వలన ప్రతీకారార్థం అ

సూర్ప్రాంశాః - తృణానివిధాయ తృణప్రాయాన్ కృత్వా - తృణాత్మకానితిచ గమ్యతే- ఉద్ధతుంత్యక్తుం ప్రక్షిప్తుంచ- ఐహాత్ర ఐచ్ఛత్ - అగ్నిత్వజ్ఞానేకథం తచ్ఛాంతయేతత్ర తృణప్రక్షేప ఇత్యర్థః- విరహదుఃఖాన్మర్తుం మైచ్ఛదితితాత్పర్యార్థః॥ * * * * * * * ౨౨

మూ॥ ప్రకృతిరేతుగుణస్య నయోషితాంకథమిమాం హృదయం మృదునామయత్ । తదిషుభిః కుసుమైరపిధున్వతా సువివృతం విబుధేన మనోభువా॥ * * * * ౨౩

వ్యా॥ ప్రకృతిరితి॥ యోషితాం హృదయం మృదునామేతియత్ -నామేతి ప్రసిద్ధౌ - సఇతిపదేన ప్రాధాన్యాత్పుంలింగతా - ప్రకృతిః ప్రకృతిసిద్ధః గుణో మార్దవగుణః - ఇమాందమయంతీం - కథం - నైతు - ప్రాప్నోత్వేత్యర్థః తత స్తన్మృదుత్వం కుసుమైరపి ఇషుభిః - ధున్వతా విబుధేన దేవేన విదుషాచ మనోభువా -సువివృతం సమ్యగ్వ్యాఖ్యాతం-విద్వః అధికారత్వాత్స్వందిగ్ధాని ఇణాయస్యేత్యర్థః - కుసుమాదపి సుకుమారమస్యా హృదయమిత్యర్థః॥ * ౨౩

మూ॥ రిపుతరాభవనాదవినిర్యతీం విధురుచిర్గృహజాలబిలైర్నతామ్ । ఇతరథాత్మనివారణశంకయా జ్వలయితుం బిసవేషధరావిశత్॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ రిపుతరేతి॥ రిపుతరాతి ద్వేషిణీ విధురుచిశ్చంద్రప్రభా - భవనాద్వినిర్యతీం నిర్గచ్ఛంతీం - ఇణశ్శతరి జీప్ - తాం భైమీం - జ్వలయితుం సంతాపయితుం- ఇతరథా నిజరూపేణ ప్రవేశే- ఆత్మని వారణశంకయా స్వప్రవేశ ప్రతిషేధభియా- బిసవేషస్యధరా సతీ గృహస్యజాలబిలైః గవాక్షరంధ్రైః -అవిశన్న ప్రవిష్టా కిం - శిరోపచారబిసాం శిరసా నిరంతరాంతస్థితభైమీ బాధనాయ ప్రచ్ఛన్నప్రవిష్టేందుకరా ఇవ ప్రవిభాంతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా॥ * ౨౪

మూ॥ హృదివిదర్భభువో శ్రుభృతిస్ఫుటం వినమదాస్యతయా ప్రతిబింబితమ్ । ముఖదృగోష్ఠమరోపిమనోభువా తదుపమాకుసుమాన్యఖిలాశ్శరాః॥ * * * ౨౫

వ్యా॥ హృదీతి॥ విదర్భభువో వైదర్భ్యాః - వినమదాస్యతయా నమ్రాననత్వేన హేతునా- అశ్రూణి బిభర్తీత్యశ్రుభృత్ - క్విప్- తస్మిన్నశ్రుసిక్త ఇత్యర్థః- హృదివక్షసి- వైమల్యాత్ స్ఫుటంయథాతథా - ప్రతిబింబితం - ముఖంచ

దృశౌ చటిత్యంచ ముఖస్య గోత్రం- ప్రాణ్యాంగత్వాదేకవచనం- మనోభువా కామేన- తస్యముఖాదేః ఉపమానకుసుమానిపద్మం ఉత్పలేబంధూకేచ పంచధాపి తాన్యుపమానపుష్పాణితాన్యేవ అఖిలాః పంచాపిశరాస్సదరోపకారోపితం- తస్యాస్తథాపి ధేనుసి ప్రతిఫలితం ముఖాన్యయ పంచకం పంచశరసఖాతం-తదుపమానకుసుమశరపంచకమివాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షాఘ్యః॥ * ౨౫

మూ॥ విరహపాండుకపోలతలేవిధుర్వ్యథితభీమభువః ప్రతిబింబితః। అనుపలక్ష్యసితాంశుతయాముఖంనిజసఖంసుఖమంకమృగార్పణాత్॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ విరహేతి॥ విధుఃభీమభువఃభైమ్యాః విరహేణపాండునికపోలతలే గండస్థలేప్రతిబింబితస్సన్- అనుపలక్ష్యసితాంశుతయా సావర్ణ్యాద్దుర్లక్ష్య శుభ్రకిరణతయా- సుఖమనాయాసేన- అంకమృగార్పణాదసితకళంకమృగసమర్పణాత్ - ముఖం భైమీముఖం- నిజసఖంస్వసదృశం- వ్యథితవిహితవాన్- దోషిణోహిస్వదోషంనిర్దోషేష్వపిస్వసంసర్గాత్సంక్రమయ్య సమీకుర్వంతీతి భావః- కేచిత్కించిద్దానేనామిత్రంమిత్రంకుర్వంతీతిభావంవర్ణయంతి - అత్ర చంద్రస్యకపోలసావర్ణ్యేనతదేకత్వకథనాత్సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్॥ * ౨౬

మూ॥ విరహతాపినిచందనపాంసుభిర్వపుషిసార్పితపాండిమమండనా। విషధరాభబిసాభరణాదధేరతిపతింప్రతిశంభుబిభీషికామ్॥ * * * * * ౨౭

వ్యా॥ విరహేతి॥ సాదమయంతీవిరహతాపినివపుషిచందనపాంసుభి - భస్మధవళైరితిభావః- అర్పితఃసంపాదితఃపాండిమైవమండనంయస్యాస్సా- విషధరాభంశేషాహికల్పంబిసమేవాభరణంయస్యాస్సా సతీ- రతిపతింస్మరంప్రతి- శంభురేవేయమితి - బిభీషికాంవిశేషేణభయోత్పాదనం - భీషయతేర్గాత్వర్థనిర్దేశేణ్వుల్ సుప్సుపేతిసమాసః-నతుశంభోర్బిభీషికేతికర్తరిషష్ఠీసమాసః- తృజకాభ్యాంకర్తరీతినిషేధాత్ - దధేదధారసూనమితిశేషః - గమ్యోత్ప్రేక్షా॥ * * * * * * * * ౨౭

మూ॥ వినిహితంపరితాపినిచందనంహృదితయాధృతబుద్బుదమాబభౌ। ఉపనమత్సుహృదంహృదయేశయంవిధురివాంకగతోడుపరిగ్రహః॥ * * * * * ౨౮

వ్యా ॥ వినిహితమితి ॥ తయా భైమ్యా పరితాపనివృత్తయే వత్తునివినిహితం ధృతబుద్బుదం అతిక్వాథకృపీటకం - చందనం - సుహృదం సఖాయం - హృదయేశేత ఇతిహృదయేశయం మన్మథం - అధికరణేశేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్ - ఉపనమన్మథసర్పః - అంకగతోడుపతిగ్రహాః - అంతికస్థతారకాపరికరః విధురివాబభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * ౨౮

మూ ॥ స్మరహుతాశనదీపితయా తయా బహుముహుస్సరసం సరసీరుహమ్ । శ్రయితుమర్ధపథే కృతమంతరాశ్వసిత నిర్మితమర్మరముజ్ఝితమ్ ॥ * * * * ౨౯

వ్యా ॥ స్మరేతి ॥ స్మరహుతాశనదీపితయా కామాగ్నితప్తయా తయా - బహుభూరిసరసం సార్ద్రం - సరసీరుహం సరోజం - ముహుః శ్రయితుం శైత్యాయ సేవితుం - అర్ధే పథి అర్ధపథే కృతం - తత్పర్యంతమానీతం సత్ - అంతరాలః ధ్యే - శ్వసితేన భైమీనిశ్వాసేన నిర్మితం మర్మరం స్యాశోషాత్ కృతమర్మరశబ్దం సత్ ఉజ్ఝితం వైయర్థ్యాత్త్యక్తం - తథోష్ణస్సనిశ్వాస ఇతి భావః ॥ ౧ ॥ అథ మర్మరః స్వనితే వస్త్రభేదానామిత్యమరః - ఈ దృగ్ధర్మా సంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదోలంకారః ॥ * * * ౨౯

మూ ॥ ప్రియకరగ్రహమేవమవాప్స్యతి స్తనయుగం తవ తామ్యతి కిన్విత్తి । జగదతుర్నిహితే హృది నీరజే దవథుకుట్మలనేన పృథుస్తనీమ్ ॥ * * * * * ౩౦

వ్యా ॥ ప్రియేతి ॥ హృది వత్తసి - నిహితే న్యస్తే - నీరజే పద్మే - దవథుః పరితాపః - దూయతేరిత్వాదథుచ్ ప్రత్యయః - తేన యత్కుట్మలనం ముకుళనం నిపీడ్య గ్రహణమితి యావత్ - తేన - పృథుస్తనీం దమయంతీం - తవ స్తనయుగం కర్తృ ఏవమనేన ప్రకారేణ ప్రియకరేణ గ్రహం నిపీడ్య గ్రహణం - అవాప్స్యతి - కిన్ను కిమర్థం తామ్యతీతి జగదతురూచతుః - నూనమితి శేషః ॥ * * * ౩౦

మూ ॥ త్వదిశరోనహృదాపి మయా ధృతః పతిరతీవ నలం హృదయేశయమ్ । స్మరహవిర్భుజి బోధయతిస్మ సా విరహపాండుతయా నిజశుద్ధతామ్ ॥ * * * * • ౩౧

వ్యా ॥ త్వదితి ॥ సా భైమీ - హృదయేశయం హృదిస్థితం - నలం త్వదితరస్త్వత్తోన్యస్సమానో వాన్యో వా పతిః - మయా హృదాపి నధృతః మనసాపి నచింతితః - ఇతి నిజశుద్ధతాం ఆత్మనిర్దోషతాం పాండుత్వం చ - విరహపాం

మితయాతద్వ్యాజేనేత్యర్థః - స్మరహావిర్భుజిబోధయతిస్మేవ - మదనాగ్ని
మగ్నాసాఽగ్నిదివ్యేనస్వసిద్ధిం సీతారామమివనలంబోధయామాసేవేత్యు
త్ప్రేక్షా - గతిబుద్ధీత్యాదినాఽణికర్తుర్నళస్యణౌకర్మత్వమ్ ॥ * ౩౧

మూ ॥ విరహతప్తతదంగనివేశితాకమలినీనిమిషద్దళముష్టిభిః
కిమపనేతుమచేష్టతకింపరాభవితుమైహతతద్దవథుంపృథుమ్ ॥

వ్యా ॥ విరహేతి ॥ విరహతప్తేతదంగేభైమీశరీరేనివేశితానిహితాకమ
లినీపద్మలతా - నిమిషద్భిరాననమద్భిర్దళైఃపత్రైరేవముష్టిభిఃముష్టిబంధైఃక
రణైః - పృథుంతద్దవథుంతస్యాస్తాపం - అపనేతుమపచ్ఛేత్తుంచేష్టతవ్యా
ప్రియతకిం - పరాభవితుంతిరస్కర్తుమైహతకిం - అచేష్టతకిమిత్యుత్ప్రే
క్షా - వస్తుతస్తునకించిత్కర్తుంశశాక - ప్రత్యుతస్వయమేవదగ్ధేత్యర్థః - సో
యంభిషకస్యభయప్రవేశ ఇతిభావః - అతఏవానర్థోత్పత్తిలక్షణోవిషమా
లంకారః - తదుత్థాపితాచేయముత్ప్రేక్షేతిసంకరః ॥ * * ౩౨

మూ ॥ ఇయమనంగశరావళిపన్నగక్షతవిసారివియోగవి
షావశా। శశికళేవఖరాంశుకరార్దితాకరుణనీరనిధౌనిదధౌ
నకమ్ ॥ * * * * * * * ౩౩

వ్యా ॥ ఇయమితి ॥ ఇయంభైమీఅనంగశరావళిరేవపన్నగాస్తైఃక్షతంక్ష
తిః - నపుంసకేభావేక్తః - తేనవిసారిణావ్యాపినావియోగేనైవవిషేణ అవ
శావివశాసతీ - ఖరాంశోస్తిగ్మాంశోఃకరైరర్దితాపీడితాశశికళేవకంజనంక
రుణనీరనిధౌశోకరసాబ్ధౌ ॥ ని ॥ కరుణస్తురసే ప్రోక్తే కృపాయాంకరుణామతే
తివిశ్వః - ననిదధౌనిదధావేవ - నిమజ్జయామాసైవేత్యర్థః - అత్రరూపకో
పమయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ * * * * * ౩౪

మూ ॥ జ్వలతిమన్మథవేదనయానిజేహృదితయార్ద్రమృణా
ళలతాపితా। స్వజయినోస్త్రపయాసవిధస్థయోర్మలినతా
మభజద్భుజయోర్భృశమ్ ॥ * * * * ౩౫

వ్యా ॥ జ్వలతీతి ॥ తయాభైమ్యా - మన్మథవేదనయామదనజ్వరదుఃఖే
న - జ్వలతిప్రజ్వలితేనిజేహృదివక్షసి - అపితాఆర్ద్రాసరసామృణాళల
తాబిసవల్లీ - స్వజయినోఃస్వజేత్రోః - జిదృక్షేత్యాదినాఇనిప్రత్యయః - భుజ
యోస్తదీయయోరేవసవిధస్థయోస్సమీపస్థయోస్సతోః - త్రపయాత్రపయేవే
త్యర్థః ఉత్ప్రేక్షా - భృశంమలినతామైవర్ణ్యమభజత్ - జితోజేతు
స్సన్నిధౌలజ్జయావైవర్ణ్యంభజతీతిభావః॥ * * * ౩౬

మూ ॥ శిశిరశీకరశాలినిశైవలంహృదితయానిహితంవిచ

లబ్ధప్రభా । సతతతద్గతహృచ్ఛయకేతునాహతమివస్వశనూషు
సఘుషిణా ॥ * * * * * ౩౪

వ్యా॥ పికేతి॥ తయా భైమ్యా-పికరుతశ్రుత్యా కోకిలకూజితశ్రవణేన-కంపిని వేపమానే హృది వక్షసి - నిహితం భైమ్యా ధృతం న్యస్తం - విచలత్ - ఆఘాతచలనాదితిభావః - శైవలం స్వతన్వా శైవలశరీరేణ సహ - ఘుషఘుషిణా ఝషశ్రేణిఘుషిణా - ద్వయోరపి జలచరత్వాదితిభావః - సతతం తద్గతస్య భైమీహృద్గతస్య హృచ్ఛయస్య కామస్య కేతునా చిహ్నేన - మత్స్యేన - హతం తాడితమివ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * ౩౫

మూ॥ సఖిలు మోహావశేన తదాననం నలమనశ్శశికాంతమ
బోధిశత్ । ఇతరథాభ్యుదయే శశినస్తతః కథమసుస్రువదశ్రుమ
యంపయః ॥ * * * * * * ౩౬

వ్యా॥ నేతి। నలమనః కర్తృ - మోహావశేన విరహాద్భయయుక్తాజ్ఞానబలేన - తదాననం భైమీముఖం కర్మ - శశికాంతమిందుసుందరం ఇందూపలం చ - నాబోధి ఖలు నాబుద్ధ కిమితి కాకుః - బుధ్యేఽపవేత్యర్థః - తచ్చ సత్యమితిభావః దీపజనేత్యాదినా కర్తరిచిణ్ - ఇతరథా తదన్యత్వే శశినోభ్యుదయే సతో భైమీముఖాదశ్రుమయమశ్రురూపం పయః - అసుస్రువత్స్రుతం - చంద్రోదయేవయస్రావాచ్చంద్రకాంతత్వం సత్యమిత్యర్థః - చంద్రోదయే ద్రావహాద్రేకాద్రురోదేతిభావః - ద్రవతేర్ణిజితి శ్రీత్యాదినా శ్లేశ్చ ధాతోరువఙాదేశః ॥ ౩౬

మూ॥ రతిపతేర్విజయాస్త్రమిషుగ్యధాయతిభీమసుతాపి
తద్దైవసా । స్వవిశిఖానిపంచతయాతతోనియతమైహతయో
జయితుంసతామ్ ॥ * * * * * ౩౭

వ్యా॥ రతిపతేతి॥ రతిపతేః కామస్య యదిషుః - విజయస్యాస్త్రం విజయాస్త్రం విజయసాధనమాయుధం - జయేతి - తద్దైవసా భీమసుతాపి విజయాస్త్రం సతీ జయతి-తత స్తస్మాద్ధేతోః స కామః స్వస్య విశిఖానిషూనివ-తాం భైమీం - పంచతయా పంచసంఖ్యాకత్వేన మరణేన చ ॥ ని ॥ పంచతా పంచభావే స్యాత్పంచతా మరణేపి చేతి విశ్వః - యోజయితుమైహత - స్వేషుధర్మం విజయాస్త్రత్వే పంచత్వేనాపి యోజయితుమైచ్ఛత్ - నియతం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యథా కిమర్థమేనామిత్థం పిడయేదితి భావః - ఉపమానోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ * * * * * * * ౩౭

మూ॥ శశిమయం దహనాస్త్రముదిత్వరం మనసిజస్య విమృ

శ్యపి యోగినీ । ఝటితి వారుణమశ్రుమిషాదసౌ తదుచితం ప్రతి
శస్త్రముపాదదే ॥ * * * * * ౩౮

వ్యా ॥ శశిమయమితి ॥ వియోగిన్యసౌ భైమీ - ఉదేతీత్యుదిత్వరముద్యత్
ఇణ్ణశిజిసర్తిభ్యః క్వరప్ - శశిమయం శశిరూపం - మనసిజస్య దహనాస్త్రం
ఆగ్నేయాస్త్రం విమృశ్యాలోచ్య - ఝటితి ద్రాక్ అశ్రుమిషాద్వారుణం వరుణ
దేవతాకం - సాస్య దేవతేత్యణ్ప్రత్యయః - తస్యాగ్నేయస్యోచితం ప్రతీకారక్ష
మం ప్రతిశస్త్రముపాదదే - ప్రయుక్తవతీత్యర్థః - చాంద్రతాపాసహిష్ణుతయా శ
రణా కేవలమరోదీదిత్యర్థః - సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ॥ * * ౩౮

మూ ॥ అతనునానవమంబుమయాంబుదం సుతనురస్త్రముదస్త
మవేక్ష్య సా । ఉచితమాయతనిశ్వసితచ్ఛలాచ్ఛ్వసనమస్త్ర
మముంచదముం ప్రతి ॥ * * * * ౩౯

వ్యా ॥ అతనునేతి ॥ సా సుతనుః భైమీ - నవం నూతనం అంబుదం మేఘ
మేవ - అతనునా అనంగేన ఉదస్తం ఉత్క్షిప్తం - అంబుమయం అంబుసంబంధ్య
స్త్రం - పర్జన్యాస్త్రం - అవేక్ష్య ఆయతనిశ్వసితచ్ఛలాద్దీర్ఘనిశ్వాసమిషాద
ముమంబుదం ప్రతి - ఉచితం ప్రతీకారక్షమం శ్వసనం శ్వసనాత్మకమస్త్రం వా
యవ్యాస్త్రమముంచత్ప్రయుంక్తే - మేఘదర్శనాద్దీప్తమదనజ్వరా దీ
ర్ఘముష్ణం చ నిశశ్వాసేత్యర్థః - అత్రాపి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౯

మూ ॥ రతిపతిప్రహితానిలహేతితాం ప్రతియతీ సుదతీ మల
యానిలే । తదురుతాపభయాత్తు మృణాళికామయమయం భుజ
గాస్త్రమివాదిత ॥ * * * * * ౪౦

వ్యా ॥ రతిపతీతి ॥ సుదతీ యం భైమీ - మలయానిలే విషయే - రతిపతిప్రహి
తానిలహేతితాం - కామప్రయుక్తవాయవ్యాస్త్రతాం ॥ ని ॥ హేతిశ్శస్త్రం
ప్రహరణం హ్యాయుధం చాస్త్రమేవ చేతి హలాయుధః - ప్రతియతీ జానతీ - ఇ
ణశ్శతరి జీప్ - తేనాస్త్రేణ య ఉరుస్తాపస్తతో భయాత్ - మృణాళికామయం
బిసరూపం భుజగాస్త్రం - అదిత ఆత్తవతీ కిమిత్యుత్ప్రేక్షా - భుజగానాం
వాతాహారత్వాదితి భావః - సాఘ్యాపరి చ్ఛేదకారః - ప్రహస్వాదం గాదితి స
లోపః ॥ * * * * * * * * * ౪౦

మూ ॥ వ్యథితశక్తృదిశేత్యమిదద్వయం విరహితాం చ తథా
పి చ జీవితమ్ । కిచ ధత్తత్రనిహాత్య నిఖాతవాన్రతిపతిస్స్తనబిల్వ
యుగేన తత్ ॥ * * * * * * ౪౧

వ్యా ॥ వ్యధితేతి ॥ రతిపతిస్తనదృభిభైమీహృదయే - విరహితాంవిరహి త్వంచ - తథాపివిరహిత్వేపి - జీవితంచేతిద్వయం - శల్యంశంకుమివ - వ్యధి తనిఖాతవానిత్యర్థః - జీవతోవిరహాద్విరహిణోజీవనంచద్వేఅపిశల్యప్రా యఇత్యర్థః - తథా తెల్యజితజ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః - హ్రస్వాదంగా దితిసలోపః - అథనిఖననానంతరం - తచ్ఛల్యద్వయం - స్తనావేవబిల్వౌపరి ణతబిల్వఫలేతయోర్వ్యాగేన - తత్రహృదినిహత్యఆహత్యనిఖాతవాన్ కిం - య థాలోకేనిఖాతంశంకుందార్ఢ్యాయపాషాణేనఘ్నంతితద్వదితిభావః - పూ ర్వార్ధేశల్యనిఖననోత్ప్రేక్షా - ఉత్తరార్ధేనిహత్యనిహననోత్ప్రేక్షా - నిఖాతవానిత్యనువాదః ॥ * * * * * * ౭౧

మూ ॥ అతిశరవ్యయతామదనేనతాంనిఖిలపుష్పమయస్వశర
వ్యయాత్ । స్ఫుటమకారిఫలాన్యపిముంచతాతదురసిస్తనతా
ళయుగార్పణాత్ ॥ * * * * * ౭౨

వ్యా ॥ అతీతి ॥ తాందమయంతీంఅతిశరాంశరవ్యయతాశరవ్యంలక్ష్యం కుర్వతా - శరవ్యశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శతరిపిత్ - అతఏవనిఖిలా యేపుష్పమయాస్స్వశరాస్తేషాంవ్యయాత్క్షయాత్ - ఫలాన్యపిముంచతా త్యజతా - మదనేన - తదురసిభైమీవక్షసి - స్తనావేవతాళౌతాళఫలేతయోర్యు గస్యార్పణాత్క్షేపః - అకారి - స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - శరక్షయేపాషాణాద నాపిప్రహరంతీతిభావః ॥ * * * * * * ౭౨

మూ ॥ అథముహుర్బహునిందితచంద్రయాస్తుతవిధుంతు
దయాచతయామహుః । పతితయాస్మరతాపమయేగదేనిజతదే
శ్రువిమిశ్రముఖీసఖీ ॥ * * * * * ౭౩

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం - స్మరతాపమయేకామజ్వరరూపే - గదే రోగే ॥ ని ॥ రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమరః - పతితయామగ్నయా - అతఏవ ముహుఃబహుబహుధా - నిందితచంద్రయా - తస్యోద్దీపకత్వాదితిభావః - ము హుఃస్తుతోవిధుంతుదతీతివిధుంతుదోరాహుర్యయాతయా - విధుంతుదత్వాదే వేతిభావః ॥ ని ॥ తమస్తురాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయోవిధుంతుదఇత్య మరః - విధ్వరుషోస్తుదఇతిఖచ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదజంతస్యముమితిము మాగమః - తయాదమయంత్యా - అశ్రువిమిశ్రంముఖంయస్యాస్సాఅనిష్టాశం కయారుదతీసఖీ - నిజగదేనిగదితా - విప్రవృత్తోవ్యావకర్త్రారంనిందతిదవకర్త్రా రంచస్తౌతీతిభావః ॥ * * * * * * * ౭౩

మూ ॥ నరసురాబ్జభువామివయావతాభవతియస్యయుగం

యదనేహసాఽవిరహిణామపితద్రతవద్యువతీణమితంనకథం
గణితాగమే॥ * * * * * * ౪౪

వ్యా॥ నరేతి॥ నరసురాబ్జభువాంమనుష్యదేవబ్రహ్మణామివ - యావతా అనేహసాకాలేన - యస్యజంతోర్యద్యుగంభవతి - గణితాగమేజ్యోతిశ్శాస్త్రే - తత్సర్వంవక్తవ్యమేవేతి శేషః - యథాబ్రహ్మణోదినందేవాదీనాంయుగాదికమిత్యుక్తం - తద్వదస్యాపిగణితశాస్త్రేవక్తవ్యమితిభావః - తతఃకిమిత్యాశంక్యాహ - తేషాంవిరహిణాంతద్యుగం - కథంకిమితి - రతవతామవియుక్తానాంయూనాంక్షణేనమితంగణితంన - అవియుక్తానాంక్షణోవియుక్తానాంయుగమితికిమితినోక్తమిత్యర్థః - తథాతస్యాపక్షైకక్షణఃపక్షైకయుగకల్పోభూదిత్యర్థః॥ * * * * * * * ౪౪

మూ॥ జనురధత్తసతీస్మరతాపితాహిమవతోనతుతన్మహి
మాదృతా। జ్వలతిభాలతలేలిఖితస్సతీవిరహఏషహరస్యనలోచ
నమ్॥ * * * * * * * ౪౫

వ్యా॥ జనురితి॥ సతీభవపూర్వపత్నీదక్షకన్యా - స్మరతాపితావిరహాగ్నితప్తాసతీ - హిమవతోజనుర్జన్మాధత్త - తస్యహిమవతోమహిమాఽదృతాయయాసాతన్మహిమాదృతా - అదృతతన్మహిమాసతీతున - అహితాగ్న్యాదిత్వాన్నిష్ఠాయాఃపరనిపాతః - విరహతాపశాంత్యర్థంహిమాద్రిజాతా - నతుతత్తపస్సంపదర్థాన్యనురోధాదిత్యుత్ప్రేక్షా - హరస్యభాలతలే - లిఖితోబ్రహ్మణాలిఖితఃసతీవిరహఏవజ్వలతి - లోచనంనేత్యారోపాద్వ్యాపహ్నవాలంకారః॥ * * * * * * * * * ౪౫

మూ॥ దహనజానపృథుర్దవథుర్వ్యథావిరహజైవపృథుర్య
దినేదృశమ్। దహనమాశువిశంతికథంస్త్రియఃప్రియమపాసు
ముపాసితుముద్ధురాః॥ * * * * ౪౬

వ్యా॥ దహనేతి॥ దహనజాఅగ్నిదాహజన్యాదవథుర్వ్యథాతాపదుఃఖంపృథుః అధికాన - కింతు - విరహజైవపృథుః ఈదృశంనయదిఇదమిత్థంనచేత్ - స్త్రియః - అపాసుమపగతప్రాణంమృతంప్రియం - ఉపాసితుంప్రాప్తుం - ఉత్క్వాథాధూర్భారోయాసాంతాఉద్ధురాః - అనర్గళాస్వత్యాఇత్యర్థః - ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతోఽకారః - కథమాశుదహనంవిశంతి - అగ్నిదాహాద్విరహదాహపవాధికఇత్యర్థః - తస్యతత్పరిహారార్థేనస్త్రీణామగ్నిప్రవేశకార్యేణసమర్థనాత్కార్యేణకారణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౪౬

మూ ॥ హృదిలుఠంతికళానితరామమూర్విరహిణీవధపంకక
ళంకితాః - కుముదసఖ్యకృతస్తుబహిష్కృతాస్సఖివిలోకయదు
ర్వినయంవిధోః ॥ * * * * * ౪౭

వ్యా ॥ హృదీతి ॥ విరహిణీవధాద్యఃపంకఃపాపస్మా ॥ ని ॥ అ(స్త్రీ)పంకంపు
మాన్పాప్మేత్యమరః - తేనకళంకితాస్సంజాతకళంకాః - అమూః కళాః - హృ
ద్యభ్యంతరేనితరాంలుఠంతిపతంతి - కుముదైస్సఖ్యంకుర్వంతీతితత్కృ
తఃవిశుద్ధాఇత్యర్థః - తాస్తుకళాఃబహిష్కృతాః - హేసఖి - విధోర్దుర్విన
యందౌర్జన్యం - విలోకయదుర్జనాఃపాపిష్ఠానంతఃకుర్వంతివిశుద్ధాన్బహి
ష్కుర్వంతీతిభావః ॥ * * * * * * * ౪౭

మూ ॥ అయివిధుంపరిపృచ్ఛగురోఃకుతఃస్ఫుటమశిక్ష్యతదా
హవదాన్యతా । గ్లపితశంభుగళాద్గరళాత్త్వయాకిముదధౌజ
డవావడవానలాత్ ॥ * * * * * ౪౮

వ్యా ॥ అయీతి ॥ అయిసఖి - విధుంపరిపృచ్ఛ - హేజడమూఢత్వయా
దాహవదాన్యతాదాహదాతృత్వం - దాహకత్వమిత్యర్థః - కిం - గ్లపితశం
భుగళాచ్ఛోషితశంభుకంఠాత్ - గరళాత్కాలకూటాత్ ఉదధౌవడవానలా
ద్వాకుతః - కస్మాద్గురోః - స్ఫుటమశిక్ష్యతశిక్షితా - అభ్యస్తేత్యర్థః ॥ ౪౮

మూ ॥ అయమయోగివధూవధపాతకైర్భ్రమిమవాప్యదివః
ఖలుపాత్యతే । శితినిశాదృషదిస్ఫుటదుత్పతత్కణగణాధికతార
కితాంబరః ॥ * * * * * ౪౯

వ్యా ॥ అయమితి ॥ అయంవిధుఃఅయోగివధూవధపాతకైఃవియోగి(స్త్రీ)
హింసాపాపైః - కరణైః - భ్రమింభ్రమణం - అవాప్యప్రాపయ్య - ఆప్నోతే
ర్ణ్యంతాత్క్త్వోల్ల్యబాదేశః - విభాషాపఇతివికల్పాదయాదేశాభావః -
శితినిశాకృష్ణపక్షరాత్రిస్తస్యామేవదృషదిశిలాయాం - స్ఫుటంతఃపాతవేగా
ద్విదళంతఃతతఉత్పతంతశ్చయేకణాఃఖండాస్తేషాంగణైరధికంతారకితాంబ
రఃభూమ్నాతారకవత్కృతాకాశస్సన్ - అతఏవకృష్ణపక్షేతారకబాహుళ్య
మితిభావః - తారకవచ్ఛబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణిక్తః - విణ్మాత్రో
లుగితిమతుపోలుక్ - దివోంతరిక్షాన్నిపాత్యతేఖలు - ఉత్కటపాపకారిణః
పురేపరిభ్రామ్యశిలాయాంనిపాత్యహన్యంతఇతిభావః ॥ * * ౪౯

మూ ॥ త్వమభిధేహివిధుంసఖిమద్గిరాకిమిదమీదృగధిక్రియసు

తేత్వయా। నగశితం యద్విజన్మపయోనిధౌహరశిరస్థితిభూ
రపి విస్మృతా॥ * * * * * * ౫౦

వ్యా॥ త్వమితి॥ హే సఖి - త్వం - మద్గిరా విధుమభిధేహి ఉపాలంభస్వ తత్ప్రకారమేవాహ - త్వయా మహాత్మనేతి భావః - కిం కిమర్థమిదమీదృక్స్త్రీవధాత్మకం కర్మ అధిక్రియతే ఆచర్యతే - పయోనిధౌ జన్మ నగణితం యదిదమస్తు - హరశిరస్థితిభూః వాసభూమిః సాపి విస్మృతా - మహాకులప్రసూతస్య శంభుశిరోధృతస్య తవేదమనుచితమిత్యర్థః॥ * * ౫౦

మూ॥ నిపతతాపి న మందరభూభృతా త్వముదధౌ శశలాంఛ
న చూర్ణితః। అపి మునేర్జఠరార్చిషి జీర్ణతాం బత గతోఽసి నపీ
తపయోనిధేః॥ * * * * * ౫౧

వ్యా॥ నిపతతేతి॥ హే శశలాంఛన - సకళంకేత్యర్థః - త్వముదధౌ నిపతతా - మథనసమయ ఇతి శేషః - మందరభూభృతా మందరాద్రిణాపి న చూర్ణితః పీతపయోనిధేరాచమితసముద్రస్య మునేరగస్త్యస్య - జఠరార్చిషి జఠరానలేఽపి - జీర్ణతాం న గతోఽసి - వాతాపివదితి భావః - బతేతి ఖేదే - మద్భాగ్యవిపర్యయప్రాయమితి భావః॥ * * * * * * ౫౧

మూ॥ కిమసుభిర్గ్లపితైర్జడమన్యసే మయి నిమజ్జతు భీమసుతా
మనః। మమ కిల శ్రుతిమాహ తదర్థికాం నలముఖేందుపరాం విబు
ధస్స్మరః॥ * * * * * * ౫౨

వ్యా॥ కిమితి॥ హే జడ మూఢ - గ్లపితైర్మ్లాపితైః అసుభిః ప్రాణైః - స్వమారణే నేత్యర్థః - భీమసుతామనో మయి చంద్రే నిమజ్జతు నిమజ్జేత్ - సంభావనాయాం లోట్ - ఇతి మన్యసే కిం॥ శ్రు॥ యత్రాస్య పురుషస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యం మనశ్చంద్రం దిశః శ్రోత్రం పృథివీం శరీరమాకాశమాత్మౌషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా అప్సు లోహితం చ రేతశ్చ నిధీయత ఇతి శ్రుతిప్రామాణ్యాదితి భావః - సోఽపి వృథాభిమాన ఇత్యాహ - సంస్మృత మనశ్చంద్రమేతీత్యేవంరూపార్థాభిధేయాం శ్రుతిం తదర్థికాం - శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయాంతః - ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాత ఇదాప్యసుప ఇతీకారః - శ్రుతిం పూర్వోక్తవేదవాక్యం - విబుధో దేవో విద్వాంశ్చ - స్మరః నలస్య ముఖేందుః ముఖచంద్రః పరో ముఖ్యార్థో యస్యాస్తాం తత్పరాం ॥ ని॥ పరం దూరాన్యముఖ్యేష్వితి వైజయంతీ - మమ ఆహ కిల బ్రూతే ఖలు - విద్వదుక్తేపదార్థో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః - పరత్రాపి మే భర్తా నలః నాన్య ఇతి భావః॥ * ౫౨

మూ॥ ముఖరయస్వయశోనవడిండిమంజలనిధేఃకులముజ్జ్వ
లయాధునా । అపిగృహాణవధూవధపౌరుషంహరిణలాంఛన
ముంచకదర్థనామ్ ॥ * * * * * ౫౩

వ్యా॥ ముఖరయస్వేతి ॥ హేహరిణలాంఛనశశాంక - యశసఃనవడిండి
మంకీర్తిప్రకాశకంనూతనవాద్యవిశేషం - ముఖరయస్వముఖరంరవణంకురు
అధునాజలనిధేస్త్వజ్జనకస్య - కులముజ్జ్వలయప్రకాశయ - వధూవధపౌరుష
మపిస్త్రీవధశౌర్యంచగృహాణస్వీకురు - కింతుకుత్సితోర్థఃకదర్థఃపీడాకరః-కోః
కత్తత్పురుషేచేతికుశబ్దస్యకదాదేశః - కదర్థీకరణంకదర్థనాకదర్థశబ్దాత్తత్క
రోతీతిణ్యంతాద్యుచ్ తాంముంచ - శీఘ్రంమారయనతుపీడయేత్యర్థః - అత్ర
వధూవధస్యానిష్టత్వేనావిధేయస్యవిధానాత్ - విషంభుంక్ష్వేతివన్నిషేధప
రోవిధ్యాభాసః - ఇష్టనిషేధాభాసపరాక్షేపాలంకారభేదః - తథాచాలంకా
రసూత్రం - అనిష్టంవిధ్యాభాసశ్చేతి ॥ * * * * * ౫౩

మూ॥ నిశిశశిన్భజకైతవభానుతామసతిభాస్వతితాపయ
పాపమామ్ । అహమహన్యవలోకయితాస్మితేపునరహర్పతినిర్గ
తదర్పతామ్ ॥ * * * * * * ౫౪

వ్యా॥ నిశీతి ॥ హేశశిన్పాపక్రూర ॥ ని ॥ నృశంసోఘాతుకఃక్రూరఃపాప
ఇత్యమరః - నిశిభాస్వత్యసతి - కైతవభానుతాంకపటసూర్యత్వంభజ - మాం
తాపయ - కింత్వహంచాహని - అహర్పతినాసూర్యేణ - అహరాదీనాంపత్యా
దిష్వితిరేఫాదేశః - తేతవనిర్గతదర్పతాంనిరహంకారతాం - అవలోకయితా
స్మిద్రష్టాస్మీత్యర్థః - లుటిమిప్‌తాసిప్రత్యయః - పాపిష్ఠస్త్వనాశమాసన్నమ
వశ్యంతఃపరాక్రమంసంత్రితేభావః ॥ * * * * * ౫౪

మూ॥ శశకళంకభయంకరమాదృశాంజ్వలసియన్నిశిభూత
పతింశ్రితః । తదమృతస్యతవేదృశభూతతాద్భుతకరీపరమూర్ధ
విధూననీ ॥ * * * * * * ౫౫

వ్యా॥ శశకళంకేతి ॥ హేశశకళంకశశాంక - మాదృశాం - వియోగినీ
నామిత్యర్థః - భయంకరోతీతిభయంకరఉద్వేజక - మేఘర్తిభయమేషుకృఞఇతిఖ
చ్ప్రత్యయః - అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - యద్యస్మాత్ భూతపతిం
శివంపిశాచపతించ - శ్రితస్సన్నిశిజ్వలసిప్రదీప్యసే - తత్తస్మాదమృతస్యామృ
తమయస్యాప్యేతేతరస్యచతవ - పరేషాంద్రష్టౄణాంస్వావిష్టానాంచ - మూ
ర్ధవిధూననీపకత్రవిస్మయాదన్యత్రావేశాచ్చశిరఃకంపకరీ - ఈదృశభూతతాని

త్రంభూతత్వం - ఈదృశపిశాచత్వంచ - అద్భుతకరిపిస్తుచురీ - హారశిరోషు శేరమ్నృతస్యతవఅర్ధం ప్రజ్వలనాత్మకత్వమద్భుతమితివాక్యార్థః జీవతఈదృగలాతపిశాచత్వమద్భుతమితివ్యంగ్యార్థః॥ * * * * ౫౪

మూ ॥ శ్రవణపూరతమాలదళాంకురంశశికురంగముఖే సఖి
నిక్షిప। కిమపితుందిలితస్థగయత్వముంసపదితేన తదుచ్ఛ్వ
సిమిక్షణమ్॥ * * * * ౫౫

వ్యా ॥ శ్రవణేతి॥ హేసఖి శ్రవణపూరః కర్ణావతంసః - యస్తమాలదళాంకురస్తమాలపల్లవస్తం- శశికురంగస్యముఖేవక్త్రేనిక్షిప- తేనదళాంకురేణ సపది- కిమపి కించిదపి- తుందిలితస్తుందలీకృతః స్థూలీకృతస్సన్ - అముంకళంకం స్థగయతుఛాదయతు- తత్తస్మాద్ధేతోః- క్షణమచ్ఛ్వసిమిప్రాణిమి- రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకఇతీడాగమః॥ * * * * * ౫౫

మూ ॥ అసమయేమతిరున్మిషతిధ్రువంకరగతైవగతాయది
యంహహా। పునరుపైతినిరుధ్యనివాస్యతే సఖిముఖం నవి
ధోఃపునరీక్ష్యతే॥ * * * * * ౫౬

వ్యా ॥ అసమయఇతి॥ హేసఖి - అసమయేమతికార్యధీః ఉన్మిషతి ఉదేతి ధ్రువం - నతుయోగ్యకాల ఇత్యర్థః- కుతః - యద్యస్మాదియంకుహూర్నష్టచంద్రామావాస్యా- కరగతాప్యయత్రైవ - హస్తసతప్రాగతాచగతా - తదాస్తాం- పునరుపైతిపునరాగచ్ఛతిచేదిత్యర్థః- నిరుధ్యనివాస్యతేస్థాప్యతే-తస్యఫలమాహ- విధోర్ముఖంపునర్నేక్ష్యతే-తస్యాస్తస్నాశకత్వాదితిభావః- పాంథస్యతస్యాదర్శనమేవఫలమిత్యర్థః॥ * * * ౫౬

మూ ॥ అయిమమైషచకోరశిశుర్మునేర్వ్రజతిసింధుపిబస్య
నశిష్యతామ్। అశితుమబ్ధిమధీతవతోఽస్య వాశశికరాఃపిబతఃక
తిశీకరాః॥ * * * * * * ౫౭

వ్యా ॥ అయీతి॥ అయిసఖి - ఏషమమచకోరశిశుర్మ్మమపరిపోషరంగృహసంవర్ధితోబాలచకోరః- యథాహకామందః॥ శ్లో॥ చకోరస్యవిరజ్యేతే నయనేవిషదర్శనాదితి। పిబతీతిపిబః- పాఘ్రాధ్మేత్యాదినాశత్రప్రత్యయేపిబాదేశః- సింధోఃపిబస్యసముద్రపాయినోమునేరగస్త్యస్యశిష్యతాం- నవ్రజతీతికాకుః- వ్రజతీత్యర్థః- తథాచ- ఇయంచకోరశ్చంద్రంనిశ్శేషంపాస్యతీత్యాశయః- నచైతదశక్యమిత్యాహ - అబ్ధిమశితుంపాతుమధీతవతః అభ్యస్తవతః- అతఏవపిబతః అబ్ధిపానప్రవృత్తస్యాస్యచకోరస్య- శశికరాఃకతివాశీకరాఃకతి

చిత్ కణాఇత్యర్థః- అత్రసముద్రవాయినోదండాప్రాపికయాశశికరపానసిద్ధే రధాఽపత్తిరలంకారః॥ * * * * * * ౫౭

మూ॥ దరుకరేసరు మేకమయోఘనంబహిరితో ముకురంచ
కురువ్వమే। శితతత్రయదైవవిధుస్తదాసఖిసుఖాదహితంజ
హితంద్రుతమ్॥ * * * * * ౫౮

వ్యా॥ దర్వితి॥ హేసఖి - ఏకంగురుంమహాంతంఅయోఘనంతప్తాయః పిండఘట్టనం అయోముద్గరం- కరేదరుబిభృహీత్యర్థః - ఇతోస్మాత్సాధనాద్బహిఃమేమమముకురందర్పణంచకురుష్వవిద్ధిహి - తత్రముకురేయదావిధుశ్శతి ప్రతిఫలతి - తదైవసుఖాదనాయాసాత్ - అహితంశత్రుంతంవిధుంద్రుతంజహి మారయ హంతేర్లోటిసిపిహిఆదేశః- హంతేర్జః ఇతిజాదేశస్యాసిద్ధవద త్రాభాదిత్యసిద్ధత్వన్నహేర్లుక్ అత్రచంద్రప్రహారాది ప్రలాపామేఘసందేహాదిఃస్మదనోన్మాదవికారా ఇత్యనుసంధేయం॥ * * * ౫౯

మూ॥ ఉదరఏవధృతః కిముదన్వతానవిషమో బడబానలవ
ద్విధుః। విషవదుజ్ఝితమప్యమునానసస్మరహరః కిం ముంబు
భజేవిభుః॥ * * * * * * ౬౦

వ్యా॥ ఉదరఇతి॥ విషమఃక్రూరకర్మావిధుః- ఉదన్వతాఉదధినా ఉదన్వానుదధౌచేతినిపాతః- బడబానలవద్బడబాగ్నినాతుల్యం తేనతుల్యం క్రియాచేద్వతిః - ఉదరేఏవకింనధృతఃఅథవాఅమునాఉదన్వతా ఉజ్ఝితమప్యముంవిధుంవిభుస్సమర్థఃస్మరహరః - విషవద్విషేణకాలకూటేన తుల్యం- ఫూర్వ్వవద్వతిః - కింనబుభుజేనగ్రసతే - ఉభయథాపిస్వయంజీవేమఇతిభావః॥

మూ॥ అసితమేకసురాశితమప్యభూన్న పునరేషపునర్ద్విశ
దంవిషమ్। అపినిపీయసురైర్జనితక్షయంస్స్వయముదేతిపున
ర్నవమార్ణవమ్॥ * * * * * ౬౧

వ్యా॥ అసితమితి॥ ఆర్ణవమర్ణవేజాతం తత్రజాతఇత్యణ్ప్రత్యయః- అసితంమేచకంవిషంకాలకూటాఖ్యమేకేనైవసురేణమహాదేవేన అశితంగళితమపిపునర్నాభూన్నాజనిఏషచంద్రోనామార్ణవంవిశదంవిషంపునస్సితవిషంతుసురైర్బహుభిర్దేవైః- ప్రథమాంశిబతేనహ్నారిత్యాద్యుక్తక్రమేణ- నిపీయజనితక్షయంకృతనాశమపి - స్వయంనవంతద్రూపేణైవపునరుదేత్యాగచ్ఛతీత్యతిరేకః॥ * * * * * * * * ౬౧

మూ ॥ విరహివర్గవధవ్యసనాకులంకలయపాపమశేషక
ళంవిధుమ్ । సురనిపీతసుధాకమపాపకం గ్రహవిదోవిపరీతక
థాకథమ్ ॥ * * * * * ౬౧

వ్యా ॥ విరహీతి॥ హేసఖి- విరహివర్గవధేవ్యసనేనాసక్త్యాఆకులంసంకు
లంసశబ్దం - అశేషకళంపూర్ణకళంవిధుంపాపంకలయ క్రూరంవిద్ధి - సు
రైర్నిపీతాసుధాయస్యతం- క్షీణమిత్యర్థః - శైషికఃకప్సమాసాంతః- అ
పాపకంస్యామితివికల్పార్థ స్స్వభావః - అపాపపాపాపకత్వంసౌమ్యంక
లయ- తథాకార్యదర్శనాదితిభావః - కింతుగ్రహవిదోదైవజ్ఞాస్తుకథంవిపరీత
కథాః॥ శ్లో॥ క్షీణేంద్వర్కారిభూపుత్రాఃపాపాస్తత్సంయుతోబుధః- పూర్ణ
చంద్రబుధాచార్యశుక్రాస్తేశ్యశ్శుభగ్రహాః- ఇత్యేవంవిరుద్ధవాచః-అనుభవవి
రోధాదంగుళ్యగ్రాదివాక్యవద్గ్రాహ్యంతద్వాక్యమితిభావః॥ ౬౧

మూ ॥ విరహిభిర్బహుమానమవాపియస్సబహులఃఖలుప
క్షఇహాజని । తదమితిస్సకలైరపియత్రతైర్వ్యరచిసాచతిథిః
కిమమాకృతా ॥ * * * * * ౬౨

వ్యా ॥ విరహిభిరితి ॥ యఃపక్షోవిరహిభిఃబహుమానంసత్కారమవాపి
ప్రాపితః- క్షీయమాణచంద్రత్వాదితిభావః - అవపూర్వాదాప్నోతేర్ణ్యన్తా
త్కర్మణిలుఙ్- గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుఃకర్మత్వం- ణ్యంతేకర్తుశ్చ కర్మ
ణఇత్యభిధానంసవిరహిభిర్బహూకృతఃపక్షః- ఇహాస్మిన్లోకే బహుబహు
కారంలాతి ఆదత్తఇతివ్యుత్పత్త్యాబహుళః- అతోనుపసర్గేకః- నతుబహు
కులజితిభావః - అజనిజాతః- ఇవిత్యుత్ప్రేక్షా- కించతత్రాపియత్రయస్యాం
తిథౌసకలైరపితైర్విరహిభిఃతదమితిస్తస్యబహుమానస్యామితిరపరిమితిర్వ్య
రచిఅకారి- నష్టచంద్రత్వాదితిభావః- సాచతిథిః - అమా అమితిర్బహుమాన
స్యాస్యామితివ్యుత్పత్త్యాఅమా అమానామకాకృతాకిం - మాతేర్భావార్థే
ఘఞ్పదాదిత్వేపినజ్సమాసేమత్వర్థీయేచాకారప్రత్యయే- యస్యేతిలోపే - అ
జాద్యతష్టాప్-నత్వమాసహభావోస్యాంసూర్యాచంద్రమసావితివ్యుత్పత్త్యే
త్యుత్ప్రేక్షా - అమేతిసహార్థే- అవ్యయం - తతోభావప్రధానాన్మత్వర్థీయాకా
రాట్టాప్ ॥ * * * * * * * * ౬౨

మూ ॥ స్వరిపుతీక్ష్ణసుదర్శనవిభ్రమాత్కిమువిధుంగ్రసతేనవి
ధుంతుదః - నిపతితంవదనేకథమన్యథాబలికరంభనిభంనిజము
జ్ఝతి ॥ * * * * * * * ౬౩

వ్యా ॥ స్వేతి ॥ విధుంతుదో రాహుః - విష్ణుంచంద్రంస్వాహోర్విష్ణో స్తీక్ష్ణంనిశితంయత్సుదర్శనంతదితి విభ్రమాత్సాదృశ్యమూలభ్రమా న్న గ్రసతేకిముతాలుచ్ఛేదభయాదితిభావః - అన్యథాభయాభావె - పదనేనిపతితంవక్త్రాంతర్గతం - అతఏవనిజంస్వాస్యం త్తం - బలికరంభనిభం ఉపహృతదధ్యుపసిక్తసక్తుసదృశం - స్వాధిష్ఠితమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కరంభాదధిస క్తవః ఇత్యమరః - ఏనమితిశేషః - కథముజ్ఝతిఉజ్ఝతీత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * * ౭౨

మూ ॥ వదనగర్భగతంననిజేచ్ఛయాశశినముజ్ఝతిరాహుర సంశయమ్ । అశితపనగళత్యయమత్యయంసఖివినాగళనాళబిలాధ్వనా ॥ * * * * * * ౭౫

వ్యా ॥ వదనేతి ॥ హేసఖి - యద్వారాహుఃవదనగర్భగతమాస్యాంతఃప్రవిష్టంశశినం - నిజేచ్ఛయాస్వేచ్ఛయానోజ్ఝతి - అసంశయంసంశయోనాస్తి - అథాభావెవ్యయీభావః - కింత్వయంశశిఅశితోగళితఃసన - అత్యయంవినాఅక్లేశేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ అత్యయోతిక్రమేకృచ్ఛ్రఇతివైజయంతీ - గళనాళబిలాధ్వనాకంఠనాళాంతఃసుషిరమార్గేణ - గళతినిస్సరతిరాహోశ్శిరోమాత్రత్వేనకంఠనాళనిస్సృతస్యాశితస్యజఠరాగ్నిసంయోగవిరహాదపృష్టస్యేందోఃపునరుదయఇత్యుత్ప్రేక్షార్థః ॥ * * ౭౬

మూ ॥ ఋజుదృశఃకథయంతిపురావిదోమధుభిదంకిలరాహుశిరశ్ఛిదమ్ - విరహిమూర్ధభిదంనిగదంతినక్వనుశశీయదితజ్జఠరానలః ॥ * * * * * * ౭౭

వ్యా ॥ ఋజుదృశఇతి ॥ ఋజుదృశఃతాదాత్వికకార్యమాత్రదర్శినఃనత్వాగామికార్యదర్శినఇత్యర్థః - పురావిదఃపురాణజ్ఞాఃపూర్వపురుషాః - మధుభిదంవిష్ణుం - రాహుశిరశ్ఛిదంకథయంతికిల - కిలేతివార్తాయాం - విరహిమూర్ధభిదంవియోగిశిరశ్ఛిదం - ననిగదంతీతికాకుః - తథైవకథనీయమిత్యర్థః - కుతస్తస్యరాహోర్జఠరానలోయది - అస్తీతిశేషః - శశీక్వను - నక్వాపిస్యాదిత్యర్థః - రాహుశిరశ్ఛేదేనతదీయజఠరాగ్నివిచ్ఛేదకత్వాద్విరహిమారకంశశినముజ్జీవయన్నయంవిష్ణుర్విరహిశిరశ్ఛేదీత్యేవంవ్యపదేశ్యఃనరాహుశిరశ్ఛేదీత్యర్థః ॥ * * * * * * * ౭౭

మూ ॥ స్మరసఖౌరుచిభిస్స్మరవైరిణామఖమృగస్యయథాదళితంశిరః । సపదిసందధతుర్భిషజౌదివఃసఖితథాతమసోపికరోతుకః ॥ * * * * * * * ౭౮

వ్యా ॥ స్మరసఖావితి ॥ రుచిభిఃకాయకాంతిభిఃస్మరసఖౌస్మరసదృశౌతన్మిత్రేచ - దివోభిషజౌస్వర్వైద్యౌ - స్మరవైరిణాహరేణదళితంభిన్నం - మఖపశుర్మృగఃతస్య - మృగరూపధారిణోమఖస్యేత్యర్థః - శిరోయథాసపదిసందధతుఃసంయోజయామాసతుః - యోయస్యమిత్రంసతస్యవైరంనిర్యాసయతీతియుక్తం - కింతుహేసఖికస్తమసోరాహోరపితథాశిరస్సంధానంకరోతు - నకోపీత్యర్థః - హరస్యమఖమృగశిరశ్ఛేదేపురాణంప్రమాణం - అశ్వినోఃపునస్తత్సంధానే ॥ శ్రు ॥ తతోవైతౌయజ్ఞస్యశిరఃప్రత్యధత్తామితిశ్రుతిః ॥

మూ ॥ నలవిముక్తకితస్యరణేరిపోర్మిళతికింనకబంధగళేన
వా। మృతభియాభృశముత్పతతస్తమోగ్రహశిరస్తదసృగ్దృఢ
బంధనమ్ ॥ * * * * * * ౬౮

వ్యా ॥ నలేతి ॥ అథవా - రణేనలేనవిముక్తకితస్య - తథాపిమృతిభియామరణభయేన - భృశముత్పతతఉద్గచ్ఛతోరిపోః - కబంధగళేనఅపమూర్ధకళేబరకంఠేనసహాతమోగ్రహస్యశిరః - తస్యగళస్యాసృజారక్తేనదృఢబంధనంనిబిడసంయోగంసత్కింనమిళతినసంగచ్ఛతే - తథాచతజ్జఠరాగ్నినాచంద్రోజీర్యేదితిభావః ॥ * * * * * * * ౬౯

మూ ॥ సఖిజరాంపరిపృచ్ఛతమశ్శిరస్సమమసౌదధతాపిక
బంధతామ్। మగధరాజవపుర్దళయుగ్మవత్కిమితినప్రతిసీవ్య
తికేతునా ॥ * * * * * * ౭౦

వ్యా ॥ సఖీతి ॥ అథవా హేసఖిజరాంజరాఖ్యాంనిశాచరీంపరిపృచ్ఛ-అసౌజరాకబంధతాంఅశిరస్కతాందధతాపికేతునాసమంకేతుగ్రహేణసహ - తమసోరాహోశ్శిరః - మగధరాజస్యజరాసంధస్యవపుర్దళయోశ్శరీరార్థభాగయోఃయుగ్మవత్ యుగళమివ - కిమితినప్రతిసీవ్యతినసంధత్తే శిరోమాత్రంకేతుఃతయోస్సంధానేపూర్వవత్తజ్జఠరాగ్నినాచంద్రోజీర్యేదితిభావః - జరాకృతాంగసంధానోజరాసంధఇతిభారతీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౭౧

మూ ॥ పతవిధుంతుదమాళిమదీరితైస్త్యజసికింద్విజరాజధి
యారిపుమ్। కిముదివంపునరేతియదీదృశఃపతితఏషనిషేవ్యహి
వారుణీమ్ ॥ * * * * * * ౭౦

వ్యా ॥ పతేతి ॥ హేఆళిసఖి - మదీరితైర్మద్వాక్యైః - విధుంతుదంరాహుంపత - రిపుం - ద్విజరాజశ్చంద్రోబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠశ్చతద్ధియాత్యజసికిం - తన్నాస్తీత్యాహ - యద్యస్మాదేషచంద్రోవారుణీంప్రతీచీంసురాంచ ॥ ని ॥ వారుణీ

గంధదూర్వాయాం ప్రతీచీసురగయోరపీతి విశ్వః - నిషేవ్యగత్వాపీత్వా చ పతిత శ్చ్యుతః పాతకీ చ - ఈదృశః పతితోపి పునర్దివమంతరిక్షం స్వర్గంచ ప్రాప్నోయది కిం - ద్వయోరపి పతితయోరధోగతిరేవ నోర్ధ్వగతిరిత్యర్థః - అతః పతితస్య తస్యౌ న్నత్యం తత స్తారాం తద్వధదోష శ్చేతి భావః ॥ * * ౭౦

మూ ॥ దహతి కంఠమయం ఖలు తేన కిం గరుడవద్ద్విజవాసన యోజ్ఝితః । ప్రకృతిరస్య విధుంతుద దాహికా మయి నిరాగసి కా వద విప్రతా ॥ * * * * * ౭౧

వ్యా ॥ దహతీతి ॥ హే విధుంతుద అయం విధుః ద్విజవాసనయా - ద్విజత్వ సామాన్యేనేత్యర్థః - పాతిత్యే పి జాతేరనపాయాదితి భావః - గరుడవద్గరుడ స్యేవ - తత్ర తత్ర స్యేతి వతి ప్రత్యయః - తేత వకంఠం దహతి ఖలు తేన దాహేనోజ్ఝి తః కిం - విప్రతా కా వద - న కాపీత్యర్థః - తథాహి - అస్య విధోః ప్రకృతిః - నిరా గసి నిరపరాధాయాం మయి దాహికా దగ్ధ్రీ - అనపరాధస్త్రీఘాతుకస్య కుతో బ్రాహ్మణ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆగోపరాధో మంతు శ్చేత్యమరః - పురా కిల - క్షు ధితేన గరుత్మతా పిత్రాదేశేన మ్లేచ్ఛాన్ భక్షయతా తన్నిళిత భ్రష్టో ద్విజః తద్గళ గ్ధ దహనపీడిత ఇతి పౌరాణికీ కథా - తథా మాఘశ్చాహ ॥ శ్లో ॥ విప్రం పురా పతగరాడివ నిజగారేతి ॥ * * * * * * ౭౧

మూ ॥ సకలయా కలయా కిల దంష్ట్రయా సమవధాయ యమాయ వినిర్మితః । విరహిణీగణచర్వణసాధనం విధురతో ద్విజరాజ ఇతి శ్రుతః ॥ * * * * * ౭౨

వ్యా ॥ సకలయేతి ॥ విధుస్సకలయా కలయా - సకలాభిః కళాభిరేవ - దం ష్ట్రయా దంష్ట్రాభిః దంతవిశేషైః - ప్రకృతిద్రవ్యేణ - ఉభయత్ర జాత్యేకవచ నం - యమాయ అంతకార్థం - సమవధాయ సమ్యగవహితీభూయ - విరహిణీ గణస్య చర్వణసాధనం కించిద్భక్షణసాధనం - వినిర్మితః కిల - బ్రహ్మణేతి శే షః - అతోస్మాద్దంష్ట్రావిశేషత్వాద్ద్విజరాజ ఇతి శ్రుతః న తు విప్రవిశేషత్వాదిత్య ర్థః ॥ ని ॥ దంతవిప్రాండజా ద్విజా ఇత్యమరః - అతో నాయముపేక్ష్య ఇతి భావః ॥ * * * * * * * * * ౭౨

మూ ॥ స్మరముఖం హరనేత్రహుతాశనాజ్జ్వలదిదం విధినా చ కృషే విధుః - బహువిధేన వియోగివధైనసా శశమిషాదథ కాలి కయాంకితః ॥ * * * * * * ౭౩

వ్యా ॥ స్మరముఖమితి ॥ అథ విధుశ్చంద్రో నామ సంస్కారముఖం జ్వలత్ ప్ర

జ్వలదేవ- విధినాద్వైవేనహారనేత్రహుతాశనాచ్చక్షుషేసుద్ధ్యేఃఆకృష్టః - అథ వాబహువిధేనవియోగినఃధైనయదేనఃపాపంతేనైవకాలికయాశ్యామికయా శశమిషాదంకితః దాహకాలిమావా- పాపకాలిమావా- శశమిషాదృశ్యతఇతి పాపహ్నవోత్ప్రేక్షాద్వయం॥ * * * * * ౭౩

మూ॥ ఇతివిధోర్వివిధోక్తిరిగర్హణంవ్యవహితస్య వృథేతి విమృశ్యసా । అతితరాందధతీవిరహాద్వ్యథాంహృదయభాజము పాలభతస్మరమ్॥ * * * * * ౭౪

వ్యా॥ ఇతీతి॥ అతితరామతిమాత్రం - అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః - విర హజ్వరందధతీసాదనుయంతీ - ఇతీత్థంవ్యవహిత్యస్య విప్రకృష్టస్యవిధోర్వివి ధోక్తిర్విగర్హణంనిందావృథేతివిమృశ్య ఆరణ్యరుదితప్రాయమితివిచార్య- హృదయభాజంసన్నిహితంస్మరముపాలభతనినింద - పాత్రికఫలసంభావన యేతిభావః॥ * * * * * * * * ౭౪

మూ॥ హృదయమాశ్రయసేబతమామకంజ్వలయసీతమనం గతదేవకిమ్ । స్వయమపిక్షణదగ్ధనిజేంధనఃక్వభవితాసిహుతాశ హుతాశనాత్॥ * * * * * ౭౫

వ్యా॥ హృదయమితి॥ హేఅనంగమమేదంమామకం- తవకమమకావేక వచనఇత్యాశినుమకాదేశః - హృదయమాశ్రయసే - తదేవేత్థంకింజ్వలయసి దహసి- బత- హుతాశదుఃఖేదే - స్వయంత్వమపిహుతమశ్నాతీతిహుతాశో గ్నిఃకర్మణ్యణ్తద్వత్ - క్షణదగ్ధనిజేంధనోదగ్ధాశ్రయస్సన్నిత్యర్థః- క్వభవి తాసిక్వభవిష్యసి-నక్వాపీత్యర్థః - అనద్యతనేలుట్ - పరహింసాస్వసనాశా నాశంనవశ్య - త్యాశయేనహుతాశేత్యామంత్రణం॥ * * ౭౫

మూ॥ పురభిదాగమితస్త్వమదృశ్యతాంత్రినయనత్వపరిప్లు తిశంకయా । స్మరనిరైక్ష్యతకస్యచనాపినత్వయికిమక్షిగతేన యనైస్త్రిభిః॥ * * * * * ౭౬

వ్యా॥ పురభిదేతి॥ హేస్మర- త్వంఅక్షిగతఇతిశేషః - అనక్షిసన్నికృష్ట స్యాక్ష్ణాదగ్ధుమశక్యత్వాన్నద్వేష్యస్య చదాహయోగాదితిభావః - పురభిదాహ రేణ- త్రినయనత్వంత్య్రక్షత్వం- చక్షుర్భ్యాదిత్వాణత్వాభావః - తస్యపరిప్లుతి శంకయాతృతీయాక్షివైయర్థ్యభయేనేత్యర్థః- అదృశ్యతాంగమితోనాశం ప్రాపితః- గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుఃకర్మత్వేతత్రైవకర్తి - ణ్యంతేకర్తుశ్చ కర్మణఇతివచనాత్ - కింతు- కస్యచనాపి- యస్యకస్యచిదపి- జనస్యాక్షిగతే

దృగ్గోచరే ద్వేస్త్యేచ॥ ని॥ ద్వేస్త్యేత్వక్షిగతోవధ్య ఇత్యమరః - త్వయిత్రిభి ర్నయనైః కింనని రైక్ష్యత కిమితిన నిరీక్షితం- అతోస్య త్రినయనత్వం వ్యర్థమేవే త్యర్థః- స్వాక్షిగత ఇవమాదృశా క్షిగతేపిత్వయి తృతీయాక్షినిరీక్షణాభావా దపరోపకారిణ స్తస్యవై యర్థ్యంనిరీక్షణంచ దేవస్యజిత కామత్వా దన్యేషాం తుకామజితత్వాదుత్ప్రేక్ష్యత ఇతి- త్వయినిరైక్ష్యతేత్యత్రకర్మణోపస్థరస్య అనేకశక్తియుక్తస్యేతిన్యాయేనమాతరి ప్రహృతమిత్యాదివదాధారత్వవివక్షా యామవివక్షితకర్మకాదిక్ష తేర్భావేలకారః॥ శ్లో॥ ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మ ణోకర్మికా క్రియేతివచనాత్॥ * * * * * ౭౬

మూ॥ సహచరోసిరతేరితివిశ్రుతి స్త్వయివసత్యపిమేన రతిః కుతః । అథనసంప్రతిసంగతిరస్తివా మనుమృతానభవంత మియంకిల॥ * * * * * * ౭౭

వ్యా॥ సహచరఇతి॥ హేస్మర - రతేఃరతీదేవ్యాఃసంతుష్టేశ్చ - సహచ రోసీతివిశ్రుతిఃప్రసిద్ధిః- త్వయివసతిహృదయస్థేసత్యపి- మేకుతోరతిర్న అథవా సంప్రతివాంయువయోస్సంగతిర్నాస్తి- కుతః - ఇయంరతిర్భవంతంనానుమృ తాకిల- కిలేతివార్తాయాం- అనుమరణాభావాదసంగతిరుక్తేత్యర్థః - అత్ర ప్రీతిలక్షణాయారతేర్దేవ్యాసహాభేదాధ్యవసాయాదయముపాలంభః- అ తపవాతిశయోక్తిరలంకారః॥ * * * * * * ౭౭

మూ॥ రతివియుక్తమనాత్మపరజ్ఞకింస్వ మివమామపి తాపిత వానసి। కథమతావభృశస్తవసంగమాదితరథా హృదయంమ మదహ్యతే॥ * * * * * ౭౮

వ్యా॥ రతీతి॥ఆత్మానంపరంచనజానాతీత్యనాత్మపరజ్ఞ సర్వఘాతుకమార- మామివరతివియుక్తంస్వమాత్మానమపితాపితవానసీత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః ఇతర థాస్వాసంతాపనే అతాపభృతస్తాపరహితస్య తవసంగమాత్సంపర్కాన్మమ హృదయంకథందహ్యతే - తప్తస్పర్శాత్తాపోనాతప్తస్పర్శాదిత్యర్థః - సంతాప నాదపిస్వయమతప్తేనాపిపరసంతాపః క్రియతేతచ్ఛీలైర్యధాతప్తముఖైః శిలీ ముఖై రితిభావః॥ * * * * * * * ౭౮

మూ॥ అనుమమారనమారకథంనుసారతిరితిప్రథితాపిపతి వ్రతా । ఇయదనాథవధూవధపాతకీదయితయాపితయాసికి ముజ్ఝితః॥ * * * * * * ౭౯

వ్యా॥ అనుమమారేతి॥ హేమారమారక- పతివ్రతేతిప్రథితాపిసారతిః

థంనానుమరకథంనానుస్మృతా॥ శ్లో॥ మృతేమ్రియేతయానారీసాస్త్రీజ్ఞేయా పతివ్రతేత్యనుస్మరణాదితిభావః - అథవా - ఇయద్భిరేతావద్భిరసంఖ్యైరిత్యర్థః- అనాథవధూనాంవియోగిస్త్రీణాంవధైఃపాతకిత్వం- తయాదమయంత్యాపి విరహోసహమానయాపీతిభావః- ఉజ్ఝితైఃత్యక్తైఃఅసికిమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ శ్లో॥ ఆశుద్ధేస్సంప్రతీక్ష్యోహిమహాపాతకదూషితఇతిస్మరణాదితిభావః॥ ౭౯

మూ॥ సుగత ఏవవిజిత్య జితేంద్రియస్త్వదురుకీర్తితనుం
యదనాశయత్ । తవతనూమవశిష్టవతీంతతస్సమితి భూతమ
యీమహరద్ధరః॥ * * * * * ౮౦

వ్యా॥ సుగతఇతి॥ జితేంద్రియోవశీసుగతోబుద్ధః- విజిత్య - తవ ఉరుంమహతీంకీర్తిమేవతనుం శరీరంయస్మాదనాశయత్ నాశితవాన్ - తతఃకారణాదవశిష్టవతీమవశిష్టాంభూతమయీం పాంచభౌతికాంతవతనుం సమితియుద్ధేహరశ్శంభురహరత్ - భస్మీచకారేత్యర్థః - తథాపినిర్లజ్జఃకథమిత్థమస్మాద్దృశానకరుణంవ్యథయసీతివిస్మితాస్మఇతిభావః॥ * * * ౮౦

మూ॥ ఫలమలభ్యతయత్కుసుమైస్త్వయా విషమనేత్రమ
నంగనిగృహ్ణతా । అహహనీతిరవాప్తభయాతతో నకుసుమైరపి
విగ్రహమిచ్ఛతి॥ * * * * * ౮౧

వ్యా॥ ఫలమితి॥ హేఅనంగ- విషమనేత్రంత్ర్యక్షం- కుసుమైర్నిగృహ్ణతానిరుంధతా ప్రహరతేత్యర్థః- త్వయాయత్ఫలంమరణరూపమలభ్యత - తతస్తస్మాత్ఫలాదవాప్తభయాప్రాప్తభయానీతిః- సర్వథాసాధనాంతరేణాపివైరనిర్యాతనంకార్యమిత్యేవంరూపాకర్త్రీ- కుసుమైరపివిగ్రహంనేచ్ఛతి- అహహేత్యద్భుతే- కిముతసాధనాంతరైః పుష్పైరపినయోద్ధవ్యంకింపునర్నిశితైశ్శరైరితినీత్యాకుసుమాన్యపిమోక్తుంబిభేతీతిభావః॥ * * ౮౧

మూ॥ అపిధయన్నితరామరవత్సుధాంత్రినయనాత్కథమా
పిథతాందశామ్ । ఫణిరతేరధరస్యరసాదరాదమృతమాత్థఘృ
ణఃఖలునాపిబః॥ * * * * * ౮౨

వ్యా॥ అపీతి॥ హేస్మర- ఇతరామరవద్దేవతాంతరవత్ సుధాంధయన్ పిబన్నపి- ధేటఃశతృప్రత్యయః - త్రినయనాదీశ్వరాత్కథంతాందశాంమరణావస్థాం అపిథప్రాప్తోభూః- ఆపోౢతేర్లిట్థలిక్ర్యాదినియమాదిడాగమః- ఫణివద- అథవారతేర్దేవ్యా అధరస్యోష్ఠస్యరసేస్వాదే ఆదరాదాస్థావశాత్ - ఆత్థఘృణఃప్రాప్తామృతజుగుప్సస్సన్ ॥ ని ॥ ఘృణాజుగుప్సా కృపయోరితివైజ

యంతీ?]అమృతంనాపిబఃఖలు అమృతపానేకథమన్యేష్వమరేషు-వ్వమేకోమృ
త ఇతిభావః ॥ * * * * * * * ౮౨

మూ ॥ భువనమోహనజేనకిమేనసాతవవరేతబభూవపిశాచ
తా। యదధునావిరహాధిమలీమసామభిభవన్భ్రమసిస్మరమద్వి
ధామ్ ॥ * * * * * * ౮౩

వ్యా ॥[భువనేతి॥ వరేత్రేపేత- తవభువనానాంమోహనముచేతనీకరణంత
జ్జేనైనసాపాపేన- పిశాచతాబభూవకిం- కుతః - స్మర - యద్యస్మాదధునావిర
హాధినావియోగవ్యథయామలీమసాంమలినాంమద్విధాంమాదృశీః అబలామభి
భవన్ పీడయన్ భ్రమసి-పాపిష్ఠాఃకిలపిశాచతాంగతాఃదుష్ఖలస్త్రీబాలాదీన్
పీడయంతి- త్వంచతాదృశోఽపిపిశాచఇత్యుత్ప్రేక్షా॥ * ౮౩

మూ ॥ బతదదాసినమృత్యుమపిస్మరస్ఖలతితేకృపయానధనుః
కరాత్ । అథమృతోఽసిమృతేనచముచ్యతేనకిలముష్టిరురీకృత
బంధనః ॥ * * * * * * ౮౪

వ్యా ॥ బతేతి॥ హేస్మరమృత్యుమపినదదాసి-వితేవదుఃఖాంతోభవేదితిభా
వః - అథ వాకృపయాతవకరాద్ధనురపినస్ఖలతినచ్యవతిపూర్వవద్భావః - అథ
మృతోఽసి-తథాపినస్ఖలతీత్యాహ- మృతేనచమృతేనాప - ఉరీకృతబంధనః అంగీ
కృతబంధనఃదృఢబద్ధఇత్యర్థః- ఉర్యంగ్యూర్యూరరిభ్యశ్చేతి రోఽదురుతేపర ఇతిభ
ట్టిమల్లః- ముష్టిర్నముచ్యతేఖలు - బతేతిఖేదే - తత్కృతాంతాదపి క్రూరోఽసీ
తిభావః ॥ * * * * * * * * ౮౪

మూ ॥ దృగపహాత్యపమృత్యువిరూపతాశ్శమయతే పరనిర్జ
రసేవితా । అతిశయాంధ్యవపుఃక్షతిపాండుతాస్స్మరభవంతిభ
వంతముపాసితుః ॥ * * * * * ౮౫

వ్యా ॥ దృగితి॥ హేస్మరపరనిర్జరసేవితాత్వత్తోఽన్య దేవతాసేవకోజనః-
తృచ్- దృశోరపహాతిః ఆంధ్యం- అపమృత్యురకాలమరణంవిరూపతాఅంగవై
వర్ణ్యంచ- తాశ్శమయతేనివర్తయతి- శిచశ్చేత్యాత్మనేపదం- మిత్వాద్ధ్రస్వ
త్వం- భవంతముపాసితుస్త్వత్సేవినోజనస్యతు- తాచ్ఛీల్యేతృన్ నలోకేత్యా
దినాషష్ఠీప్రతిషేధః- అతిశయేనాంధ్యందృష్ట్యుపఘాతఃవపుః క్షతిః శరీరవిపత్తిః
పాండుతావైవర్ణ్యంచతాభవంతీతిదేవతాంతరభక్తస్య ఉక్తదోషశాంతిఃఫ
లం- త్వద్భక్తస్యతదుద్రేకఇత్యహోభక్తవాత్సల్యంకామదేవస్యేత్యుపహా
సః - అత్రానర్థోత్పత్తేఃగుణోవిషమాలంకారభేదః ॥ * * ౮౫

మూ॥ స్మర నృశంసతమ స్త్వమతోఽపి ధిః కృతవాన్ భవదాయు
ధమ్ । యది ధనుర్దృఢమాశుగమాయసం తవ సృజేత్ప్రళ
యం త్రిజగద్వ్రజేత్ ॥ * * * * ౮౫

వ్యా॥ స్మరేతి ॥ హే స్మర - నృశాః శంసతి హింసతీతి నృశంసో ఘాతుకః - శం
స హింసాయామితి ధాతోః పచాద్యచ్ - త్యమతి నృశంసః నృశంసతమః - అతో
హేతోః విధిస్స్రష్టా సుమనసః పుష్పాణి - భవతః ఆయుధం కృతవాన్ - తవ దృ
ఢం ధనుః ఆయసమయోమయం ఆశుగం శరం చ సృజేద్యది - త్రయాణాం జగ
తాం సమాహారః త్రిజగత్ - కర్తృ - ప్రళయం వినాశం వ్రజేత్ - తవ పాపిష్ఠ
తాం దృష్ట్వా విదుషా పరమేష్ఠినా సమ్యగనుష్ఠితమితి భావః ॥ * * ౮౬

మూ॥ స్మర రిపోరివ రోపశిఖీ పురాం దహతు తేజగతామపి మా
త్రయమ్ । ఇతి విధి స్త్వదిషూన్ కుసుమాని కిం మధుభిరంతరసించ
దనిర్వృతః ॥ * * * * * * ౮౭

వ్యా॥ స్మరేతి ॥ స్మర రిపోస్త్వదిరిపోర్హరస్య రోపశిఖీ బాణాగ్నిః ॥ ని ॥ పత్రి
రోప ఇషుర్ద్వయోరిత్యమరః - పురాం త్రయమివ తే తవ రోపశిఖీ జగతాం త్ర
యం మాదహత్విత్యనుత్వేతి శేషః - గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - విధిస్స్ర
ష్టా - అనిర్వృతస్త్వాం కుసుమేషుం కృత్వాప్యపరితుష్టస్సన్ - త్వదిషూన్ కు
సుమాని మధుభిర్మకరందైః అంతరసించత్ - అగ్నిశాంత్యర్థమాతుశబ్దమి
త్యుత్ప్రేక్షా - అన్యథా పాపిష్ఠస్య తే కోవా రయితేతి భావః ॥ * ౮౮

మూ॥ విధిరనంగమభేద్యమవేత్య తే జనమనః ఖలు లక్ష్యమక
ల్పయత్ । అపి స వజ్రమదాస్యత చేత్తదా త్వదిషుభిర్వ్యదళి
ష్యదసావపి ॥ * * * * * * ౮౯

వ్యా॥ విధిరితి ॥ విధిర్బ్రహ్మా అనంగమనవయం ॥ ని ॥ అంగం ప్రతీకోఽవ
యవ ఇత్యమరః - అతఏవాభేద్యమవేత్య - నిరవయవద్రవ్యత్వాదవినాశ్యం ని
శ్చిత్య జనమనస్తే తవ లక్ష్యమకల్పయదిత్యుత్ప్రేక్షా - సావయవలక్ష్యదానవ
శే - స విధిర్వజ్రమస్యదాస్యత చేద్దద్యాద్యది - తదా త్వదిషుభిస్సౌ వజ్రోఽపిన్వ
దళిష్యద్విశీర్ణోఽభవేత్ - అతోఽయుక్తకారీ స్రష్టేతి భావః ॥ * ౯౦

మూ॥ అపి విధిః కుసుమాని తవాశుగాన్ స్మర విధాయ న నిర్వృ
తిమాప్తవాన్ । అదిత పంచ హి తేన నియమ్య తాన్ తదపి తైర్బహ
తజర్ఝరితం జగత్ ॥ * * * * ౯౧

వ్యా॥ అపీతి ॥ హే స్మర - విధిః కుసుమాన్యేవ తవాశుగాన్ విధాయాపి ని

ర్వృతింకృతకృత్యోఽస్మీతిపరితోషం నాప్తవానిత్యుత్ప్రేక్షా - యతః హి యస్మాత్సో నిర్వృతోఽవిధిస్త్వత్కుసుమాశుగానపి - నియమ్య ఇయంత ఏవేతి నియమం కృత్వా - త్రైశవమంచైవాదిత దతవాన్ - తదపి తథాపి త్రైః పంచభిరేవ జగత్ జర్ఝరితం జర్ఝరీకృతం - బతేతి ఖేదే - విశ్వనియంతాప్యేవం విఫలయత్నః కోఽన్యోఽస్తి నియంతేతి భావః ॥ * * * * * ౭౯

మూ ॥ ఉపహరంతి న కస్య సుపర్వణస్సుమనసః కతి పంచ సురద్రుమాః । తవ తు హీనతయా పృథగేకికాం ధిగియతాఽనతెంగవిదారణమ్ ॥ * * * * * * ౮౦

వ్యా ॥ ఉపహరంతీతి ॥ హే స్మర పంచ సురద్రుమాః మందారాదయః - కస్య సుపర్వణః కతి సుమనసః కియంతి కుసుమాని - నోపహరంతి నోపాయనీకుర్వంతి సర్వస్యాప్యమితముపహరంతీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపధేత్యమరః - తవ తు - హీనతయా నీచతయా - పృథక్ప్రత్యేకమేకికామేకాకినీమేకైకాం సుమనోవ్యక్తిముపహరంతీత్యర్థః - అతః పంచబాణత్వం తవేతి భావః - ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇతి చకారాత్కన్ప్రత్యయే త్రాప్యస్యేకారః ఇయతా ఏతావదనమ్తానేనాపి తేత వాంగవిదారణం శరీరపత్రిర్నాస్తి ధిక్ - అవమతస్య జీవనాన్మరణమేవవరమితి భావః ॥ * ౮౦

మూ ॥ కుసుమమప్యతిమనర్థయుకారితేకిమువితీర్యధనుర్విధిరగ్రహీత్ । కిమకృతైష యదేకతదాస్పదేద్వయమభూదనాపినలబ్ధభవోః ॥ * * * * * ౮౧

వ్యా ॥ కుసుమమితి ॥ విధిః కుసుమమపి - కుబలమపీత్యర్థః - అతిదుర్నయకారి అనర్థకారకం ధనుస్తేతవవితీర్య దత్వా అగ్రహీత్కిముపునర్జహార - కిమిత్యుత్ప్రేక్షా - పాపీయసే దత్తం హర్తవ్యమేవేతి భావః - కిం త్వేష విధిః కిమకృత అకార్యమేవ కృతవానిత్యర్థః - యతః - యద్యస్మాదేకస్య ధనుష ఆస్పదే స్థానే అధునా నలభ్రువోర్ద్వయమభూద్ధి - తెనైకేన ధనుషా నలభ్రువోర్ద్వినిర్మితవతా తేన కంటకముద్ధృత్య శల్యమారోపితం యదేకాసహిష్ణోర్ద్వయమసహ్యం సంపాదితమితి భావః ॥ * * * * ౮౧

మూ ॥ షడృతవః పృథయా స్వకమేకకం కుసుమవ క్రమనందితనందనాః । దదతి షట్సు ప తెకురుతే భవాన్ ధనురివైకమిషూనివ పంచ తైః ॥ * * * * * * ౮౨

వ్యా ॥ షడితి ॥ అక్రమేణ యౌగపద్యేన నందితనందనాః ప్రకాశితసురోద్యా

నాః - యుగపన్నిజకుసుమదానసమర్థా ఇత్యర్థః - షడృతవ్రౌపసంతాదయః కృపయా - నతుప్రీత్యేతిభావః - స్వకం స్వసంబంధినం ఏకమేకైకమేవ - అ సహాయమేకన్న ఇత్యర్థః - కుసుమం - దదానా ఇతి శేషః - తథాచోక్తరీత్యా ప్రత్యేకమేకైకదానాస్మీలిత్వాత్ - షడ్భవతేతుభ్యం దదతి - తైఃషడ్భిః సుమైరేకం ధనురివ - ఏకేనేతి శేషః - పంచేషూనివ - పంచభిరితి శేషః - భవాన్ కురుతే - అహో అవమానేపి నిర్లజ్జస్య తేపరహింసావ్యసనమితీభావః ‖ ౯౨

మూ ‖ యదతనుస్త్వమిదం జగతే హితం క్వసమునిస్తవ
యస్స్పృహతే కృతీః - విశిఖమాశ్రవణం పరిపూర్య చేదవిచలద్భుజ
ముజ్ఝితుమీశిషే ‖ * * * * * ౯౩

వ్యా ‖ యదితి ‖ హేమార - త్వమతనురశరీరీతియత్తదిదమతనుత్వం జగతే హితం - హితయోగే చేతిచతుర్థీ - న క్తవ్యా - కోధాహ - విశిఖం బాణమవిచలద్భుజకం ప్రహర్తుం యథాతథా - ఆశ్రవణం పరిపూర్యాకర్ణమాకృష్య ఉజ్ఝితుం మోక్తుమీశిషే శక్నోషిచేద్యస్తవ తుఃప్రహారాన్ సహతు - సమునిః క్వ - నక్వాపీత్యర్థః - అనంగత్వేప్యేవం జగద్ద్రోహిణస్తవ ధానుష్కాంతరవత్ ప్రయత్నవ్యాపారేజగతి జీతేంద్రియ కథైవాస్తమియాదిత్యనంగత్వమేవ జగద్ధితమిత్యర్థః ‖ * * * * * * ౯౪

మూ ‖ సహతయాస్మరభస్మఝడిత్యభూః పశుపతింప్రతియా
మిషుముగ్రహీః । ధ్రువమభూదధునావితనోశ్శరస్తవపికస్వరఏ
వసపంచమః ‖ * * * * * ౯౫

వ్యా ‖ సహేతి ‖ హేస్మర పశుపతింప్రతి - యామిషుముగ్రహీస్తయాసహఝడితిసహసా భస్మాభూః - అధునావితనోరనంగస్యతవ పికస్వరః కోకిలాలాపఏవ - సః పంచమః పంచసంఖ్యాపూరణశ్శరోభూత్ - ధ్రువం అత్రఏవ - పికః కూజతి పంచమమిత్యాదౌ - పికస్వరే పంచమసంజ్ఞాప్రవృత్తిశ్చేతిభావః ‖ ని ‖ పంచమోరాగభేదేస్యాత్పంచానామపి పూరణ ఇతి విశ్వః - శరకార్యకారిత్వాత్పికస్వరస్య శరత్వోత్ప్రేక్షా ‖ * * * ౯౬

మూ ‖ స్మరసమందురితైరఫలీకృతో భగవతోపి భవద్దహన
శ్రమః - సురభితాయహుతాత్మతనుఃపునర్మనుజనుదీనవిత
త్రీణమాపిథ ‖ * * * * * ౯౭

వ్యా ‖ స్మరేతి ‖ హేస్మర భగవతో హరస్యాపి దురితైస్సమంభవత్పాపైస్సహ - భగవద్దృష్టిపాతస్యపాపహరత్వాదితిభావః - భవద్దహనశ్రమో ఫలీ

కృతోనిష్ఫలీకృతః - సురహితాయహుతాత్మతనుహారేణ రకోపానలేత్యుక్తస్య దేహస్సః - తత్ర క్షణంతస్మిన్నేవతుణౌ - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - దివి ద్యులోకే - పునర్జనుఃపునరుత్పత్తిమాపిధనస్సప్రాప్నోషిఖలు - సురప్రార్థి తాత్తస్మాదేవేతి శేషః - తచ్చాపస్మత్పాపఫలమితిభావః ॥ * * ౯౫

మూ ॥ విరహిణోవిముఖస్యవిధూదయేశమనదిక్పవనస్సన దక్షిణః। సుమనసోనమయన్నటనోధను స్తవతుబాహురసౌయ దిదక్షిణః ॥ * * * * * * ౯౬

వ్యా ॥ విరహిణఇతి ॥ హేశూర - తవాసౌబాహుర్యదివిధూదయేచం ద్రోదయేసహాయలాభేసతీత్యర్థః - సుమనసఃపుష్పంనామధనుః - అటనౌ కోటౌ ॥ ని ॥ కోటింస్యాటనిరర్త్నీర్థ్యేమరః - నమయన్దక్షిణోవిరహిజనప్ర హారదక్షస్స్యాత్ - ప్రహర్తుంప్రవృత్తశ్చేదిత్యర్థః - సవ్యేతరశ్చేతిధ్వ నిః - తదావిముఖస్యవిహ్వలముఖస్యచంద్రోదయపరాఙ్ముఖస్యవిరహిణోవి యోగిజనస్య - సఃదక్షిణఏవప్రసిద్ధశ్శమనదిక్పవనోయామ్యదిఙ్మారుతః - ద క్షిణోదాక్షిణ్యవాన్సవ్యేతశ్చన - కింతుసోపిత్వత్సహకారిత్వాన్నిర్దయ ప్రహర్తైవేత్యర్థః - అతస్సర్వానర్థమూలత్వాత్త్వమేవనాపిష్టఇత్య ర్థః - ప్రత్యఙ్ముఖస్యదక్షిణోపివామఇతిధ్వనిః - శమనదిక్పవనోపినదక్షిణఇ తిస్ఫురణాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ * * * * ౯౬

మూ ॥ కిముభవంతముమాపతిరేకకంమదముదంధమయోగి జనాంతకమ్। యదజయత్తదపినగీయతేసభగవాన్మదనాం ధకమృత్యుజిత్ ॥ * * * * * ౯౭

వ్యా ॥ కిమ్వితి ॥ హేమదన - ఉమాపతిః - మదశ్చముచ్చ - ద్వంద్వైకవ ద్భావః - తేనమదముదామదానందాభ్యాంఅంధయతివ్యామోహయతికామి జనమిత్యంధంఅంధకం - అంధదృష్టిప్రతిఘాతఇతిధాతోశ్చౌరాదికాత్పచా ద్యచ్ - అయోగిజనాంతకంవియోగిజనమృత్యుం - ఏకకమేకాకినం - భవంత మేవఅజయదితియత్ - తదపినసభగవాన్ఉమాపతిః - మదనాంధకమృత్యుజి త్మదనజిదంధకజిన్మృత్యుజిదితినగీయతేకిముగీయతఏవేత్యర్థః - మదనవదం ధకమృత్యూ అపిత్వమేవాన్యేనస్తఇతిభావః - అత్రమదనాదీనాంమిథోభేదేప్య భేదోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ * * * * * * ౯౭

మూ ॥ త్వమివకోపిపరాపకృతౌకృతీనదదృశేనచమన్మథ శుశ్రువే। స్వమదహద్దహనాజ్జ్వలతాత్మనాజ్వలయితుంపరిత శ్చజగంతియః ॥ * * * * * ౯౮

వ్యా ॥ త్వమితి॥ హేమన్మథ - త్వమివపరాపకృతౌపరాపకారే - కృతీకు శలః - కోపినదవ్యశేనదృష్టః - నశుశ్రుశువేనచశ్రుతః - యోపకర్తాదహనాద గ్నిసంయోగాత్ - జ్వలతాప్రజ్వలతాఆత్మనాస్వాంగేన-జగంతిపరిరభ్యాశ్లిష్య జ్వలయితుందగ్ధుం - స్వమాత్మానంఆదహత్ - పరగాత్రదూషణాయపరిరబ్ధ స్వగాత్రేపంకలేపవత్పరదాహాస్వసనాదేవాత్మదాహాంగీకారస్తవేత్యహో దుర్వ్యసనమితిభావః ॥ * * * * * * ౯౮

మూ ॥ త్వముచితంనయనార్చిషిశంభునాభువనశాంతికహేతో మహావికృతః । తవవయస్యమపాస్యమధుంమధుంహాతవతా హారిణాబతకింకృతమ్ ॥ * * * * ౯౯

వ్యా ॥ త్వమితి ॥ హేమార- శంభునానయనార్చిషి నేత్రాగ్నిశిఖాయాం త్వాంభువనానాంశాంతికేశాంతిప్రయోజకే - ప్రయోజనమితిఠక్ - హోమము హావిరాహుతిఃకృతః - ఉచితం - వధ్యస్యవధాదితిభావః - తవవయస్యంసఖా యంమధుంవసంతం - అపాస్యోపేక్ష్య - మధుంమధ్వాఖ్యందైత్యంహతవ తాహారిణాకింకృతం - బతేతిఖేదే - వధ్యావధాద్ధరస్సాధుకారీహరిస్తమపేక్ష్య ణాదసాధుకారీత్యర్థః - సమిత్రస్మరోవధ్యఇతిభావః ॥ * * ౯౯

మూ ॥ ఇతికియద్వచనైవభృశంప్రియాధరపిపాసుతదాననమాశ్రితమ్ । అజనిపాంసులమప్రియవాగ్జ్వలన్మదనశోషణబాణహతేరివ ॥ * * * * * * ౧౦౦

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ప్రియస్యనలస్యాధరమోష్ఠంపిపాసుపాతుమిచ్ఛు - మ ధుపిపాసుప్రభృతీనాంగమిగామ్యాదిపాఠాత్సమాసఇతివామనః - తత్ప్రసి ద్ధం - తస్యాభైమ్యాఆననం - ఇతీత్థం - కియద్వచనైవ - అప్రియావాగ్భిరు ష్ణరోక్తిభిః - జ్వలతఃక్రుద్ధతోమదనస్యయఃశోషణబాణఃతస్యహతేప్రహా రాదివేతిహేతూత్ప్రేక్షా - ఆశుభృశం - పాంసులంపాంసుమదప్రియం - అజ నిజాతం ॥ * * * * * * * * ౧౦౦

మూ ॥ ప్రియసఖీనివహేనసహాథసావ్యరచయద్గిరమర్గళనస్యయా । హృదయమర్మణిమన్మథసాయకైఃక్షతతమాబహుభాషితుమక్షమా ॥ * * * * ౧౦౧

వ్యా ॥ ప్రియసఖీతి ॥ అథసాదమయంతీమన్మథసాయకైఃహృదయమ ర్మణిక్షతతమాగాఢంప్రహృతా - అతఏవబహుభాషితుంప్రపంచ్యవక్తుమ క్షమాసతీ - ప్రియసఖీనివహేనసహాఆప్తసఖీసంఘేనసార్ధం - అర్గళాః

౨౪

యాసమస్యయాసంగ్రహకారికయా ॥ ని ॥ సమస్యాతుసమాసార్థేత్యమరః
సంజ్ఞాయాంసమజనిషదేత్య త్రసంపూర్వాదస్యతేర్బాహులకాత్క్యజితి క్షీర
స్వామీ - గిరంవ్యరచయత్ - పూర్వార్థంసఖీజనసమస్యాతదుత్తరత్వేనో
త్తరార్థంస్వయమరచయదిత్యర్థః ॥ * * * * ౧౦౧

మూ ॥ అకరుణాదవసూనశరాదసూన్ సహజయాపదిధీరత
యాత్మనః । అసవఏవమమాద్యవిరోధినఃకథమరీన్ సఖిరక్షితు
మాత్థమామ్ ॥ * * * * * * ౧౦౨

వ్యా ॥ అకరుణాదితి ॥ హేభైమీఆపదిసహజయాధీరతయాధైర్యేణ- వి
పదిధైర్యమితిసీతేరితి భావః- అకరుణాన్నిర్దయాత్పూనశరాత్పుష్పేషోః
ఆత్మనఃస్వస్యాసూన్ప్రాణాన్ - అవరక్షు - అద్యేదానీమసవఃప్రాణాఏవమమవిరోధి
నఃశత్రవః - తన్మూలత్వాద్దుఃఖసంవేదనస్యేతిభావః - హేసఖీమాంకథమరీన్ర
క్షితుమాత్థ బ్రవీషి - బ్రువఃపంచానామితిసాధుః- సంప్రతిమేప్రాణరక్షణమా
శీవిషపోషణంపయోభిరితిభావః ॥ * * * * * ౧౦౨

మూ ॥ హితగిరంనశృణోషికిమాశ్రవేప్రసభమద్యవజీవితమా
త్మనః । సఖిహితాయదిమేభవసీదృశీమదరిమిచ్ఛసియామమజీ
వితమ్ ॥ * * * * * * ౧౦౩

వ్యా ॥ హితగిరమితి ॥ ఆశృణోతివాక్యమిత్యాశ్రవా - పచాద్యచ్ హే
ఆశ్రవేవాక్యకారిణి ॥ ని ॥ వచనేస్థితఆశ్రవఇత్యమరః - ప్రసభంబలాదద్యాత్మ
నోజీవితంప్రాణంవరక్షు ॥ శ్లో ॥ ఏతిజీవంతమానందోనరంవర్షశతాదపీతి
న్యాయాదితిభావః - హితగిరమాప్తవాక్యంకింనశృణోషి- హేసఖియాత్వంమ
దరింమమజీవితమిచ్ఛస్యపేక్షసే - ఈదృశీత్వంశత్రువృద్ధిమీహమానాపి మే
హితాభవసియది - నతుభవసి - అతోనశృణోషీత్యర్థః ॥ * ౧౦౩

మూ ॥ అమృతదీధితిరేషవిదర్భజేభజసితాపమముష్యకిమంశు
భిః । యదిభవంతిమృతాస్సఖిచంద్రికాశ్శశభృతఃక్వతదాపరిత
ప్యతే ॥ * * * * * * ౧౦౪

వ్యా ॥ అమృతదీధితిరితి ॥ హేవిదర్భజేదమయంతి - ఏషఇతిపురోవర్తి
నోహస్తేననిర్దేశః - అమృతదీధితిఃసుధాంశుః - అముష్యసుధాంశోరంశు
భిఃకిమితితాపంభజసి ॥ అత్రామృతశబ్దస్యార్థాంతరాశ్రయేణోత్తరమాహ ॥
యదీతి ॥ హేసఖి - శశభృతశ్చంద్రికామృతాభవంతియది - తదాక్వపరితప్యతే
నక్వాపీత్యర్థః - అస్యామృతదీధితిత్వాదేవేదందుఃఖం - మృతదీధితిశ్చేత్స

ర్వ్యారోపితశాంతిస్స్యాదితిభావః - అత్రఅమృతేతిసుధావివక్షయాప్రయుక్తస్య వృతేతరార్థత్వేనయోజనాద్వక్రోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ అన్యథోక్తస్య వాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాభవేత్ । అన్యథాయోజనంయత్రసావక్రోక్తిర్నిగద్యత ఇతి ॥ * * * * * * * * ౧౦౪

మూ ॥ వ్రజధృతింత్యజభీతిమహేతుకామయమచండమరీచి
రుదంచతి । జ్వలయతిస్ఫుటమాతపముర్మురైరనుభవంవచ
సాసఖిలుంపసి ॥ * * * * * ౧౦౫

వ్యా ॥ వ్రజేతి ॥ హేముగ్ధేధృతింవ్రజధైర్యంభజ - అహేతుకాంభీతింత్యజ - అయమచండమరీచిశ్శీతాంశురుదంచత్యుదేతి - నచండాంశురిత్యర్థః ఆతపైరేవముర్మురైస్తుషానలైః ॥ ని ॥ ముర్మురస్తుతుషానలఇతివైజయంతీ - స్ఫుటంప్రత్యక్షంయథాతథాజ్వలయతిదహతి- హేసఖిఅనుభవంప్రత్యక్షంవచసాఆగమేనలుంపసిబాధసే - తదయుక్తంఆగమస్యప్రత్యక్షవిరోధేఅప్రామాణ్యాదిత్యర్థః - అత్రాచండకరేచండకరభ్రాంత్యాభ్రాంతిమదలంకారః ॥

మూ ॥ అయిశపేహృదయాయతవైవతద్యదివిధోర్నరుచేర
సిగోచరః । రుచిఫలంసఖిదృశ్యతఏవయజ్జ్వలయతిత్వచముల్ల
లయత్యసూన్ ॥ * * * * * ౧౦౬

వ్యా ॥ యదుక్తమయమచండమరీచిరితితద్విశ్వాసయతి ॥ అయీతి ॥ అయిముగ్ధే మి - విశ్వసిహీతిశేషః - విధోశ్చంద్రస్యరుచేస్తేజసోగోచరోవిషయోనాసియది - త్వంగసంగీతంతేజశ్చాంద్రంనచేదిత్యర్థః - తత్తర్హితవైవహృదయాయశపే - త్వజ్జీవితాయద్రుహ్యామీత్యర్థః - శ్లాఘహ్నుఙిత్యాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - తర్హి సఖిరుచిఫలమేవతేజోమాత్రకార్యమేవదృశ్యతే - నతుచంద్రకార్యం - మద్భాగ్యవిపర్యయేణాభిభవనివృత్తేరితిభావః - కుతఃయద్యస్మాత్త్వచ జ్వలయతిదహతి - అసూన్ప్రాణానుల్లలయతిఉన్మూలయతి - సర్వంతేజఃఉష్ణత్వాద్దాహకమేవఅభిభవాత్తుపిపర్యయ ఇతిపదార్థతత్త్వవాదినః ॥ * * * * * ౧౦౭

మూ ॥ విధువిరోధితిథేరభిధాయినీంనయినకింపునరిచ్ఛసికో
కిలామ్ । సఖికిమర్థగవేషణయాగిరంకిరతిసేయమనర్థమ
యీమయి ॥ * * * * * ౧౦౮

వ్యా ॥ విధ్వితి ॥ అయిముగ్ధే మి - విధువిరోధితిథేఃకుహ్వాఖ్యాయానష్టేందుతిథేరభిధాయినీం - తదభిధాయకకుహూశబ్దోచ్చారిణీం - కుహూకుహ్వితినాము

గ్రహాంతదాహ్వయనీ మిత్యర్థః - కోకిలాం పునః కిం నేచ్ఛసి - మా భూచ్చం
ద్రస్తద్విరోధినీ మేనాం తు కిం నేచ్ఛసీత్యర్థః - హే సఖి - అర్థాగవేషణయా
ఉపహూశబ్దస్య నష్టచంద్రా తిథిరర్థ ఇతి విచారేణ కిం - తత్సాధ్యం కిమపి నాస్తీ
త్యర్థః - గమ్యమాన సాధన క్రియాపేక్షయా కరణత్వా త్తృతీయా - కుతః సే
యం కోకిలా యి విషయే - గవాదిశబ్దవదభిధేయ మతీత్య భవతీత్యనర్థమయీ
రథఘోషా ఏవ దర్థ శూన్యత్వాత్ - కించ అనర్థమయీ అశని ఘోషవదా
పద్రూపా చ తాం - అనర్థశబ్దాన్మయట్ప్రత్యయః - ఇకం కిరతి వికిరతి॥౧౦౬

మూ॥ హృదయ ఏవ తవాస్తి స వల్లభ స్తదపి కిం దమయంతి వి
షీదసి। హృది పరం న బహిః ఖలు వర్తతే సఖి యత స్తవ విషీ
ద్యతే॥ * * * * * * ౧౦౭

వ్యా॥ హృదయ ఇతి॥ హే దమయంతి - స నలః వల్లభః నళః తవ హృదయ ఏవాస్తి వర్త
తే తదపి తథాపి కిం విషీదసి ఖిద్యసే - హే సఖి యతో హృది పరం హృద్యేవ వర్తతే
బహిర్న వర్తతే ఖలు తత ఏవ విషీద్యతే ఖిద్యతే - స దేహాద్బహిర్వేలుట్ యతస్తస్మాత్సర్వ
తః ఏవ న తు దృశ్యతే అతో మే విషాద ఇత్యర్థః॥ * * * ౧౦౭

మూ॥ స్ఫుటతి హారమణౌ మదనోష్మణా హృదయ మప్యన
లంకృత మద్య తే। సఖి హతాస్మి తదా యది హృద్యపి ప్రియతమస్స
మమ వ్యవధాపితః॥ * * * * * ౧౦౯

వ్యా॥ స్ఫుటతీతి॥ హే భైమి మదనోష్మణా కామజ్వరేణ హారమణౌ హృ
దయాలంకారరత్నే స్ఫుటతి విదళతి సతి అద్య తే తవ హృదయం తన్మేఽపి అలంకృ
తం న భవతీత్యనలంకృతం అపరిష్కృతం జాతం - అథ హృదయ మంతరంగ మప్య
నలం నలరహితం కృత మిత్యర్థాంతరం మత్వోత్తర మాహ - హే సఖి స ప్రియత
మః మమ హృద్యపి వ్యవధాపితో యది దూరీకృతశ్చేత్ - తదా తేన వ్యవధానకారణ
మణి స్తనః అతిక్రాంత్యాదినా పురాగమః - తదా హతాస్మి - వక్రోక్తిరలం
కారః - లక్షణముక్తం॥ * * * * * * ౧౦౯

మూ॥ ఇదముదీర్య తదైవ ముమూర్ఛ సా మనసి మూర్ఛితమ
న్మథపావకా। క్వ సహతామవలంబలవచ్ఛిదాకుల పపత్తిమతి
మపదుఃఖితా॥ * * * * * * ౧౧౦

వ్యా॥ ఇదమితి॥ సా భైమీ ఇదం పూర్వోక్తం సఖి హతాస్మీతి వాక్యం ఉదు
దీర్య ఉచ్చార్య - తదైవ మనసి మూర్ఛిత మన్మథ పావకా ప్రవృద్ధకామానలా
సతీ - ముమూర్ఛ మమోహ - మూర్ఛా మోహ సముచ్ఛ్రాయయోరిత్యర్థః

ద్వయేపిధాతోఽస్మరణాత్ - తధాహి - దుఃఖితాసంజాతదుఃఖాదుఃఖినీసా. అ నుపపత్తిమతీమనలంకృతమితిశ్లేషశబ్దశ్రవణ.జన్యభ్రాంతివిషయత్వా దనుపప న్నామపీత్యర్థః - అవలంబలవస్యహృదయసంగతిమాత్రలతుణస్యప్రాణాధా రలేశస్యాపి - భిదాముచ్ఛేదంక్వసహతాం - కథంసహేదిత్యర్థః - దుఃఖో ద్విగ్నస్య భ్రాంతమభ్రాంతంవానిష్టసంవేదన మతిదుస్సహామతోయుక్తమ స్యామూర్ఛనమితిభావః - అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః ॥ * ౧౧౦

మూ ॥ అధితకాపిముఖేసలిలంసఖీవ్యధితకాపిసరోజదలైః
స్తనౌ। వ్యధితకాపిహృదివ్యజనానిలంన్యధితకాపిహిమంసు
తనోస్తనౌ॥ * * * * * * ౧౧౧

వ్యా ॥ అధితేతి ॥ కాపిసఖిసుతనోర్భైమ్యాముఖేసలిలంఅధితఅహితవ తీత్యర్థః - కాపిస్తనౌసరోజదళైర్వ్యధితపిహితవతీ - వష్టివాగురిరల్లోప మవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః - కాపిహృదివ్యజనానిలంవ్యధిత విహితవతీ - తాలవృంతేనవీజయామాసేత్యర్థః - కాపితనౌశరీరెహిమంచం దనం ॥ ని ॥ చందనేపిహిమంవిదురితివిశ్వః - న్యధితనిహితవతీ॥ * ౧౧౧

మూ ॥ ఉపచారచిరంమృదుశీతలైర్జలజజాలమృణాళజ
లాదిభిః - ప్రియసఖీనివహస్సతథాక్రమాదియమవాపయదాల
ఘుచేతనామ్ ॥ * * * * * ౧౧౨

వ్యా ॥ ఉపచారేతి ॥ సప్రియసఖీనివహఃమృదుశీతలైర్జలజజాలమృ ణాళజలాదిభిః - జలజజాలైఃపద్మసమూహైఃమృణాళైర్జలైఃఆదిశబ్దాద్వ్యజ నాదిసాధనవిశేషైః - క్రమాచ్చిరంబహుధోపచచార - యథేయంభైమీఽఘుత్రం చేతనాంసంజ్ఞామవాప ॥ * * * * * ౧౧౨

మూ ॥ అధకలేకలయాశ్వసితిస్ఫుటంచలతిపక్ష్మచలేపరిభావ
య। అధరకంపనమున్నయమేనకేకిమపిజల్పతికేప్యలతేశృణు॥

వ్యా॥ అథభైమ్యాఃకలావయస్యసఖ్యస్తాసాం తద్దశాపరీక్షాస్యగ్రా ణాంమిథఃకలకలంశ్లోకద్వయేనాహ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం- ఇతిగిరశ్శుశ్రువిర ఇతిసంబంధః - తాపవాహా - హేకలేఅస్యాఃశ్వసితిప్రాణితికలయాకలయ - హేచలేపక్ష్మనేత్రలోమచలతి - చక్షురున్మిషతీత్యర్థః- పరిభావయ వరామృశ - హేమేనకేఅధరకంపనమోష్ఠచలనమున్నయతర్కయ - హేక ల్పలతేకిమపిజల్పతిశృణు ॥ * * * * * * ౧౧౩

మూ॥ రచయచారుమతేస్తనయోర్వృతింగణయకేశినికే

శ్యను సంయతమ్, అవగ్రహాణతరంగిణి నేత్రయోర్జలయోరా
విరిశుస్రువి రేగిరః॥ * * * * * ౧౧౪

వ్యా॥ రచయేతి ॥ హేచారుసుతే స్తనయోర్వృతిమావరణం రచయ - హే కేశిని అసంయతం విస్రస్తం కేశ్యం కేశసమూహం - కేశాశ్వాభ్యాం యజ్ చాన్యతరస్యామితియఞ్ప్రత్యయః - గణయ చింతయ - బధానేత్యర్థః - హేతరంగిణి నేత్రయోర్జలయోరాః అస్రుప్రవాహౌ - అవగ్రహాణప్రతిబధాన - ఇతి గిరశ్శుశ్రువిరే శ్రుతాః॥ * * * * * * ౧౧౪

మూ॥ కలకలస్సతదాళిజనాననాదుత్థలసద్విపులస్త్వరితేరి
తైః। యమధిగమ్య పుతాలమమేత వాక్ ద్రుతతరస్సవిభుః
పురందరః॥ * * * * * * ౧౧౫

వ్యా॥ కలకలఇతి ॥ తదానాస్మిన్ సఖీజనవ్యాకులకాలే - ఆళిజనాననాత్సఖీముఖాత్త్వరితైస్సంభ్రమో క్తిభిః - విపులో మహాన్ సః కలకలః కలకలసముత్థితః - యం కలకలమధిగమ్య శ్రుత్వా సవిదర్భపురందరః భీమభూపతిః ద్రుతతరో తిత్వరితః సుతాలయమేత వాక్ కన్యాంతఃపురం ప్రాప్తవాన్॥ * ౧౧౫

మూ॥ కన్యాంతఃపురబోధనాయ యదధీకారాన్నదోషాన్నృ
పం ద్వౌ మంత్రిప్రవరశ్చ తుల్యగదంకారశ్చ తావూచతుః। దే
వాకర్ణయ సుశ్రుతేన చరకస్యోక్తేన జానేఖిలం స్యాదస్యా న
ళదం వినా న దళనే తాపస్య కోపి క్షమః॥ * * ౧౧౬

వ్యా॥ కన్యేతి ॥ కన్యాంతఃపుర కన్యాబోధనాయ యోగక్షేమానుసంధానాయ - యదధీకారాద్యయోర్మంత్రివైద్యయోరధీకారాన్నియోగాత్ - ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమితి దీర్ఘః - దోషాః పరపురుషప్రవేశాదయో వాతాదయశ్చ న సంతీతి శేషః - అస్తి శ్చ నతిపరో ప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి వచనాత్ - తౌ మంత్రిప్రవరశ్చ అగదమ పరోగం కరోతీత్యగదంకారో వైద్యశ్చ ॥ వి ॥ రోగహార్యగదంకారో భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సక ఇత్యమరః - కర్మణ్యణ్ - కారే సత్యాగదస్యేతి ముమాగమః - ద్వౌ నృపం తుల్యమేకవాక్యమూచతుః - దేవ రాజన్నాకర్ణయ - సుశ్రుతేన సమ్యక్ శ్రుతేన - చరః పరచర కో గూఢచారః తస్యోక్తేన వాక్యేన - అన్యత్ర సుశ్రుతేన చరకస్యోక్తేన చరకాచార్య ప్రణీతగ్రంథేన అఖిలం తాపనిదానం జానే - అస్యాస్తాపస్య దళనే నివర్తనే నళం రాజానం దహాతీతి నళదం తస్సంఘటకం వినా - అతోనుపసర్గేకః - అన్యత్ర నళదముశీరం వినా ॥ వి ॥ మూలేస్యోశీరమస్త్రియాం - అభయం నళదం సేవ్యమిత్యమరః

కోపితేషు మోనస్యాత్ - శకిలి జితిశక్యార్థేగ్ జ్ - అత్రద్వయోరపినళదమయో ః ప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతశ్లేషాలంకారః ॥ * * * ౧౧౬

మూ॥ తాభ్యామభూద్యుగపదప్యభిధీయమానం భేదవ్యయా
కృతిమిథః ప్రతిఘాతమేవ । శ్రోత్రే తు తస్యపపతుర్నృపతేర్న
కించిద్భైమ్యా వ్యసునిష్టశతశంకితయాకులస్య ॥ * ౧౧౭

వ్యా॥ తాభ్యామితి॥ తాభ్యాంమంత్రిభిషగ్భ్యాం భేదవ్యయోర్నామా భేదఃసఏవా కృతిర్యస్యతద్భేదవ్యయాకృతి- అభిన్నాకారం మేకరూపంయథాతథా- యుగపదేకదా - అభిధీయమానం - నళజాదివాక్యమితి శేషః - మిథోన్యోన్యం ప్రతిఘాతో విరోధో యస్యతన్మిథః ప్రతిఘాతం మిథోభిన్న మేవాభూత్ - అభిధానయాగపద్యాదైకశబ్ద్యచ్చాభిన్నారైకవాక్యత్వప్రతీయమానమపి తద్భిన్నార్థం వాక్యద్వయమేవాసీత్యర్థః - రాజ్ఞస్తు నతత్రప్రవృత్తిరిత్యాహ - భైమ్యాంవిష యే అనిష్టశతశంకితయా అనిష్టానేకశంకావత్త్వేనఆకులస్యవిహ్వలచిత్తస్య - ప్రేమపశ్యతిభయాన్యపదేపీతిన్యాయాదితిభావః - తస్యనృపతేర్భిషస్య శ్రోత్రే తు కించిన్నపపతుః- నకించిదర్థంజగృహతుః - వ్యాకులాంతఃకరణతయాతద్వాక్యైనాతీవకణఁదత్తవానిత్యర్థః ॥ * * * ౧౧౮

మూ॥ ద్రుతవిగమితవిప్రయోగచిహ్నామపితనయాంనృపతిఃప
దప్రణమ్రామ్ । అకలయదసమాప్తగాఢమగ్నాం ఋషిపరా
శయవేదినోహిఙ్గిజ్ఞాః ॥ * * * * ౧౧౯

వ్యా॥ ద్రుతేతి ॥ నృపతిః ద్రుతవిగమితవిప్రయోగచిహ్నాం ద్రాగపసారిత శిశిరోపచారచిహ్నామపి - పదప్రణమ్రాంపాదపతితాం - ఉపసన్నాదసమాప్తేషోపదేశస్యేతిణత్వం - తనయామసమాప్తగాఢమగ్నాం - మదనవ్యథామగ్నాం అకలయన్నిశ్చికాయ - తథాహిఇఙ్గిజ్ఞాః - వీణాః ॥ ని॥ ప్రవీణనిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ణాతశిక్షితాః ఇత్యమరః - ఋషిడిత్యవిలంబేన - పరాశయవేదినోహి ప్రకాశకలింగమంతరేణ ఆకారమాత్రేణపరేంగితంనిశ్చిన్వంతీత్యర్థః- సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ * * * ౧౨౦

మూ॥ వ్యతరదథపితాశిషంసుతాయైనతశిరసేముహురున్న
మయ్యనాళిమ్ । దయితమభిమతంస్వయంవరేత్వంగుణమయ
మాప్నుహివాసరైఃకియద్భిః ॥ * * * ౧౨౧

వ్యా॥ వ్యతరదితి ॥ అథపితాభీమః - నతశిరసే లజ్జావతముఖాయై సుతాయైదమయంత్యై - నాళింముఖమున్నమయ్య - వేఁపత్స్వైకియద్భిః తివయై

రేవపాసరైః స్వయంవరే స్వంగుణమయం గుణాఢ్య మభిసుతేందయితమాప్నుహీత్యాశిషం ముహుర్వ్యతరత్ ॥ * * * * * ౧౧౯

మూ॥ తదను సతనుజాసఖీరవాదీ త్తుహినఋతౌ గతఏవహీ
దృశీనామ్ । కుసుమమపి శరాయతే శరీ రేతదుచితమాచరతో వ
చారమస్యామ్॥ * * * * * ౧౨౦

వ్యా॥ తదన్వితి॥ తదను ఆశీర్దానానంతరం - అనుర్లక్షణ ఇత్యకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా - సనృప స్తనుజాసఖీః స్వసుతావయస్యాః అవాదీదూచే - కింతత్తదాహ - హీ యస్మాత్ - తుహినఋతౌ శిశిరకాలే - ఋత్యక ఇతి ప్రకృతిభావః - గత ఏవ గత ఏవ - వసంతే పుష్పపరిణామాత్తపస్యనుస్పృహణీయత్వాచ్చేతి భావః - ఈదృశీనాం కోమలాంగీనాం యౌవనప్రవిష్టానాం శరీరే కుసుమమపి శరాయతే శరవదాచరతి - తస్యాస్సహత్వాభావాత్ - ఏకత్ర గాత్రమార్దవాదన్యత్ర మదనబాణత్వాచ్చేతి భావః - తత్తస్మాదస్యాం కోమలాంగ్యాం యువత్యాం చ ఉచితం యోగ్యముపచారం ప్రతీకారమాచరత॥ * * * * * ౧౨౦

మూ॥ కతిపయదివసైర్వయస్యయాసౌ స్వయమభిలష్య వరి
ష్యతే వరీయాన్। క్రశిమశమనయానయా తదా ప్త్రుంరుచిరుచితా
థ భవద్విధాభిధాభిః॥ * * * * ౧౨౧

వ్యా॥ కతీతి॥ కించ కతిపయదివసైః అల్పదినైరేవ - ప్రాయుష్మాకం వయస్యయా సఖ్యా భైమ్యా - వరీయాన్ శ్రేష్ఠః పుమాన్ స్వయమభిలష్య కామయిత్వా వరిష్యతే - యం కామయతే తం వరిష్యతీత్యర్థః - తత్తస్మాదథేదానీం అనయా దమయంత్యా కర్త్ర్యా - భవతీనాం వివిధవిధాయినాం తాసాం భవద్విధానాం సఖీనాం - స్వ్వానామోన్మత్తిమాత్రే పుంవద్భావః - అభిధాభిరుక్తిభిః క్రశిమశమనా కార్శ్యనివర్తనాత్ తయా ఉపాయభూతయా రుచిః కాంతిః ప్రీతిశ్చ - ఆప్తుముచితా ఆప్తవ్యా - స్వయంవరపర్యంతం భవదుపలాలనావచనైః ఖేదం విహాయ ప్రసన్నయా సంతుష్టయా చ స్థాతవ్యమిత్యర్థః - ద్రుతేత్యాది శ్లోకచతుష్టయం పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ * * * * * ౧౨౧

మూ॥ ఏవం యదుదితా నృపేణ తనయా నాపృచ్ఛి లజ్జావశం
యన్నో మాస్మరభూరకల్పి వపుషః పాండుత్వతాపాదిభిః। యచ్చా
శీః కవటానవాదిసదృశీ స్యాత్తత్రయా సాంత్వనాతన్నత్యాలిజ
నో ఋనోబ్ధిమతనోదానందమందాత్మయోః॥ * ౧౨౨

వ్యా ॥ ఏవమితి ॥ ఏవంపదత్రాస్పృష్టేన - తనుగాఢముద్గతి - లజ్జావశం లజ్జాహేతుం నాప్నుచ్ఛనస్పృష్టేతి - సఖ్యా - ఈర్ష్యాః పైత్రశ్వాన్న మోగాదిత్యర్థాః పృచ్ఛ్యఖహేత్యాద్యప్రథా నైకన్యాః లజ్జా మాహా మౌర్వ్యాచవపృషపాం ముత్కణ్ఠాసాభిన్నం గ్రైస్తన్మరణాకామువ్యాకల్పి విశ్వితఇతిగత్ - తత్రతస్యాం పుత్ర్యాం సప్తశిఅనురూపాయాస్యాత్యనాలాపనో కిసాన్యత్ సాచాశ్చేతస టాద్ధయితమాపృన్నిహిత్వా ద్వాస్త్రీర్వ్యావభ్యజాదవాదీతిచయత్ - తస్యర్వా ముత్కాలోచ్యఆలిర్గకముసస్వనివత్రంఆనందసంగాణ మోహఃఅద్భితకోత్ లజ్జానందసాగరీనకారేత్యర్థః - స్వేష్టసిద్ధేరానందస్యహస్యప్రకాశనా ల్లజ్జా ॥ * * * * * * * * ౧౩౭

మూ ॥ శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం

శ్రీహీరస్సుషువే జితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయం । తు

ర్యస్థైర్యవిచారణప్రకరణభ్రాతర్యయం తన్మహాకావ్యేత్ర నైష

ధీయస్యచరితే సర్గో నిసర్గోజ్జ్వలః ॥ * * ౧౩౮

వ్యా ॥ శ్రీహర్షమితి ॥ శ్రీహర్షమిత్యాదిసుగతం - తుర్యశ్చతుర్థః - చతురశ్ఛయతౌ వాద్యక్షరలోపశ్చేతిసాధుః - స్థైర్యవిచారణంనామ స్వకృతం ప్రకరణం తద్భ్రాతరితస్సమానకర్తృకఇత్యర్థః ॥ * ౧౩౮

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలాచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యాయాం

జీవాతుసమాఖ్యాయాం - చతుర్థస్సర్గః

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యవ్యాఖ్యానే - పంచమస్సర్గః.

మూ ॥ యావదాగమయతేథ నరేంద్రాన్ సస్వయంవరమహాయ

మహీంద్రః । తావదేవఋషిరింద్రదిదృక్షుర్నారదస్త్రిద

శధామజగామ ॥ * * * * * ౧

వ్యా ॥ అథదమయంతీస్వయంవరాయేంద్రాద్యాగమనంవక్తుముప

యోగితయా నారదస్వర్గలోకగమనమాహ ॥ యావదితి ॥ అథసమహీం

క్రోశీమభూపతిః - స్వయంవరమహో స్వయంవరోత్సవాయ - నరేంద్రాన్ యావదాగమయతేతిగమనేనానయనేనవిళంబతఇత్యర్థః- ఆగమేక్షమాయా మాత్రేనేపదంవక్తవ్యం - క్షమోపేక్షాకాలహరణమితికాశికా తావదేవ - ఋషిర్నారదః - ఋత్యక ఇతిప్రకృతిభావః - ఇంద్రందిదృక్షురింద్రదిదృక్షుస్సన్ - మధుపిపాసువత్ - గమిగామ్యాది వాఽద్వితీయాసమాసః - త్రిదశధామస్వర్గంప్రతిజగామ - సగణాత్రస్వాగతావృత్తం॥ శ్లో॥ స్వాగతేతిరనభాద్గురుయుగ్మమితిలక్షణాత్ ॥ * * * ౧

మూ॥ నాత్రచిత్రమనుతంప్రయయౌయత్పర్వతస్సఖిబుతస్య
సపక్షః। నారదస్తుజగతోగురురుచ్చైర్విస్మయాయగగనంవిల
లంఘే॥ * * * * * * * ౨

వ్యా॥ అథషడ్భిస్తద్గమనప్రకారంవర్ణయతి॥ నేత్యాది॥ పర్వతోనారదసఖోమునిః - శైలశ్చ॥ వి॥ పర్వతశ్శైలదేవర్ష్యోరితివిశ్వః - తంనారదమనుప్రయయావితియత్ - అత్రచిత్రమాశ్చర్యంన కుతః - సపక్షస్సన్నారదస్యసపక్షస్సఖాఖలుపక్షవాంశ్చేతిగమ్యతే ఉభయథాప్యనుయానంయుక్తమేవేతినచిత్రమిత్యర్థః- కింతు - జగతోలోకస్యఉచ్చైర్గురుర్మహాన్గురురాచార్యః - తస్మాదలఘుశ్చ - సనారదస్తు - విస్మయాయగగనంవిలలంఘేలంఘయామాస - తల్లంఘనంవిస్మయాయభవతీత్యర్థః- గురుద్రవ్యస్యపతనార్హస్యఉత్పతనంవిరుద్ధమితిశ్లేషోద్ధాపితోవిరోధాభాసోలంకారః॥ * ౨

మూ॥ గచ్ఛతాపథివినైవవిమానంవ్యోమతేనమునినావిజ
గాహే। సాధనేహినియమోన్యజనానాంయోగినాంతుతపసా
ఖిలసిద్ధిః॥ * * * * * * * ౩

వ్యా॥ గచ్ఛతేతి॥ పథివిమానంవ్యోమయానంవినైవగచ్ఛతాతేనమునినావ్యోమవిజగాహేప్రవిష్టం- తథాహి - సాధనేఉపాయేనియమోవశ్యంభావః క్రియాసిద్ధావియమేనసాధనాంతరాపేక్షేత్యర్థః - అన్యజనానామస్మదాదీనాం-యోగినాంతు- తపసాయోగధర్మేణైవాఖిలసిద్ధిస్సర్వకార్యసిద్ధిః హి- తస్మాన్మహాయోగినోస్య కింవిమానేనేతిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * * * ౩

మూ॥ ఖండితేంద్రభవనాద్యభిమానాన్లంఘతేస్మమునిరేషవిమానాన్। అర్థితోప్యతిథితామనుమేనేనైవతత్పతిభిరంశుభిరేషః॥ * * * * * * ౪

వ్యా॥ ఖండితేతి॥ ఏషమునిః - ఖండితో నిరస్తః ఇంద్రభవనాదీనాం ఇంద్రాదిభవనానామభిమానోఽహంకారో యేనస్తాదృశః తథాపి సమృద్ధానిత్యర్థః - విమానాః దేవగృహాః - లంఘితేస్మ అతిచక్రామ - కిం బహునా - అంఘ్రిణైవ మైత్రీపాదపతిత్రైః - తత్పతిభిర్విమానాద్యైః త్రైర్ద్వైః - అర్థితః ప్రార్థితోఽపి - అతిథితామాతిథ్యం - నైవానుమేనే - ఏతన్మాత్రవిళంబనాసహిష్ణుతయేత్యర్థః॥ ౪

మూ॥ తస్యతాపనభియాంతపనస్స్వంతావదేవసమకోచ
యదర్చిః। యావదేషదివసేనశశివద్రాగతప్యతనతన్మహసైవ॥

వ్యా॥ తస్యేతి॥ తపనోఽర్కః - తస్యమునేః - కర్మణిః - తాపనాద్భయా సంతాపోఽస్యభవిష్యతీతిభయేనస్వమాత్మీయమర్చిస్తేజస్తావదేవప్రాగేవ సమకోచయత్సంకోచితవాన్ - యావదేషతపనోదివసేనదివాఽతపేన స్వాజుపాశశివతన్మహసాతస్యతేజసైవద్రాక్ సపదిస్వయమేవనాతప్యతముని తాపనాద్భాష్మహావేర్వరమాత్మసంకోచ ఇతిమత్వాముందప్రకాశస్థితఇత్యర్థః - తథాచ - సూర్యాదపితేజిష్ఠోమునిరితిభావః॥ * * ౫

మూ॥ పర్యభూద్దినమణిర్ద్విజరాజంయత్కరైరహహతే
నతదాతమ్। పర్యభూత్సలుకరైర్ద్విజరాజఃకర్మకస్స్వకృత
మత్రనభుఙ్క్తే॥ * * * * * ౬

వ్యా॥ పర్యభూదితి॥ దినమణిస్సూర్యః - ద్విజరాజంచంద్రంబ్రాహ్మణోత్తమంచ - కరైరంశుభిర్హస్తైశ్చ - పర్యభూత్ పరిభూతవానితియత్ - తేన పరిభవేనహేతునా - తదానారదాగమనకాలే - తందినమణిం - ద్విజరాజో బ్రాహ్మణోత్తమశ్చంద్రశ్చ - కరైరంశుభిర్హస్తైశ్చ - పర్యభూత్ - అహహ - స్వకృతద్విజరాజపరిభవదోషాత్స్వయమద్యతేనపరిభూతఇత్యర్థః - తథాహి - అత్రజీవలోకేకస్స్వకృతంకర్మ - నభుఙ్క్తే - సర్వేణాపిస్వకర్మఫలమనుభావ్యమేవేత్యర్థాంతరన్యాసార్థః॥ * * * ౬

మూ॥ విష్టరంతటకుశాళిభిరద్భిఃపాద్యమర్ఘ్యమథకచ్ఛ
రుహాభిః - పద్మబృందమధుభిర్మధుపర్కంస్వర్గసింధురథితాతి
థయేస్మై॥ * * * * * * ౭

వ్యా॥ విష్టరమితి॥ అథస్వర్గసింధుర్మందాకినీ - అతిథయేఅస్మైనారదాయ - తటకుశానామాళిభిరావళిభిర్విష్టరమాసనం - వృక్షాసనయోర్విష్టర ఇతిషత్వనిపాతః - అద్భిఃపాద్యంపాదార్థంజలం - కచ్ఛరుహాభిర్లతాభిః -

అర్ఘ్యాణాం అర్ఘార్హాణాం పుష్పఫలాది - పాద్యార్హాణ్యాం చేతి తాదర్థ్యేణాయ త్ప్రత్యయః - పద్మబృందానాం మధుభిః కణకరందైః మధుపర్కాంచ - అదత్త దత్తవతి - దదాతేర్లుఙి రూపం ॥ * * * * * * ౭

మూ॥ స వ్యతీత్య వియదంతరగాధం నాకనాయకనికేతనమాప । సంప్రతీర్య భవసింధుమనాదిం బ్రహ్మశర్మభరచారు యతీవ ॥

వ్యా॥ స ఇతి ॥ సమునిః - అగాధం - వియదంతరం నభోమధ్యం తీరం - వ్యతీత్య - నాకనాయకనికేతనం ఇంద్రభవనం - యతిర్యోగీ - అనాదిం భవసింధుం సంసారాబ్ధిం - సంప్రతీర్య - శర్మణాభరగ చారు పరమానందసుందరం - బ్రహ్మేవ పరమాత్మానమివాప ॥ * * * * * * * ౮

మూ॥ అర్చనాభిరుచితోచ్ఛ్రితగాభిస్సాదరం స విదధేతిథిమింద్రః । యావదర్హకరణం కిల సాధోః ప్రత్యవాయధుతయే న గుణాయ ॥ * * * * * ౯

వ్యా॥ అర్చనాభిరితి ॥ ఇంద్రః - తమతిథిం మునిం ఉచితాత్ యోగ్యాత్ ఉచ్చ తరాభిరధికాభిః - అర్చనాభిః పూజాభిః - సాదరమాదృతసత్కృతవాన్ ఆదృతవానిత్యర్థః - ఆదరానాదరయోస్సదసతీ ఇతి వాత్తనాశ్చ ప్రయోగః - అధికాచరణే హేతుమాహ యావదర్హం యావదుక్తం - యావదవధారణ ఇత్యవ్యయీభావః - యావదర్హస్యకరణమితి షష్ఠీతత్పురుషః - సాధోః శ్రద్ధాళోః - ప్రత్యవాయధుతయే అకరణదోషనివారణాయ గుణాయోత్కర్షాయ న కిల నఖలు - సామాన్యేన విశేష సమర్థన రూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ * * * ౯

మూ॥ నామధేయసమతాసఖమద్రేర్భిన్నమస్య మధుభిః ప్రియమతద్రాక్ । పార్శ్వశోభిలభతాం ధనమర్ఘ్యం సద్విజస్స విబుధాధిపలంభీ ॥ * * * * * * * ౧౦

వ్యా॥ నామధేయేతి ॥ అథ నారద సత్కారానంతరం - అద్రిభిదింద్రః - అద్రేః పర్వతస్య - నామధేయ సమతయా నామసామాన్యేన సఖా మైనాకస్తత్సఖం సపక్షత్వాత్ఖ్యాం - ద్రాక్ ద్రుతమభిదియానాసత్కృతవాన్ - పర్వతః పర్వతారేరింద్రసంసత్కారిణా లబ్ధత్వాత్ త్రాహా - పర్వతోపి సద్విజోపి బుధసభుం దేవేంద్రేం సంలబ్ధోపి త్రిభువనలభత్తే ప్రాప్నోతీతితల్లంభీ ॥ ని॥ విబుధః పండితైర్దేవ ఇత్యపిశ్వః - సమునిః కథమర్ఘ్యం పూజాం న లభతాం - లభతామేవేత్యర్థః - ద్విజో బ్రాహ్మణో మహాత్మాన్ప్రతిపత్తుదంపివేకినః పూజాం లభత ఇతి భావః ॥

మూ॥ తద్భుజాపతితసత్పవ్యాద్వృత్తమిమానసఖీసవేదము

నీంద్రః। స్వస్వహస్తి సుశిక్షితయా తాం దానపారమితయైవ
వదాన్యః ॥ * * * * * * ౧౧

వ్యా ॥ సదీతి ॥ మునీంద్రో నారదస్తాం ప్రసిద్ధాం దోస్త్రుమాన్ కల్పవృక్షా
నపి అతిపీర్ణ సప క్యాదతిమాత్రాదత్తాపూజాత్ - తస్యేంద్రస్య - భుజాద్ధస్తా
ద్దేవగురోః - స్వకస్వర్దేసహస్తిత్యా సహవాసేన - సుశిక్షితయా స్వస్య స్త్రియా
దానపారమితానాము దానస్య త్యా ప్రతినాంక గ్రంథవిశేషః - తయైవ కా
రణేన వదాన్యః వివేద - ఇంద్రహస్తః కల్పవృక్షాణామపి దానవిద్యోపదేష్టేత్యా
త్మ్యై శిక్షితవానిత్యర్థః - కల్పవృక్షాతిశా న్య్యా నాన్యముస్యేతిభావః ॥ ౧౧

మూ ॥ ముద్రితాన్యజనసంకథనస్త్వాం నందనం బలరిపుస్సముపా
దీత్ । ఆకరస్స్వభూభూః కథా నాం స్వయశో హ సుమహాదోస్స
హవాస ॥ * * * * * * ౧౨

వ్యా ॥ ముద్రితేతి ॥ బలరిపుః ఇంద్రః తము దితాన్యజనసంకథనో నివారితేతర
జనాలాపస్సన్ - నారదం సహనాదీత్ - తేనసహాసల్లాపము కార్షీ దిత్యర్థః - కిం
సంవాద్యంత తావత్ - ప్రాం యాశేస్మ్య స్మృత కి ప్రయోస్సహవాసస్సంగమః స్వే
అత్రియాః పరేచ స్స్వరైతేషాం యాభూరు ముకి ధాః ప్రసంగాస్తానాం ఆకరః ఖ
నిర్హి - ఇష్టాలాపానామియుత్రాభావాత్సంవాదసిద్ధిరిత్యర్థాంతరన్యాసాభిప్రా
యః ॥ * * * * * * * * * ౧౨

మూ ॥ తం కథానుకథనప్రసృతాయాం దూరమాలపసి కౌతు
కితాయామ్ । భూభృతాం చిరమనాగమహేతుం జ్ఞాతుమిచ్ఛురవ
దచ్ఛతమన్యుః ॥ * * * * * ౧౩

వ్యా ॥ తమితి ॥ శతమన్యుః శ్శతక్రతుః॥ నే॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్య
మరః - ఆలపనకౌతుకితాయాం ఆబాపణోత్సుకాయాం తాయాందూరంకధానుకథ
నప్రసృతాయాం ఉత్తరప్రత్యుత్తరాభ్యాం దూరం గతాయాం దిశాయాం - ప్రసక్తా
నుప్రసక్తాన్య సంగత్యేత్యర్థః - చిరంచిరాత్ప్రభృతి - భూభృతాం రాజ్ఞాం అనాగమ
హేతుం జ్ఞాతుమిచ్ఛుస్సన్ - తం నారదం - అవదదపృచ్ఛదిత్యర్థః ॥ ౧౩

మూ ॥ ప్రాగివ ప్రసువతే నృపవంశాః కిన్ను సంప్రతి న వీరకరీ
రాన్ । యే పరప్రహరణైః పరిణామే విక్షతాః క్షితితలే నిపతంతి ॥

వ్యా॥ ప్రాగితి॥ నృపవంశాః రాజకులాని నృపా ఏవ వంశా వేణవశ్చ॥ ని ॥
వంశో వేణౌ కులే వర్గే ఇతివిశ్వః ప్రాక్పూర్వ మివ - సంప్రతి - వీరా నేవ కరీ రా
నంకురాన్ ॥ ని॥ వంశాంకురే కరీరో స్త్రీ ర్ఘ్యాచురం - నప్రసువతే న జనయంతి - కింతై

రతఆహ- య ఇతి- యేవీరశరీరాః- పరిణామేవరిపక్వావస్థాయాం- వరేషామరీ
ణాం అన్యేషాంచ॥ ని॥ పరందూరాన్యముఖ్యేషుపరోరిపరమాత్మనోరితినైజ
యంతీ-ప్రహారజైరాయుధైర్దాత్రాదిభిశ్చ-విక్షతాస్సంతః - క్షితితలేనిపతంతి॥

మూ॥ పార్థివంహినిజమాజిషునిరాదూరగమూర్ధ్వగమ
నస్యవిరోధి। గౌరవాద్వపురపాస్యభజంతేమత్కృతామతిథి
గౌరవబుద్ధిమ్॥ * * * * * ౧౫

వ్యా॥ తతఃకిమతఆహ॥ పార్థివమితి॥వీరాః పూర్వోక్తాఃరణపాతినః-
పార్థివంపృథివీవికారం- అతఏవ- గౌరవాద్గురుత్వగుణయోగిత్వాద్దూర్ధ్వ
గమనస్యోత్పతనకర్మణః- పార్థివత్వాదూర్ధ్వలోకప్రాప్తేశ్చ- దూరమ
త్యంతంవిరోధినిజంవపుః- ఆజిషుయుద్ధేషు అపాస్యమత్కృతామతిథిగౌరవ
మతిథిసత్కారస్తస్యబుద్ధింసమృద్ధిం- బుత్యక ఇతిప్రకృతిభావః- భజంతే-
తాదృగ్వీరాలాభేస్వస్యాతిథిలాభోనస్యాదితిభావః॥ * * ౧౫

మూ॥ నాభిశాపమివనాతథయస్త్మేమాంయదద్యభగవన్నుప
యాంతి। తేననశ్రియమిమాంబహుమన్యేస్వోదరైకభృతికా
ర్యకదర్యామ్॥ * * * * * ౧౬

వ్యా॥ నన్వతదలాభేతెషామేవసత్కారహానిస్తవతునకాచిత్క్షతిరిత్యత
ఆహ॥ సాభిశాపమితి॥ హేభగవన్మునే- తేవీరాః అతిథయః - అభిశాపేనస
హవర్తతఇతిసాభిశాపంమిథ్యాభిశస్తమివ॥ ని॥ అథమిథ్యాభిశంసనం - అ
భిశాపఇత్యమరః-మామద్యనోపయాంతీతియత్ - తేన హేతునా స్వోదరస్యై
కస్యైవ-భృతికార్యేణపోషణకృత్యేన-కదర్యాంకృపణాం॥ ని॥-కదర్యేకృపణః
క్షుద్ర ఇత్యమరః॥ శ్లో॥ ఆత్మానంధర్మకృత్యంచపుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్-
లోభాద్యఃపితరౌభ్రాతౄన్సకదర్య ఇతిస్మృత ఇతిచ - ఇమాంశ్రియంనబ
హుమన్యే- అతిథిసత్కారశూన్యస్యశ్రీవైఫల్యమేవమేతుతిరితిభావః॥ ౧౬

మూ॥ పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాస్సంపదోవిపద ఏవవి
మృష్టాః। పాత్రపాణికమలార్పణమాసాంతా సుశాంతికవిధి
ర్విధిదృష్టః॥ * * * * * * ౧౭

వ్యా॥ పూర్వేతి॥ పూర్వ పుణ్య విభవస్యవ్యయేనలబ్ధాస్సంపదోవిమృ
ష్టాఃవిచారితాఃవిపద ఏవ- సద్యస్సోన్వదయేనపురాకృతసుకృతనాశకరత్వాది
తిభావః- తాసువిపత్సు స్వపద్రూపసంపత్సు - ఆసాంసంపదాం - పాత్రాణాం
విద్యాజాతితపోవృత్తసంపన్నానాంపాణికమలేష్వర్పణందానమేవ- విధిదృ

ష్టశ్శాస్త్రదృష్టః-శాంతికవిధిః- శాంతికర్మానుష్ఠానం- నష్టసుకృతాదపేడుతరా ప్టసుకృతోత్పాదనాదితిభావః- అనేనబీజాంకురన్యాయఉక్తః॥ * ౧౬

మూ॥ తద్విమృశ్యమమసంశయశిల్పిస్ఫీతమత్రవిషయేసహ

సాఘమ్ । భూయతాంభగవతశ్శ్రుతిసారైరద్య వాగ్భిరఘ

మర్షణరుగ్భిః॥ * * * * * ౧౭

వ్యా॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్ - అత్రవిషయేఅస్మిన్నర్థే - మమసంశయస్య శిల్పితజ్జనకం- స్ఫీతంప్రభూతం - అఘమేనః - తన్మూలత్వాన్నిర్ధ్యాతాజ్ఞానస్యేతి భావః- యద్వా - సంశయశ్శిల్పీజనకోయస్యతదఘందుఃఖం - దుఃఖహేతు త్వాత్సంశయస్యేతిభావః॥ ని॥ దుఃఖేనోవ్యసనేప్యఘమితివైజయంతీ - సహ సావిమృశ్యనివర్త్య భగవతోవాగ్భిరద్యశ్రుతిసారైర్వేదసారైఃకర్ణామృ తైశ్చ - అఘమర్షణరుగ్భిః అఘమర్షణైభిఃరుగ్భిః - స్త్రియాఃపుంవది త్యాదినాపుంవద్భావః- భూయతాం- భావేలోట్॥- రాజ్ఞామనాగమనకారణ మసందిగ్ధంబ్రూహీత్యర్థః- అత్రమునివాక్యేష్వారోప్యమాణస్యఅఘమర్షణ త్వస్యప్రకృతాఘహరణోపయోగాత్పరిణామాలంకారః॥ ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామ ఇతిలక్షణాత్॥ * * * ౧౭

మూ॥ ఇత్యుదీర్యమఘవావినయార్ద్రంవర్ణయన్నవహితత్వ

భరేణ । చక్షుషా దశశతీ న నిమేషాంతస్తివాన్మునిముఖే ప్ర

ణిధాయ॥ * * * * * * ౧౮

వ్యా॥ ఇతీతి॥ మఘవాఇంద్రఃఇత్యుదీర్యఅవహితత్వభరేణ ఏకాగ్రతాతి శయేన - వినయార్ద్రంవినయాతిశయంవర్ణయన్ననిమేషాంచక్షుషాం దశశ తీందశానాంశతానాంసమాహారః దశశతీం- సహస్రం - తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారేద్విగావకారాంతోత్తరపదత్వాత్ స్త్రియాండ్వ్యోరితిఙీప్ - ఏతే నశతమఖీవ్యాఖ్యాతా - మునిముఖే ప్రణిధాయతస్థివాన్తస్థౌ - లిటఃక్వసు రాదేశః॥ * * * * * * * * ౧౮

మూ॥ వీక్ష్యతస్యవినయేపరిపాకంపాకశాసన పదంస్పృశ

తోపి । నారదః ప్రమదగద్గదయోక్త్యావిస్మితస్స్మిత పురస్సర

మాఖ్యత్॥ * * * * * * ౨౦

వ్యా॥ వీక్ష్యేతి॥ నారదఃపాకశాసనపదంస్పృశతోపీంద్రత్వేస్థితోపి- తస్యేంద్రస్యవినయేపరిపాకంప్రకర్షంవీక్ష్యవిస్మితస్సన్ సవిస్మయస్సన్ - క ర్తరి క్తః- ప్రమదగద్గదయోక్త్యాహర్షవిస్వరయావాచాస్మితపురస్సరంస్మిత పూర్వమాఖ్యాచచక్షే- అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙితిఅఙ్ప్రత్యయః॥ ౨౦

మూ॥ భిక్షితాశతమఖీం ప్రథయంస్తత్పరిక్రమవిదస్స్వవిభూతేః
తా।వస్య ఫలేనవపరంయదిహేలాక్లేశలబ్ధమధికాదరదంతు॥ ౨౧

వ్యా॥ భిక్షితేతి॥ శతానాంమఖానాంసమాహారశ్శతమఖీ-చాత్రీ యత్ప్ర కృతం-భిక్షితాయాచితాభిక్షే- దహాదిత్వాద్గ్రధానేకర్మణిక్తః - తస్యఫలేత స్యసుకృతస్యఫలే - స్వవిభూతాః నిజైశ్వర్యే హేలాఅనాయాసాఅనాయాసాదః॥ ని॥ హేలానయైతివైజయంతీ- తత్పరిక్రమవిదో మాదృశాః క్లేశాభిజ్ఞస్య - తాః పరంకే వలంతవైవ- నాన్యస్యేత్యర్థః॥ ని॥ పరంస్యాదుత్తమానాప్తవైరిదూరేషుకే వలఇతివిశ్వః- యాచక ఏవయాచకమఖ జానాతీతిభావః - నను సనినాందా తృత్వంకించిత్ప్రశంతత్రాహ- క్లేశేతి- సత్యంక్లేశలబ్ధంబు అధికాదరదం అగ్గర్లోత్త కారిదుస్త్యజం- త్వంతుముఖశతక్లేశలబ్ధము పైశ్వర్య మర్థిసాత్కరోషీతిక థంనచిత్రమిత్యర్థః- అత్రక్లేశవాక్యేనహేలావ్యసమర్థనాద్వాక్యార్థహే తుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ శ్లో॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగము దాహృతమితిలక్షణాత్॥ * * * * * * ౨౧

మూ॥ సంపదస్తవగిరామపిదూరాయన్ననామవినయంవితనోషి।
తేం తే।శ్రద్దధాతికఇవేహనసాక్షాదాహచేదనుభవః పరమాప్తః॥

వ్యా॥ సంపదఇతి॥ కింబహునా- తవసంపదోగిరామపిదూరాః అగోచ రాః- యతః- యద్యస్మాద్వినయంనవినయంతేనామనిలుంప థిఖలు - నయతే ర్లిట్- స్వరితేత్వాన్నా ఆత్మనేపదంకర్త్రభిప్రాయేక్రియాఫలేఇత్యాత్మనేపదమితికేచిత్-త దసత్- సంపదాంకర్తృత్వాణాం అచేతనత్వేనకర్త్రభిప్రాయవినయస్యాందియనిష్ఠ త్వేనచాకర్తృగామిత్వాదితి. అతస్స్వయముశక్యా అత్యగ్రః- కింత్వహవినయో త్త రత్వేపరమాప్తిప్రమాణభూతఃసాక్షాదనుభవః ప్రత్యక్షేణభవతిపాహ చేత్ర్త ఇవకోవాశ్రద్ధధాతివిశ్వసతి - నకశ్చిదిత్యర్థః- త్వత్సంపదాంవినయోత్తరత్వే సాక్షాదనుభవతాంమాదృశామేవశ్రద్ధానాయతేనాన్యేషాం - ప్రాయేణాన్య త్రసంపదాంవినయహారిత్వాత్ - కింబహునావయమపినశ్రద్దధామ ఇతిభావః అత్రసంపదాంవాగ్గోచరత్వేపితదగోచరత్వోక్త్యాసంబంధే అసంబంధరూ పాతిశయోక్తిః॥ * * * * * * ౨౨

మూ॥ శ్రీచరాణతిథిసాత్కరవాణిస్వోపభోగపగణానహితేతి।
వస్యతోబహిరివాంతరపియంద్రష్టిస్పృష్టిరధికాతవకాపి॥ ౨౩

వ్యా॥ శ్రీచరాణితి॥ శ్రీచరాణాంసంపదుచ్ఛ్రాయాణాం - అతిథిసాత్ అతిథ్యధీనం- దేయేత్రాచేతిచకారాత్సాతిప్రత్యయః కరవాణికుర్యాం- విధ్య

స్వోత్కర్షః అహమత్రమస్యపిచ్ఛేతి మేదినీకః- స్వాపభోగపరతా అత్యంతంభరిత్వాన సహి తానశ్రేయసః కరితిమిత్యత్రాజానతం ప్రేక్షమాణస్య చతత బహిరివదేహ ఇవ అం తరాత్మన్యపికాపి యందృష్టిస్సృష్టిః జ్ఞానసృష్టిరక్షుస్సృష్టిశ్చ ॥ ని ॥ దృష్టిజ్ఞాన నే త్రదర్శనశక్త్యమరః- అధికా అసాధారణీ ద్వయోరపిదృష్ట్యోః శ్లిష్టశబ్దోపాత్త యోరభేదాధ్యవసాయేన బహిరివేత్యుపమా ॥ * * * ౨౩

మూ ॥ ఆస్స్వభావమధురైరనుభావైస్తావకైరతితరాంత
రళౌస్మః । ద్వ్యంప్రశాధి గళితావధికాలం సాధు సాధు విజయా
స్వబిడౌజః ॥ * * * * * * ౨౪

వ్యా ॥ ఆ ఇతి ॥ బిడః భేదకం - బిడభేదనే - ఇత్యపథలక్షణికః- తదోజో యస్యతస్య సంబుద్ధిః హే బిడౌజః స్వభావమధురైః నిసర్గరమణీయైః - తవేమే తావకాః - తవకమమకావేకవచన ఇత్యాదేశః-తైరనుభావైరైశ్వర్యైః అతితరామత్యంతం - ఆవ్యయా ఘాదామ్ప్రత్యయః-తేనళౌస్మః ఆనందలహరీమగ్నాస్మ ఇత్యర్థః - ఆ ఇత్యానందాస్వాదానుకారః - గళితావధికాలమనం తకాలం - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - ద్యాం స్వర్గం సాధుప్రశాధి పాలయ- సాధు విజయస్వసర్వోత్కృష్టో భవ - ఉపరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం ॥ ౨౫

మూ॥ సంఖ్యవిధుతతనుస్రవదస్రక్షాళితాఖిలనిజాఘులఘూ
నామ్ । యత్త్రివిష్టపమగమ్యమృణాం రాజ్ఞాంతజ్జగద్యకముదంత
ముదంతామ్ ॥ * * * * * * ౨౬

వ్యా ॥ పునరింద్రమభినంద్య - తత్ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ ॥ సంఖ్యేతి ॥ సంఖ్యే సమరే విధుతాభ్యః ప్రహృతాభ్యః తనుభ్యో గాత్రేభ్యః - స్రవద్భిరస్రై రసృగ్భిః క్షాళితాని నిరిక్తాని అఖిలాని నిజాన్యఘాని యేషాం తేషామత ఏవలఘూ నాం నిర్భారాణాం రాజ్ఞాం యద్యస్మాత్కారణాదిహ స్వర్గేఅనుపగమో నాగమ నంతత్కారణభూతం జగత్సర్వయయువానః తేషాం ముదమానందకారణం అసాధా రణార్థం అభేదేన వ్యపదేశః - తం ప్రసిద్ధం ఉదంతం వార్త్తాం ॥ ని ॥ వార్త్తాప్రవృ త్తివృత్తాంతఉదంతఇత్యమరః- శృణు - అత్ర క్షాళితాఘపదార్థస్య విశేషణ గత్యాలఘుత్వ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ * ౨౭

మూ ॥ సాధువః కిమపిరత్నమనర్ఘంభూషణం జయతి తత్ర కుమారీ । భీమభూపతనయాదమయంతీనామయామదనశస్త్రమ
మోఘమ్ ॥ * * * * * * ౨౮

వ్యా ॥ నేతి ॥ భూలోకభూషణం కిమపి స్వర్గస్థ మమూల్యం రత్నం - అసాధా

రణం(స్త్రీ)రత్నమిత్యర్థః - కుమారీకన్యా అనూఢేత్యర్థః - సాదమయంతీనామ భీమభూపతనయాత్రైభువిజయతి - సర్వోత్కర్షేణవర్తతే - యాఅమోఘం మదనశస్త్రమ్ ॥ * * * * * * * ౧౬

మూ॥ సంప్రతిప్రతిముహూర్తమపూర్వా కాపియౌవనజవేన
భవంతీ । ఆశిఖంసుకృతసౌరభ్యతేసాత్వాపియానిజతేకిలభా
వమ్ ॥ * * * * * * * ౧౭

వ్యా॥ అథేంద్రమత్సరోత్పాదనాయతస్యాః పురుషాంతరాసక్తిం చవక్తి॥ సంప్రతీతి ॥ సంప్రతీదానీంసాదమయంతీ - యౌవనస్యజవేనోద్భవేగేన- ప్రతిముహూర్తంకాప్యపూర్వాలావణ్యమయావయఃపోషవిశేషేణాన్యేవభవంతీ- ఆశిఖంశిఖాపర్యంతం - అభివిధావవ్యయీభావః సుకృతసౌరభ్యతే సౌత్కృష్టపుణ్యాభృతే - ఈదృగ్భాగ్యసంపన్నఇత్యర్థః క్వాపికస్మిన్నపి యూనినిజభావమనురాగంభజతే - కిలేత్యైతిహ్యే ॥ * * * * * ౧౭

మూ॥ కథ్యతేనకతమస్సఇతీయంమాంవివక్షురసికించచదోష్ణః
అర్ధవర్త్మనిరుణత్సినపృచ్ఛాంనిర్గమేణపరిశ్రమయైనామ్॥ ౧౮

వ్యా ॥ కథ్యతఇతి ॥ కించ - చలదోష్ఠస్సన్ సయువాకతమ ఇతీమాంవివక్షుర్వక్తుమిచ్ఛురసికిం - తథాహి అర్ధవర్త్మన్యర్ధోక్తే - పృచ్ఛాంప్రశ్నం భిదాపత్త్వాదజ్ - నరుణత్సీతి కాకుః - ఏనాంపృచ్ఛాంనిర్గమేనోచ్చారణేనపరిశ్రమయయమాఖేదయ - కుతః - నకథ్యతే యతఃపృష్టోపినకథయామిఅతో నప్రష్టవ్యమేవేత్యర్థః ॥ * * * * * * ౧౮

మూ॥ యత్పథాధికరణః పరమస్స్యాద్యోగిభిరపినపశ్యతియస్మాత్ । బాలయానిజమనః పరమాణౌహ్రీదరీశయహరీకృతమేనమ్ ॥ * * * * * * ౧౯

వ్యా॥ కింకపటాదకథనంనేత్యాహ ॥ యత్పథేతి ॥ పరమోత్కృష్టస్స్యాద్యోగిభియః పంథాః యత్పథస్తస్యావధిస్సిమా - సయోగిభిరపి - బాలయానిజమనఏవపరమాణుః - అణుతరిమాణంమనఇతిసూత్రణాత్ - తస్మిన్ - హ్రీరేవదరీగుహాతచ్ఛయహరీకృతంతద్గతసింహీకృతం - ఏనంయువానంయస్మాన్నపశ్యతితస్మాన్నకథ్యతఇతిపూర్వేణాన్వయః- యోగిబుద్ధేరపిపరమాణుస్వరూపగ్రాహిత్వమేవనాంతఃప్రవేశశక్తిరిత్యజ్ఞానాదకథనంనకపటాత్ - సాతుమందాతుమందిరతయానకథయతీత్యర్థః ॥ * * * * ౧౯

మూ॥ పాకశాసనసుమస్యశరవ్యంసూచితాపివిరహావాచిభి

రంగైః । తాతచిత్తమపి ధాతురదత్త స్వస్వయంవరమహాయ స
హాయమ్ ॥ * * * * * * ౩౦

వ్యా ॥ తర్హి కాముకీత్వమాత్రం వా కథమస్యాః ప్రతీతమత ఆహ ॥ సేతి ॥ సా భైమీ - విరహపాండిమభిః విరహవ్యంజకైః రంగైః - కార్శ్యపాండిమాదిపరిక్లేశైరితి భావః - కుసుమస్య శరస్య కామబాణస్య శరవ్యం లక్ష్యం సూచితా మన్మథవిద్ధా నిబద్ధభావేత్యేతావన్మాత్రమవగతేత్యర్థః - తర్హి తత్పిత్రా వా వరవిశేషజ్ఞానం వినాపి వా కథం స్వయంవరోపాయః కల్పిత ఇత్యత్రాహ - తాతచిత్తమపి - కర్మ - స్వస్వయంవరమహాయ ధాతుస్సహాయమకరోత్ - సహకారి చకారేత్యర్థః - తత్పిత్రాపి ధాతృప్రేరణయా స్వయంవరప్రోపాయశ్చింతిత ఇతి భావః ॥ * * * * * * * * * ౩౦

మూ ॥ మన్మథాయ యదదాద్విధిరాజ్ఞా హన్త దూత్యవిధయే
విధిరాజ్ఞామ్ । తేన తత్పరవశాః పృథివీశాస్సంగరం గరమివాక
లయంతి ॥ * * * * * * ౩౧

వ్యా ॥ అస్తు రాజ్ఞామనాగమే కిం కారణముక్తం తత్రాహ ॥ మన్మథాయేతి ॥ అథ విధిర్విధాతా - రాజ్ఞాం హన్త ఇతి స్వయంవరాహ్వానం - తదేవ దూత్యం దూతకర్మ - దూతస్య - భావకర్మణోరితి యత్ప్రత్యయః - తస్య విధయే కరణాయ మన్మథాయాజ్ఞామాదేశమదిత దత్తవానితి యత్ - తేనాజ్ఞాదానేన తత్పరవశాః మన్మథపరతంత్రాః - శివభాగవతవత్సమాసః - పృథివీశాస్సంగరం గరమివాకలయంతి విషమివ మన్యంతే ॥ ని ॥ విషం స్యాద్గరళం గర ఇతి హలాయుధః ॥ ౩౧

మూ ॥ యేషు యేషు సరసా దమయంతీ భూషణేషు యది వాపి
గుణేషు । తత్ర తత్ర కలయాపి విశేషో యస్స హి క్షితిభృతాం పు
రుషార్థః ॥ * * * * * * ౩౨

వ్యా ॥ యేష్వితి ॥ కిం చ దమయంతీ - భూషణేషు హారాదిషు - యది వా - గుణేషు దయాదాక్షిణ్యాదిషు వా - యేషు యేషు సరసా సాభిలాషా - తత్ర తత్ర తేషు తేషు భూషణేషు గుణేషు చ కలయా మాత్రయాపి యో విశేషః క్షితిభృతాం స హి స ఏవ ॥ ని ॥ హి హేతావవధారణ ఇత్యమరః - పురుషార్థః - ప్రయోజనం యథా కథంచిద్భైమీమనోరంజనమేవ పురుషార్థో న తు యుద్ధధర్మాస్సంగర ఇత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౩౨

మూ ॥ శైశవవ్యయదినావధిలబ్ధా యౌవనోదయిని రాజసమా
జే । ఆదరాదహరహస్సుమనోభిర్ముల్లలాస మృగయాభినివేశః ॥

వ్యా ॥ శైశవేతి ॥ సుసుమేరో సాను స్థ - యావన్సోదయః యావనస్రాదు ర్భావవతి రాజసమాజేవిషయె - తస్యాః భైమ్యాః శైశవవ్యయదినం బాల్యా పగమదినమవధిస్సీమాయస్మిం స్తత్తథా - తద్దినమారభ్యేత్యర్థః - అహరహః ప్రత్యహం - వీప్సాయామవ్యయీభావః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అదరాన్మృగయాయామభినివేశ ఆగ్రహః ఉల్లలాసవవృధే - సర్వేషాం పియూనాం భైమీయావనోద్భేకాత్ప్రభృతిస్మరవ్యసనమేవవర్ధతె - నసమరవ్యసన మిత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౩౩

మూ॥ ఇత్యేవమసుమతీకవితాం స్పాదరాస్త్వదధీభావితుం న ! భీమభూపురభువో ఽఖిలా మేదూరమంతరము హూర్తాన్నృపతీ నామ్ ॥ * * * * * * * ౩౪

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థమమున్నపసుమతీకమితారః కామయితార స్తంతేః - తృచ్ - వసుమతీం వాంకమితారః - తాచ్ఛీల్యేతృన్ - నలోకెత్యాదినాష ష్టిప్రతిషేధః - అయమాదయ అర్థః భాతు కెవేతివికల్పాదుభయత్రాపిణిజభావః త్వాదితిధీభవితుం సాదరాస్సాకాంక్షాః - తథాహి - నృపతీనాంభీమభూభైమీ సురభూర్ద్యౌ స్తయోరఖిలామేదిన్యాయానురాగసూరమంతరంమహతార తమ్యం - అహో - స్వర్గాన్యరిపరితత్యాశ్చర్యం - పతేనసురాంగనాతిశాయి సౌందర్యందమయంత్యా ఇతివ్యజ్యతే - భీమదేశసురదేశయోః వర్ణాభిప్రాయణా ఇత్యర్థాంతరప్రతీతిః - అత్రోత్తరవాక్యార్థేన పూర్వార్ధోక్తవాక్యార్థ సిద్ధిర్హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౩౪

మూ ॥ తేనజాగ్రదధృతిదీనవమూంగాం సంఖ్యాసాఖ్యమనుస ఙ్గమనుత్వామ్ । యన్నృపం జితిస్మృతాంగనశ్లోకేనపున్మమగ్న మనసాంభువిలోకే ॥ * * * * ౩౫

వ్యా ॥ పరంరాజ్ఞాస్వగానాగమహేతుముక్త్వా పస్వస్యాగమనే హేతు మాహ ॥ తేనేతి ॥ యద్యస్మాద్భువిలోకే భూలోకె - తస్యాందమయంత్యాం వ్యగ్నమనసాంఅసక్తచేతసాంజితిస్మృతాంనృపాణాంయుద్ధంనవిలోకేనపశ్యా మి తేనయుద్ధాలాభేనజాగ్రదధృతిస్సముద్భవదసంతోషఃఅసంతుష్టస్సన్సం ఖ్యసౌఖ్యంయుద్ధసుఖం ॥ ౧ ॥ స్వర్గమాసరిందనంసంఖ్య మిత్యమరః - అనుస ఙ్గమనుభవితుం - త్వాం నుత్వాముద్దిశ్య - దిశం స్వర్గమాగామ్ ॥ ౩౫

మూ॥ వేదియుద్ధపిపాసకోపి వంతంహాంతహంత్రకరుణంవిరు ణపృచ్ఛ సేతదపియానవివేకప్రోంఛినాయపమయైరసనేకః॥

వ్యా ॥ నేదేతి ॥ హంస్యృష్యకరుణాంసమూలఘాతంహంతారంభవంసా కోపినవిరుణద్ధినిషిధ్యతీతి హంతైతిహాసే - వేదయద్యపితావత్స్వర్గే వ - విదోలక్ష్మోవేతిపదోంణలాదేః - యద్యపిత్యకధారణేతదపితథాపిస్పృహ శ్లేషే - అజ్ఞస్పృచ్ఛతినవిద్వానతిఆహ - యేనకాంక్షేనవిషయభోగ్యైరసపే కో రాగానబంధోఽజలసేకశ్చవివేకస్యవిశేషజ్ఞానస్యవిచిత్రాద్యసాంకర్యస్యచ - ప్రోంఛనాయప్రమార్జనాయ - విషయతృష్ణాలుప్తవివేకస్పృహామిత్యర్థః॥ ౩౭

మూ॥ ఏవముక్తవతి దేవఋషీంద్రే ద్రాగభేదిమఘవాననము
ద్రా । ఉత్తరోత్తరశుభో హి విభూనాం కోపిమంజులతమః క్రమ
వాదః ॥ * * * * * * ౩౮

వ్యా ॥ ఏవమితి ॥ దేవఋషీంద్రేనారదే - ఋత్యకఇతిప్రకృతిభావః - ఏవముక్తవతిసతి - మఘోనఆననముద్రామానం - మఘవాననముద్రా- మఘవాబహులమితివిల్పాన్తపాదేశాభావః- ద్రాక్శీఘ్రమిత్యర్థః స్వయమేవాభిద్యతేస్మ - కర్మణ్యకర్మణ్యాకర్మకాత్కర్తరి- కర్మకర్తృకత్వాత్కర్మణికర్తరిలుఙ్ - తత్కార్యకార్యంయద్యత్రసేపదం - కర్మవదిత్యభావాత్ప్రయోజనమితివచనాత్ ॥ శ్లో ॥ క్రియమాణంతుయత్కర్మస్వయమేవప్రసిద్ధ్యతి । సుకరైస్స్వగుణైర్యస్మాత్కర్మకర్తేతితంవిదురితి - తథాహి విభూనాంప్రభూణాంకోపిమంజులతమోతిహృద్యఃక్రమవాదఃప్రశ్నోత్తరక్రమేణోక్తిః - ఉత్తరోత్తరశుభఃఉపర్యుపరిసుభగోహి - అర్థాంతరన్యాసః ॥ * ౩౮

మూ ॥ కాసుజేనుమనిజేదనుజారాజాగ్రతిస్వశరణేచ
ర్చా । యద్భుజాంకముపధాయజయాంకశ్శేమ్యతేస్వపిమి
వీతవిశంకః ॥ * * * * * * ౩౯

వ్యా ॥ కానుజఇతి ॥ నిజేస్వీయేఅనుజేదనుజారాడసేంద్రేస్వశరణేస్వశత్రౌస్వగృహేవా ॥ ని ॥ శరణంగృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - జాగ్రతిజాగరూకేసతి - మమ - రణచర్చారణచింతాకా - నకాపీత్యర్థః- జయాంకశ్చిహ్నం యస్యతంయద్భుజాంకంయస్యానుజస్యభుజోత్సంగముపధాయోపధానీకృత్య వీతవిశంకోనిరాతంకస్సన్శర్మణానుసుఖేనస్వపిమిశయేయం - యథారక్షిజనేజాగ్రతిరాజాశయ్యాగారేసుఖేనభుజముపధాయస్వపితితద్వదితిభావః- ఇహానిరాతంకవృత్తిస్సుప్తిః - అస్వప్నత్వాదమరాణాం ॥ * * ౩౯

మూ॥ విశ్వరూపకలనాదుపపన్నంతస్యజైమినిమునిత్వముదీయే।
విగ్రహంమఖభుజామసహిష్ణుర్వ్యర్థతాంమదశనింసనినాయ ॥

వ్యా ॥ విశ్వేతి॥ తస్యోస్యేంద్రస్య- విశ్వరూపకలనాత్సర్వస్థసాక్షాత్కారణాత్ - యద్వా- ఏకత్రమత్స్యకూర్మాద్యనంతరూపధారణాదన్యత్రవిశ్వాస్థరూపకరణాత్ - విశ్వరూపాణిసూత్రాణిశాస్త్రాణియనాద్దేతోః - జైమినిమునిత్వముదీయఉత్పన్నం- ఇణ్ గతౌ-కర్తరి క్విబిటౌ- ఉపపన్నంచయుక్తమిత్యర్థః- కుతః-సఉపేంద్రః-మఖభుజాంవిగ్రహంవిరోధమన్యత్రశరీరం-అసహిష్ణుర్దశనిరంకుశవజ్రాయుధంఅన్యత్రవజ్రహస్త ఇత్యాదివాక్యజాతం - వ్యర్థతాంస్వాయుధేనైవతత్కార్యకరణాన్నిష్ప్రయోజనత్వం- అన్యత్రవిగ్రహవద్దేవతానిరాసేనఅర్థవాదత్వాన్నిరభిధేయత్వంచనినాయ- అతోజైమినిమునిత్వంయుక్తమిత్యర్థః- ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషః॥ * * * * ౩౯

మూ॥ ఈదృశానిముఖరయవినయాబ్ధిస్తస్థివాన్సవచనాన్యపహృత్య। ప్రాంశునిశ్వసితపృష్ఠచరీవాగ్జ్యోనిరదస్యనిరియాయగిరోజాః ॥ * * * * * ౪౦

వ్యా॥ ఈదృశానీతి। వినయాబ్ధిస్సఇంద్రోముఖరయఈదృశానియుక్తనిరాశావచనానిఉపహృత్యసమర్ప్యతస్థివాన్ తూష్ణీంస్థితః అథనారదస్యప్రాంశునిశ్వసితస్యపృష్ఠేచరతీతిపృష్ఠచరీపశ్చాద్గామినీ - దీర్ఘనిశ్వాసపూర్వికేత్యర్థః- చరేష్టః- నిరోజాదీనావాక్ నిరియాయనిర్జగామ ॥ * ౪౦

మూ॥స్వారసాతలభవాహవశంకీనిర్వృణోమినవసన్వసుమత్యామ్। ద్వ్యంగతస్యహృదిమేమురుదరఃశ్మాతలద్వయభటాజివితర్కః॥ * * * * * ౪౧

వ్యా ॥ స్వారితి॥ వసుమత్యాంభూలోకేవసన్ స్వశ్చరసాతలంచస్వారసాతలేస్వర్గపాతాలేరోరితిరేఫలోపేదీర్ఘః- తయోర్భవమాహవంశంకతఇతితచ్ఛంకీసన్ - ననిర్వృణోమినసంతుష్యామి - ద్వ్యంస్వర్గంగతస్యమేహృదిక్ష్మాతలేభూపాతాలే॥ ని॥ అథస్వర్భూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః - తయోర్ద్వయేభటానామాజివితర్కోయుద్ధశంకాదురుదర్కోదురంతః॥ ని॥ ఉదర్కఃఫలముత్తరమిత్యమరః- స్వంపాతాళగతస్యఇతరలోకాజివితర్కఇతిశేషః॥

మూ ॥ వీక్షితస్త్వమసిమామభగంతుంతన్మనుష్యజగతేచమనస్స్వ। కింభుజఃపరివృఢానవిరోధుంతత్రతావభుగఉానివదంతే॥

వ్యా॥ వీక్షితఇతి॥ త్వంవీక్షితోసి- ఏతదేవాగమనఫలమిత్యర్థః- తత్తస్మాత్కాలాంతరాభావాత్ - అథానంతరంమాంమనుష్యజగతేగంతుంమర్త్యలోకంగంతుమిత్యర్థః- గత్యర్థకర్మణిద్వితీయాచతుర్థ్యౌచేష్టాయామనధ్వనీతిచ

తుధీః - అనుమన్యస్వ అనుజానీహి- తత్రమర్త్యలోకేతాందమయంతీంవివో
ఢుంపరిణేతుం ఉపగతాభువనపరివృఢాః ప్రభవో భూపతయః - ప్రభౌపరివృఢ
ఇతినిపాతః నవివదంతేనకలహిష్యంతేకిం- సామీప్యేలట్- భావనానసూత్ర
విమతావాత్మనేపదమ్ ॥ * * * * * * ౪౨

మూ ॥ ఇత్యుదీర్య సయయౌమునిరుర్వీంస్వర్పతింప్రతినివృత్య
జవేన। వారితోప్యనుజగామ సయాంతంతంకియంత్యపిపదా
న్యపరాణి ॥ * * * * * ౪౩

వ్యా ॥ ఇతీతి॥ సమునిరిత్యుదీర్య స్వర్పతిమింద్రం- అహారాదీనాంపత్యా
దిష్విలిపైకల్పికేకారేశాదేశః- ప్రతినివృత్య జవేనోర్వీంయయౌ - సఇంద్రోవా
రితోనివర్తితోపి యాంతంగచ్ఛంతం - ఇణోలటశ్శత్రాదేశః- తంమునిమపరా
ణ్యన్యాని కియంతికతిచనపదానికతిపయపదాని - అస్వాపిసమిత్యర్థః అత్యంతసం
యోగేద్వితీయా - అనుజగామ ॥ * * * * * ౪౩

మూ ॥ పర్వతేనపరిపీయగభీరం నారదీయముదితం ప్రతినేదే।
స్వస్యకర్ణపుటపర్వతపక్షచ్ఛేదినిస్వయమదర్శిదపక్షః॥ ౪౪

వ్యా॥పర్వతేనేతి॥పర్వతేనమునినాగిరిణాచగభీరంగంభీరం- నారదీయముదితం
నారదవాక్యంపరిపీయ ప్రతినేదేప్రతిధ్వనితదేవానుకృతమిత్యర్థః- పర్వతేన
నిష్కృష్టేప్రతినాదోయుక్తఇతిభావః- నదేలిట్- అతపకహల ధ్వ్యనాదేశేలితీ
త్యేత్వాభ్యాసలోపః - స్వయంతునకించిన్నివేదితవానిత్యాహ - పర్వతపక్ష
చ్ఛేదినింద్రేస్వస్యకర్ణచ్ఛిదపక్షస్సాద్యంప్రయోజనంగురుచ్ఛ ॥ ని ॥ పక్షపాతా
ర్హ్యగురుత్వాద్యసహాయబలభిత్తిష్విలిపైజయంతీ- నాదర్శినదర్శితఃతత్సాహా
చర్యమాత్రమాగతస్యస్వస్యపృథక్సాధ్యాభావాత్తదుక్తమేవానుకృతం-నతు
పృథక్కించిన్నివేదితమిత్యర్థః- పర్వతపక్షచ్ఛేదిత్వాదింద్రస్యాగ్రేపర్వతేనస్వ
పక్షోనప్రకాశితఇతిధ్వనిః॥ * * * * * * ౪౪

మూ ॥ పాణయేబలరిపోరథభైమీశీతకోమలకరగ్రహణాన్న
మ్। భేషజంచిరధృతాశనివాసవ్యాపదాముపదిదేశరతీశః॥ ౪౫

వ్యా ॥ ఇంద్రస్తుభైమ్యామనురక్తోభూదిత్యాహ॥ పాణయేతి ॥ అథనార
దనిర్గమనానంతరం- రతీశోబలరిపోరింద్రస్య పాణయేచిరధృతానాంచిరసం
చితానాం అశనివాసేనవజ్రాగ్నిసంపర్కేణయాఃవ్యాపదోపివదసాసాంభై
మీశీతకోమలకరస్యగ్రహంగ్రహణమేవాహార్యంయోగ్యంభేషజమౌషధము
పదిదేశ- వీరభిభవేనశృంగారఃప్రవృద్ధఇతిభావః - అతకామనిబంధనస్యభై

మిపాణిగ్రహణస్యాశనివాసతాపశమనార్థత్వోత్ప్రేక్షా- వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ * * * * * * * * ౮౫

మూ॥ నాకలోకభిషజోస్సుషమాయాః పుష్పచాపమపి చుంబతి సైవ। వేద్మి తావదభిషజ్యదసౌ తద్ద్వారసంక్రమితవైద్యకవిద్యః॥

వ్యా॥ నను కామస్య కుతో వైద్యవిద్యేత్యత ఆహ॥ నాకేతి॥ నాకేతి నాకలోకభిషజోరశ్వినో ర్యా సుషమా సౌందర్యం సైవ పుష్పచాపం కామమపి చుంబతి స్పృశతి తస్మాదపి తావేవ సుషమావంతావితి భావః - అసౌ కామః సా సుషమైవ ద్వారం తేన సంక్రమితా వైద్యకం వైద్యస్య కర్మ భైషజ్యం- యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్- తదేవ విద్యా యస్మిన్ సః - అత ఏవ గతాసృక్ స్వర్వైద్యవదృశస్సన్ అభిషజ్యత్ చికిత్సితవాన్- భిషజ్యతేః కండ్వాదియగంతాల్లఙ్ -వేద్మీత్యుత్ప్రేక్షాయాం- వాక్యార్థః కర్మ॥ * * * * ౮౬

మూ॥ మానుషీమనుసరత్యథ పత్యౌ ఖర్వభావమవలంబ్య మఘోనీ। ఖండితం నిజమసూచయదుచ్చైర్మానమాననసరోరుహనత్యా॥ * * * * * ౮౭

వ్యా॥ అథేంద్రాణ్యా ఈర్ష్యానుభావమాహ॥ మానుషీమితి॥ అస్యేంద్రస్య భైమీరాగానంతరం- మఘోనః స్త్రీ మఘోనీ శచీ- పుంయోగాదాఖ్యాయామితి జీప్- శ్వయువమఘోనామతద్ధిత ఇతి సంప్రసారణే గుణః. పత్యౌ ఖర్వభావం నీచత్వమవలంబ్య మానుషీం మానుషస్త్రీం జాతేరస్త్రీత్యాదినా జీష్. అనుసరత్యనుసరమాణే సతి- ఆననశిరోరుహానత్యా శిరోనమనేన - ఉచ్చైరున్నతం నిజం మానం సర్వోత్తరత్వాహంకారం ఖండితం భగ్నమసూచయత్ - ఆకారేణైవ నిజనిర్వేదమవేదయత్ - నతు వాచా కించిదూచే - గంభీరనాయికాత్వాదితి భావః॥ * * * * * * * ౮౭

మూ॥ వ్యోమ మఘోని దివముచ్చరమాణే రంభయా మలినిమాలమలంభి। వర్ణపంకసఖిలూజ్జ్వలదస్యాశ్శ్యామతమంతరమభావకభంగ్యా॥ * * * * * ౮౯

వ్యా॥ అథాన్యాసామపి కాసాంచిదప్సరసామీర్ష్యానుభావానాహ॥ వ్యోమేత్యాది॥ మఘోని ఇంద్రే శ్వయువమఘోనామిత్యాదినా సంప్రసారణే గుణః-దివమాకాశం ఉచ్చరమాణే ఉత్పతతి సతి- ఉదశ్చరస్సకర్మకాదిత్యాత్మనేపదం. రంభాయా యోమలినిమా మాలిన్యం అలమత్యంతం అలంభి అలాభి- విభాషా చిణ్ణములోరితి వా నుమాగమః- స ఏవ మలినిమా అస్యాశ్శంభాయాః అంత

రసాంతరంగండూష్వలదోష్ఠాదత్యుజ్జ్వ - త్వగ్జ్వలితంసత్ - భంగ్యాకయా చిద్రీత్యాభవితవ్యతాప్రాబల్యధియేత్యర్థః - శాంతంశమితంనిర్వాపితమిత్య ర్థః - పాదాంతేత్యాదినానిపాతః - అభాషతఖలు - నిర్వాణాలాతమలిన మిత్యాక్ష్యాదిత్యర్థః - అంతఃకరణవైవర్ణ్యమూలత్వాద్బాహ్యవైవర్ణ్యస్యే తిభావః ॥ * * * * * * * * ౮౮

మూ॥ జీవితేనకృతమప్సరసాంతత్ప్రాణముక్తిరిహయుక్తిమతీ
నః। ఇత్యనక్షరమవాచిఘృతాచ్యాదీర్ఘనిశ్వసితనిగ్రహణేన॥

వ్యా॥ జీవితేనేతి - అప్సరసాంనోస్మాకంజీవితేనకృతం - కష్టత్వాదితిభా వః - తత్తస్మాత్ప్రాణముక్తిః ప్రాణత్యాగ ఏవయుక్తిమతీయు క్తేతిఘృతాచ్యానామదేవ్యాదీర్ఘనిశ్వసితస్యనిగ్రహణేననిష్క్రమణేన అనక్షరమశబ్దప్రయోగంయథాతథాఅవాచి - వచేర్బ్రూఞోవాదేశః ఉక్తమేవేత్యర్థః అతఏవవ్యంజకాప్రయోగాద్ధ్వన్యోత్ప్రేక్షా॥ ౮౯

మూ॥ సాధునఃపతనమేవమితస్స్యాదిత్యభణ్యతతిలోత్తమయాపి। చామరస్యవలనేనకరాబ్జాత్తద్విలోలనవలద్భుజనాళాత్॥

వ్యా॥ సాధ్వితి॥ తిలోత్తమయాపిద్దేవ్యాతస్యచామరస్య విలోలనేన ఆందోళనేనవలన్త్యలమానౌభుజౌ బాహురేవనాళౌయస్యతస్మాత్ - వలతే రాత్మనేపదమనిత్యశ్వాపకాదిత్వాద్వామనః - చతుర్ణాంఛిత్తం కరణం జ్ఞాపకం కరాబ్జాత్పాణికమలాచ్చామరస్యపతనేన - అవయవప్రారవశ్యాదితిభావః - ఏ వంచామరపతనేనోస్మాకమపి ఇతఃస్వర్గాత్పతనమేవసాధుస్యాదిత్యభణ్య త - భణితమివేత్యుత్ప్రేక్షా - భుజనాళాత్కరాబ్జాదితిసావయవరూ పకేణసంసృష్టా॥ * * * * * * * ౯౦

మూ॥ మేనకామనసితాపముదీతంయత్పిధిత్సురకరోదరదవ హిత్థామ్। తత్స్ఫుటంనిజహృదఃపుటపాకేపంకలిప్తిమసృజ ద్బహిరుత్థామ్॥ * * * * * ౯౧

వ్యా॥ మేనకేతి॥ మేనకానామకాచిదేవీ - మనస్యుదితముత్పన్నంతాప మాధింపిధిత్సుఃపిధాతుమిచ్ఛుస్సతీ అవహిత్థామాకారగుప్తిమకరోదితియత్ - తదాకారగోపనమేవనిజహృదస్స్వమనసఃపుటపాకేగూఢపాకే బహిరుత్థా ముత్థితాం- బాహ్యామిత్యర్థః- ఆత్రశ్ఛేపసగణఇతికర్తరి క్తప్రత్యయః - పంకలి ప్తింపంకలేపంస్ఫుటమస్సృజత్ - పుటపాకేబాహ్యఃపంకలేపోంతఃపచ్యమానద్ర వ్యస్యేవాకారగోపనమేవబలాత్క్రియమాణంగోప్యస్యాంతస్తాపస్య వ్యంజకమభూదిత్యర్థః॥ * * * * * * ౯౧

మూ॥ ఊర్వశీగుణవశీకృతవిశ్వా తత్క్షణస్తిమితభావకృతేవ। శ
క్రసౌహృదసమాపనసీమ్ని స్తంభకార్యమపుషద్వపుషైవ॥

వ్యా॥ ఊర్వశీతి॥ గుణైస్సౌందర్యాదిభిర్వశీకృతవిశ్వారంజితాఖిలప్రపంచా ఊర్వశీనామకాచిద్దేవీ- తత్క్షణే తస్మిన్ క్షణే సమయే యః స్తిమితభావః తైమిత్యం నిష్క్రియాంగత్వలక్షణః స్తంభో నామ సాత్త్వికస్తస్య నిభేన మిషేణ॥ ని॥ మిషం నిభం చ నిర్దిష్టమితి హలాయుధః వపుషైవ సుహృదయస్య భావః సౌహృదం ప్రేమ- సుహృదయశబ్దాద్యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయే హృద్భావానాం భయపదవృద్ధిః- అత ఏవ సౌహృదదౌహృదశబ్దావణి హృద్భావావితి వామనః- శక్రసౌహృదస్య సమాపనసీమ్ని సమాప్తిస్థానే స్తంభకార్యం జాడ్యకృత్యం స్థాణోః కృత్యం చ అపుషత్॥ ని॥ స్తంభస్థూణాజడత్వయోరితి విశ్వః- స్తంభోత్థానాదధికం మే శక్రసౌహృదమితి నిర్ణయమకరోదిత్యర్థః- పుషాదిత్వాదినాఙ్లేరఙాదేశః॥ ౫౨

మూ॥ కాపి కామపి బభాణ బుభుత్సుం శృణ్వతి త్రిదశభర్తరి కించి
త్। ఏకకశ్యపసుతామభిగంతా పశ్య కశ్యపసుతశ్శతయజ్వా॥ ౫౩

వ్యా॥ అథ కాసాంచిదప్సరసాం వాగారంభానాహ॥ కాపీత్యాది॥ కాపి దేవీ బుభుత్సుం బోద్ధుమిచ్ఛుం జిగమిషితం జిజ్ఞాసమానాం కామపి దేవీం త్రిదశభర్తరి ఇంద్రే శృణ్వతి సత్యేవ- తచ్ఛ్రవణార్థమేవేత్యర్థః - కించిద్బభాణ - కిం తత్తదాహ- కస్యపసుతశ్శతయజ్వా బహుయాజీ ఏష ఇంద్రః- కశ్యపసుతాం కాశ్యపీం భూమిమధిగంతా అభిగమిష్యతి - గమేర్లుట్ - పశ్య దివం విహాయ భువం గచ్ఛతీత్యాశ్చర్యం పశ్యేత్యర్థః - స్వయం కశ్యపసుతస్తత్సుతాం భగినీమేవ గచ్ఛతీత్యాశ్చర్యం వ్యజ్యతే॥ * * * * * * * ౫౩

మూ॥ ఆలిమాత్మసుభగత్వసగర్వా కాపి శృణ్వతి మఘోని బభా
షే। వీక్షణేపి సఘృణాసి నృణాం కిం యాసి న త్వమపి సార్ధగుణేన॥

వ్యా॥ ఆళీమితి॥ ఆత్మనస్సుభగత్వేన సగర్వా సుభగమానినీత్యర్థః- కాపి మఘోని శక్రే శృణ్వతి సత్యేవ ఆళీం సఖీం బభాషే- తదేవాహ- నృణాం మనుష్యాణాం వీక్షణేపి- కిముత సంగత్యావిత్యర్థః - సఘృణా సజుగుప్సాసి - సా త్వమపి సార్ధం గుణేన సంభ్రమేణ - గతానుగతికత్వరూపేణావివేకిత్వేనేతి యావత్ - న యాసి కిం వివేకేన చేన్న యాస్యేవేత్యర్థః॥ * * ౫౪

మూ॥ అన్వయుర్యువతయః పితృనాథాస్తం ముదాథ హరి
తాం కమితారః। వర్త్మ కర్షతు పురః పరమేకస్తద్గతానుగతి
కో న మహార్ఘః॥ * * * * ౫౫

వ్యా॥ అన్వయురితి ॥ అథేంద్రప్రయాణానంతరం - హరిత్తాంకమితారో దిశాంకామయితారో దిక్పతయః - ఇంద్రానుయానార్హా ఇత్యర్థః - వ్యాఖ్యాతమేతత్ - ద్యుతిపయః పితౄణాంనాథా వహ్నివరుణయమాః - తమింద్రంముదా ఔత్సుక్యేన అన్వయుః అనుయాతాః - ఉచిత్యాపేక్షయాయనసైవ వేతిశేషః జనసాదేశః - తథాహి పరః పరమేకపవపురః పత్నికపటాతుమార్గంకరోతు - తస్య మార్గకర్తుః గతమనుగతిర్యస్య సమహార్గోమహామూల్యోదుర్లభ ఇతియావత్ - నభవతి - పురోగపదముల్లభస్తత్పృష్ఠానుయాయినస్తుసర్వత్రసులభాఏవేతినకించిదత్రచిత్రమిత్యర్థః॥ * * * * * ౫౫

మూ॥ ప్రేషితాఃపృథగథోదమయంత్యైచిత్రభాగ్యచతురానిజదూత్యః। తద్గురుంప్రతిచతైరుపహారాస్సఖ్యసౌఖ్యకపటేననిగూఢాః॥ * * * * * ౫౬

వ్యా॥ ప్రేషితాఇతి ॥ అథోఅనంతరంతైరింద్రాదిభిఃచిత్రచార్యేదమయంత్యాశ్చిత్తాకర్షణేచతురానిజదూత్యఃదమయంత్యైపృథక్ప్రేషితాఃతద్గురుంతత్పితరంభీమంచప్రతి-సఖ్యసౌఖ్యకపటేనమైత్రీసుఖవ్యాజేననిగూఢాఃగుప్తాః - ఉపహారాఉపాయనానిప్రేషితాః॥ * * * ౫౬

మూ॥ చిత్రమత్రవిబుధైరపియత్తైస్స్వర్విహాయబతభూరనుసస్రే। ద్యౌర్నకాచిదథవాస్తినిరూఢాసైవసాచరతియత్రహిచిత్తమ్॥ * * * * * * ౫౭

వ్యా॥ చిత్రమితి ॥ విబుధైర్దేవైర్విద్వద్భిశ్చ - తైరింద్రాదిభిఃస్వఃస్వర్గంవిహాయబతభూరనుసస్రేఅనుసృతేతియత్ - అత్రచిత్రంకాకుః - నచిత్రమిత్యర్థః - యతఃఅథవాద్యౌస్స్వర్గఃకాచిదపినిరూఢాప్రసిద్ధానాస్తికింతుయత్రచిత్తంచరతిరమతేసైవసాద్యౌరితి॥ * * * ౫౭

మూ॥ శీఘ్రలంఘితపథైరథవాహైర్లంభితాభువమమీసురసారాః। వక్రితోన్నమితకంధరబంధాశ్శుశ్రువుర్ధ్వనితమధ్వనిదూరమ్॥ * * * * * * ౫౮

వ్యా॥ శీఘ్రేతి ॥ శీఘ్రంలంఘితపథైరతిక్రాంతాధ్వభిః - రథవాహైరథాశ్వైర్భువంలంభితాఃప్రాపితాః - అమీసురసారాఃసురశ్రేష్ఠాః - వక్రితాశ్చలితాఃఉన్నమితాశ్చకంధరాఃగ్రీవాఃయస్మిన్సబంధఃకాయసంస్థానవిశేషోయేషాంతేసంతఃఅధ్వనిదూరంధ్వనితంధ్వనింశుశ్రువుః॥ * * ౫౮

మూ॥ కింఘనస్యజలధేరథవైవంనైవసంశయితుమప్యలభంత

తః ॥ స్యందనం పరమదూరమపశ్యన్ నిస్స్వనశ్రుతిసహాపనశంతే॥ * * * * * * * ౫౯

వ్యా॥ కిమితి॥ తే దేవాః కింఘనస్య ధ్వనితం మేఘస్తనితం. అథవా జలధేః ధ్వనితం - ఇత్యేవం సంశయితుమపి నాలభంతైవ - యతో వస్మాత్ అపి ఔరంభోపి నాస్తీత్యర్థః కోకధృషేత్యాదినా తుమున్ ప్రత్యయః - కింతు నిస్వనస్య ఘోషస్య శ్రుత్యనంతరం తస్య శ్రుత్యాక్రమణేన సహాపనతం ప్రాప్తం అదూరమాసన్నం స్యందనం పరం రథమేవ అపశ్యన్నితి రథవేగోక్తిః - అత్ర సందేహాసహోక్త్యోస్సంసృష్టిః॥ * * * * * * * * * ౫౯

మూ॥ సూతవిశ్రమదకౌతుకిభావం భావబోధచతురం తురగాణామ్। తత్ర వేత్రజనుషః ఫలమేతే నైషధం బుబుధిరే విబుధేంద్రాః॥ * * * * * * ౬౦

వ్యా॥ సూతేతి॥ ఏతే విబుధేంద్రాః తత్ర రథే - సూతస్య సారథేః విశ్రమదో విశ్రాంతిప్రదః కౌతుకిభావో వినోదిత్వం యస్య తం - వినోదార్థం స్వయం ప్రతిపన్నసారథ్యమిత్యర్థః - అత ఏవ తురగాణాం భావబోధచతురం అశ్వహృదయవేదినం వేత్రజనుషః వేత్రసత్తాయాః ఫలం లోచనానందనకమిత్యర్థః - నైషధం నిషధానాం రాజానం నలం - జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ - బుబుధిరే జ్ఞాతవంతః॥ * * * * * * * * ౬౦

మూ॥ వీక్ష్య తస్య వరుణస్తరుణత్వం చారుభారనిబిడం జడభూయమ్। నౌచితః జడపతేః కిము సాస్య ప్రాజ్యవిస్మయరసస్తిమితస్య॥ * * * * * * ౬౧

వ్యా॥ వీక్ష్యేతి॥ వరుణస్తస్య నలస్య తరుణత్వం తారుణ్యం తారుణ్యశోభితరూపమిత్యర్థః - వీక్ష్య యన్నిబిడం జడభూయం జడత్వం స్తంభాఖ్యం సాత్త్వికమిత్యర్థః - భువో భావ ఇతి క్యప్ - బభార - ప్రాజ్యేన ప్రభూతేన విస్మయరసేనాద్భుతరసేన జలేన చ - స్తిమితస్య నిశ్చలస్య జడపతేః జలపతేః స్తబ్ధపతేశ్చ - లడయోరభేదః అస్య వరుణస్య - సా జడభూయం - విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా - నోచితః కిము నకిము - భవత్యేవేత్యర్థః - విస్మయరసాప్లుతస్య స్తంభసంభవాదితి భావః - జలసిక్తస్య స్వయం జడస్వభావస్య జాడ్యముచితమితి వ్యజ్యతే॥ * * * * * * ౬౧

మూ॥ రూపమస్య వినిరూప్య తథాతిమ్లానిమాప రవివంశవతంసః। కీర్త్యతే యదధునాపి స దేవః కాలఏవ సకలేన జనేన॥ ౬౨

వ్యా ॥ రూపమితి ॥ రవివంశపతంగోయమః - అస్యనళస్యరూపంసౌందర్యంవినిరూప్యవిభావ్య - తథాతేనప్రకారేణ - అతిమ్లానిమతివైవర్ణ్యం - అతికాళిమానమిత్యర్థః - ఆప - యుగ్యథాఅధునాపిసదేవోయమః - సకలేనజనేనకాలఏవకాలఇత్యేవకీర్త్యతే - తథామ్లానిమాపేతిపూర్వేణాన్వయః - నలేష్యానుభావకాళిమయోగాదయంకాలోసతుప్రాగ్యమస్యకలనాదితిభావః - అత్రయచ్ఛబ్దస్యకారణపరత్వేనవ్యాఖ్యానేతత్వనపేక్షితార్థాభిధానమనన్వయశ్చస్యాత్ - ప్రకారార్థత్వేతునకశ్చిద్విరోధః - ప్రకారార్థత్వంచనిపాతానామనేకార్థత్వాదవిరుద్ధమిత్యర్థః ॥ * * * * ౬౨

మూ ॥ యద్బభారదహనఃఖలుతాపంరూపధేయభరమస్యవి
మృశ్య। తత్రభూదనలతాజనికర్త్రీ సాతదస్యనలతైవతుహేతుః॥

వ్యా॥ యదితి ॥ దహనోగ్నిరస్యనలస్యరూపమేవరూపధేయంసౌందర్యంనామరూపభాగేభ్యఃస్వార్థేధేయప్రత్యయ ఇతిస్వార్థేధేయప్రత్యయః - తస్యభరంసమృద్ధింవిమృశ్యపిచార్యతాపంబభారఖల్వితియత్ - తత్రతాపభరణే - అనలతాఅగ్నేర్జనికర్త్రీజన్మకర్త్రీత్యాదికామాభూత్ - నలరూపదర్శనజన్యతాపేతస్యాప్రయోజకత్వాదితిభావః కింతుతదపితథాపిచిత్రమనలతైవాగ్నిత్వమేవహేతురితివిరోధః - నలత్వాభావహేతురితిపరిహారః - అత్రవిరోధాభాసోలంకారః ॥ * * * * * * * ౬౩

మూ ॥ కామనీయకమధఃకృతకామంకామమక్షిభిరవేక్ష్యనదీ
ర్ఘమ్। కౌశికస్స్వమఖిలంపరిపశ్యన్మన్యతేస్మఖలుకౌశిక
మేవ ॥ * * * * * * * ౬౪

వ్యా ॥ కామనీయకమితి ॥ కౌశికఇంద్రః- అధఃకృతకామంతిరస్కృతమదనం - తదీయంనళీయం - కామనీయకంకమనీయత్వంసౌందర్యం- యోగవధాద్రూపోత్తమాద్వుఞ్ - కామంప్రకామమక్షిభిస్సహస్రేణేతిభావః - అవేక్ష్యఅథస్వమాత్మానమఖిలంయథాతథా - సాకల్యేనేత్యర్థః - పరిపశ్యన్కౌశికముల్ఊకమేవ ॥ ని ॥ మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిష్షుకౌశికఇత్యమరః - మన్యతేస్మఖలు - నలస్యాత్మనశ్చతావదంతరమిత్యమంస్తేత్యర్థః - తథాచాస్యభైమీనిరాశంమనోబభూవేతిభావః ॥ * * * ౬౪

మూ ॥ రామణీయకగుణాద్వయవాదంమూర్తముద్ధతమ
ముంపరిభావ్య। విస్మయాయహృదయానివితేరుస్తేనతేషునసు
రాఃపబభూవుః ॥ * * * * * ౬౫

వ్యా ॥ రామణీయకేతి ॥ సురాఇంద్రాదయః - అముంనలం- మూర్తిమంతముత్కర్షమంతరంశుత్థితముత్పన్నం - రామణీయకం సౌందర్యం - కామనీయకవత్సిద్ధం - తదేవగుణస్తస్యాద్వయమేకమేవేతివాదంప్రవాదంపరిభావ్య - క్రిజగదేకసుందరంమత్వేత్యర్థః - హృదయాని స్వచిత్తానివిస్మయాయాద్భుతరసాయవితెరుర్దదుః - తేనచావేనతేషుహృదయేషుచిషయమేవక్రమభూవుః - తేషాంనేశిరే - దత్తద్రవ్యేస్వత్వనివృత్తేరితిభావః విస్మయాకృష్టచిత్తాబభూవురితిపరమార్థః ॥ * * * * * * * * * ౬౫

మూ ॥ ప్రైయరూపకవిశేషనిషేశైస్సంవదద్భిరమరాశ్శ్రుతపూర్వైః । ఏషఏవసనలఃకిమితీదం మందమందమితరేతరమూచుః ॥ * * * * * * ౬౬

వ్యా॥ ప్రైయరూపకమితి॥ అమరాఇంద్రాదయః - శ్రుతపూర్వైః పూర్వంశ్రుతైః సుప్సుపేతిసమాసః సంప్రతి సంవదద్భిః ప్రత్యక్షంసంవాదయద్భిః ప్రియరూపస్యభావః ప్రైయరూపకంసౌందర్యం- మనోజ్ఞాదిత్వాద్వుఞ్-తస్యవిశేషేషుతత్తదవయవేషు నివేశో విశేషోపయవేశ్యక్తే ఇత్యుత్పలమాలాయాం- నివేశైస్సంస్థానైర్లింగైశ్శ్రుతపూర్వోనళః ఏషఏవకిమితివాన్తనిదేశః- ఇతీదంవాక్యంమందమందంమందప్రకారం- ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః ఇతరేతరమూచుః ॥ * * * * * * ౬౭

మూ ॥ తేషుతద్విధవధూవరణార్హం భూషణంసనమయస్సరథాథ్వ । తస్యతుండినపురంప్రతిసర్పన్ భూషతేర్వ్యవసితానిశశంసుః ॥ * * * * * ౬౮

వ్యా ॥ తేష్వితి॥ తస్యభూపతేర్నలస్యసారప్రసిద్ధావిధాప్రకారః- సౌందర్యాద్యసాధారణధర్మో యస్యాస్తస్యావధ్వాఃవరణే అర్హం ముచితంభూషణం- ససమయస్స్వయంవరకాలస్తుండినపురంప్రతిసర్పన్-తదభిముఖంసరథాధ్వాచవ్యవసితానినలోద్యోగాన్ తేషుతానధికృత్యశశంసుః తేభ్యశ్శశంసురిత్యర్థః- ఆధారత్వవివక్షాయాంసప్తమీ- ఏతైర్లింగైర్నైతస్యస్వయంవరయాత్రేయమితినిశ్చిక్యురిత్యర్థః ॥ * * * * * ౬౯

మూ॥ ధర్మరాజసలిలేశహుతాశైః ప్రాణతాంశ్రితచముంజగతస్తైః । ప్రాప్యహృష్టచలవిస్మృతతాపైశ్చైతసాభృతమేతదచింతి ॥ * * * * * * ౭౦

వ్యా॥ ధర్మేతి॥ జగతఃప్రాణతాప్రాణత్వంజగజ్జీవనత్వంతత్ప్రియ....తాం

వా - శ్రితమముం నలం ప్రాప్యాసాద్య - హృష్టా జగత్ప్రభూతపురుషదర్శనాత్సంతుష్టాః చలాస్తల్లావణ్యదర్శనాద్రైభ్యాం శ్లథానురాగా విస్తృతతాపా రాగశైథిల్యాదేవ విస్తృతవిరహతాపాశ్చ తైస్తథోక్తైస్తైః ప్రకృతైస్తైర్ధర్మరాజసలిలేశహుతాశైశ్చేతసా నిభృతం గూఢం - ఏతదనంతరశ్లోకత్రయే - వక్ష్యమాణమచింతి చింతితం - అత్రయమోహవ్యత్యస్తో వరుణశ్చలో వహ్నిర్విస్తృతతాపః - ప్రమాణత్వప్రతిపాదనపరం చోత్తరశ్లోకత్రయమిత్యేకైశిద్వ్యాఖ్యాతం తదయుక్తం - న హ్యేతేషామేతే ధర్మాః ప్రతినియతాః కింతు త్రయాణామేకాభిప్రాయేణాప్యేతే ధర్మాః సాధారణాః అత ఏవోత్తరశ్లోకత్రయమపి సర్వవిషయం అతఏవానంతరశ్లోకేన ఇతి బహువచనోపాదానం - యదపి తదనంతరశ్లోకద్వయే ఏకవచనోపాదానం తదపి ప్రత్యేకాభిప్రాయాదవిరుద్ధం - కించ - ఇత్యవేత్యచున సేత్యాద్యుపసంహారశ్లోకే పరస్పరముఖదర్శనోక్త్యా చ త్రయాణామేకాభిప్రాయావగమాచ్చ అస్మదుక్తమేవ యుక్తమితి పశ్యామః॥ ౯౮

మూ॥ నైవ నః ప్రియతమో భయథా సా యద్యముం న వృణుతే వృణుతే వా । ఏకతో హ్యధిగమానుగుణజ్ఞామన్యతః కథమదః ప్రతిలంభః॥ * * * * * ౯౯

వ్యా॥ చింతాప్రకారమేవాహ॥ నైవేత్యాదినా శ్లోకత్రయేణ ॥ అసౌ దమయంతీ అముం నలం యది న వృణుతే వృణుతే వా - ఉభయథాపి పక్షద్వయేపి - నోస్మాకం. ప్రియతమా న భవత్యేవ - కుతః హి యస్మాదేకతః ప్రథమపక్షే అగుణజ్ఞామమూం ధిక్ - తత్సంగతేరసుఖావహత్వాదితి భావః - అన్యతో నళవరణపక్షే కథమదః ప్రతిలంభః అముష్యాః పరిగ్రహః - పరదారత్వాదితి భావః॥ ౯౯

మూ॥ మాముపైష్యతి తదా యది మత్తో వేద నేయమిమి యదస్య మహత్త్వమ్। ఈదృశీ చ కథమాకలయిత్రీ మద్విశేషమపరాన్నృపపుత్రీ॥ * * * * * ౧౦

వ్యా॥ మామితి॥ ఇయం దమయంతీ - ఇయదేతావదస్య నలస్య మత్తో మత్సకాశాన్మహత్త్వమాధిక్యం న వేద యది - తదా మాముపైష్యతి - తథా హి తత్త్వదృత దేవత్వాదుత్కర్షజ్ఞానాత్త్వామేవ వరిష్యతీత్యత ఆహ - ఈదృశీ సర్వాపకోశసగతవిశేషానభిజ్ఞా నృపపుత్రీ అపరాదపరస్మాన్నళాదిత్యర్థః - పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వేతి వికల్పాన్నస్మాదేశః - మద్విశేషం మదీయోత్కర్షం చ కథమాకలయిత్రీ జ్ఞాత్రీ - తృన్నంతాదీకారః - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః॥ ౧౦

మూ॥ నైషధే బత వృతే దమయంత్యా వ్రీడితో హి న బహిర్భ

వితాస్మి । స్వాంగృహేపవనితాంకథమస్యాంహ్రీనిమీలితదృశం
దర్శయితాహే ॥ * * * * * ౨౧

వ్యా॥ నైషధ ఇతి॥ కించదమయంత్యా నైషధేన లేఖ్యతే సతి వ్రీడితస్సన్-బహిష్ఠస్సన్ న్యగ్భవితాస్మిహి- బహిఃక్వాపిజనసమక్షం స్థాతుం నశక్ష్యామీత్యర్థః- భవతేర్లుట్ చిమిట్- ఇతేలిశిదే- గృహేపిస్వాం స్వనితాం భార్యాం హ్రియా నిమీలితసంకుచితీతి హ్రీనిమీలి- ణిని ప్రత్యయః- అస్యా... దృశం దర్శయితాహే దర్శయిష్యామి- దృశేర్ణ్యంతాత్కర్తరి లుట్ - ...నాదిదృశో ...రాత్మనేపదే ష్విత్యణికర్త్రా నిత్తాయాఃవైకల్పికం కర్మత్వం అత్రాణౌ ...నాదిసూత్రస్థయద్గ్రహణసామర్థ్యలబ్ధా శ్రూయమాణకర్తృత్వాభావేన తదవిషయత్వాత్ - ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదమితి కేచిత్ - అణికర్తృకర్మ శ్రవణాపితదిత్యుక్తకర్మా శ్రవణాద శ్రూయమాణకర్తృత్వాన్నస్యైవేతి ...నాదిసూత్రవిషయత్వమేవేతిభాష్యకారః- తదేతత్సర్వ్యగ్వివేచితమస్మాభిః కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యానే ఘంటాపథే సనంతతం దర్శయితేగితస్మయ ఇత్యత్ర॥ * * ౨౧

మూ॥ ఇత్యవేత్య మనసాత్మవిధేయం కించన త్రిభిరబుధి బుధే
న్ద్రైః నాకనాయకమపాస్య తమేకం సా స్మ పశ్యతి వరస్య ...వాస్యమ్

వ్యా ॥ ఇతీతి॥ త్రయాణాం విబుధానాం సమాహారస్త్రిభిర్బుధైః యమ...దిదేవత్రయం- ఇతిపూర్వశ్లోకత్రయోక్తప్రకారేణ- మనసావేత్యాలోచ్య కించనాత్మవిధేయం స్వకర్తవ్యం నబుబుధేనవివేద - కించ - సా త్రిభిః బుధైరేకం నాకనాయకమింద్రమపాస్య అపవార్య పరస్పరముఖం పశ్యతి స్మ - ఇతికర్తవ్యతా మూఢాస్త్రయోపి కేవలమన్యోన్యముఖాన్యపశ్యన్నిత్యర్థః॥ * ౨౨

మూ॥ కింవిధేయమధునేతి విముగ్ధం స్వానుగానసమవేక్ష్య బిడౌ
జాః శంసతిస్మ కపటేపటురుచ్చైర్వంచనం సముభిలష్య నలస్య

వ్యా॥ కిమితి॥ కపటే పరవంచనే పటుః బిడౌజా ఇంద్రః- అధునా కింవిధేయమితి విముగ్ధమితికర్తవ్యతామూఢం - స్వస్యానుగానామనుయాయినాం యమాదీనాం అనసమవేక్ష్య - తేషాం దైన్యం దృష్ట్వేత్యర్థః- నలస్యవంచనం సమభిలష్య అభిసంధాయ- ఉచ్చైశ్శంసతిస్మ జగాద॥ * * ౨౩

మూ॥ సర్వతః కుశలభాగసికచ్చిత్త్వం స నైషధ ఇతి ప్రతిభానః।
స్వాసనార్థసుహృదస్తవ రేఖాం వీరసేననృప తేరివవిద్మః॥ ౨౪

వ్యా ॥ సర్వత ఇతి ॥ సర్వతస్సర్వత్యంగేషు కుశలభాగసికచ్చిత్ ॥ ని ॥ కచ్చిత్కామప్రవేదన ఇత్యమరః - నచ త్వాం న వేద్మీత్యాహ - త్వంసప్రసిద్ధో నై

షధఃనళఇతినోస్మాకంప్రతీతిః - యతః స్తవరేఖామాకృతింస్వాసనార్థంసుహృదోమమార్ధాసనభాజోపిరసేనన్నృపతేరివతత్సదృశీంవిద్మఃతత్సాదృశ్యాత్త్వత్ప్రశ్నేనలస్త్వమితిప్రతీమఇత్యర్థః॥ * * * * * ౭౪

మూ॥ క్వప్రయాస్యసినలేహ్యలముక్త్వా యాత్రయాత్రశుభ
యాజనియాన్నః। తత్త్వయైవఫలసత్వరయాత్వాన్నాథ్వనోర్థ
మిదమాగమితఃకిమ్॥ * * * * * ౭౫

వ్యా॥ క్వేతి॥ హేనలక్వప్రయాస్యసీత్యుక్త్వాపృష్ట్వాఅలంనప్రష్టవ్యమిత్యర్థః - అలంఖలోర్ప్రతిషేధయోరిత్యాదినాక్త్వాప్రత్యయః - యతః - యద్యస్మాన్నోస్మాకమత్రయాత్రయా ఇహాగమనేనశుభయాత్వద్దర్శనేనసఫలయా అజన్యభావెలుజ్ - తత్తస్మాత్ఫలేనసత్వరయాఫలార్థిన్యాతయాయాత్రయైవకర్త్ర్యాత్వమిదమధ్వనోర్ధంమార్గమాగమితోనకిం - అస్మదర్థమేవేదంతవాగమనమిత్యర్థః॥ * * * * * * ౭౫

మూ॥ ఏషనైషధసదండభృదేషజ్వాలజాలజటిలస్సహుతా
శః। యాదసాంపతిరేషచశేషంశాసితారమవగచ్ఛసురా
ణామ్॥ * * * * * * * ౭౬

వ్యా॥ కేయమాయుమతఆహ॥ ఏషఇతి॥ హేనైషధనల - ఏషఇతిపురోవర్తినోహస్తేననిర్దేశః - సప్రసిద్ధోదండభృద్యమః - ఏషజ్వాలజాలైర్జటిలోజటావాన్ - జ్వాలామాలాకులఇత్యర్థః॥ ని॥ వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావిత్యమరః - పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్ - సహుతాశోగ్నిః - ఏషచయాదసాంపతిర్వరుణః - శేషమవశిష్టం - త్వమిత్యర్థః - సురాణాంశాసితారంఅవగచ్ఛజేవేంద్రంవిద్ధి॥ * * * * * * ౭౬

మూ॥ అర్థినోవయమమీసముపైమస్త్వాంకిలేతిఫలితార్థ
మవేహి।అధ్వనఃక్షణమపాస్యచఖేదంసమ్మహేభవతికార్య
నివేదమ్॥ * * * * * * ౭౭

వ్యా॥ అర్థినఇతి॥ హేనలఅమీవయమర్థినస్సంతస్త్వాంసముపైమఃకిలప్రాప్నుమఃఖలు - ఉపపూర్వాదిణోలటిమస్ - ఇతిఫలితార్థంనిష్కృష్టార్థమవేహివిద్ధి - క్షణమధ్వనఃఖేదమపాస్య - అధ్వశ్రమంనిరస్యభవతిత్వయికార్యనివేదంకార్యవిశేషనివేదనం॥ విదేణ్యన్తాదజ్ప్రత్యయః - సమహే॥ * * * * * * * * ౭౭

మూ॥ ఈదృశీం గిరముదీర్య బిడౌజా జోషమాప నవిశిష్య బభాషే । నాత్ర చిత్రమభిధాకుశలత్వే శైశవావధి గురుర్గురురస్య ॥

వ్యా॥ ఈదృశీమితి ॥ బిడౌజా ఇంద్రః ఈదృశీం సామాన్యనిర్దిష్టాం గిరముదీర్య జోషం మౌనమాప ॥ ని ॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్మౌనమితి హలాయుధః । విశిష్య వివిచ్య న బభాషే విశేషం నాచష్టేత్యర్థః । అత్రాస్మిన్నభిధాకుశలత్వే ఉక్తిచాతుర్యే చిత్రం విస్మయో న । కుతః అస్యేంద్రస్య శైశవమవధిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తదారభ్యేత్యర్థః । గురురాచార్యో గురుర్బృహస్పతిః । వాచస్పతిశిష్యస్య వాగ్మిత్వం కిం చిత్రమిత్యర్థః ॥ ని ॥ గురుర్నిషేకపిత్రాద్యోరితి వైజయంతీ ॥ * * * * * * * * ౭౮

మూ॥ అర్థినామహృషితాఖిలలోమా స్వం స్ఫుటకదంబకదంబమ్ । అర్చనార్థమివ తచ్చరణానాం సప్రణామకరణాదుపనిన్యే ॥ * * * * * * ౭౯

వ్యా॥ అర్థీతి ॥ అర్థినామ్నా అర్థినామశ్రవణేన హృషితాఖిలలోమా రోమాంచితతనుః । హృషేర్లోమస్వితి వైకల్పిక ఇడాగమః । స నృపస్స్వాత్మానం తచ్చరణానామర్చనార్థం స్ఫుటకదంబకదంబం వికసితనీపకుసుమబృందమివేత్యుత్ప్రేక్షా । ప్రణామకరణాత్తద్వ్యాజాదుపనిన్యే సమర్పయామాస ॥

మూ॥ దుర్లభం దిగధిపైః కిమమీభిస్తాదృశం కథమహో మదధీనమ్ । ఈదృశం మనసికృత్య విరోధం నైషధేన సమశాయి చిరాయ ॥ * * * * * * ౮౦

వ్యా॥ దుర్లభమితి ॥ దిగధిపైరమీభిరింద్రాదిభిః దుర్లభం కిం । తాదృశం దుర్లభం వస్తు కథం మదధీనం మదాయత్తం । అహో ఈదృశం విరోధం మనసికృత్య నిధాయ । అనత్యాధానే ఉరసిమనసీ ఇతి గతిసంజ్ఞాయాం క్త్వో ల్యప్ । కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః । నైషధేన నలేన చిరాయ చిరం సమశాయి శయితం । విచారితమిత్యర్థః । భావే లుఙ్ ॥ * * * ౮౦

మూ॥ జీవితావధి వనీపకమాత్రైర్యాచ్యమానమఖిలైస్సులభం యత్ । అర్థినే పరివృఢాయ సురాణాం కిం వితీర్య పరితుష్యతు చేతః ॥ * * * * * * ౮౧

వ్యా॥ విచారప్రకారమేవాహ ద్వాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం ॥ జీవితేత్యాది ॥ యద్వస్తు అఖిలైర్వనీపకమాత్రైః యాచకైర్యాచ్యతే ॥ ని ॥ వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచకార్థినావిత్యమరః । జీవితావధి ప్రాణపర్యంతం యాచ్య

మానంవస్తుపులభం - సురాణాంపరిన్యథాయుప్రభవేఽర్థినే - కింవస్తువితీర్య దత్త్వా చేతః పరితుష్యతు సంతుష్యేత్ - ప్రాణాంతంవస్తుసర్వార్థిసాధారణంతతోఽధికమింద్రాయ దేయం కిమస్తీతి విచారిత మిత్యర్థః - వితరణేచేతసః కర్తృత్వవివక్షయా వితరణపరితోషయోస్సమానకర్తృకత్వసిద్ధిః॥ ౮౧

మూ॥ భీరుజా చహృది మే పరమాస్తే జీవితాదపి ధనాదపి గుర్వీ ।
నస్వమేవమమ సాహతిరియస్యాః శ్లోకశేషమపి కిం లోకీలనోర్వీ॥

వ్యా॥ నస్వమిత్యుత్తరంప స్తుభయోంసాధీ యతామిత్యాశఆహ॥ భీరుజేతి॥ ఉర్వీభూమ్యస్యాః శైర్యాః శ్లోకశేః పికలోంనాహంకాతి - శ్లోకశాంశపామ్య యపిని ప్రాప్నోతీత్యర్థః - అత ఏవధవాదపి - కింబహునా - జీవితాదపి గుర్వీ అధికా సాభీరుజాదమయంతీచ - మేహృదిహృదయే పరంసమ్యగాస్తే - కింతుమమస్వమేవనభవతీ - అద్యాప్యస్వీకరణాదస్వస్యా దేయత్వాత్స్వత్వేపి॥ శ్లో॥ దేయందారసుతాద్యత ఇతి - దారాణాంచాననిషేధాచ్చ - విచారస్తదవస్థఏవేతి భావః॥ * * * * * * ౮౨

మూ॥ మీయతాంకథమభీప్సితమేషాం దీయతాం ద్రుతమయాచితమేవ । తంధిగస్తుకలయన్నపి వాంఛామర్థివాగవసరం సహతేయః॥ * * * * * * ౮౩

వ్యా॥ పునర్విచారమేవాహ॥ మీయతామితి॥ ఏషామభీప్సితంవస్తుకథంమీయతాం జ్ఞాయేత - జ్ఞానస్యోపయోగమాహ - అయాచితంయథాతథాద్రుతంకథందీయతాం - దాతవ్యమిత్యర్థః - తర్హి అర్థివాంఛైవవిజ్ఞాయదీయతామిత్యతఆహ - యోదాతా వాంఛాముద్ధ్యాకాం కలయన్ జానన్నపి అర్థివాగవసరంసహతే యాజ్ఞాకాలంప్రతీక్షతే తం దాతారంధిగస్తుసగర్హ్య ఇత్యర్థః॥ * * * * * * * ౮౩

మూ॥ ప్రాపితేనచటుకాకువిడంబంలంభితేనబహుయాచనలజ్జామ్ । అర్థినాయదఘమార్జి తదాతా తన్నలుంపతి విశంబ్యదదానః॥ * * * * * ౮౪

వ్యా॥ శీఘ్రప్రదానేదోషమాహ॥ ప్రాపితేనేతి॥ చటుకాకుభ్యాంచటూక్తికాకుయోగాభ్యాం కరణాభ్యాంవిడంబంవిడంబనాంహాస్యత్వంప్రాపితేన - దాత్రేతి శేషః - బహ్వధికంయథాతథా యాచనేనదేహీతివాదేనలజ్జాంలంభితేనప్రాపితేన - అత్రాపి - దాత్రేతి శేషః - అర్థినాకరణభూతేన ... రూపేణార్థిపీడనేనేత్యర్థః - దాతా అఘంపాపమార్జితి సంపాదయతి విళం

బ్యదదానో దాతా తదఘం న లుంపతి న విహంతి - తస్య పాపస్య ప్రాయశ్చిత్తమపి నాస్తీత్యర్థః ॥ * * * * * * * ౮౪

మూ ॥ యత్ప్రదేయముపనీయ వదాన్యైర్దీయతే సలిలమ
ర్థిజనాయ । యాచనోక్తివిఫలత్వవిశంకాత్రాసమూర్ఛనచికి
త్సితమేతత్ ॥ * * * * * * ౮౫

వ్యా ॥ యదితి ॥ వదాన్యైర్దాతృభిః ప్రదేయం దేయద్రవ్యముపనీయార్థిజనాయ సలిలం దీయత ఇతి యత్ - ఏతత్సలిలదానం యాచనోక్తివిఫలత్వవిశంకయా దేహీతి వాద వైఫల్యశంకయా త్రాసో భయం తేన యన్మూర్ఛనం తస్య చికిత్సితమిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యథా కిమర్థం తత్సలిలదానమితి భావః ॥ ౮౫

మూ ॥ అర్థినే న తృణవద్ధనమాత్రం కింతు జీవనమపి ప్రతిపాద్య
మ్ । ఏవమాహ కుశవజ్జలదాయీ ద్రవ్యదానవిధిరుక్తివిదగ్ధః ॥

వ్యా ॥ అర్థిన ఇతి ॥ కుశవతో జలస్య దాయో దానం - దదాతేర్ఘఞ్ - యుగాగమః - స ప్రతిపాద్యతయాఽస్మిన్విధావస్తీతి కుశవజలదాయీ సకుశజలదానప్రతిపాదక ఇత్యర్థః - అత ఏవోక్తివిదగ్ధః - అభిధావ్యాపారమంతరేణార్థాదేవార్థాంతరప్రతిపాదనచతుర ఇత్యర్థః ద్రవ్యదానవిధిర్దానదాయకశాస్త్రమేవమాహ - కిమితి - అర్థినే ధనమాత్రం ధనమేవ ॥ ని ॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇత్యమరః - తృణవత్తృణమివ న ప్రతిపాద్యం న దేయం - కింతు జీవనం - జీవితమపి తథా దేయమితి - సకుశం జలం దేయమితి చ గమ్యతే - అర్థ్యనపేక్షితకుశజలదానం విదధత్ ద్రవ్యదానవిధేరయమేవాభిప్రాయ ఇతి భావః ॥ * * * * * * * * ౮౬

మూ ॥ పంకసంకరవిగర్హితమహః కాంతశ్రియః కమలమాశ్ర
యణాయ । అర్థిపాణికమలం విమలం తద్వాసవేశ విదధీత సుధీషు

వ్యా ॥ పంకేతి ॥ పంకః పాపం కర్దమశ్చ ॥ ని ॥ పంకోఽస్త్రీ కర్దమేనసోః ఇతి వైజయంతీ - తత్సంకరేణ విగర్హితం - కమలం శ్రియః ఆశ్రయణాయ నార్హం తత్తస్మాత్సుధీస్సుధీః విమలం నిష్పంకమర్థిపాణిమలం తద్వాసవేశ్మ లక్ష్మీనివాసస్థానం విదధీత - సర్వధా ధనం పాత్రపాణిష్వేవ నిక్షేప్తవ్యం - న తు భూమావితి భావః ॥ * * * * * * * ౮౭

మూ ॥ యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్మ న
యస్య । తేన భూమిరతిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న
సముద్రైః ॥ * * * * * * ౮౮

వ్యా ॥ యాచమానేతి ॥ యస్యధనినోజనస్య యాచమానజనమానసవృ
త్తేరర్థిజనమనోరథస్యపారగామునభవతి - బతేతిఖేదే - తేనైకేనైవపాపీ
యసా - ఇయంభూమిరతిభారవతీ - నద్రుమాదిభిస్తైర్బహుభిరపీత్యర్థః - తేభ్యః
ప్రజానాంబహూపకారలాభాదితి భావః ॥ * * * * ౮౮

మూ ॥ మాధనానికృపణఃఖలుజీవన్ తృష్ణయార్పయతుజా
తుపరస్మై । తత్ర నైషకురుతేమమచిత్రంయత్తునార్పయతితాని
మృతోఽపి ॥ * * * * * * ౮౯

వ్యా ॥ మేతి ॥ కృపణఃకష్టలుబ్ధోజీవన్ ప్రాణన్ తృష్ణయా అతిగర్ధేనజా
తుకదాపిపరస్మై యాచమానాయధనాని నార్పయతునప్రయచ్ఛతు - ఏషకృపణ
స్సప్రజీవనతృష్ణానర్పణే మమచిత్రంవిస్మయంనకురుతే - కింతుమృతోఽపితానిధ
నానినార్పయతినప్రయచ్ఛతీతియత్తత్రచిత్రంకురుతే విరోధాత్ - నార్థానిన్నృ
పసంబంధీనికురుతఇతితదాభాసీకరణాద్విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౮౯

మూ ॥ మామమీభిరిహయాచితవద్భిర్దాతృజాతవశమేత్య
జగత్యామ్ । యద్యశోఽమంసినివేశితమేతన్నిష్క్రయోఽస్తుకత
మస్తదమీషః ॥ * * * * * ౯౦

వ్యా ॥ మామితి ॥ జగత్యాంభువిభువనేవా । ని ॥ జగతీభువనేభూమ్యా
మితివిశ్వః - దాతృజాతవశమేత్యావధీన్య- మాంయాచితవద్భిరమీభిర్దేవైర్య
ద్యశోమయినివేశితంస్థాపితం - ఏతన్నిష్క్రయ్యమస్యయశసోనిష్క్రయః
ప్రతినిధిభూతః - కతమస్తపదార్థస్తదమీషామిం ద్రాదిసంబంధీస్యాత్ - కింవి
త్యర్థ అన్యోన్యోభవిష్యామీత్యర్థః ॥ * * * * * ౯౧

మూ ॥ లోకమేషపరలోకముపైతా హావిహాయనిధనేధనమే
కః । ఇత్యముంఖలుతదస్యనినీషత్యర్థిబంధురుదయద్దయచిత్తః ॥

వ్యా ॥ లోకఇతి ॥ ఏషలోకోజనఃహాకష్టం నిధనేఅంత్యకాలేధనంవిహా
యఏకఏవకాకీపరలోకముపైతాఉపైష్యతి - ఇణోలుట్ - ఇతిహేతోరుదయ
ద్దయముద్యత్కృపంచిత్తంయస్యసోర్థినామేవబంధురస్యలోకస్యతద్ధనంఅముం
పరలోకంనినీషతినేతుమిచ్ఛతిఖలు - అన్యేతుబంధవస్స్వయమేవసర్వస్వం
గృహ్ణంతి - నైనంప్రాపయంతీత్యయమేవాపద్బంధుస్సంగ్రాహ్యఇతిభావః ॥

మూ॥ దానపాత్రమధమర్ణమిహైకగ్రాహికోటిగుణితందివి
దాయి। సాధురేతిసుకృతైర్యదికర్తుంపారలౌకికకుసీదమసీదత్

వ్యా॥ దానేతి॥ సాధుస్సజ్జనో వార్ధుషికశ్చ॥ ౧॥ సాధు స్త్రిషు హితేరమ్యే వా ర్ధుషౌ సజ్జనే పుమానితి వైజయంతీ- ఇహాస్మిన్ లోకే- ఏకంగృహ్ణాతీత్యేకగ్రాహీ దవిపరలోకే కోటిగుణితం కోటిశ ఆవృత్తం దాయి దాతృ॥ శ్లో॥ వస్త్రధాన్య హిరణ్యానాంచతు(స్త్రి)ద్విగుణాను తేతలోకేన వృద్ధేః పరిమితిరస్తి- ఇదంతత్పరిమిత దాయిత్యర్థః- అవశ్యకాధమర్ణయో ర్వనిరిత్యాధమర్ణ్యేణిని ప్రత్యయః- అకే నోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీ ప్రతిషేధాద్ద్వితీయా- దానమాత్రం నామా ధమర్ణ్యం ధనగ్రాహీతి రూపకః॥ ౧॥ ఉత్తమర్ణాధమర్ణౌ ద్వౌ ప్రయోక్తృ గ్రాహకౌ క్రమాదిత్యమరః- సుకృతైరేతి యది- తదా తసీవదవినశ్యత్ -పరలోకే భవం పారలౌకికం- పరలోకాచ్చేతి వక్తవ్య మితిభావార్థే తక్ప్రత్యయః - కుసీదం వృద్ధిజీవనం కర్తుం. అలమితి శేషః॥ ౧॥ కుసీదం వృద్ధిజీవికేత్యమరః॥ నాదత్తముప తిష్ఠతీతిన్యాయాదదాతుర్నకించిదాముష్మికం సుఖం - దాతుః పునరనంతమితిస ర్వధాఅర్థినేదాతవ్యమితిభావః॥ * * * * * ౯౨

మూ॥ ఏవమాదిసవిచింత్యముహూర్తంతాన ప్రోచతపతిర్ని షధానామ్ । అర్థిసంగ్లభమవాప్యచహర్షాద్వ్యాచ్యమానసముఖ ముల్లసితశ్రీ॥ * * * * * ౯౩

వ్యా॥ ఏవమాదీతి॥ సనిషధానాంపతిర్నలః ఏవమాదిముహూర్తముల్పకా లంవిచింత్య- అర్థిభిర్దుర్లభంహర్షాదుల్లసితశ్రీ నర్ధమానశ్రీకం- ప్రసన్నమితి త్యర్థః- శైషికస్యకపోవైభాషికత్వాన్నపుంసకంహ్రస్వత్వం - యాచ్యమానముఖం దాతృముఖంచావాప్యప్రసన్నముఖో భూత్వేత్యర్థః- తానింద్రాదీనవోచత్॥

మూ॥ నాస్తిజన్యజనకవ్యతిభేదస్సత్యమన్నజనితోజనదేహః। వీక్ష్యవః ఖలుతనూమమృతాదాంహ్లాదజన్మ మజ్జనముపైతి సుధా యామ్॥ * * * * * * ౯౪

వ్యా॥ నాస్తీతి॥ జన్యజనకయోః కార్యకారణయోర్వ్యతిభేదోనాస్తి- కా ర్యంసోపాదానాదభిన్నమిత్యర్థః- జనదేహః అన్నజనితః భుక్తాహార పరిణా మశ్చేత్యేతదుభయంసత్యమిత్యర్థః- కుతః- అమృతమదంతీత్యమృతాదః- అనో వన్న ఇతి విచ్ప్రత్యయః- తేషామమృతాదాం అమృతభుజాం వోయుష్మాకంత నూంమూర్తింవీక్ష్యదృష్ట్వాసుధాయామ్ జనిమజ్జనముపైతిఖలు- సుధాయాజ్జనసుఖమ నుభవతీత్యర్థః- జనదేహోనామన్నజన్యత్వాత్సోదేవయుష్మద్దేహోనామమృతధా త్వేకథమేవంతుస్తథాకార్యకారిత్వంనస్యాదిత్యర్థః-యుష్మద్దర్శనాద్దేవతాకార్యా ర్థోస్తీతిభావః॥ * * * * * * * ౯౫

మూ॥ మత్తపఃక్వనుతనుక్వ ఫలంవాయోయమీక్షణపథం
వ్రజతీతి। ఈదృశాన్యపిదధంతిపునర్నఃపూర్వపూరుషతపాం
సిజయంతి॥ * * * * * ౯౪

వ్యా॥ మదితి॥ తనుస్స్వల్పంమత్తపఃక్వ - యోయమీక్షణపథంవ్రజతిసఫ
లంయుష్మద్దర్శనరూపంమహాఫలంవాక్వ-వైరూప్యాదితిభావః. అతఏవవిరూప
ఘటనారూపోవిషమాలంకారః. అథవా ఈదృశాని ఈదృశమహాఫలాన్యపిద
ధంతిపుష్ణంతి - నానపు - సకస్యేత్యనుషంగః - నోస్మాకంపూర్వపూరుషత
పాంసిజయంతితానిదానిసంఘసంతీత్యర్థః॥ * * * * ౯౫

మూ॥ ప్రత్యతిష్ఠిపదిలాంఖలుదేవీకర్మసర్వసహనవ్రతజన్మ।
యామనుష్యహహాపూజనమస్యాయన్నిజైస్సృజథపాద
పయోజైః॥ * * * * * ౯౬

వ్యా॥ ప్రతీతి॥ ఇలాందేవీంభూదేవతాంసర్వసహానంవిశ్వావమాననసహన
మేవవ్రతంయస్యాసాసర్వసహేతిఖ్యాయతే- తస్మాజ్జన్మయస్య తత్తజ్జన్యమిత్య
ర్థః- క్రియతఇతికర్మసుకృతంకర్తృ - ప్రత్యతిష్ఠిపత్ ప్రతిష్ఠాపయామాసఖలు- తి
ష్ఠతేరితి ణౌచఙ్యుపధాయా ఇతీకారః- యద్యస్మాద్యూయమపినిజైఃపాదై
రేవపయోజైరితిరూపకం - అస్యా ఇలాయాఃపూజనంపూజాంసృజథ- కురు
ధ్వమిత్యర్థః- అహోహేత్యద్భుతే॥ * * * * ౯౬

మూ॥ జీవితావధికిమప్యధికంవాయన్మనీషితమితోనరడింభా
త్, తేనవశ్చరణమప్యుపపూజ్యం బ్రూతవస్తుపునరస్తుకిమీదృక్॥

వ్యా॥ జీవితేతి॥ ఇతోనరడింభాన్మానుషశిశోఃజీవితావధిప్రాణాంతంతతో
ధికంవాకిమపిమనీషితమీప్సితంయద్వస్తు - సోయంనరడింభఃతేనవస్తునా
వశ్చరణమప్యుపూజయతు-ఈదృగలభ్యంవస్తుపునఃకిమస్తుకింస్యాత్ బ్రూత॥

మూ॥ ఏవముక్తవతిముక్తవిశంకేవీరసేనతనయేవినయేన। శక్రభా
వవిషమామథశక్రఃకార్యకైతవగురుర్గిరమూచే॥ ౯౭

వ్యా॥ ఏవమితి॥ ఏవంవీరసేనతనయేనలేవినయేన అకపటేన- ముక్తవిశం
కేవిస్రబ్ధేఉక్తవతిసతి - అథకార్యేషుయానికైతవానికపటానితేషాంగురురుప
దేష్టాశక్రః- వక్రభావఃప్రతికూలాభిప్రాయఃతేనవిషమాంప్రతికూలాంగిరమూ
చేఉవాచ॥ * * * * * * * * ౯౭

మూ॥ పాణిపీడనమహందమయంత్యాఃకామయేమహిమహీ
మిహికాంశో। దూత్యమత్రభవరునస్స్మరభీతం। నిజతత్ర ర
చిరస్యదిరస్య॥ * * * * * ౯౯

వ్యా ॥ పాణీతి॥ హేమహీమిహిరాంశో భూతలహిమాంశో॥ని ॥ ప్రాంతీయం మిహికేత్యమరః- వయం దమయంత్యాః పాణిపీడనమహం వివాహోత్సవం కామయేఅభిలషేమహి- హేనిర్జితస్మర- అతఏవ-స్మరభీతిం చిరస్యనిరస్య దూరతోనిరస్యేత్యర్థః॥ ని॥ చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః- అత్రోచ్చ్యావహాకృత్యేనోస్మాకం దూత్యం దూతకర్మ- దూతస్య - భావకర్మణోరితియప్రత్యయః-కురు ॥ * * * * * ౯౯

మూ ॥ ఆసతేశతమధిక్షితిభూపాస్తోయరాశిరసితేఖలుకూపాః। కింగ్రహాదివినజాగ్రతితేతేభాస్వతస్తుకతమస్తులయాప్తే॥

వ్యా॥ ఆసతఇతి ॥ అధిక్షితిక్షితౌ- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- శతంభూపాః ఆసతే అపరిమితాస్సంతీత్యర్థః - అత్రత్వంతోయరాశిరసి - తేభూపాః కూపాఃఖలుభూవత్వసామ్యేపి తేషాంత్వచసముద్రకూపయోరివమహదంతరమిత్యర్థః- తథాహి - దివ్యాకాశే - తేతేగ్రహాశ్చంద్రాదయోనజాగ్రతినప్రకాశంతే కిం- కింతుకతమోగ్రహోభాస్వతస్తులయాసామ్యేనాస్తే - నకోపీత్యర్థః- తద్వత్త్వాపినకోపిభూపతుల్యఇతిదృష్టాంతాలంకారః॥ ౧౦౦

మూ ॥ విశ్వదృశ్వనయనావయమేతేత్వద్గుణాంబుధిమగాధమవేకః। త్వామిహైవవినివేశ్యరహస్యే నిర్వృతింనహిలభేమహిసర్వే॥ * * * * * ౧౦౧

వ్యా ॥ విశ్వేతి ॥ విశ్వంపశ్యంతీతివిశ్వదృశ్వానః సర్వదర్శిని- దృశేర్ణ్వంతాత్క్వనిప్- తానినయనానియేషాం తేవయమేతాగాధంగంభీరంతవగుణాదయాదాక్షిణ్యవశిత్వపత్యసంధత్వాదయఃతానేవాంబుధిం వేదః అవగచ్ఛామః- ఇణోలటోమసహియస్మాత్ - ఇహాస్మిన్ రహస్యేరహస్యకృత్యే త్వామేవవినివేశ్య॥నియోజ్యసర్వేవయంనిర్వృతింసుఖంనలభేమహీతికాకుః - లభేమహ్యేవ- ప్రాగుక్తగుణాఢ్యత్వాదితిభావః॥ * * * ౧౦౧

మూ॥శుద్ధవంశజనితోపిగుణస్యస్థానతామనుభవన్నపిశక్రః। శిష్నరేవమృజుమాశుసపతుంసాయకంధనురివాజనివక్రః॥

వ్యా॥శుద్ధేతి॥ శుద్ధేఅత్రశేషంశేకులేవేణౌచ- జనితోపి॥ని॥ వంశోవేణౌకులేవర్గఇతివిశ్వః- గుణస్యశౌర్యాదేర్మౌర్వ్యాశ్చ॥ ని ॥ సత్వాదౌరూపాదౌశౌర్యాదౌతంతుషుప్రయోగజ్ఞాః గుణశబ్దశ్శింజిన్యామితిహలాయుధః- స్థానతామాశ్రయత్వమనుభవన్నపిశక్రః - ఋజుమకుటిలంబుద్ధిం అవక్రంచ - నవ

త్తుంసుహృదంసపత్రంచ - ఏవంనళంసాయకంధనుశ్చాపఇవ ॥ ని ॥ అథాస్త్రియాంధనుశ్చాపావిత్యమరసింహాభిధానాత్పుంలింగప్రయోగః - అథవాయం శబ్దఉకారాంతోప్యస్తీతి - ఉణాదౌభ్రమశక్యాదిసూత్రేణధనధాతోస్సూత్రేడప్రత్యయవిధానాత్ - ఆశుక్షిప్నుః క్షేప్తాసఙ్గ - క్షిపేఃక్నుః - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయైవ - వక్రోజిహ్మా జని - శ్లిష్టవిశేషణోయముపమేతికేచిత్ - ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషఇత్యన్యే ॥ * * * ౧౦౨

మూ ॥ తేనతేనవచసైవమఘోనస్సస్మవేదకపటంపటురుచ్చైః। ఆచరత్తదుచితామథవాణీమార్జవంహికుటిలేషునినీతిః ॥

వ్యా ॥ తేనేతి ॥ ఉచ్చైఃపటురతికుశలస్సనలఃతేన తేనవచసైవమఘోనః ఇంద్రస్యకపటంవేదస్మవేద-అథవేదనానంతరం - తదుచితాంతస్యకపటస్యోచితామనురూపాంవాణీమాచరత్ - స్వయమపికపటోక్తిమేవాకరోదిత్యర్థః తథాహి - కుటిలేషువిషయేఆర్జవమకౌటిల్యంనీతిర్నహి - తతఃకుటిలేనైవభవితవ్యంఅన్యథాపహానిస్సమ్భవేదితిభావః ॥ * * ౧౦౩

మూ ॥ సేయముచ్ఛ్రితతాదురితానామన్యజన్మనిమమాపకృతానామ్। యుష్మదీయమపియన్మహిమానంజేతుమిచ్ఛతికథాపథాం ॥ * * * * * ౧౦౪

వ్యా ॥ సేయమితి ॥ సేయమన్యజన్మనిజన్మాంతరేమయైవకృతానాందురితానాముచ్ఛ్రితతామహత్త్వా - తయాకిమపరాధంతదాహ - యాపాపమహత్తాకథాపథస్యవాగ్వృత్తేఃపారందూరమవాచ్యమిత్యర్థః . యుష్మదీయమపిమహిమానంప్రభావమాజ్ఞారూపంజేతుముల్లంఘితుమిచ్ఛతి - పాపాతిరేకాద్యుష్మదాజ్ఞోల్లంఘనేచ్ఛామేజాయతఇతివినయోక్తిఃసర్వథాయుష్మన్నియోగోనక్రియతఇతిపరమార్థః ॥ * * * * * ౧౦౫

మూ ॥ విత్తచిత్తమఖిలస్యనకుర్యాంధుర్యకార్యపరిపంథితయాహం। హ్రీర్గిరాస్తువరమస్తుపునర్మాస్వీకృతైవపరవాగపరాస్తా ॥

వ్యా ॥ ననుకుటిలోక్తేర్వ్యంజయానమతఆహ ॥ విత్తేతి ॥ హేదేవాఃఅఖిలస్యజనస్యచిత్తంవిత్తవిదిత్వాబ్రూతేత్యర్థః - తహికాకీదృక్చిత్తంతదాహ - ధుర్యస్యఇష్టసాధనసమర్థస్య కార్యస్యోపాయప్రయోగస్యపరిపంథివిరోధిమహాసంతుపకుర్యాం - కింతుగిరాపరిహారోక్త్యాహ్రీరస్తు-పరంకార్యవిరోధినోమహానాజ్ఞావహామపిపరిహారవచనమేవసాధ్వీత్యర్థః - తర్హి మానాదేవపరిహారేకింప్రతిషేధరాష్ట్రేణతత్రాహ పరస్యవాక్యార్థనోక్తిరపరాస్తాఅప్ర

తిషిద్ధా నతీ స్వీకృతైవ పునః - అప్రతిషిద్ధమనుమతమితి న్యాయాదంగీకృతైవ తుమాస్తు ॥ * * * * * * * * ౧౦౫

మూ ॥ యన్మతావిమలదర్పణికాయాం సమ్ముఖస్థమఖిలంఖ
లుతత్త్వమ్ । తేపి కిం వితరథ దృశమజ్ఞాం యానయస్య సదృశీ
వితరీతుమ్ ॥ * * * * * * ౧౦౬

వ్యా ॥ తత్ర తావత్తానుపాలభతే ॥ యదితి ॥ యేషాం వో యుష్మాకం మతే నవిమల దర్పణికాయాం నిర్మలాదర్శే అఖిలం తత్త్వం వస్తుతథాత్వం - సమ్ముఖస్థం ప్రత్యక్షం ఖలు తే సర్వజ్ఞా అపి యూయం మమ దృశముత్తరపథానాం-స్యతాం తపిహితాత్యా దినాద్య శేషకర్తృత్వయః - అజ్ఞాం కిం వితరథ దత్థ కిం దృశ్యం తత్ర హ - యస్యమేవ వితరీతుం దాతుం సదృశీం యోగ్యాం న తస్మా అహ్యాం యదహో పాలంభ్యా ఇత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౧౦౬

మూ ॥ యామి యామి హ వరీతుమహో తద్దూతతాం యక
రవాణి కథం వః । ఈదృశాం న మహతాం బత జాతా వంచనే మ
మ తృణస్య ఘృణాపి ॥ * * * * ౧౦౭

వ్యా ॥ అథాష్టభిః స్వయోగ్యతామేవాహ ॥ యామీత్యాది ॥ ఇహాస్మిన్ సమయే యాం భైమీం వరీతుం - వ్యాప్తో వేశితో దిక్పాలైః - యామి గచ్ఛామి - తద్దూతతాం తు తస్యామేవ విషయే దూత్యం తు కథం వః కరవాణి - అహో - ఈదృశాం మహతాం వః - తృణస్య తృణకల్పస్య మమ వంచనే ప్రతారణే ఘృణా కృపా జుగుప్సా వాపి న జాతా - బత ॥ * * * * * * ౧౦౭

మూ ॥ ఉచ్ఛ్రమామి విరహాన్ముహురస్యా మోహమేమి చ ము
హూర్తజ్వరహంయః । బ్రూత వః ప్రభవితాస్మి రహస్యం రక్షితుం
స కథమీదృగవస్థః ॥ * * * * * ౧౦౮

వ్యా ॥ ఉచ్ఛ్రమామీతి ॥ కించ మోహముస్యా భైమ్యాః విరహాన్ముహుః ఉచ్ఛ్రమామి ఉన్మాద్యామి - ముహూర్తమీషత్కాలం మోహం మూర్ఛాం చ ఏమి ప్రాప్నోమి - ఈదృగవస్థస్సోహం వో యుష్మాకం రహస్యం గుప్తం రక్షితుం గోప్తుం కథం ప్రభవితాస్మి ప్రభవిష్యామి - న శక్ష్యామీత్యర్థః - బ్రూత - బ్రువో లోట్ ॥

మూ ॥ యాం మనోరథమయీం హృది కృత్వా యః శ్వసిమ్యథ
కథం స తదగ్రే । భావగుప్తిమవలంబితుమీశే దుర్జయా హి విష
యా విదుషాపి ॥ * * * * * ౧౦౯

వ్యా ॥ యామితి ॥ యోహం మనోరథమయీం సంకల్పరూపాం యాం భై

మింహ్యాదికృత్వాస్వసిమిస్రాంశిమి - అథసోఽహంతరగ్రేతస్యాః భైమ్యాః పురః
భావగుప్తింకాషవికారగోపనమవలంబితుం ధారయితుం కథమీశేశక్నోమి-
తథాహి విదుషావివేకినాపి పయాశ్చక్షుర్గాంగయోర్మజ్జనయోరిత్యర్థః అత
రస్యాః ॥ * * * * * * * * ౧౦౯

మూ॥ యామికాననుపమృద్య చ మాదృక్తాం నిరీక్షితుమపీక్షుః
కథం తే । రక్షిలక్షజయచండచరిత్రే పుంసి విశ్వసితి కుత్ర కుమారీ॥

వ్యా॥ యామికానితి ॥ కించేతిచార్థః - మాదృక్ మద్విధఃకు త్రియ ఇత్యర్థః
కః - యామాన్ రక్షంతీతి యామికాః - ప్రహారరక్షకాః - రక్షంతీతి రక్ - తాన
నుపమృద్య అహత్వా - తాం భైమీం నిరీక్షితుమపి క్షమస్తే కిం పునరాభాషితుమి
తి భావః తర్హి ప్రియతాం తత్రాహ - రక్షిణాం లక్షాణి తేషాం జయేన మర్దనేన
చండచరిత్రే క్రూరకర్మణి పుంసి కుమారీ కన్యా కుత్ర విశ్వసితి - నకుత్రాపీత్యర్థః
కన్యాస్వాపహ్రసంగః - క్వచాంతఃపురప్రవేశనమితి భావః ॥ * ౧౧౦

మూ॥ ఆదధీ చికిల దాతృకృతార్ఘం ప్రాణమాత్రపణసీమయ
యాచేత్ । ఆదరే కథమహం ప్రియయా తత్ప్రాణతశ్చ్యుతగుణే
నపణేన ॥ * * * * * * ౧౧౧

వ్యా ॥ అదధీచీతి ॥ ప్రాణమాత్రంజీవితమేవపణసీమామూల్యావధిర్య
స్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా ॥ ని ॥ పణోమూల్యేగ్లహేమానఇతివైజయంతీ-
ఆదధీచి దధీచిమారభ్య అభివిధావవ్యయీభావః-కిలేతి ప్రసిద్ధౌ - దాతృభిర్వదా
న్యైఃకృతార్ఘం నిశ్చితమూల్యం ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమ
రః - యద్యేవం - తర్హ్యేవం ప్రాణతో జీవాచ్చ్యుతగుణేన ప్రియయైవ పణేన మూల్యేన
ఆహం కథమాదదే స్వీకరిష్యామి - హీనక్రయస్య పరావర్త్యత్వాదితి భావః. అ
త్ర పరివృత్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ సమన్యూనాధికానాం చయ ధావినిమయో భవే
త్ । సాకం సమాధిన్యూనైః పరివృత్తిః సామతేతి లక్షణాత్ - తత్ర ప్రాణైః ప్రా
ణసొన్యూనపరివృత్తిః - హీనమూల్యత్వాత్ ప్రియయా యశసోఽధికపరివృత్తిర
ధికమూల్యత్వాదితి భావః ॥ * * * * * * ౧౧౨

మూ॥ అర్ధనామయి భవద్భిరివాస్యై కర్తుమర్హతి మయా
పి భవత్సు । ధీః జార్ధపయాచన చాటోః యూయమేవ గురవః
కరణీయాః ॥ * * * * * ౧౧౩

వ్యా ॥ అర్ధనేతి ॥ అస్యై దమయంత్యై - తాదర్థ్యే చతుర్థీ - మయి
విషయే భవద్భిరివ మయాపి భవత్సు విషయే అర్ధనా ప్రార్థనా కర్తుమర్హతీతి

ర్థవ్యేత్యర్థః - అథకథంకాముకమఖ్యాత క్రమినీలీ ప్రీతిచేద్వ్యథాభవతాంతథే త్యాహ - భీను జాగ్ధా యాపరయాచనచాటుః - పరప్రార్థనారూపాప్రియో క్తి స్తస్యాంయూయమేవగురవః ఉపదేష్టారః కరణీయాః - కరోమిచేతిభావః॥

మూ॥ అర్థితా ప్రథమతో దమయంత్యా యామునన్వహము
పాస్యమయా యత్ । హ్రీర్నచేద్వ్యతినుతామపితద్వ్యామ
మాపి పుతరాంనతదస్తు॥ * * * * ౧౧౩

వ్యా॥ అథప్రథమప్రార్థకత్వాభిమానః - తహానస్వాంగ మేవప్రథమమ త్యాహ॥ అర్థితా ఇతి॥ మయాఅన్వహమనుదినం - అనన్యచిత్తయాభావః సమాసాంగష్టచ్ - యామునముపాస్య పథమతో దమయంతీమధితా - అప్స యతేర్గుహాదిత్వాదప్రధానేకర్మణి క్తః - ఇతియత్ - తత్ప్రథమః ప్రార్థనంవ్య తినుతాంవ్యతిక్రమతామపి - ఇతోలట్ప్రత్యావేశః - వ్రీడానచేత్ త్ర్యహీనా సాహ్రీర్మ మపిసుతరాంనాస్తుమాభూత్ ॥ * * * ౧౧౪

మూ॥ కుండినేంద్రసుతయాకిలపూర్వంమాంవరీతుముగరీ ప్ర
తమాసే । వ్రీడమేష్యతిపరం మయిదృష్టేస్వీకరిష్యతిన సాక్షిలు
యుష్మాన్ ॥ * * * * * * ౧౧౫

వ్యా॥ కుండినేతి॥ కుండినేంద్రసుతయాదమయంత్యా - నిలోకేత్యాదినా స్థాయోగే షష్ఠీప్రతిషేధాత్కర్తరితృతీయా - పూర్వమే మాంవరీతుంవర రిత్యృతామంగీకృతమస్తీతి మామస్వరణమంగీకృతంకింతేత్యేకిలేతి వార్తాయాం కర్మణిక్తః - అంగీకారస్యకథంచిదిచ్ఛార్థత్వాదంగీకృత్య - సమానకర్తృకే తుమునితితుమున్ప్రత్యయః - తతో మయిదృష్టేపరంవ్రీడమేష్యతి - ఘ్నంచ సాయుష్మాన్సాక్షీకరిష్యతి॥ * * * * * * ౧౧౬

మూ॥ తత్ప్రసీదతవిధత్తనచేదం దూత్యమత్యసదృశం హి
మమేదమ్ । హాస్యతైవసులభాసతుసాధ్యం తద్విధిత్సుభిరసా
పయికేన॥ * * * * * * ౧౧౭

వ్యా॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్ప్రసీదత ప్రసన్నా స్తేషదంగ్లేశంన విధత్తనను రుతా - మమేదందూత్యంఅత్యసదృశంఅత్యంతాయోగ్యంహి - కుతః - అనౌప యికేన అనుపాయేన - ఉపాయం విగతోత్యర్థః ఉపాయాద్గ్రస్వత్వంచేతి స్వా ర్థేఠక్ - తదూత్యంవిధిత్సుభిశ్చికీర్షుభిర్హాస్యతైవసులభా - సాధ్యం ప్ర యోజనంతుననసులభం - అనుచితకర్మారంభో నిర్ధారాయభవేన్నఫలాయేత్యర్థః॥

మూ॥ ఈదృశాని గదితాని తదానీమాకలయ్య స నసస్మిత బలా
రిః శేపసత్తిస్మకిమపిస్మయమానస్స్వ్యనుగానననిలోకనలీల ॥

వ్యా ॥ ఈదృశానీతి ॥ నబలారిరింద్రః - తదానీం నలస్యేదృశాని కతితాని వాక్యాని అకలయ్య ఆకర్ణ్య - స్మయమానో మందస్మితం కుర్వన్ - స్వానుగానాం యమాదీనాం ఆననవిలోకనేలోలో లోలుపస్సన్ - స్వనాక్యానుమోదనార్థ మితిభావః - కిము కించిద్వాక్యం శశంస శశంస ॥ * * ౧౧౬

మూ॥ నాభ్యధాయి నృప తే భవతేదం రోహిణీ రమణవంశభవేన । లజ్జతేన రసనా తవ వామ్యాదర్థిషు స్వయముగీకృతకామ్యా ॥

వ్యా ॥ నేతి ॥ హే నృప తే భవతా ఇదం - సేయముచ్యత ఇత్యాది ప్రతిషేధ వాక్యం రోహిణీ రమణః చంద్రః వంశభవేన సోమవంశ్యేనైవ నాభ్యధాయి కింత్వసోమ వంశ్యేనైవాభిహిత మిత్యర్థః- ప్రతిశ్రుత పరిత్యాగాదితి భావః- కుతః - అర్థిషు విషయే స్వయముగీకృత కామ్యా అంగీకృత చనోరథపూరణా తవ రసనా- వామ్యాత్ ప్రతికూల్యాన్న లజ్జతే- తతో న సోమవంశ్య ఇవ ప్రతిభాసీత్యర్థః॥ ౧౧౭

మూ ॥ భంగురం చ వితథం సకథం వా జీవలోకమవలోకయసి త్వమ్ । యేన ధర్మయశసే పరిహాతుం ధీర హా చలతి ధీరతనాపి ॥

వ్యా ॥ భంగురమితి॥ హే ధీర విద్వన్ ఇమం జీవలోకం ప్రాణిజాతం- భంగురం వినశ్వరం- భంజభాసమిదో ఘురచ్ - వితథ దుఃఖమయత్వాత్ వ్యర్థఫలం చ - కథం వా నావలోకయసి న పశ్యసి- న జానాసీత్యర్థః - యేనాజ్ఞానేన తవాపి ధీః ధర్మయశసీ- అభంగురావితథే అపి ఇతి భావః- పరిహాతుం చలతి అహో అస్థిరవిషయ నాల్యాత్ స్థిర సుకృత పరిత్యాగో అధవా దృశామనుచిత ఇత్యర్థః ॥ ౧౧౮

మూ ॥ కః కులేఽజని జగన్మకుటే వః ప్రార్థకేప్సితవపూరి న యేన । ఇందురాదిరజనిష్ట కళంకీ కష్టమత్ర స భవానపి మా భూత్ ॥ ౧౧౯

వ్యా॥ క ఇతి॥ జగన్మకుటే జగద్భూషణే వః కులే ప్రార్థకేప్సితమర్థిమనోరథో యేన నాపూరి న పూరితం- స కో జని జాతః- న కోపీత్యర్థః దీనజనేత్యాదినాక ర్ణగిలుక్షేపః- ఆదిర్యస్మాకం కూటస్థ ఇందుః కళంకీ అజనిష్ట జాతః- కష్టమత్ర లోకే భవానపి సకళంకీ మాభూత్ - అపకీర్తిం మా గచ్ఛత్వితి రుప్వేత్యర్థః॥ ౧౧౯

మూ ॥ యాపదృష్టిరపి యా ముఖముద్రా యాచమానమను యాచనతుష్టిః । త్వాదృశస్య సకలస్స కళంకశ్శీతభాసి శశకః పరముంకః॥ * * * * * ౧౨౦

వ్యా॥ అథ విచార్యమాణే త్వమే కళంకీ ఏశశాంక ఇత్యాహ॥ యేతి॥ త్వాదృశస్య యాచమానమను అర్థినం ప్రతి యా అపదృష్టిః కృత దర్శనం యాచము ఖముద్రా మానం యాన తుష్టిరసంతోషః స సకలో వికారః - కళంకశ్శీతభాసి

చంద్రే శశకః పరం కేవలమంకః- శ్రీనత్వాదివత్ప్రహ్వాంకత్వమేవ క ఇత్యర్థః॥౧౨౦

మూ॥ శాతశారాణిశరతా కిల సారిప్రస్తుతేఽపి కిమథాపరితోఽపి।
ఇత్థమర్థిజనసంశయదోలాఖేలనం ఖలు చకార న కారః॥ ౧౨౧

వ్యా॥ కించేదమర్థిషు తేనాస్తి వాదఇత్యాహ॥ శాతేతి ॥ శాతశారాణిశరతా శైశవమాత్రకాతశారాణ్యభ్యస్యతా భవతా నకారో నిషేధవాచిన శబ్దో నాపారి కిం- అథ వాపరితోఽపి ప్రస్మృతో విస్మృతః- ఇత్థమర్థిజనస్య సంశయ ఏవ దోలా తయా ఖేలనం క్రీడాం- నకారశ్చకార - అత్రార్థినామిత్యుక్త్యా సంశయాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః స చ నోక్తసంశయోత్థాపక ఇతి సంకరః॥

మూ॥ అబ్రవీత్తమనలః క్వ న ఖేదం లబ్ధముజ్ఝసి యశశ్శశికల్పమ్
కిం పృథుః పతిరుదీరణమేనం నాప కోఽపి శతమన్యుమిహార్థ్యే ॥ *

వ్యా॥ అబ్రవీదితి॥ అథానలోఽగ్నిస్తం నలమబ్రవీత్ హే నల - ఇదం నకారం లబ్ధం హస్తప్రాప్తం శశికల్పం చంద్రప్రతిమం- యశః క్వోజ్ఝసి- కింతద్యశస్తదాహ- ఇహలోకే అన్యస్త్వద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి పృథుః పతిరనర్థినమిత్యర్థః- శతమన్యుమింద్రం అర్థినం నాప- శతధేదం దర్శితమింద్రయాచ్ఞాయా శోభాం వృథా మా వినాశయేత్యర్థః॥ * * ౧౨౨

మూ॥ నవ్యహవ్యతకదాపి మదంశస్స్వస్స్వధాముపనయన్నభిలాషః। తత్ప్రదేశ్యదభిషేకకృతాం నస్సత్త్వజన్య సవితా
మపమద్య॥ * * * * * ౧౨౩

వ్యా॥ నేతి॥ స్వస్స్వధాః స్వర్గ్యాస్సన్తి సుధాస్వధ్వే ఇత్యాదినా క్విప్- తేషాం నస్సంబంధియోఽభిలాషో మనోరథో ముదముపనయన్- స్వసిద్ధ్యా సంతోషమావహన్ కదాపి నవ్యహవ్యతవిహాతః - అద్యతత్ప్రదేశ్యదవ్యసనస తే - తత్సంపాదకాధికార ఇత్యర్థః॥ వి॥ షడంవ్యవసిత త్రాణ స్థానలక్ష్మ్యంభుర్లా స్తుపవ్యానురః- త్వదభిషేకకృతాం త్వాం స్థాపయితాం నస్సంబంధోఽభిలాషః-అసముమాఅసాధారణ్యం- స్వసిద్ధానవస్యాపేక్షితత్వమితియావత్ తన్మదంవ్యజతు - అన్యత్ర శ్రుతిస్వార్థసాధనేస్వయమేవ సమర్థాస్సురా ఇత్యహంకారం ముంచాఽఽఇత్యర్థః॥

మూ॥ అబ్రవీదథ యమస్తమహృష్టం వీరసేనకులదీపతమస్త్వామ్
యత్కిమప్యభిబుభూషతి తత్కిం చంద్రవంశవసతేస్సదృశం తే॥

వ్యా॥ అబ్రవీదితి ॥ అథ యమః అహృష్టమసంతుష్టం తం నలమబ్రవీత్ హే వీరసేనకులదీప- కిమపి యత్తమో మోహాంధకారస్త్వామభిబుభూషతి అభిభవితుమిచ్ఛతి తచ్చంద్రవంశే వసతిః స్థితిర్యస్య తస్య తే సదృశం కిం - నహి చాంద్రస్య తేజసస్తమసాభిభవో యుక్త ఇత్యర్థః॥ * * ౧౨౪

మూ। రోహణః కిమపి యః కరిణానాం కామధేనురపి యా పశు
రేవ। నైనయోరపి వృథాభవదర్థీ హా విధిత్సురసి వత్స కిమేతత్॥

వ్యా॥ రోహణ ఇతి॥ యో రోహణో మణీనామాకరో ద్రిః సోపి కరిణానాం మధ్యే కిమపి కరిణం - యా కామధేనుః సాపి పశురేవ - ఏనయోః పశుపాషాణ యోరపి సంబంధీ ద్వితీయాటౌస్స్వేనశ్రుతీదం శబ్దస్య పరచ్ఛబ్దస్య వా అన్వాదేశ విషయే ఏనాదేశః - అర్థీ వృథా విఫలీనాభవత్ - హే వత్స కిమేతద్విధిత్సుః క్వ్రథాతు మిచ్ఛురసి - హా కష్టం పశుపాషాణాభ్యామపి తుచ్ఛవృత్తిరసీత్యర్థః॥

మూ॥ యాచితశ్చిరయతి క్వను ధీరః ప్రాణనే క్షణమపి ప్రతిభూః
కః। శంసతి ద్విన మునిదృఢనిద్రాం ద్రాఙ్క్ష్మమేషమిషఘూర్ణన
పూర్ణా॥ * * * * * ౧౨౮

వ్యా॥ యాచిత ఇతి॥ క్వను కుత్ర ధీరస్సుధీర్యాచితస్సన్ చిరయతి విలంబతే. న కుత్రాపి విలంబత ఇత్యర్థః - కః క్షణమపి ప్రాణనే జీవనే ప్రతిభూర్లగ్నకః కః. న కోపీత్యర్థః - ద్రాఙ్క్ష్మమేషమిషేణ శీఘ్రపతన్ముపాతవ్యాజేన ఘూర్ణనే న కనీనికాభ్రమణేన పూర్ణాద్విన యామినయనద్వంద్వమేవ దృఢనిద్రాం మరణం శంసతి - న మనఘూర్ణనవత్ క్షణికం జీవనమిత్యర్థః॥ * * ౧౩౮

మూ॥ అభ్రపుష్పమపి దిత్సతి శీతం సార్థినా విముఖితా య దభా
జి। స్తోకకస్య ఖలు చంచుపుటేన మ్లానిరుల్లసతి తద్ఘనసంఘే॥

వ్యా॥ అభ్రపుష్పమితి॥ శీతం శీతలమభ్రపుష్పముదకం॥ ని॥ మేఘపుష్పం ఘనరసమిత్యమరః - తస్య నపుష్పం - తదప్యసులభం చస్త్వితి చగమ్యతే - దిత్సతి దాతుమిచ్ఛత్యపి - న తు పరిజిహీర్షతీత్యర్థః - ఘనసంఘే మేఘబృందే అర్థినా యాచకేన స్తోకకస్య చాతకస్య॥ ॥ అథ సారంగస్తోకకశ్చాతకస్సమావిత్యమరః - చంచుపుటేన సా ప్రసిద్ధా విముఖితా పక్షిముఖత్వం పరాఙ్ముఖత్వం చ - అభాజి ఆశ్రయత్ - తస్మాద్వైముఖ్య భజనాత్ - మ్లానిః జలధరమంధరత్వం వైవర్ణ్యం చోల్లసతి హృష్యతి - అత్రార్థిన ఏవ వైముఖ్యదాతురియం మ్లానిః - కిము తదాత్మవైముఖ్యే - తస్మాత్త్వాదృశస్యాత వేదసః అర్థివైముఖ్యమనుచితమితి భావః॥

మూ॥ ఊచివానుచితమత్తురమేకం పాశపాణిరపి పాణిముద
స్య। కీర్తిరేవ భవతాం ప్రియదారా దాననీరరఘుగమహాక్తికహారా॥

వ్యా॥ ఊచివానితి॥ పాశపాణిర్వరుణోపి - పాణిముదస్యోద్ధృత్య - ఏనం నళం - ఉచితం యుక్తం ఆతురం వాక్యం ఊచివాన్ ఉక్తవాన్ - యదుక్తం తదాహ - కీర్తిరితి దాననీరాణాం ఝరః దానజలప్రవాహః - స ఏవ మహార్తికహారో యస్యాః

స్యాత్తథోక్తాకీర్తిః రేవభవతాంయుష్మాకం ప్రియదారాః - ప్రియకళత్రం॥ ని॥
పుంభూమ్నిదారాఇత్యమరః - ఏతేనభార్యాయాః అపికీర్తిః ప్రియతమేతిభా
వః. అతోదమయంతీంనోభానన్యకీర్తింజహీత్యర్థః ॥ అత్రరూపకాలంకారః॥

మూ॥ చర్మవర్మకిలయస్యనభేద్యంయస్యవజ్రమయమస్థి
చతౌచేత్। స్థాయునావిహానకర్ణదధీచీతన్నధర్మమవధీరయధీర॥

వ్యా॥ చర్మేతి॥ యస్యకర్ణస్యచచర్మత్వక్ నభేద్యమభేద్యం- నజర్థ
స్యనశబ్దస్య- సుప్సుపేతిసమాసః- వర్మకవచంకిల- యస్యదధీచేరస్థిచవజ్రమ
యంకిల- కిలేతిప్రసిద్ధౌ- తౌకర్ణదధీచీ- ఇహాజగతిస్థాయినౌ నచేత్ అతోహే
హేధీరధీమన్ ధర్మంనావధీరయనావజానీహి - కర్ణాదీనామస్థిరత్వం- తద్ధర్మ
స్యచస్థైర్యంస్పష్టమేవమతిధైర్యాచరేత్యర్థః॥ * * ౧౨౯

మూ॥ అద్యయావదపిమేననిబద్ధౌనప్రభూవిచలితుంబలివింధ్యౌ।అశ్రుతావితథతాగుణపాశస్స్వాదృశేనవిదుషాదురవాపః॥

వ్యా॥ అద్యేతి॥ యేనసత్యసంధత్వగుణేననిబద్ధౌబలిర్వైరోచనిస్సచ
వింధ్యశ్చతౌ- అద్యయావదేతద్దినపర్యంతంవిచలితుమపి ప్రభూసమర్థౌన
స్తః- అశ్రుతస్యప్రతిజ్ఞాతార్థస్యఅవితథతాసత్యతాసైవగుణః- సైవరజ్జుస్తన్మ
యపాశోబంధః త్వాదృశేనవిదుషాదురవాపోదురుచ్ఛేదః- బలివింధ్యా
దిదృష్టాంతేనయావజ్జీవనిబంధేనాపి ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహఃకార్య ఇత్యర్థః॥

మూ॥ ప్రేయసీజితసుధాంశుముఖశ్రీర్యానముంచతిదిగంతగతాపి।భంగిసంగమకురంగదృగర్థేకఃకదర్థయతితాంమతికీర్తిమ్॥

వ్యా॥ ప్రేయసీతి॥ ప్రేయసీప్రియతమాజితాసుధాంశుముఖానాంచంద్రా
దీనాంశ్రీర్యయాసా - అన్యత్రజితాసుధాంశోర్ముఖస్యశ్రీర్యస్యాస్సాతథోక్తా-
యాకీర్తిర్దిగంతగతాపి దేశాంతరగతాపి- నముంచతి- తామపికీర్తింభంగిసంగ
మాభంగురసంగతిర్యస్యాస్సస్యాఃకురంగదృశోర్థేతదర్థం.- తాదర్థ్యే
వ్యయీభావః- తస్మిన్నర్థేకదర్థః- కోఃకత్తత్పురుషేచేతికుశబ్దస్య కదా
దేశః - తంకరోతికదర్థయతి - వ్యర్థయతీత్యర్థః- కోనామాస్థిరార్థేస్థిరంజ
హ్యాదితిభావః॥ * * * * * * * ౧౩౧

మూ॥ యాన్వరంప్రతిపరేర్థయితారస్తేపియాంవయమహో
నపునస్త్వామ్। నైవనఃఖలుమనోరథమాత్రంశూరపూరయదిభోపియభోభిః॥ * * * * * ౧౩౨

వ్యా॥ యానితి॥ పరేఅన్యేజనావరంప్రతిఇష్టలాభముద్దిశ్య- యానస్మాన

ర్ధయిత్వారః- తాచ్ఛీల్యేతృన్ - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాద్వితీయా - తే
వ్రవసుమతీయంత్వాప్రర్థయితారస్స్మః- అహో- సత్యంపుసరోప్యస్మాకంము
నోరథమేనన్నైవపూరయ - కింతుహే శూరయశోభిర్దిశోపిపూరయ ఖలు - త
స్మాదస్మన్మనోరథపూరణేనతేదిగంతవిశ్రాంతకీర్తిర్భవిష్యతి- అన్యథాఅపకీ
ర్తిరపితాదృశీభవిష్యతీతిభావః॥ * * * * ౧౩౨

మూ॥ అర్థితాత్వయిగతేషుపురేషుమ్లానదానజనిజోరుయశః
శ్రీః। అద్యపాండుగగనంసురశాఖీకేవలేనకుసుమేనవిధత్తామ్॥

వ్యా॥ అర్థితామితి॥ అద్యసురశాఖీకల్పవృక్షస్సురేష్వస్మాసుత్వయివిష
యేఅర్థితాంగతేషుసత్సుమ్లానా అర్థభావాత్క్షీణాదానజాదానజన్యాని
జా ఊరుమహతీయశశ్శ్రీః కీర్తిర్యస్యసః - తథాసన్ - కేవలేనకుసు
మేనగగనం పాండుశుభ్రంవిస్తృత్తాంనతువితరణేనయశసా - స్వార్థినామస్మా
ర్ధిత్వేతస్మిన్దానధానికథాస్తమియాదితిభావః॥ * * ౧౩౩

మూ॥ ప్రవసతేభరతార్జునవైన్యవత్స్మృతిధృతోపిసఖత్వము
భీష్టదః। స్వగమనాఫలతాం యదిశంకసేతదఫలంనిఖిలంఖలు
మంగళమ్॥ * * * * * ౧౩౪

వ్యా॥ అథగమనాత్రావైఫల్యశంకయాతేసంకోచస్తదనాశంకనీయమే
వేత్యాహ॥ ప్రవసతఇతి॥ హేసఖప్రవసతేప్రయాణంకుర్వతే భరతశ్శాకుంత
లేయః- అర్జునో హైహయః - వైన్యః పృథుః- తైస్తుల్యంతద్వత్ - తేనతుల్యంక్రి
యాచేద్వతిః- స్మృత్యాధృతః స్మృతిధృతః స్మర్యమాణోప్యభీష్టదః ఇష్టస్య ప్రద
స్త్వంస్వగమనస్యస్వయప్రయాణస్య అఫలతాంవైఫల్యంశంకసేయది-తర్హి
లోకేనిఖిలంసర్వమపిమంగళం యాత్రాకాలికంత్వత్స్మరణలక్షణం మంగళా
చరణఫలంఖలుతథాచ॥ శ్లో॥ వైన్యంపృథుం హైహయమర్జునంచశాకుంత
లేయంభరతంనలంచ। ఏతాన్నృపాన్యస్స్మరతిప్రయాణేతస్యార్థసిద్ధిః పున
రాగమశ్చేతిశాస్త్రమప్రమాణంస్యాదిత్యర్థః - తథాచయత్స్మరణాదన్యేషా
మర్థసిద్ధిః- తస్యతథార్థసిద్ధౌకస్సందేహఇతిభావః॥ * ౧౩౫

మూ॥ ఇష్టింనప్రతితేప్రతిశ్రుతిరభూద్యాద్యస్స్వరాజ్ఞాదినిధ
ర్మార్థాసృజతాంశ్రుతిప్రతిభటేత్యాన్వితాఖ్యాపదామ్। త్వత్కీ
ర్తిఃపునతీపునస్త్రిభువనంశుభ్రాద్వయీవేశనాద్రవ్యాణాం
శితపీతరోహితహరిన్నామాన్వయంలుంపతు॥ ౧౩౫

వ్యా॥ ఇష్టిమితి॥ అద్యనిస్సాకమిష్టిమిచ్ఛాంయాగంచప్రతి॥ ని॥ ఇష్టి

ర్వ్యాగేచ్ఛయోరిత్యమరః - యజేరిష్ఛ(స్త్రి)యాంక్తిన్ - వచిస్వపీత్యాదినా
యజేస్సంప్రసారణం - వ్రశ్చాదినాషత్వం జష్టే ఇష్టిర్యాగ పాద ఇతి కాశి
కాయాం - తథాప్రయోగప్రాబల్యాత్సాధుత్వం ద్రష్టవ్యం - స్వాహాస్వాహాం అన్యత్ర
స్వైరైరుదాత్తాదిభిరాప్లోదయతీతిస్వారాప్లోదిసైద్ధర్గ్యాం ప్రయోజనమభిధేయం
చ యస్యాస్సా ధర్మార్థాయా ప్రతిశ్రుతిః - జీవితావధికిమప్యధికం వేత్యుక్తే కింభోక్తా
స్తన్నాఽర్థపూరణప్రతిజ్ఞా అక్షరాత్ - తాం ప్రతిశ్రుతిం గ్రంథిప్రతిభటీకృత్య వేగ
ప్రతినిధీకృత్య - సమాపయిత్వేత్యర్థః - అర్థతాఖ్యాపదాం న్యజ సత్యత్వేన గ్రంథి
ప్రతినిధీకృత్య ప్రతిశ్రుతిరిత్యన్వర్థనామాసురాంకుర్గ - సత్యప్రతిజ్ఞాభవేత్యర్థః.
అస్యఫలమాశీస్సుఖేనాహ త్వత్కీర్తిరిత్యుచ్చేన స్వర్గ్యాం స్వర్గ భువనంభువనత్ర
యం - సమాహారే ద్విగురేకవచనం - పాత్రాద్యన్తన్నపుంసకత్వం - పునతి పా
వయంతీ - పునాతేశ్శతరి ఙీప్ - ద్రవ్యాణాం నీపీతాదిద్రవ్యాణాం శుచ్యప్యన్నగుణ
ణః॥ ని॥ గుణేశుక్లాదయః పుంసీత్యమరః - శేషోద్వయాన్వేశనాదఘ్నే నాపాదనా
చ్ఛితిసీతాదినామభిర్వాచకపదైరన్వయం వాచ్యస్యలక్షణం సంబంధంతు వ
తునివర్తయతు. అర్థికనోరథపూర్ణాత్యక్తీర్తింసంపాదయేత్యర్థః - అత్రసితా
దీనాంనద్వానాం స్వగుణత్యాగేన కీర్తిగుణగ్రహణాత్తద్గుణాలంకారః॥ శ్లో॥ త
ద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్॥ ౧౩౫

మూ॥ యంప్రాసూతసహస్రపాదమగభవత్వాద్దేనఖంజఃక
థంసచ్ఛాయాతనయస్సుతఃకిలపితుస్సాదృశ్యమన్విష్యతి। పత
స్యోత్తరముద్యనస్యమజనిర్వ్యక్తైజసాంలంఘనే సాహసైకపి
పంగురంఘ్రిభిర్ఛిన్నీభవన్నాక్రమన్॥ * ౧౩౬

వ్యా॥ యమితి। యంశనైశ్చరం - సహస్రంపాదాఃకరాశ్చరణాశ్చ
యస్యసఃసహస్రపాత్సూర్యః॥ ని॥ పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః.
సంఖ్యాసుపూర్వస్యేతిసమాసాంతలోపః - ప్రాసూతప్రసూతవాన్ - సః ఛా
యాతనయశ్శనైశ్చరః॥ ని॥ మందశ్ఛాయాసుతశ్శనిరిత్యమరః - కథం చాందే
నఖంజోఽవికలస్సన్ - యేనాంగవికార ఇతితృతీయా - ఉనభవదుత్పన్నస్సుతః పి
తుస్సాదృశ్యమన్వేతి కిల ప్రాయోవాదః ఖలు - పతస్యప్రశ్నస్యోత్తరమేతత్ జసాం
లంఘనేసాహసైకసహస్రసంఖ్యైరపి - అశ్నోతేరౌణాదికయోఽణ్ప్రత్యయః
అంఘ్రిభిఃపంగుఃఖంజఃపూర్వవత్తృతీయా - అభిన్నీభవన్ భాసమానసూ
ర్యః - నోఽస్మాకముత్తరంసముజనిసంజాతః - జనేఃకర్తరిలుఙ్ దీపజనేత్యాదినా
జనేశ్చిణ్ - చిణోలుక్ - అత్రార్కస్యాపంగోఃపంగుతోత్పత్తేరతిశయోక్తిభేదః.
తద్ధేతుత్వంచశనైశ్చరపంగుత్వస్యోత్ప్రేక్షితమితిసంకరః॥ * ౧౩౬

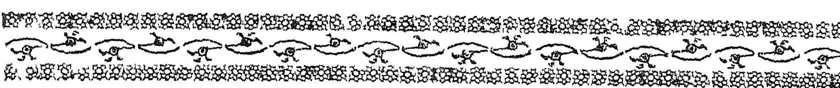
మూ॥ ఇత్యాకర్ణ్యకృతీకృతత్రిదశపరిహసస్తాగిరశ్శాట్యగ
గర్భావైదర్భీకాముకోపిప్రసభవినిహితాం తద్దూత్య భారంబభార।
అంగీకారంగతేస్మిన్నమరపరివృఢస్సంభృతానందమూచే భూ
యాదంతర్ధిసిద్ధేరసువిహితభవచ్చిత్తతాయుస్తవాత్ర॥ ౧౩౭

వ్యా॥ ఇతీతి॥ కృతిశ్శోభనః కృతత్రిదశపరివదస్సురసంఘస్య ఇత్యేవంరూపాశ్శాట్యగర్భాః ప్రియప్రాయాస్తాగిరఅకర్ణ్య వైదర్భీకాముకస్సన్నపి ‘సపవతేత్యాదినాకమేనుకల్ప్య’ ఇత్యయః- అతఏవ- నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాత్ మఘుసిపాసువద్ద్వితీయాసమాసః - ప్రసభవినిహితంబలాదారోపితందూత్యమేవభారంబభార అస్మిన్నలేఅంగీకారంగతేసత్యమరపరివృఢో దేవేంద్రః హేనరేంద్ర అత్రకుత్రాపిఅంతర్ధిసిద్ధేరంతర్ధానశక్తేరసువిహితభవచ్చిత్తతా అనుసృతత్వమనన్యతాభూయాత్- భవచ్చిత్తానుసారేణ సర్వత్రతవాంతర్భావశక్తిరస్తు- ఇతిసంభృతానందంసహర్షమూచే- తిరస్కరిణీవిద్యాంప్రాదాదిత్యర్థః॥ * * * * * * * * ౧౩౭

మూ॥ శ్రీహర్షంకవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయంమామల్లదేవీచయమ్। తస్య
శ్రీవిజయప్రశస్తిరచనాతాతస్యభవ్యేమహాకావ్యే చారుణినై
షధీయచరితేసర్గోగమత్పంచమః॥ * * ౧౩౮

వ్యా॥ శ్రీహర్షమిత్యాదిసుగతం - శ్రీవిత్యాదివిజయప్రశస్తిగ్రంథవిశేషస్యరచనాతాతస్యనిర్మాణకర్తురిత్యర్థః. * * * ౧౩౮

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే నైషధవ్యాఖ్యానే
జీవాతుసమాఖ్యానేపంచమస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యేసవ్యాఖ్యానే - షష్ఠస్సర్గః.

మూ॥ దూత్యాయదైత్యారిపతేః ప్రవృత్తోద్విషాంనిషేద్ధాని
షధప్రధానః। సభీమభూమీపతిరాజధానీం లక్ష్యీచకారాథర
థస్యదస్య॥ * * * * * * ౧

వ్యా॥ దూత్యాయేతి ॥ అథదూత్యాంగీకారానంతరం - ద్వేష్యాణి షేధ్యాణి ధారయిత్వా - నిషధానాంజనపదానాం ప్రధానః - ముఖ్యాధిపతిరిత్యర్థః నసనళః శైఘ్ర్యాదివ దైదేవేంద్రస్య దూత్యాయ దూతకర్మణే - దూతస్య భావః కర్మణో ర్వ్యదితి యస్ప్రత్యయః- ప్రవృత్త ఉద్యుక్తస్సన్ రథస్య దస్యరథవేగస్య - విదు భూమీపతి రాజధానీం కుండిననగరీంలక్ష్మీ చకాలక్ష్యమకరోత్ గమనం చ కారేత్యర్థః॥ * * * * * * * ౧

మూ॥ భైమీసమంనాజగణద్వియోగం సదూరదగ్ధస్స్మరధీర
ధీశకః । పదేపదేహానమునిరంతరాయం యుర్వారమప్యోర్వమి
వౌర్వశేయః॥ * * * * * ౨

వ్యా॥ భైమ్యేతి॥ అధీరోమనోనియమనసమర్థః- అతఏవ- దూరాత్థమే మూతక్య త్యేక్షీగధీరచలబుద్ధిస్సనలః - భైమ్యాసమం సహ ॥ ని ॥ సాకం సత్రా సమంసహేత్యామరః- వియోగం - ఔర్వశేయ ఊర్వశీపుత్రో అగస్త్యః॥ని॥ ఔర్వశేయఃకుంభయోనిరగస్త్యోవింధ్యకంటక ఇతిహాలాయుధః పదేపదే హానమ్ పారం- ఊర్వ్యాఅపత్యమౌర్వోవేసరుణాథ యాన్మా ... - త మౌర్వంబడబానలమివ అంతరాయ యన్నాజగణదంత ... సామన్యే- భైమీవియోగమపివిషహ్య ప్రతిజ్ఞాభంగభయాద్దూత్యే ... ఖలంచి తవానిత్యర్థః - అంతరాయమివిశేషణముభయత్రాపియోజనీయమ్ ౨

మూ॥ నళప్రణాళీమిళదంబుజాక్షీ సంవాదపీయూషపరా
సవస్సే । తదధ్వపీయూషధామివాసి పే. షాదేశస్సతస్య భగస్తే
బభూవుః॥ * * * * * * ౩

వ్యా ॥ నళేతి॥ తేఇంద్రాదయోదేవాస్సళప్రణాళ్యాం ... మార్గ... మిళత్సత్రిరాత్ - అంబుజాక్షీపీయూషం ... స మూ... పీయూషధాంచశిళమాగప్రతీయోగ్యమిః ... త ... స్యానళవిసర్జన ప్రదేశస్యాభరణిబభూవుః - తదాగమనప ... తి ష్ఠంతీత్యర్థః॥ * * * * * * * * ౩

మూ॥ తాంకుండినాఖ్యాపదమాత్రగుప్తామింద్రస్యభూమౌ
రమరావతీంసః । మనోరథస్సిద్ధిమివక్షణేనరథస్తదీ ... ర
మానసాద ॥ * * * * * * ౪

వ్యా ॥ తామితి ॥ తస్యాయంతదీయః ... నళీయస్సరథః తాం కుండినమితి యా

చాఖ్యాపదం నాయుపదం తన్మాత్రేణగుప్తాంచ న్యాం అమరావతీమింద్రరాజధానీం - తస్యాలాప్య మిత్యర్థః - భూమేరింద్రస్యభూపస్యాపతేః - పురం - మనోరథః స్సిద్ధిమివక్షణేన అససాదప్రాప ॥ * * * * * ౪

మూ ॥ భైమీపదస్పర్శకృతార్థ గర్వ్యా సేయంపురీత్యుత్కలి
కాకులస్సన్ । నృపోఽపి తేక్షణమీక్షణాభ్యాం భృశంనిశశ్వా
ససుస్రైరితతాశః ॥ * * * * * ౫

వ్యా ॥ భైమీతి ॥ నృపోనలః - ఇయం - భైమీపదస్పర్శేన కృతార్థ రథ్యా సఫలమార్గా సా ప్రశూయమాణా పురీయం ఇతి ప్రకీత్యుత్కలికయా ఉత్కంఠయా ఆకులః క్షుభితస్సన్ - క్షణమీక్షణాభ్యాం నేత్రాభ్యాం పురీం నిపీయ సతృష్ణం దృష్ట్వా - సుస్రైస్తతాశః భిన్నాశస్సన్ భృశం నిశశ్వాస ॥ * * * ౫

మూ ॥ స్విద్యత్సు రోమోద్గమ వేపవామం రోమాంచభృత్స
తస్మిన్ స్వచక్షుః । అస్యైక్షనకంప్రమపి స్ఫురంతం నాస్యాః పు
రః ప్రాప నవోపభోగ్యమ్ ॥ * * * * ౬

వ్యా ॥ అథైవం పీడ్యమానస్యైతస్యేష్టసిద్ధిసూచకం దక్షిణాక్షిస్పందనం జాతమిత్యాహ ॥ స్విద్యత్స్వితి ॥ అస్య నలస్య అంగేషు చతుష్కేషు మోదాశ్రులవేన ఆనంద బాష్ప కణేన - స్విద్యత్ స్విన్నం సత్ - పక్ష్మభిః - ఉన్నిమిషద్భిరితి శేషః - రోమాంచభృద్రోమాంచితం సత్ తస్యాః పురః నగర్యాః స్ఫురంతం ప్రకాశమానం నవోపభోగం అపూర్వ పర్వసమాద్యసంగమం చ ప్రాప - అన్యత్తుపునర్దక్షిణం తు కంప్రమపి కంపం చ సత్ తత్ ప్రాప - వామాక్షిణే స్వేదరోమాంచావేవ - దక్షిణస్యతు వేపథురప్యధికః సాత్త్వికస్సంజాత ఇత్యర్థః - ప్రథమసంగమే కంప్రస్వేద రోమాంచాదయో జాయంతే - పురుషస్య దక్షిణాక్షిస్పందనం శుభాయ భవతీతి నిమిత్తవేదినః - అత్రానందాశ్రుపక్ష్మస్థానాక్షిస్పందేష్వస్వేదాది సాత్త్వికరూపణారోపకం - తదుల్లాసినవోపభోగవ్యవహార సమారోపాత్పురీచక్షుషోః స్త్రీపుంసప్రతీతేరూపక సంకీర్ణా సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౬

మూ ॥ రథాదసౌ సారథినా సనాథాద్రాజావతీర్యాశు పురం
వివేశ । నిర్గత్య బింబాదివభానవీయాత్సుధాకరం మండలమం
శుసంఘః ॥ * * * * * * ౭

వ్యా ॥ రథాదితి ॥ అసౌ రాజా నలః సారథినా సనాథాత్సహితాత్ - రథాదవతీర్య అంశుసంఘః అంశూనాం సమూహః - భానవీయాద్బింబాన్నిర్గత్య సౌధాకరం చాంద్రం మండలమివ అసు పురం మండితం వివేశ ॥ శ్లో ॥ సలిలమయే శశి ఆ

రవేర్దీధితయోమూర్చ్ఛితా_స్తమోనైశమ్। కుపయంతిదన్తపంక్తోదరనిహితాజ్ఞ
వమందిరస్యాంతః - ఇతిశాస్త్రాదియమువమా॥ * * * ౭

మూ॥ చిత్రంతదాకుండినవేశినస్సానళస్యమూర్తిర్నవ్యవృతే
నదృశ్యా। బభూవతచ్చిత్రతరంతథాపివిశ్వైకదృశ్యైవయద
స్యమూర్తిః॥ * * * * * * ౮

వ్యా॥ చిత్రమితి॥ తదాతస్మిన్సమయే - కుండినవేశినఃకుండినప్రవిష్టస్య
నలస్యసాతథాదర్శనీయామూర్తిర్నదృశ్యాఅదర్శనీయా - నఞర్థస్యనశబ్ద
స్య - సుప్సుపేతిసమాసః - వవృతేజాతాచిత్రంవిరోధాదితిభావఃఇంద్రవరా
దదృశ్యత్వాంగతేత్యవిరోధః - తథాప్యదృశ్యాపితస్యమూర్తిఃవిశ్వైకదృశ్యై
తియత్తచ్చిత్రతరంబభూవ - దృశ్యత్వాదృశ్యత్వయోర్విరోధాదితిభావః - విశ్వ
స్యైకస్యైనదృశ్యా దృష్టిప్రియైవేత్యవిరోధః - అత్రవిరోధాభాసయో
స్సంసృష్టిః॥ * * * * * * * * ౮

మూ॥ జనైర్వ్యధాత్తస్యపునర్యదాయదేవదేవిస్మయకల్పవ
ల్లీమ్। విగాహమానాపురమస్యదృష్టిరథాదదేరాజకులాతి
థిత్వమ్॥ * * * * * * ౯

వ్యా॥ జనైరితి॥ అథాస్యనలస్యదృష్టిర్యద్యదగ్రేభిజ్ఞైర్జనైఃపురుగాస్సుంద
రైఃభవనైశ్చపదేవదేవిస్మయకల్పవల్లీంఆశ్చర్యావహామిత్యర్థః పురంవి
గాహమానావిభావయంతి రాజకులాతిథిత్వమాదదే - క్రమాందసౌరాజభవ
నందదర్శేత్యర్థః॥ * * * * * * * ౯

మూ॥ లీనశ్చరామీతిహ్రియాలలజ్జే హేలాందుపురక్షిజనే
స్త్రీసజ్జే। ద్రక్ష్యామిభైమీమితిసంతుతోష దుర్ణాస్యంపపిండీ
స్వమసౌశుశోచ॥ * * * * * ౧౦

వ్యా॥ లీనఇతి॥ అసౌనలఃఆస్త్రీసజ్జేఽన్తర్ధే॥ ని॥ సన్నద్ధోవర్గితస్య
జఃఇత్యమరః - రక్షిజనేరాజకులరక్షివీరవర్గే - హేలామవజ్ఞాందథాపితిరస్క
రిణ్యాలీనఃకష్టంచరామీతిహ్రియాలలజ్జే - ద్రక్ష్యామి
భైమీమితిసంతతోష - స్వంస్వకీయదుర్ణాస్యంవిచింత్యశుశోచేతిసర్వత్రోక్తిః
అత్రగర్వలజ్జాహర్షనిర్వేదానాంబహూనాంభావానాంపరస్పరోపమర్దే-
నసమావేశాద్భావశబలతోక్తా॥ * * * * * ౧౦

మూ॥ అథోపకార్యామమరేంద్రకార్యాత్కార్యాసురక్షార్థక్య

తైరదృష్టః - భైమీందిదృక్షుర్బహుభిత్తిచక్షురీక్షన్స
సౌధానువిశన్నశంకః ॥ * * * * ౧౧

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథానంతరమ సోనలః కక్ష్యాయుగ్మహార్ప్రకోష్ఠేషు ॥ ని ॥
కక్ష్యాప్రకోష్ఠేహర్మ్యాదేరిత్యమరః - రక్షాయామధికృతైః రక్షిజనైః - అ
దృష్టస్సన్ భైమీందిదృక్షుర్ద్రష్టుమిచ్ఛుః - అత ఏవ - దిక్షుచక్షుర్బహుభూయి
ష్ఠందిశన్ విశంకస్సన్ - తాంపూర్వనిర్దిష్టాం ఉపకార్యాం రాజసదనం ॥ ని ॥ ఉపకా
ర్యారాజసద్మనీత్యమరః అమరేంద్రాణాంకార్యాత్ప్రయోజనాద్ధేతోరవిశత్ ॥

మూ ॥ అయంక ఇత్యన్యనివారకాణాంగిరావిభుర్ద్వారివిభు
జ్యకంఠమ్ । దృశందధౌవిస్మయనిస్తరంగాంవిలంఘితాయామ
పిరాజసింహః ॥ * * * * * ౧౨

వ్యా ॥ అయమితి ॥ విభుస్సమర్థః - రాజాసింహఇవరాజసింహః రాజశ్రే
ష్ఠః - ఉపమితిసమాసః - సనలః అయంకఇత్యన్యస్యస్వవ్యతిరిక్తజనస్యనివార
కాణాంరక్షిణాంగిరావాక్యేన - హేతునా - కంఠంవిభుజ్యకిందృష్టోఽస్మీతిశంక
యాగ్రీవాంపరివర్త్య - విలంఘితాయామతిక్రాంతాయామపిద్వారి - విస్మ
యేనకథమేతేమాంమద్రాక్షురిత్యాశ్చర్యేణ - నిస్తరంగాంనిర్నిమేషాంవృశం
దధౌ - సింహస్యగ్రీవాభంగేనలంఘితాధ్వదర్శనంయుక్తమితిభావః ॥ ౧౨

మూ ॥ అంతఃపురాంతస్సవిలోక్యబాలాంకాంచిత్సమాలబ్ధు
మసంవృతోరుమ్ । నిమీలితాక్షః పరయాభ్రమంత్యాసంఘట్టమా
సాద్యచమచ్చకార ॥ * * * * * ౧౩

వ్యా ॥ అంతరితి ॥ సనలః - అంతఃపురస్యాంతరభ్యంతరే - అ న్వయమే
తత్ । సమాలబ్ధుముద్వర్తయితుంఅసంవృతోరుమనాచ్ఛాదనోరుదేశాంకాం
చిద్బాలాంస్త్రియంవిలోక్యనిమీలితాక్షస్సన్ - పరాంగనాదర్శనపాపభీత్యేతి
భావః - భ్రమంత్యాతత్రసంచరంత్యాపరయాస్త్ర్యంతరేణసంఘట్టనభిఘా
తం - అసాద్యద్వయోరపిదృష్టిప్రతిబంధాదితిభావః - చమచ్చకారఉల్లసతిస్మ -
చమదిత్యనుకారిశబ్దః ॥ * * * * * * * ౧౩

మూ ॥ అనాదిసర్గస్రజివానుభూతాచిత్రేషువాభీమసుతాన
లేన । జాతేవయద్వాజితశంబరస్యసాశాంబరీశిల్పమలక్షిదిక్షు

వ్యా ॥ అనాదీతి ॥ అనాదౌసర్గస్రజిసృష్టిపరంపరాయాంవాస్వశిజన్మాం
తరఇత్యర్థః - చిత్రేషుఆలేఖ్యేషుఅనుభూతా - అత్యంతానానుభూతేర్భ్రమా
సంభవాదితిభావః - యద్వా - మాస్త్వనుభవఇతిశేషః - కింతు - జితశంబరస్య

మాయినోపి మాయినః - కామస్య శాంబరీశిల్పం మాయా సృష్టిః ॥ ని ॥ స్వా స్వా యా శాంబరీ తస్యామరః - జ్ఞాతైః సాక్షిభిః పతత్రనిఖిలదిక్షు అలక్షి ప్రతిదిశ వలత్స్వత - లక్షేః కర్మణి లుఙ్ - అత్రాలీకభైమీ సాక్షాత్కారోజన్మాంతరానుభవాద్వా చిత్రానుభవాద్వా కేవలమదనమాయాబలాద్వేతి హేతూత్ప్రేక్షా ॥

మూ ॥ అళీ భైమీ సహజన్మనాన్యతస్యాన్యకన్యాప్సరసో
రసాయ । భైమీభ్రమస్యైవ తతః ప్రసాదాద్భైమీభ్రమస్తేన
న తాస్వలంభి ॥ * * * * * ౧౫

వ్యా ॥ అళీకేతి ॥ అన్యాః కన్యా అప్సరస ఇవ - ఉపమితసమాసః - అప్సరః కల్పా అపి అన్యాః తత్రత్యాః స్త్రియః - అలీకభైమ్యా సహదర్శనం ... తస్య నలస్య రసాయ రాగాయ నాభవన్ - తతో ... తాసాముపేక్ష ... తిభావః తహిం కిం సారూప్యాత్తాస్వపి భైమీభ్రమో నాభూదిత ఆహ - భైమీతి - తత ఇతి సార్వవిభక్తికస్తసిః - తతః తస్య భైమీభ్రమస్యైవ ప్రసాదాత్తేన నలేన తాస్వంతఃపురస్త్రీషు భైమీభ్రమో నాలంభి న ప్రాప్తః - అత్యంతాసాదృశ్యాదితి భావః ॥ * * * * * * * * ౧౫

మూ ॥ భైమీం నిరాశే హృది సన్నిధేన దత్తస్వహస్తాద్విగహార్ద్వి
హస్తః స తామళికామపలోక్య తత్ర క్షణాదపశ్యన్వ్యపదిద్విబుద్ధః ॥

వ్యా ॥ భైమీతి ॥ భైమ్యాం నిరాశేషు రైః క్షతాశే - హృది - సన్నిధేన దత్తస్వహస్తాద్విగ్రాపలిత్వాజ్జనిలాదిత్యర్థః - విగహార్ద్విహస్తో విహ్వలః స నలః అలికాం తాం భైమీమపలోక్య క్షణాత్ విబుద్ధః ... తత్ర పర్యేణా వ్యపదత్ విషణ్ణోభూత్ - సదేర్ణాదిత్వాచ్ఛ్లేరఙ్ - సదేర పరేః ... త్వాయ విషత్వం - భైమీ శూన్యవిభోధాత్తద్దుఃఖ ప్రసఙ్గతస్యాశాస్య్యభవదితి భావః ॥ * * * * * * * ౧౬

మూ ॥ ప్రియాం వికల్పోపహృతాం నయావద్గిరీశసందేశనజ
ల్పదల్పమ్ । అదృశ్యవాగ్భిషితభూరిభీరుభవోరవస్తావదచేత
యత్తమ్ ॥ * * * * * * ౧౭

వ్యా ॥ ప్రియామితి ॥ స నలః వికల్పోపహృతాం విభ్రమోపనీతాం ప్రియాం దమయంతీం - యావద్గిరీశసందేశం ఇంద్రాదివాచికం - అల్పమజల్పదకథయత్ - తావదదృశ్యయా అలక్ష్యకర్తృకయా వాచా హేతుకర్త్ర్యా - భీషితాః విత్రాసితాః - భియో హేతుభయేష్వక్తిన్ - తాశ్చ తాభూరయో వేకాః భీరవో భయశీలాః స్త్రియః తాభ్యో భవతీతి సద్య ప్రోరవః కలకలః - తం నలమచేతయద బోధయత్ చేతతేర్ణ్యావాచికాత్ణిచ్ ॥ * * * ౧౭

మూ॥ పశ్యన్ సతస్మిన్ మరుదాపితస్యా వ్యస్తస్తనౌ వరిస్పృ
ష్టమివాస్తవస్త్రౌ। అఙ్గాంతపఙ్క్తాంతమృగాంకమాస్యందధా
రతిర్యగ్వలితం విలక్షః॥ * * * * ౧౮

వ్యా॥ పశ్యన్నితి॥ సనలఃతస్మిన్నంతఃపురేమరుతాపి-అచేతనేనాపీతిభావః-
వరిస్పృష్టం సంస్పృష్టమివ-అస్తః స్త్రౌ అవనీతాంశుకౌతస్యాఃస్తనౌవశ్యన్
విలక్షో లజ్జితస్సన్ అఙ్గాంతపఙ్క్తాంతమృగాంకం - అఙ్గాంతయోఃఅపాఙ్గాంతే
పఙ్క్తౌ పాణ్ణమాస్యాం మృగాంకశ్చంద్రో యేనతదాస్యం - తిర్యగ్వలితం సాచీకృ
తం- దధారధృతవాన్ -యస్త్రాచేతనస్య వాయోరపి చపలతాత త్రాయం నిక్వ
కార పవేశ్య హేయా జితేంద్రియత్వమస్యేతి భావః॥ * * ౧౮

మూ॥ అంతఃపురేఽవిస్తృతవాగురోఽపి బాలావళీనాం వళిత్రై
ర్గుణైః షైః। నకాలసారంహరిణం తదక్షిద్వంద్వం ప్రభుర్బద్ధుమ
భూన్మనోభూః॥ * * * * * ౧౯

వ్యా॥ అంతరితి॥ అంతఃపురే బాలావళీనాం స్త్రీసమూహానాం - వబయో
రభేదాద్రోమసమూహానాంచ వళిత్రైః పునఃపునః ప్రవృత్తైః ఆవర్తిత్రైశ్చ గుణా
నాం కటాక్షవిక్షేపాదీనాం సూత్రాణాంచాషైఃవిస్తృతవాగురః ప్రసారిత
మృగబంధనికోపి॥ ని॥ వాగురా మృగబంధనీత్యమరః- మనోభూస్స ఏవమృగ
యురితి శేషః- తస్యనళస్యాక్షిద్వంద్వమేవ కాలసారం కృష్ణసారం - అక్షిద్వ
యంతు- కాలేనకస్మిన్కాలే నస సారం శ్రేష్ఠం హరిణం చబద్ధుమాక్రష్టుసం
యంతుంచ ప్రభుశ్శక్తో నాభూత్ -జితేంద్రియత్వాదస్యేతి భావః- అత్రాక్ష్యా
దిషు హరిణత్వారూపణాన్మనోభువోపి మృగయుత్వం గమ్యత ఇత్యేకదేశ వర్తి
రూపకమ్॥ * * * * * * * * ౧౯

మూ॥ దోర్మూలమాలోక్య కచం రురుత్సోస్తతఃకుచౌతావను
లేపయంత్యాః। నాభీచ ధైవశ్లథవాససోనుమిమీలదిత్యుక్రమ
కృష్టచక్షుః॥ * * * * * ౨౦

వ్యా॥ దోరితి॥ ఏషనళః కచం కేశపాశం రురుత్సోర్బద్ధుమిచ్ఛోః కస్
యాశ్చిద్దోర్మూలం బాహుమూలమాలోక్య - తతోనంతరం కుచౌ అనులేపయం
త్యాః తౌ కుచావాలోక్య అథశ్లథ వాససః స్రస్తాంశుకాయాః-నాభీమాలోక్య
అన్వనంతరం దిత్సుః పురఃపార్శ్వభాగే ఉక్రమేణకృష్టచక్షుః ప్రత్యాహృతదృ
ష్టిస్సన్ మిమీలనిమీలితాక్షోభూత్ -తత్రతథాయుధైష్టచేష్టే స్త్రీముండలేతస్య
పాపభీరోర్నేత్రనిమీలనమేవ ప్రాప్తమిత్యర్థః॥ * * ౨౧

మూ॥ మీలన్నశేకేభిముఖాగతాభ్యాంధర్తుం నిషేధ్యస్తన
సాంతరాభ్యామ్। స్వాంగాన్యపేతోవిజగౌ సపశ్చాత్పుమంగ
సంగోత్పులకేపునస్తే॥ * * * * ౨౧

వ్యా॥ మీలన్నితి॥ మీలన్నిమీలితాక్షస్సనలః అభిముఖమన్యోన్యాభిముఖమాగతాభ్యాంతథాపిస్తనాభ్యాంనిమిత్తేనసాంతరాభ్యాం సవ్యవధానాభ్యాంకాభ్యాంచిత్ స్త్రీభ్యాంనిపత్యఉభ్యేనిరుధ్యధర్తుంగృహీతుంనశేకే శక్యోనాభూత్ సనలఃపశ్చాదపేతోపసృతః స్వాంగానివిజగౌ పరస్త్రీసంస్పర్శదోషాద్విజగర్హేనినింద- తేస్త్రియాపునఃపుంసాంగసంగేనఉత్పులకేఉద్గతరోమాంచేజాతే॥ * * * * * * ౨౧

మూ॥ నిమీలనస్పష్టవిలోకనాభ్యాంకదర్థితస్తాఃకలయన్క-
టాక్షైః । సరాగదర్శీవభృశంలలజ్జేస్వతస్సతాంహ్రీపరతో
పిగుర్వీ॥ * * * * * * ౨౨

వ్యా॥ నిమీలనేతి॥ నిమీలనంచస్పష్టవిలోకనంచతాభ్యాంకదర్థితః- నిషిద్ధస్పర్శనదర్శనదోషోద్వేజితః- సనలః- తాఃస్త్రియఃకటాక్షైఃకలయన్నిర్వికల్పేనగృహ్ణన్- రాగేనపశ్యతీతి రాగదర్శీస ఇవభృశంలలజ్జే - కష్టంకాముకదృష్ట్యైవపశ్యామీతిభృశంపరితప్తోభూదిత్యర్థః- నన్వప్రకాశేదోషేకాలజ్జాతత్రాహ సతాంసత్పురుషాణాంపరతోపిస్వతఏవహ్రీర్గుర్వీ అకామాదస్యకార్యకరణే పరస్మాదపిస్వస్మాదేవలజ్జతేసజ్జనఇత్యర్థాంతరన్యాసః॥ * ౨౨

మూ॥ రోమాంచితాంగీమనతత్కటాక్షైర్భ్రాంతేనకాంతే
వరతేర్నిసృష్టః। మోఘశ్శరౌఘః కుసుమానినాభూత్తద్ధైర్య
పూజాంప్రతిపర్యవస్యన్॥ * * * ౨౩

వ్యా॥ రోమాంచితేతి॥ రోమాంచితాంగీమనుపుమంగసంగాత్పులకితాంగాం స్త్రీముద్దిశ్య- తస్యనలస్యకటాక్షైఃకటాక్షపాతైః- భ్రాంతేన అయమస్యామనురక్తఇతిమన్వానేన- రతేఃకాంతేనకామేననిసృష్టః ప్రయుక్తఃకుసుమాస్త్రస్యశరౌఘఃతస్యనలస్యధైర్యస్యనిర్వికారచిత్తత్వస్యపూజాంప్రతిపూజాయాంపర్యవస్యన్ పూజాత్వేనపరిణమన్- మోఘోవ్యర్థోనాభూత్ - శత్రోరపిగుణాః పూజ్యాభవంతీతిభావః- అత్రనలధైర్యభంగార్థంప్రయుక్తస్యకుసుమజాలస్య న కేవలంతదభంజకత్వం ప్రత్యుతతత్పూజకత్వమాపన్నమిత్యనర్థోత్పత్తిలక్షణోవిషమాలంకారః॥ * * * * * * ౨౩

మూ॥ హిత్వైవతన్మేకనుహాభ్రమన్త్యాస్పృష్టస్త్రి
యాఽప్సుత్యజ ఇత్యవేత్య। చతుష్పథస్యాభరణంబభూవలోకా
వలోకాయసతాంప్రదీపః॥ * * * ౨౪

వ్యా॥ హిత్వేతి॥ సతాంప్రదీపః సుజనశ్రేష్ఠః సతాంభావానాం ప్రకాశకః ప్రదీపశ్చ సనలః- ఇహ అంతఃపురే భ్రమంత్యాః సంచరంత్యాః స్త్రియాః స్పర్శైకపకమక్షీన్నం వర్త్మ హిత్వైవ సుత్యజ ఇత్యవేత్య నిశ్చిత్య లోకావలోకాయ సంచారిజనదర్శనాయ- అన్యత్ర లోకానాం జనానాం వ్యవహారాయ- చతుర్ణాం పథాం సమాహారః చతుష్పథం- తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారే ద్విగుః- ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః- పథస్సంఖ్యావ్యయాదేరితి నపుంసకత్వం- తస్య ఆభరణం బభూవ- తత్రస్థిత ఇత్యర్థః- క్లిష్టైకమార్గే స్త్రీసంబాధాదక్లిష్టే చతుష్పథే స్థిత్వా సమంతాదవలోకితవానిత్యర్థః- చతుష్పథస్థో దీపో లోకావలోకాయ కల్పత ఇతి ధ్వనిః॥ * * * * * * * ౨౪

మూ॥ ఉద్వర్తయంత్యాహృదయేనిపత్యనృపస్యదృష్టిర్వ్యా
వృతద్రుతైవ। వియోగివైరాత్కుచయోర్నఖాంకైరర్ధేం
దలీలైర్గళహస్తితేవ॥ * * * * ౨౫

వ్యా॥ ఉద్వర్తయంత్యా ఇతి॥ నృపస్య దృష్టిరుద్వర్తయంత్యాః గాత్రమున్మార్జయంత్యాః హృదయే వక్షసి నిపత్య అర్ధేందులీలైరర్ధచంద్రాకారైః కుచయోర్నఖాంకైః కర్తృభిః వియోగిషు వైరాదిందుత్వప్రయుక్తవిరోధాత్ గళహస్తో గళహస్తః తద్వతీ కృతా గళహస్తితా హస్తేన గళే గృహీత్వాపనున్నేవేత్యుత్ప్రేక్షార్థః- మత్వంతాత్కరోతీతి ణిచి ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్- తతః కర్మణి క్తః॥ ని॥ అర్ధేందుశ్చంద్రశకలే గళహస్తనఖాంకయోరితి విశ్వః- ద్రుతా త్వరితైవ వ్యావృత్య స్వతిష్ఠ- పాపభయాదితి భావః॥ * * ౨౫

మూ॥ తన్వీముఖంద్రాగధిగత్యచంద్రంవియోగినస్తస్యనిమీ
లితాభ్యామ్। ద్వయంద్రఢీయఃకృతమీక్షణాభ్యాంతదిందుతా
చాస్యసరోజతాచ॥ * * * * ౨౬

వ్యా॥ తన్వీతి॥ తన్వీముఖమేవ చంద్రం వ్యస్తరూపకం- ద్రాగధిగత్య హఠాద్దృష్ట్వా నిమీలితాభ్యాం- పాపభయాదితి భావః- వియోగినస్తస్యేక్షణాభ్యాం తస్యాస్తన్వీముఖస్యేందుతా చాస్యయోస్సరోజతా చేతి ద్వయం ద్రఢీయో దృఢతరం కృతమిత్యుత్ప్రేక్షా- అన్యథా కథం తత్సన్నిధౌ తయోర్నిమీలనమితి భావః॥

మూ॥ చతుష్పథేతంవినిమీలితాక్షంచతుర్దిగేతాస్సుముఖు

గ్రహీష్యన్ । సంఘట్ట్యశస్మిన్ భృశశ్కిన్నివృత్తాసాపవతస్వాశ్మానన
చేదదాస్యన్॥ * * * * * ౨౭

వ్యా॥ నన్వంగ సంఘట్టనానంతరం తాస్తాంకి మితినగృహ్ణంతీత్యత ఆహ॥ చతుష్క ఇతి॥ చక్షుష్షభేపినిమీలితాత్కుంతలం- చతస్సృభ్యోదిగ్భ్యః- ఏతా అగతాః అబలా ౯ వ్రిణః కతరణారి కేక్తి ఉత్తరపదసమాసః తాస్సుఖముక్లేశేన అగ్రహీష్యన్ గృహ్ణీయ్యుఃతస్మిన్న లేసంఘట్ట్యఅభిహత్య - ఆధాగశ్వనివసౌయాంసప్తమీ- భృశ మాగాఢ మాభి మానివృత్తాస్తా ఏవతస్యనలస్యాశ్మానాదాస్యన్ సదద్యుశ్చేత్ కి తుస్వాయ మేవ అస్య భూతశంయామాన్దంద త్వాజయాత్ప లాయితానాం తాసాంగమత-స్తద్గ్రహణధాష్ట్యన్ మిత్యర్థః క్రియాతిపత్తౌ లిఙ్॥

మూ॥ సంఘట్టయంత్యాస్తరసాత్ర భూషాహీరాంకుర ప్రోత
దుకూలహారి । దిశానితంబం పరిధాప్యతేనాప్యస్త్యాప సంతాప
వము వాప భూపః॥ * * * * ౨౮

వ్యా॥ సంఘట్టయంత్యా ఇతి॥ తరసా సంఘట్టయంత్యా అభిఘ్నంత్యాస్తన్వ్యాః- అత నో భూషాహీరాణాం భూషణవజ్రాణాం అంకురేషు కోటిషు ప్రోతంసక్తం దుకూలం హారతీతి తద్ధారి భూషణనితంబం తస్యాః కటిం దిశా పరిధాప్య సంవస్త్రదిగంబరం కృత్వా-తత్వా పేనవస్త్రహరణపాపేన సంతాపము వాప॥

మూ॥ హాతః కయాచిత్పథి కందుకేన సంఘట్ట్యభిన్నః కరజైః క
యాపి । కయాపి నాస్తే కుచకుంకుమేన సంభుక్తకల్పస్స బభూ
వ తాభిః॥ * * * * * * ౨౯

వ్యా॥ హాత ఇతి॥ సనలః పథికయాచిత్కంతు కేన హతః- కయాపి సంఘట్ట్య అభిహత్య కరజైర్నఖైర్భిన్నః కయా చన- కుచకుంకుమేన అక్తో లిప్తః ఏవం తాభిస్సంభుక్తకల్పః సంభుక్తప్రాయో బభూవ॥ * * * ౨౯

మూ॥ ఛాయామయః ప్రైక్షి కయాపి హారే నిజే సగచ్ఛన్నథ
నేక్ష్యమాణః । తచ్చిత్తయాంతర్నిరచాయి చారుస్వస్త్రైవ వత
న్వ్యహృదయం ప్రవిష్టః॥ * * * * ౩౦

వ్యా॥ ఛాయామయ ఇతి॥ కయాపి (స్త్రీ)యా నిజే హారే ఛాయామయః ప్రతిబింబరూపః సనలః ప్రైక్షి ప్రేక్షితః- ఈక్షు తేః కర్మణి లుఙ్ - అథ గచ్ఛన్ అపసరన్ అతఏవ నేక్ష్యమాణః అనిరీక్ష్యమాణస్సన్- సచిత్తేయుస్వా స్తయాతన్వ్యాతచిత్తయాతన్వ్యా- స్వస్త్రైవహృదయ- ప్రవిష్ట ఇతి అంతరంతః కరణే చారుసాధు నిరచాయి నిశ్చితః - సచ్ఛాయానలః తద్దేశాతిక్రమాత్తస్యా హారాదేవాపేతో నచిత్తాదితి సౌందర్యాతిశయోక్తిః॥ * * * * ౩౦

మూ॥ తచ్ఛాయసౌన్దర్యనిపీతధైర్యాః ప్రత్యేకమాలింగదమూః కతీశః। రతిప్రతిద్వన్ద్వతమాసు నూనం నాసామూషు నీతా రతిః కథంచిత్॥ * * * * * ౩౧

వ్యా॥ తచ్ఛాయేతి॥ రతీశః కామః తస్య నలస్య ఛాయా యాసాం తచ్ఛాయాసాం - మణికుట్టిమాదిగతతత్ప్రతిబింబం - విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామితి నపుంసకత్వం - తస్య సౌన్దర్యేణ నిపీతధైర్యాః హృతధైర్యాః అమూః స్త్రియః ప్రత్యేకమేకైకామేవాలింగత్ - అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే తేదేవ్యాః ప్రతిద్వన్ద్వతమాసు రతీసదృశీష్వమూషు మధ్యే సంతీనేకథం చిదపి నినీతా రతిరిత్యాశ్చితనిజపత్నీకేనానాభూత్ - నూనం అన్యథా కథం ప్రత్యేకమాలింగ్యేదిత్యర్థః - సర్వాస్వపి మన్మథవికారః ప్రాదుర్భూత ఇత్యర్థః॥ * * * * ౩౨

మూ॥ తస్మాదదృశ్యాదపి నాతిబిభ్యుస్తచ్ఛాయరూపాహితమోహలోలాః। మన్యన్త ఏవాదృతమన్మథాజ్ఞాః ప్రాణానపి స్వాన్ సుదృశస్తృణాని॥ * * * * ౩౨

వ్యా॥ తస్మాదితి॥ సుదృశః స్త్రియః - తచ్ఛాయరూపేణ తత్ప్రతిబింబసౌన్దర్యేణాహితః ఉత్పాదితః మోహః చిత్తవిభ్రమో యాసాం తా అత ఏవ లోలా ఆసక్తాస్సత్యః - అదృశ్యాదపి తిభయహేతూ త్తేః - తస్మాన్నలాన్నాతిబిభ్యుః కిం చిదపి న బిభ్యుః - శృంగారేణ భయానకస్తిరస్కృత ఇత్యర్థః - తథాహి ఆదృతమన్మథాజ్ఞా మన్మథపరతంత్రాస్సత్యః స్వాన్ స్వకీయాన్ ప్రాణానపి తృణాని మన్యంత ఏవ - మన్యతేః కర్మణి చతుర్థ్యా వైభాషికత్వాద్ద్వితీయా - ప్రాణానపి తృణీకృత్య తదా తత్సంగమలాలసా నాంతాస్సంతస్మాద్భయం కుత ఇతి భావః॥ * * * * * * * * ౩౨

మూ॥ జాగర్తి తచ్ఛాయదృశాం పురా యః స్వప్నే చ తస్మిన్ విససర్ప కంపః। ద్రుతం గతే తత్పదశబ్దభీత్యా స్వహాస్తితశ్చారుదృశాం పరం సః॥ * * * * * ౩౩

వ్యా॥ జాగర్తీతి॥ పురః పూర్వం తచ్ఛాయదృశాం తత్ప్రతిబింబదర్శినాం చారుదృశాం - స్త్రీణాం - యః కంపో జాగర్తి న స్ఫురతి - తత స్తస్మిన్ స్వప్నే చ సతి విససర్ప ప్రససార - స కంపః ద్రుతం శీఘ్రం గతే అపగతే సతి తస్య పదశబ్దాద్భీత్యా కర్త్ర్యా పరం స్వహస్తవాన్ కృతః దత్తః స్వహస్తః ప్రబలీకృత ఇత్యర్థః - స్వహస్తశబ్దాన్మత్వంతాత్ తతః రోతీతి ణిచి ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్ - తత కర్మణి క్తః॥ * * * * * * * * ౩౩

మూ ॥ ఉల్లాస్య తాంస్స్పష్టం లాంగమంగం తాసాం నలచ్ఛాయపి బాపిదృష్టిః । అస్మై పరత్యాస్తదవర్తిపత్యాభే దేవ్యబోధంయదహర్షిలోమ ॥ * * * * ౩౪

వ్యా ॥ ఉల్లాస్యేతి ॥ రత్యాః పత్యా కామేన స్పృష్టం లాంగంయేన తత్తాసామంగముల్లాస్య తాముల్లాసం ప్రాప్య తాం - ఉల్లాసయుతేః మణిశిలోద్భ- నలచ్ఛాయస్య నలప్రతిబింబస్యపి బా - తద్దర్శనీత్యర్థః ప్రాప్రాసూవినాశప్రత్యయః పిబాదేశశ్చ - తాసాందృష్టిరపిఉల్లాస్య తాంతయో శ్చేతనత్వాదితి భావః - ఛె దెకతః నేవ్యభోధంబోధరహితం అచేతనంలోమ అహంషిహర్షితమితియ త్ - హృషెర్న్యాంతాత్కర్మణిలుజ్ - తదశ్మైవపాషాణపః అనర్తి - అస్మ నతః నప్రాయంరోమహర్షణం కుర్వాణస్య కామస్య కిరు సాక్ష్యమితి భావః - అత్ర రోమహర్షణాశ్మనతః నవాక్యార్థయోర్యత్తచ్ఛబ్దాపగత సామానాధిక రణ్యానుపపత్త్యా సాదృశ్యాక్షేపాదావాక్యార్థవృత్తిః నిదర్శనాలంకారః - లక్ష ణంతూక్తమ్ ॥ * * * * * * * ౩౪

మూ ॥ యస్మిన్నలస్స్పృష్టకమేత్య హృష్టా భూమౌ పితా దేశమగాన్మృగాక్షీ । నిపత్యతత్రాస్యధరారజస్థే పాదే ప్రసీదేతి శనైరవాదీత్ ॥ * * * * * * ౩౫

వ్యా ॥ యస్మిన్నితి ॥ మృగాక్షీయస్మిన్ దేశేనలస్య స్పృష్టకం ఆలింగనవిశేషం ॥ శ్లో ॥ యద్యోషితస్సమ్ముఖమాగతాయా అన్యాపదేశాత్స్వజితో నరస్య । గాత్రేణగాత్రం ఘటతేత దేతదాలింగనం స్పృష్టకమాహురార్యా ఇతి-రతిరహస్యేభిధానాత్ - ఏత్య ప్రాప్య హృష్టా తం దేశం భూమౌ వ్యగాత్ - పునస్పర్శలోభాదితి భావః - కింతు తత్ర దేశే ధరారజస్థే భూపరాగని ష్టే అస్యనలస్య పాదే పాదప్రతికృతౌ నిపత్య ప్రణిపత్య ప్రసీద మాం పునస్స్పర్శేనానుగృహాణేతి శనైరవాదీత్ - నతుస్పర్శం లేభే - తస్యాపగమాదితి భావః ॥ ౩౫

మూ ॥ భ్రమన్నముష్యాముపకారికాయామాయాసభైమీ విరహాత్క్రశీయాన్ । అసౌముహుస్సౌధపరంపరాణాం వ్యధత్త విశ్రాంతిమువత్యకాసు ॥ * * * * ౩౬

వ్యా ॥ భ్రమన్నితి ॥ భైమీవిరహాత్ క్రశీయాన్ అతిక్రశో సౌ నలః అముష్యాముపకారికాయాం రాజసద్మనీత్యర్థః - భ్రమన్ సంచరన్ - ఆయాసపరిశ్రమ్యా ముహుస్సౌధపరంపరాణాం ఉపత్యకాసు ఆసన్నభూమిషు - అత్ర సౌధానాం పర్వతసాధర్మ్యాద్గౌణో యం ప్రయోగః - ఉపాధిభ్యాం త్యకనాసన్నారూఢ

యోరితిత్యకస్య ఇత్యయస్యపర్వతాసన్నభూమిసంజ్ఞాత్వేనపిధానాత్ - ఉప
త్యకాద్రేరాసన్నభూమిరిత్యభిధానాత్తథైవప్రయోగాచ్చ - సంజ్ఞాత్వాదే
వకాత్పూర్వస్యేకారాభావః - విశ్రాంతింవ్యధత్తవిశ్రాంతోభూదిత్యర్థః ॥ ౩౮

మూ ॥ ఉల్లిఖ్యహంసేనదలేనళిన్యాస్తస్మైయథాదర్శితతద్వి
వక్షైమి । తేనాంభిలిఖ్యోపహృతస్వహారాకస్యానదృష్టాజనివి
స్మయాయ ॥ * * * * * * ౩౯

వ్యా ॥ కించఅత్రవిశ్రాంతోవినోదాయాభైమీప్రతికృతిమాలిఖ్యాద్రాక్షీ
దిత్యాహ - శ్లోకద్వయేన - ఉల్లిఖ్యేత్యాదినా ॥ నన్వదృష్టపూర్వాంతాంకథ
మలిఖదితిశంకాంనిరస్యన్నాహ - పూర్వంహంసేననళిన్యాదళే భైమీయథా
యేనప్రకారేణఉల్లిఖ్యతస్మైనలాయాదర్శిదర్శితా - తథైవతేననళేనఅభిలిఖ్య
ఉపహృతస్వహారాకం వార్పితనిజముక్తాహారాతదావిలిఖితేత్యర్థః - దృష్టా
సతీకస్యావిస్మయాయనాజనినజాతాసర్వస్యాపిజాతేత్యర్థః ॥ * ౩౯

మూ ॥ కౌమారగంధీనినివారయంతీనృత్తానిరోమావళివేత్ర
చిహ్నా । సాలిఖ్యతేనైత్యతయావనీయద్వాఃస్థానమవస్థాంపరి
చేతుకామా ॥ * * * * * * ౪౦

వ్యా ॥ కౌమారేతి ॥ తేననలేనయౌవనస్యేయంయావనీయా - వృద్ధాచ్ఛః
తస్యాంద్వారిద్వారేప్రముఖేచతిష్ఠతీతి యావనీయద్వాఃస్థా - శరవసానయో
ర్విసర్జనీయఇతిరేఫస్యవిసర్జనీయాంతస్యసత్వం - తామవస్థాందారికద
శాంయౌవనప్రవేశదశాంచపరిచేతుకామాఅభ్యసితుకామా - అతఏవరోమా
వళిరేవవేత్రందండఃతచ్చిహ్నంయస్యాస్సా - కౌమారగంధఏషామస్తీతి కౌ
మారగంధీని శైశవసంస్పర్శీనినృత్తానిచాపలానినివారయంతీసాదమయంతీఆ
లిఖ్యవిత్యృత - ఈషుతేఃకర్మణిలజ్ - వయస్సంధావర్తమానాంతామాలిఖ్య
అద్రాక్షీదిత్యర్థః - రూపకాలంకారః ॥ * * * ౪౦

మూ ॥ పశ్యాఃపురంధ్రీఃప్రతిసాంద్రచంద్రరజఃకృతక్రీడకుమా
రచక్రే । చిత్రాణిచక్రేష్వనిచక్రవర్తిచిహ్నాంతదంఘ్రిప్రతిమా
సుచక్రమ్ ॥ * * * * * * ౪౧

వ్యా ॥ పశ్యాఇతి ॥ సాంద్రాణిచంద్రరజాంసికర్పూరసాంసవః ॥ ని ॥ అ
థకర్పూరమస్త్రియాం। ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ ఇత్యమరః - తైఃకృతక్రీడంకుమా
రచక్రంబాలసంఘోయస్మింతస్మిన్ అధ్వనిచక్రవర్తిచిహ్నంసార్వభౌమలక్ష
ణం - తస్యనళస్యఅంఘ్రిప్రతిమాసుపాదన్యాసేషు - చక్రంచక్రరేఖాంపశ్యం

తీతివశ్యాః పశ్య. తీః - పాథ్యాదినాశప్రస్యా సుః - పశ్యాదేశశ్చ - పురంధ్రీః ప్రతి స్త్రీః ఉద్దిశ్య చిత్రాణి చక్రే - తాసామాశ్చర్యాణి జనయామాసేత్యర్థః॥ ౩౯

మూ॥ తారుణ్యపుణ్యామపలోకయంత్యోరన్యోన్యమేణేక్షణయోరభిఖ్యామ్। ముధ్యేమహూర్తం స బభూవ గచ్ఛన్నాకస్మికాచ్ఛాదనవిస్మయాయ॥ * * * ౪౦

వ్యా॥ తారుణ్యేతి॥ తారుణ్యపుణ్యాం యౌవనమనోజ్ఞాం॥ సి॥ పుణ్యం మనోజ్ఞ ఇతి విశ్వః- అన్యోన్యము భిఖ్యాం శోభామపలోకయంత్యో రెణేక్షణయోః మృగాక్ష్యోర్మధ్యే గచ్ఛన్ ముహూర్తమీషత్కాలం ఆకస్మికాచ్ఛాదనేన నిమిత్తకవ్యవధానేన విస్మయాయ బభూవ అత్ర వ్యవధాన కారణం వినా వ్యవధానోత్పత్తేరకారణే కార్యోత్పత్తిలక్షణో విభావనాలంకారః॥ * ౪౦

మూ॥ పురస్థితస్యక్వచిదస్యభూషారత్నేషు నార్యః ప్రతిబింబితాని। వ్యోమన్యదృశ్యేషు నిజాన్యపశ్యన్విస్మిత్య విస్మిత్య సహస్రకృత్వః॥ * * * * * * ౪౧

వ్యా॥ పుర ఇతి॥ క్వచిదేశే నార్యః పురస్థితస్యాస్య నలస్య అదృశ్యేషు భూషారత్నేషు నిజాని ప్రతిబింబితాని ప్రతిబింబాని వ్యోమని స్యవిస్మిత్య విస్మిత్య పునః పునర్విస్మితా భూత్వా - సహస్రకృత్వః సహస్రవారాః పశ్యన్ - అత్రాపి నిరాలంబన ప్రతిబింబదర్శనోత్పత్తేరకారణే కార్యోత్పత్తిలక్షణో విభావనాలంకారః॥ * * * * * * * * ౪౧

మూ॥ తస్మిన్ విషజ్యాధ్వ పథాభియాంతం తదంగరాగచ్ఛురితం నిరీక్ష్య। పస్మేరతాం మాపురనుస్మరంత్యః తుష్టం మిథః కంచుకమిందుముఖ్యః॥ * * * * * ౪౨

వ్యా॥ తస్మిన్నితి॥ ఇందుముఖ్యః స్త్రియః మిథః తుష్టం అన్యోన్యం ప్రతిక్షిప్తం కంచుకం - తస్మిన్నలే విషజ్య లంఘిత్వా అర్ధపంథాః అర్ధపథః ఏకదేశసమాసః సమాసాంతః - అర్ధం నపుంసకమిత్యేకదేశ సమాస ఇతి కేచిత్ - తత్ర సమాంశసంబంధః - తస్మాదభియాంతం ప్రత్యాగచ్ఛంతం తస్య నలస్యాంగరాగేణ చ్ఛురితం రూషితం కంచుకం నిరీక్ష్య అనుస్మరంత్యః తత్ పతదదతి పునః పునరము సంధధానా విస్మేరతాం విస్మితత్వమాపుః - నమికంపేత్యాదినా రప్రత్యయః॥ * ౪౨

మూ॥ పుంసిస్వభర్తృవ్యతిరిక్తభూతే భూత్వాపృపీడాని యమప్రతస్యః। ఛాయామురూపవభువితస్య వీక్ష్య ఫలం దృశోరానశిరే మహిష్యః॥ * * * * * ౪౩

వ్యా ॥ పుంసీతి ॥ మహిష్యోరాజదారాః స్వభర్తృవ్యతిరిక్తభూతేపుంసిపరపురుషేవిషయే అవీక్షానియమేన అవీక్షాసంకల్పేన ప్రతిన్యక్రతవత్యోభూత్వాతస్యనళస్యభువిదృష్టిషుభూమవాచ్ఛాయాసు ప్రతిబింభేషురూపంసౌందర్యంపశ్యంత్యోదృష్ట్వాఽఘమానశిరేప్రాపుః - అతఆవేరిత్యభ్యాసదీర్ఘః - ఆశ్లిష్టైశ్చేతిసుదాగమః ॥ * * * * * * ౪౩

మూ ॥ విలోక్యతచ్ఛాయమతర్కితాభిఃపతింప్రతిస్వంవసుధా

పిధత్తె। సుధాపయుంకింమదనంత్వధైనంత్రినేత్రనేత్రానలకీలసీమ్ ॥

వ్యా ॥ విలోక్యేతి ॥ తాభిః రాజమహిషీభిఃతస్యనళస్యఛాయా అనాతపరేఖాతచ్ఛాయం- నీలమితి శేషః- విలోక్యయథావయంస్వాస్వకీయంపతింభీమంప్రత్యుద్బుద్ధంమదనందధ్మహే- తథావసుధాపిస్వంపతింక్షీణమేవ ప్రత్యుద్బుద్ధం- కింతు- త్రినేత్రస్య- ఈశ్వరస్యనేత్రానలకీలైరన్నేత్రాగ్నిజ్వాలైఃనీలంకృష్ణవర్ణంపనంమదనంధత్తే కిమిత్యతర్కి- ఉత్ప్రేక్షితం- నలచ్ఛాయేవసుధాగతేత్రిస్మినదనత్వోత్ప్రేక్షణాముత్ప్రేక్షాలంకారః- నళచ్ఛాయేపి స్త్రీణాం మదనవికారజనలేతుకిమునస్వ మితిభావః ॥ * * * * * ౪౪

మూ ॥ రూపంప్రతిచ్ఛాయికయోపనీతమాలోకితాభిర్యదినామ కామమ్ । తథాపినాలోకితదస్యరూపంహారిద్రభంగాయ వితీర్ణభంగమ్ ॥ * * * * * ౪౫

వ్యా॥ నన్వేవంసళస్యలోకినీనామాంసాంకథంనపరపురుషనిరీక్షణవ్రతలోపస్తత్రాహ॥ రూపమితి ॥ ప్రతిచ్ఛాయైవప్రతిచ్ఛాయికా- స్వార్థేకః - కాత్యూపార్వస్యేతికారః - తయోపనీతంరూపంఛాయాత్మకంస్వరూపంతాభిః స్త్రీభిరాలోకియది ఆలోకితంచేత్ కామం యథేచ్ఛమాలోక్యతాంనామ- తథాపిహారిద్రభంగాయహరిద్రాఖండాయ- వితీర్ణభంగందత్తపరాజయం - తత్స్వరూపమిత్యర్థః - అస్యతత్ప్రసిద్ధంరూపంస్వరూపంనాలోకినాలోకితం - సాక్షాద్రూపదర్శనేదోషఃనప్రతిచ్ఛాయాదర్శనఇత్యర్థః॥ * * ౪౬

మూ॥ భవన్నదృశ్యఃప్రతిబింబదేహవ్యూహాంవితస్వన్మణికుట్టిమేషు। పురంపరస్య ప్రవిశన్వియోగీయోగీవ చిత్రంపరరాజరాజా॥ * * * * * * ౪౭

వ్యా॥ భవన్నితి॥ వియోగీవిరహీ అయోగీచ- సరాజానళః అదృశ్యోభవన్స్వయందృశ్యస్సన్-మణికుట్టిమేషుమణినిబద్ధభూమిషు-ప్రతిబింబదేహానాం- వ్యూహాంసమూహాంవితస్వన్సంపాదయన్- యోగివత్ బహూని

యోగశరీరాణియుగవత్కల్పయేత్ - తథాపరస్యరాజాంతరస్యపురం నగరం అ స్యత్రజీవాంతరస్యశరీరంపరకాయంప్రవిశేత్ ॥ ని ॥ పురంపురిశరీరే చేతివిశ్వః - యోగీఅణిమాదిసిద్ధిమానివరరాజచిత్రమ్॥ * * * ౭౬

మూ॥ పుమానివాస్పర్శిమయాభ్రమంత్యాఛాయామయాం
పుంసఇవవ్యలోకి బ్రువన్నివాతర్కి మయాపికశ్చిదితిస్మ స్త్రై
ణగిరశ్శృణోతి॥ * * * * * ౭౭

వ్యా॥ పుమానితి॥ భ్రమంత్యామయాపుమానివాస్పర్శిస్పృష్టః - మయా పుంసఃఛాయేవవ్యలోకివిలోకితా - మయాపికశ్చిద్బ్రువన్ ఇవ అతర్కి తర్కితః - సర్వత్రకర్మణిలుఙ్ - ఇత్యేవంరూపాస్త్రైణస్య స్త్రీసమూహస్యగిరః యద్వాస్త్రీషుభవాః స్త్రైణ్యః గిరః స్త్రీపుంసాభ్యాంనఞ్స్నఞౌభవనాదితిభావేర్థేనఞ్ప్రత్యయః - సనలఃశృణోతిస్మ - లట్స్మే ఇతిభూతేలట్॥ ౭౭

మూ॥ అంబాంప్రణమ్యావనతాననతాంగీనైనత్ప్రైమీవధి
యోగమాప । సభ్రాంతభైమీంచనతాంపివేదసాతం చ నాదృ
శ్యతయాదదర్శ॥ * * * * * ౭౮

వ్యా॥ అంబామితి॥ నతాంగీవ్యానతగాత్రీభైమీ - అంబాంమాతరం॥ అంబాసవిత్రీజననీమాతాచేతిహలాయుధః - ప్రణమ్యావనతాసతీ - నలేనవధి యోగమాప - సనలోభ్రాంతభైమీషు అనేకభైమీషుమధ్యేతాం సపివేదపి జ్ఞాతవాన్ - సాచతంనలం అదృశ్యతయానదదర్శ - అత్రరూపసామ్యాద నేకభైమ్యాభ్రాంతభైమీభిస్సహాభేదాభిధానాద్భ్రాంతిమానలంకారః॥ శ్లో॥ సామ్యాదన్యగుణసామ్యేనయత్రాన్యత్వంతదైకతేతిలక్షణాత్॥ ౭౮

మూ॥ ప్రసూప్రసాదాధిగతాప్రసూనమాలానలస్యభ్రమపీ
డీతస్య । జీవాతుమాత్రంతాయతయోపకంఠేస్థితంతిముతదబ
తసత్యమేవ॥ * * * * * ౭౯

వ్యా॥ ప్రసూతి॥ ప్రసూప్రసాదాధిగతామాతృప్రసాదలబ్ధా॥ ని॥ జనయిత్రీప్రసూర్మాతాజననీత్యమరః - ప్రసూనమాలాపుష్పమాలికా - తయాభైమ్యాభ్రమపీడితస్యభ్రాంతిదృష్టస్యనళస్య కంఠాయతయోప్యుపకంఠేసమీపేస్థితం - సత్యమేవతథ్యమేవతంనలమాలంబతప్రాప - మణిప్రభాయాం మణిబుద్ధిన్యాయాదితిభావః॥ * * * * * * ౮౦

మూ॥ ప్రగ్వాసనాదృష్టజనప్రసాదస్సత్యేయమిత్యద్భుతమా

స్వభావః। క్షిప్తామదృశ్యత్వమితాంచ మాలామాలోక్యతాంవి
స్మయతేస్మ బాలా॥ * * * * * * ౫౦

వ్యా॥ స్రగితి॥ భూపేన నలేన వాసనయా నిరంతరభావనయా దృష్టస్య జనస్య అళికే భైమ్యాః ప్రసాదోనుగ్రహం భూతా ఇయం స్రక్ప్రత్యాభూతేతి హేతోః ద్భుత నూప- బాలా భైమీ చ క్షిప్తాం మాత్మనాన్యసాం అత అదృశ్యత్వమితాం ప్రాప్తాం తాం మాలామాలోక్య ఆలోచ్య విసయతేస్మ - విస్మితాభూత్॥ ౫౦

మూ॥ అన్యోన్యమన్యత్రపదీక్షమాణౌ పరస్పరేణాధ్యుషితేపి దే
శే। ఆలింగితాళీకపరస్పరాంత స్తథంమిథస్తౌ పరిషస్వజాతే॥

వ్యా॥ అన్యోన్యమితి తౌ భైమీనలౌ పరస్పరేణాధ్యుషితే దేశేపి - అన్యోన్యమితి కర్మనిర్దేశః- నలో భైమీం సా చ నలమిత్యర్థః - అన్యత్ర దేశాంతర ఇవేక్షమాణౌ అన్యత్రస్థాయినావివ పశ్యంతావిత్యర్థః - ఆలింగితమాలింగనం అళీకం యస్య తదాలింగితాళీకం - మిథ్యాలింగనమిత్యభిమానం- పరస్పరస్యాంతరంతఃకరణం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతి తథా- అత్రయో స్త్రి పదో బహువ్రీహిః- అవ్యయం రేఫాంతం క్రియావిశేషణం విధోనోన్యస్య తథ్యం యథార్థమేవ - పరిషస్వజాతే శ్లిష్యతః - ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినా షత్వం- పూర్వవాసనయా పరస్పరరూపం పరస్పరచేష్టాంచ మిథ్యేతి మన్యమానౌ వస్తుత స్తథ్యమచేష్టేతామిత్యర్థః॥ * * * * * * ౫౧

మూ॥ స్పృష్టంతమస్యాధిగతాపి భైమీ మేనేప్రచగ్భ్రాంతిమ
దర్శనేన। నృపస్తు పశ్యన్నపి తాముదీత స్తంభో నశక్తః సహసా శశాక॥ * * * * * ౫౨

వ్యా॥ స్పృష్టమితి॥ భైమీ తం తథ్యం స్పర్శం అధిగతా ప్రాప్తాపి- పునరస్య నళస్య అదర్శనేనాదృశ్యత్వేన- భ్రాంతిం మేనే - అతో నలం ధర్తుం నశశాకేతి శేషః- నృపస్తు పశ్యన్నప్యుదీతస్తంభో నిష్క్రియాంగత్వలక్షణస్సాత్త్వికో యస్య సః- తాం భైమీం సహసా ధర్తుం గృహీతుం నశశాక- అన్యథా ధరేదితి భావః అత్ర స్తంభపదార్థస్య విశేషణగత్యా వారణాశక్తిహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ * * * ౫౨

మూ॥ స్పర్శాతిహర్షాదృతసత్యమత్యా ప్రవృత్య మిథ్యా ప్రతి
లబ్ధబోధా। పునర్మిథస్సత్యమపిస్పృశంతౌ నశ్రద్దధాతే పథి
తౌ విముగ్ధౌ॥ * * * * * ౫౩

వ్యా॥ స్పర్శేతి॥ విముగ్ధా రాగాంధా తౌ దమయంతీనళౌ - పథిస్పృశ్యేనాతి హర్షోతిమాత్రానందరస్తాద్ధేతో స్తదన్యథానుపపత్త్యా అదృశ్యయాదృష్టిస్పృశ యాసత్యాకృత్యాసన్యోయం స్పర్శ ఇతిబుద్ధ్వా ప్రవృత్త్యపునర్వ్యాన్య వృత్త్యాని ష్ఫ్యా ప్రతిలబ్ధబోధా ప్రవృత్తేపిస్పర్శాలాభాన్నిర్ధ్యేని శ్చితబోధామిథ్యేబుద్ధ వంతావిత్యర్థః పునరిత్థముభయదర్శనానంతరం - నిఃథో న్యోన్యం - తస్యాయ థార్థమపిసన్స్పృశంతావపిన శ్రద్ధధాతేన విశ్వసతుః- దథా సర్వత్రేతి - శ్ర ద్ధబస్య శ్రదంతరోరుపసంఖ్యానమిత్యుపసర్గత్వాద్గాతోః ప్రాక్ప్రయోగ॥

మూ॥ సర్వత్రసంపాద్యముభో ధమానౌ రూపశ్రియాతిస్ఫుర
దంపరంతౌ। న శేకతుః కేళరసాద్విరంతుమలీకమాలోక్య పర
స్పరంతు॥ * * * * * * ౨౮

వ్యా॥ సర్వత్రేతి॥ తౌ భైమీనళౌ రూపశ్రియాసౌందర్యసంపదాసర్వత్ర సర్వావయవేషు సంపాద్యం మిథస్సంపాదాహార్యం - పరస్పరానురూపమిత్య ర్థః అతఏవ పరమత్యంతమంతిర్యకరం మిదస్పుటాకారకాని అలికము సత్యంపరస్ప రంతుకర్మ ఆలోక్య అబోధమానౌ మిథ్యేత్య మన్యమానౌ కేళరసాత్ క్రీడా రాగాద్విరంతుం నివర్తితుం న శేకతుః శక్తౌ నాభూతామిత్యర్థః॥ * * * * * * * ౨౮

మూ॥ పరస్పరస్పర్శరసోర్మిసేకాత్తయోః క్షణం క్షేమ విప్రల
లంభః స్నేహాతిదానాది వదీపికార్చిర్మిత్యకించిద్ద్విగుణం దిదీపే

వ్యా॥ పరస్పరేతి॥ తయోర్భైమీనలయోః క్షేమ విప్రలంభో విరహః పర స్పరస్పర్శరసస్య అన్యోన్యస్పర్శసుఖస్య ఊర్మిభిస్సేకాత్ క్షణం స్నేహస్య తైలా దేరతిదానాదిపికార్చిః దీపజ్వాలేవ కించిదీషన్న మిత్యవిర్వాణయన్నా గుణానా వృత్తిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాభవతి తథాద్విగుణం - అగ్నికంటిదీపేప్రజజ్వాల సౌ ప్యుద్దీపకవశవా భూదిత్యర్థః॥ * * * * * ౨౫

మూ॥ వేశ్మాపసార్థైగ్యవియోగయోగాద్వ్యోధంచ మోహం
చ ముహుర్దధానా। పునః పునస్తత్రపరస్పరస్యే బభ్రామతుస్తాం
సుభ్రువముద్భ్రమేణ॥ * * * * ౨౬

వ్యా॥ వేశ్మేతి॥ సాభైమీ థైగ్యవియోగయోర్యోగాద్యథాసంఖ్యం ముహుర్బోధంచ మోహంచదధానేతి యథాసంఖ్యాలంకారః - వేశ్మ నివాసస్థానమావ - సనల స్తత్ర తాం సుభ్రువం భైమీముద్భ్రమేణ భ్రాంత్యా పునః పునః పు

రోఽగ్రేపశ్యన్ బభ్రామ - ప్రాప్త్యాశయేతి భావః - ఏతేన చాపలాఖ్యస్సంచారి భావ ఉక్తః - చాపలం త్వనవస్థానమితి లక్షణాత్ ॥ * * * ౫౬

మూ ॥ పద్భ్యాం నృపస్సంచరమాణ ఏష చిరం సవిభ్రమ్య కథం
కథంచిత్ । విదర్భరాజప్రభవానివాసం ప్రాసాదమభ్రంకషమా
ససాద ॥ * * * * * * ౫౭

వ్యా ॥ పద్భ్యామితి ॥ ఏష నృపః పద్భ్యాం సంచరమాణో గచ్ఛన్ సమస్తృతీయాయుక్తాదితి తృతీయా - చిరం పరిభ్రమ్య కథం కథంచిత్ పాదచారక్లేశాదతిప్రయత్నేన విదర్భరాజః ప్రభవః కారణం యస్యాస్తస్యాః వైదర్భ్యాః నివాసం - అభ్రంకషమిత్యభ్రంకషమత్యున్నతం - సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కష ఇతి ప్రత్యయే ముమాగమః - ప్రాసాదం సౌధమాససాద ॥ * * * ౫౭

మూ ॥ సఖీశతానాం సరసైస్స్వలాపైస్సన్తానరోధభ్రమమా
వహన్తీమ్ । విలోకయామాస సభాం స భైమ్యాస్తస్య ప్రతోళీమ
ణివేదికాయామ్ ॥ * * * * * ౫౮

వ్యా ॥ సఖీతి ॥ స నలః తస్య ప్రాసాదస్య ప్రతోళ్యాం ప్రాంగణే - యా మణివేదికా తస్యాం సఖీశతానాం సరసైః స్వనురాగైః ఆలాపైః గీలాభిః సన్తానరోధభ్రమమావహన్తీం కామాన్తఃపురభ్రాన్తికరీం భైమ్యాస్సభామాస్థానీం విలోకయామాస ॥ * * * * * * * ౫౮

మూ ॥ కంఠః కిమస్యాః పికవేణువీణాస్తిస్రో జితాస్సూచయతి
త్రిరేఖః । ఇత్యన్తరస్తూయత కాపి యత్ర నవేన బాలా కలమా
లపన్తీ ॥ * * * * * * ౫౯

వ్యా ॥ అథ చతుర్దశభిస్తాం సభాం వర్ణయతి ॥ కంఠ ఇత్యాదిభిః ॥ యత్ర సభాయాం కలం మధురమాలపన్తీ కాపి బాలా - నవేన - తిస్రో రేఖా అస్య సన్తీతి త్రిరేఖః అస్యాః కంఠః పికవేణువీణాః తిస్రో జితాస్సన్తీతి సూచయతి కిమితి - అన్తరన్తఃకరణే అస్తూయత స్తుతా - అత్ర కంఠరేఖాత్రయస్య విశేషణగత్యా నిజపికాదిత్రయవిజయసూచకత్వోత్ప్రేక్షా హేతుకత్వాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణేయముత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * * * ౫౯

మూ ॥ ఏతం నలం తం దమయన్తి పశ్యేత్యజానతీనామిత్యాళిశుల
ప్రబోధాన్ । శ్రుత్వాపి నాంగీకరవతీ న శారీముఖాత్స్వనామాంశం
కృత యత్ర దృష్టమ్ ॥ * * * * * ౬౦

వ్యా ॥ పీతమితి ॥ సచలోకః యత్రసభాయాం - నారీకరవలితాశారికాముఖాత్ నారీకరగతశారికాముఖాత్ - హేదమయంతి - త్వమేతంనలం పశ్య అత్రిం పీడాం త్యజ - ఇత్యేవరూపాః అళిగులప్రబోధాః ఆళిగులస్య సఖీజనస్య ప్రబోధ్యతేపభిరితి ప్రబోధాః ఆశ్వాసనోక్తీః- కరణేఘుత్వ శ్రీత్యాయుః శ్రుత్వా స్వమాత్మానం దృష్టమాశంకత - పీతంనలంపశ్యేతినిర్దేశాత్ తేనాభిదృష్టోస్మీతిశంకితవానిత్యర్థః- శారీవాక్యే నారీవాక్యభ్రమాదితి భావః అత్రపునః భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యత ఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ * * * * ౮౦

మూ ॥ యత్రైకయాలీకనలీకృతాలీకంఠే కృపాభీమవచీఘవం

త్వా । తద్దృశ్యపధేదోహాళికేనోపనీతా శాలీనమాధాయి సుధూ

కిమాలా ॥ * * * * * * ౮౧

వ్యా ॥ యత్రేతి యత్రసభాయాం - తద్దృశ్యపథేనళదృష్టిపథే - మృషాభీమవచా ఆరోపితభైమీఅతయా తయాచవంత్యా ఏకయా సఖ్యా అళికనళః ఆరోపితనలః - అసః సకృతా అళికనళీకృతా తస్యా అళ్యాస్సఖ్యాః కంఠేదోహాళికయాధాత్ర్యా - ఉపనీతాయాం మధూకమాలా శాలీనం లజ్జామంథరం యథాతథా ఆధాయి హితా - దధాతేః కర్మణిలుఙ్ - అతో యుక్తిర్ణామోరిః యుగాగమః ఏతేన భైమ్యాస్స్వయంవరత్వరా నలైకతానత్వం చ వ్యక్తం సదస్యజీవాంతు గాసీదిత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౮౨

మూ ॥ చంద్రాభమాభ్రంతి కందవానా చంద్రాననవస్థామివ

యత్రకాంతా సనజకాచంద్రసమే సఖీముఖే తద్వినిన్ స్యేం

దుకృతానబింబమ్ ॥ * * * * * ౮౩

వ్యా ॥ చంద్రాభమితి ॥ యత్రసభాయాం - కాపికాంతా - చంద్రాభం చంద్రనిభం - ఆభ్రమభ్రకవికారం తిలకం చంద్రసమేసఖీముఖే తద్వత్తా ఆత్రతిలకవతా నిజాస్యేందునా కృతమనుబింబం ప్రతిబింబం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా భవతి తథా దధానా రచయంతీ చంద్రాననవస్థాం సస్జే వేత్యుత్ప్రేక్షా - అత్ర - తిలకక్రియోత్పత్తౌ స్వచ్ఛద్రవ్యతయా వరస్పరాభిముఖావస్థిత దర్పణవదితరేతరాభ్రతిలకసంక్రాంతేరితరేతర తిలకచంద్రపరంపరానంతత్వాదనవస్థా క్రియానిష్పత్తిశ్చైతిచిత్రమితిభావః ॥ * * * * * ౮౪

మూ ॥ దళోదరే కాంచనకైతకస్య క్షణాన్మషీభావుకవర్ణరేఖమ్ తస్యైవ యత్ర స్వమనంగలేఖం లిలేఖ భైమీం నఖలేఖినీభిః ॥

వ్యా ॥ దళేతి ॥ యత్రసభాయాం భైమీ - కాంచనకైతకస్య స్వర్ణకేతకీ

కుసుమస్యదళలోదరేపత్రమధ్యేక్షణాత్ ఝటితిమషీభావుకాణామ్యేమీభవం త్యఃవర్ణ రేఖాఅక్షరవిన్యాసాయస్మిన్ తం - తస్యనళస్యైవకృతేన్వంస్వకీయం అనంగలేఖంకామసందేశంనఖైః రేఖాలేఖనీభిఃకణికాభిఃలిలేఖ ॥ * ౬౩

మూ॥ విలేఖితుంభీమభువోలిపేషుసఖ్యాతివిఖ్యాతిభృతాపియత్ర। అశాకిలీలాకమలంనపాణిరపారికర్ణోత్పలమక్షినైవ॥ ౬౪

వ్యా ॥ విలేఖితుమితి ॥ యత్రసభాయాంలిపేషుచిత్రకర్మసుకృదికారాద క్తినోవాజెప్పక్తవ్యః- అతివిఖ్యాతిభృతాఅతిచతురయాపేత్యర్థః - సఖ్యాభీమభువోభైమ్యాఃలీలాకమలంవిలేఖితుంఅశాకి - భావేలుజ్ - శకేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః- పాణింతునాశాకి-తథాకర్ణోత్పలంవిలేఖితుమపారి పర్యాప్తం - ఘపార్వపల్లుజ్ - పర్యాప్తవచనేష్వలమర్థేష్వితితుమున్ప్రత్యయః- అక్షితునాపార్యేవసరోజ్జ్వపమానాతీతత్వాత్తల్లావణ్యస్యేతిభావః ॥ ౬౪

మూ ॥ భైమీముపావీణయదేత్యయత్రకలిప్రియస్యప్రియశిష్యవర్గః। గంధర్వవధ్వస్స్వరమధ్వరీణతత్కారంనాకైషధరీణవీణః ॥ * * * * * * ౬౫

వ్యా ॥ భైమీమితి ॥ యత్రసభాయాం - గంధర్వవధ్వోగంధర్వాంగనా ఏవ - కలిప్రియస్యప్రియ కలహస్యనారదస్య - వాప్రియస్యేతిబహువ్రీహౌప్రియశబ్దస్యపరనిపాతః - ప్రియశిష్యవర్గః - స్వరఏవమధుక్షౌద్రం తేనారీణమతి పూర్ణమితియావత్ - ల్ప్యాదిభ్యశ్చేతినిష్ఠానత్వం - తేనతస్యాభైమ్యాః కంఠనాళేనసహఏకధురంవహంతీత్యేకధురీణాస్సమాఇత్యర్థః-ఏకధురాల్లుక్చేతిఖచ్ప్రత్యయః - తాపీణాయస్యాసనన్యేత్యాగత్యాభైమీముపావీణయత్ వీణయాఉపగాయతిస్మ - సత్యాపపాశేత్యాదినాణిచిలజ్ - గానవిద్యాయాంగంధర్వీణామపృశ్యాస్యాభైమీత్యర్థః ॥ * * * * ౬౫

మూ ॥ నావాస్మరఃకింహరభీతిగుప్తేఃపయోదరేఖేలతికుంభఏష । ఇత్యర్ధచంద్రాభనఖాంకచుంబిశుచాసఖీయత్రసఖీభిరూచే ॥ * * * * * * ౬౬

వ్యా ॥ నావేతి ॥ యత్రసభాయాంఅర్ధచంద్రాభనఖాంకచుంబీఅర్ధచంద్రాకారనఖక్షతభాక్కుచోయస్యాస్సాసఖీ - స్మరః - హరభీత్యాగుప్త్యై - గుప్త్యర్థమిత్యర్థః - సంబంధసామాన్యేషష్ఠీ - పయసాంక్షీరాణాంనీరాణాం చధరఃపయోధరఃకుచః ॥ ని ॥ పయస్యాలృత్ క్షీరనిరయోరితివిశ్వఃతస్మిన్నేవకుంభఇతివ్యస్తరూపకం - నావానఖాంకేనైవేతిశేషః - ఖేలతి - దాహపరిహారాయవిహరతికిమితిరూపక సంకీర్ణోయముత్ప్రేక్షా. ఇతిసఖీభిరూచేఉక్తా ॥

మూ ॥ స్మరాశుగీభూయ విదర్భసుభ్రూభావక్షోదయదక్షోభిఖిలు
ప్రసూనైః । స్రజం సృజంత్యా తదశోధి తేషు యత్రైకయా సూ
చిశిఖాం నిఖాయ ॥ * * * * * ౬౭

వ్యా ॥ స్మరేతి ॥ ప్రసూనైః కుసుమైః స్మరాశుగీభూయ కామబాణీభూత్వా
విదర్భసుభ్రువో వైదర్భ్యాః వక్షోహృదయమక్షోభి క్షోభితం ఖిల్వితి యత్ - త
త్ క్షోభణవైరం యత్ర సభాయాం తేషు ప్రసూనేషు సూచిశిఖాం సూచ్యగ్రం
నిఖాయ నికుట్య స్రజం మాలాం సృజంత్యా రచయంత్యా ఏకయా కయాచిత్ కాం
తయా అశోధి నిర్యాతితం - హృదయచ్ఛేదినాం హృదయచ్ఛేద ఏవ ప్రతీకార
ఇతి భావః ॥ * * * * * * * * ౬౭

మూ ॥ యత్రావదత్తామతిభీః సఖీం త్వం జత్వా జేదం సఖి సా
హసిక్యమ్ । త్వమేవ కృత్వా మదనాయ దత్సే బాణాన్ ప్రసూనాని
గుణేన సజ్జాన్ ॥ * * * * * ౬౮

వ్యా ॥ యత్రేతి ॥ యత్ర సభాయాం తాం స్రక్సృజం సఖీం - భేమి అతిభీ
య అత్యంతం భీత్వా - భిధాతోః క్త్వాల్యప్ బాహుళకః - అనదత్ - కిమితి హే స
ఖి ఇదం - సహసా పతిత్వా త ఇతి సాహసికః అవిమృశ్యకారీ - ఓజస్సహోంభసా వ
ర్తత ఇతి ఠక్ - తస్య కర్మ సాహసిక్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాద్ష్యఞ్ త్వ యత్య
త్యజత్యజ - కుతః త్వమేవ ప్రసూనాన్యేవ బాణాన్ గుణేన తంతునా జ్యయా చ ॥
ని ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ సజ్జాన్
సక్తాన్ కృత్వా మదనాయ దత్సే దదాసి - తదేతత్ స్వాపరాధహేతోర్వహ్నే ర్వా
యునా సంధుక్షణమితి భావః ॥ * * * * * ౬౮

మూ ॥ ఆలిఖ్య సఖ్యాః కుచపత్రభంగీమధ్యే సుమధ్యా మకరీం క
రేణ । యత్రావదత్తాం మియమాళి యానం మన్యే త్వదేవావళనా
కనద్యాః ॥ * * * * * * ౬౯

వ్యా ॥ ఆలిఖ్యేతి ॥ యత్ర సభాయాం సుమధ్యా కాపి కాంతా సఖ్యాః కుచ
యోః పత్రభంగీనాం పత్రరచనానాం మధ్యే మకరీం కరేణాలిఖ్య తాం సఖీమవదత్
కిమితి హే ఆళి సఖి ఇయం మకరీ త్వదేకావళ్యేవ నాకనద్యా మందాకిన్యా ఇతి రూ
పకం - యానం వాహనం మకరీ వాహనా గంగేతి ప్రసిద్ధిః - మన్యే - అత్రోత్ప్రే
క్షా - తస్యాశ్చోక్తరూపకేణ సంకరః ॥ * * * * ౬౯

మూ ॥ తామేవ సా యత్ర జగాద భూయః పయోధియాదః కుచ
కుంభయోస్తే । నేయం స్థితా తావకహృచ్ఛయాంక శ్రియా సుని
స్తారయశః ప్రశస్తిః ॥ * * * * * ౭౦

వ్యా॥ తామితి॥ యత్ర సాపూర్వోక్తా ప్రసాధికా తామేవ సఖీం భూయో జగాద - కిమితి - పయోధేర్యాదోజలగ్రహాః సముద్రసంభవ ఇత్యర్థః - కించ - తావకస్య హృచ్ఛయస్య మకరధ్వజస్యాం కేయం మకరస్తస్య ప్రియా దయితా - తే తవ కుచకుంభయోః స్థితా సేయం మకరీ విస్తారయశస్తయోరేవ పరిణాహకీర్తేః ప్రశస్తిస్తుతివర్ణావళిరస్తు॥ * * * * * * ౭౦

మూ॥ శారీం చరంతీం సఖి మారయైనామిత్యక్షదాయే కథితే కయాపి। యత్ర స్వమాతభ్రమభీరుశారికాకూత్థసాకూతహాసస్స జజ్ఞే॥ ౭౧

వ్యా॥ శారీమితి॥ యత్ర సనలయా కయాపి - కితవయేతి శేషః - హే సఖి ఏనాం చరంతీం భ్రమంతీం శారీమక్షోపకరణం దారువికారం - శారికాఖ్యాం శకుంతికామిత్యర్థాంతరేణ శకుంతికాయామభయోత్పత్తిః॥ ని॥ శారిస్త్వక్షోపకరణే శకుంతనికాంతరఇతి విశ్వః మారయ ప్రహర - ఇతి అక్షదాయే అక్షాః పాశకాః॥ ని॥ అక్షాస్తు దేవనాః పాశకాశ్చ ఇత్యమరః - తేషాం సంబంధీ దాయో దానం॥ ని॥ దాయో దానే యౌతకాదిధనే విభాగే చ సైత్యక ఇతి వైజయంతీ - తస్మిన్కథితే స్వమాతే ఆత్మమారణేచ్ఛ భ్రమేణ భ్రాంత్యా భీరోర్భీతాయాః శార్యాః శారికాయాః కాక్వా వికృతస్వరేణ ఉత్థా ఉత్థితాః సాకూతం భావగర్భో హాసో హాసో యస్య సః - స్వనస్య హాసో ర్వేతి వికల్పాదత్ప్రత్యయః - జజ్ఞే జాతః॥ * ౭౧

మూ॥ భైమీసమీపే స నిరీక్ష్య యత్ర తాంబూలజాంబూనదహంసలక్ష్మీమ్। కృతప్రియాదూత్యమహోపకారమరాళమోహం ద్రఢిమానమూహే॥ * * * * * * ౭౨

వ్యా॥ భైమీతి॥ యత్ర సభాయాం నలో భైమీసమీపే తాంబూలస్య జాంబూనదహంసో హిరణ్మయహంసాకారః కరకః తస్య లక్ష్మీం నిరీక్ష్య కృతః ప్రియాయాం భైమ్యాం దూత్యమేవ మహోపకారో యేన తస్మిన్ మరాళే హంసే మోహస్య భ్రమస్య ద్రఢిమానం దార్ఢ్యం ఊహే ఊఢవాన్ వహేః కర్తరి లిట్ - వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణమ్॥ * * * * ౭౨

మూ॥ తస్మిన్నియం సేతి సఖీసమాజే నలస్య సందేహమథవ్యుదస్యన్। అపృష్ట ఏవ స్ఫుటమాచచక్షే సకోఽపి రూపాతిశయస్స్వయం తామ్॥ * * * * * * ౭౩

వ్యా॥ తస్మిన్నితి॥ అథ సభావలోకనానంతరం తస్మిన్ సఖీసమాజే నలస్య సందేహం కా వాత్ర భైమీతి సంశయం వ్యుదస్యన్ సప్రసిద్ధః కోఽపి రూపాతిశయః సౌందర్యవిశేషః స్వయమపృష్ట ఏవ తాం భైమీం సా భైమీ ఇయమితి స్ఫుటమా

చచక్షే. ఆచఖ్యౌ. విశ్వాతిశాయిసౌందర్య సాక్షాత్కారాదియందమయంతీ తినిశ్చికాయేత్యర్థః॥ * * * * * * * ౨౩

మూ॥ భైమీవినోదాయ ముదా సఖీభిస్తదాకృతీనాంభువికల్పితానామ్। నాతర్కి మధ్యే స్ఫుటమప్యదర్శి తస్యానుబింబం మణివేదికాయామ్॥ * * * * ౨౪

వ్యా॥ భైమీతి॥ భైమ్యావినోదాయ కౌతుకాయ వినోదాయ ముదా కౌతుకేన సఖీభిర్భువి భూతలే కల్పితానాం తస్య నలస్యాకృతీనాం ప్రతికృతీనాం మధ్యే మణివేదికాయాం స్ఫుటమదర్శితమపి తస్య నలస్య అనుబింబం నాతర్కి నతర్కితం. తత్రాపి స్వకల్పితాకృతిసామ్యాదితి భావః. అత్ర పర. సామాన్యాలంకారః. తేన చ భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ * ౨౪

మూ॥ హుతాశకీనాశజలేశదూతీర్నిరాకరిష్ణోః కృతకాకుయాచ్ఞాః। భైమ్యావచోభిస్స నిజాంతదాశాం న్యవర్తయద్దూరమపి ప్రయాతామ్॥ * * * * * ౨౫

వ్యా॥ హుతాశేతి॥ కృతాః కాక్వా యాచ్ఞాః ప్రార్థనా యాభిస్తాః చిత్తచాలనచతురోక్తిరిత్యర్థః. హుతాశకీనాశజలేశాః వహ్నియమవరుణాః॥ ది॥ ప్రేతపతిః పితృపతిః కీనాశ ఇతి హలాయుధః. తేషాం దూతీః నిరాకరిష్ణోః పరిహరంత్యాః. అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ప్రత్యయః. నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా. భైమ్యాః వచోభిస్స నలో దూరం ప్రయాతాం ఇంద్రాదికపటేన లుప్తప్రాయామపి నిజాం స్వకీయాం తదాశాం భైమీతృష్ణాం న్యవర్తయత్ నివర్తితవాన్ పునస్తత్ప్రత్యాశామకార్షీదిత్యర్థః॥ * * ౨౫

మూ॥ విజ్ఞప్తిమంతస్సభయస్స భైమ్యాం మధ్యేసభం వాసవశంభలీయామ్। సంభావయామాస స భృశం కృశాశస్తదాశిబ్యం ద్వైరభినంద్యమానామ్॥ * * * * ౨౬

వ్యా॥ విజ్ఞప్తిమితి॥ స నలో మధ్యేసభం సభాయా మధ్యే. పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం. తదాశిబ్యం ద్వైః భైమీసఖీసంఘైరభినంద్యమానాం వాసవశంభలీయామింద్రదూతీసంబంధినీం కామినోస్సంధాత్రీ శంభలీ॥ ది॥ కుట్టనీ శంభలీ సమే ఇత్యమరః. భైమ్యాం విషయే విజ్ఞప్తిం విజ్ఞాప్యమానాం విజ్ఞాపనాం అంతస్సభయః ఇంద్రగౌరవాదంగీకరిష్యతీతి బిభ్యదేవేత్యర్థః. అత ఏవ కృశాశః శిథిల భైమీప్రాప్త్యాశశ్చ సన్ భృశం సంభావయామాస॥

మూ॥ లిపిర్న దైవీ సుపఠా భువీతి తుభ్యం మయి ప్రేషితవాచికస్య। ఇంద్రస్య దూత్యాం రచయ ప్రసాదం విజ్ఞాపయన్త్యాముపధానదానమ్॥

వ్యా॥ లిపిరితి ॥ హైమీలిపిదేశావలిపిఃభువిభూలోకేసుపఠావతీతుంశ క్యా - ఈష్టమరిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః- నేతిహాతో స్తుభ్యంవ్యాహృతార్థా వాగ్వాచికంసందేశవాక్యం॥ని॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః- వాచో వ్యాహృతార్థాయామితిఠక్- తత్ప్రేషితంయేనతస్య ఇంద్రస్యదూత్యాం మయివిజ్ఞాపయంత్యాం- అవధానస్యైకాగ్ర్యస్యదానమేవప్రసాదంరచయ అనుగ్రహాంకురు॥ * * * * * * * ౭౭

మూ॥ సలీలమాలింగనయోపపీడమనామయంపృచ్ఛతివాసవస్త్వా మ్। శేషస్త్వదాశ్లేషకథావినిద్రైః స్తద్రోమభిస్సందిదిశేభవత్యై॥

వ్యా॥ సలీలమితి॥ హేభైమీ- వాసవస్త్వాంసలీలంసవిలాసం ఆలింగ నయాఆలింగనేన- ఆజూర్వాద్యాలింగయతేశ్చారాదికాద్యుచ్- ఉపపీడముపపీ డ్యగాఢమాలింగ్య - సప్తమ్యాంచోపపీడమిత్యత్రచకారాత్తృతీయోపపదేణ ముల్ ప్రత్యయః- తృతీయాప్రభృత్యన్యతరస్యామితివికల్పాదసమాసః - అనా మయంపృచ్ఛతి॥ శ్లో ॥ క్షత్రబంధుమనామయమితిస్మరణాదితిభావః- శేషఃకా ర్యశేషస్తుత్వదాశ్లేషకథయాపూర్వోక్తత్వదాలింగనప్రసంగే- వినిద్రైఃహృష్టై స్తస్యేంద్రస్యరోమభిస్సంతైవ్యసందిదిశేసందిష్టం- కర్మణిలిట్-త్వదా లింగనప్రార్థనైవానంతరంవక్తవ్యఃకార్యశేషోపీతిభావః॥ * ౭౮

మూ॥ యః ప్రేర్యమాణోపిహృదామఘోనస్త్వదర్థనా యాంహ్రియమాపదాతా। స్వయంవరస్థానజుషస్తమస్యబధా నకంఠంవరణస్రజైవ॥ * * * * ౭౯

వ్యా॥ య ఇతి॥ హేభైమి- మఘోన ఇంద్రస్యయఃకఠస్త్వదర్థనా యాంవిషయేహృదాప్రేర్యమాణోపి హ్రియమేవాగోపరాధమాపత్ హీన స్యార్థింప్రతియాచ్ఞాసంకోచోప్యపరాధపదేతిభావః- స్వయంవరస్థానజు షఃస్వయంవరమాగతస్య అస్యేంద్రస్య తమపరాధినంకంఠంవరణస్రజాభ ర్తృవరణమాలికయాత్వంబధాన- ఈదృశాపరాధినామీదృగ్బంధపదండఇ తిభావః- సర్వథాలజ్జాంవిహాయప్రార్థనాంకుర్వతోమహేంద్రస్య మనోరథ పూరణంకార్యమితితాత్పర్యార్థః॥ * * * * * ౭౯

మూ॥ నైనంత్యజక్షీరధిమంథనాద్యైరస్యానుజాయోపద మితామరైశ్రీః। అస్మైవిముద్యేయురసోదరస్యాంప్రావ్యంతు నోత్థాపయితుంశ్రీయంతే॥ * * * ౮౦

వ్యా॥ నేతి॥ హేభైమీతి - ఏనమింద్రంనత్యజ- తథాహి- ద్యైరకమరైః - అ స్యేంద్రస్యఅనుజాయఉపేంద్రాయ- తాదర్థ్యేచతుర్థీ - క్షీరాబ్ధిమంథనాస్

న్నితిషేరథిఃషేరోదథిః- కరణ్యధికరణేచేతికిప్రత్యయః - తస్య మంథనాత్ మథనాదుపాయాత్ - మంథతేర్భావాదికస్యేదిత్వాన్నుమాగమః- శ్రీఃరమా ఉద్గమితాఉత్థాపితా- తేఅమరాఃఅస్మైఇంద్రాయ- పూర్వవచ్చతుర్థీ ఇయురసవవోదకంయస్యతంఇతుసోదంనామాబ్ధి - ఉదకస్యోదస్స జ్ఞాయామిత్యుదాదేశః- విమథ్యసుధిత్వా అన్యాంశ్రియం ఉత్థాపయితుంనశ్రోత్యంతుమప్రయాస్యంతు- ద్వితీయయాశ్రియాత్వమేవ ఉపేంద్రవదింద్రస్యాపిలక్ష్మీపతిత్వేతయోరనైషమ్యాయదేవానాంలక్ష్మ్యంతరసంపాదనప్రయాసోనస్యాదితిభావః అత్రామరాణాం లక్ష్మ్యంతరోత్పాదనప్రయత్నాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః॥ * * * * * * ౮౦

మూ॥ లోకస్రజిద్యౌర్దివిచాదితేయా అప్యాదితేయేషుమహా
న్మహేంద్రః॥ కింకర్తుమర్థీయదిసోపిరాగాజ్జాగర్తికక్ష్యాకి
మతఃపరాపి॥ * * * * ౮౧

వ్యా॥ లోకేతి॥ లోకస్రజిస్వర్గాదిలోకపఙ్త్తౌద్యౌఃస్వర్గోమహతీ దివిచఅదిత్యాఅపత్యానిపుమాంస అదితేయాఃదేవాఃమహాంతః- కృదికారాదక్తినఃతాత్ - స్త్రీభ్యోఢక్ - అదితేయేష్వపిమహేంద్రోమహాన్- సమహేంద్రోపిరాగాత్కింకర్తుంసేవితుమర్థీ ఇచ్ఛుర్యది - కింశబ్దస్యాస్యసర్వాదివత్తస్యనిపతితత్వాద్ధాతోఃప్రాక్ప్రయోగః- అర్థీయతేరిచ్ఛార్థత్వాన్నసమి నకర్తృకేషుతుమున్- అతోస్మాదింద్రసేవ్యత్వాత్పరాకక్ష్యాఉత్కృష్టావస్థాచజాగర్తి- స్ఫురతికిం నజాగర్తీత్యర్థః అత్రలోకాదిషుపూర్వపూర్వాపేక్షయోత్తరోత్తరస్యోత్కర్షోక్తేస్సారాలంకారః॥ ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సారఇతిలక్షణాత్॥ * * * * * * * ౮౧

మూ॥ పదంశతేనాపమఖైర్యదింద్రస్తస్మై సయాచనచా
టుకారః। కురుప్రసాదంతదలంకురుష్వస్వీకారకృత్యాప్యకలం
నక్రమేణ॥ * * * * * * ౮౨

వ్యా॥ పదమితి॥ ఇంద్రఃశతేనమఖైఃమఖశతేనయత్పదమింద్రత్వాఖ్యంస్థానమాప ప్రాప - సఇంద్రః తస్మైపదాయతత్పదస్వీకారాయేత్యర్థః- తేతవయాచనేనప్రార్థనయాచాటుకారః ప్రియంవదః - జాతఇతిశేషః - నశబ్దశ్లోకేత్యాదినాఉప్రత్యయనిషేధాత్కర్మణ్యణ్ - ప్రసాదమనుగ్రహంకురు - తదైంద్రంపదంస్వీకారకృత్యాఅంగీకారస్యంజకేనభ్రూనటనక్రమేణభ్రూవిక్షేపవ్యాపారేణఅలంకురుష్వ॥ * * * * * ౮౨

మూ॥ మందాకినీనందనయోర్విహారే దేవే చ వేద్దేవరిమాధవే చ। శ్రియశ్శ్రియాం యాతరి యచ్చ సఖ్యం తచ్చేత సా భావిని భావయస్వం॥

వ్యా॥ మందాకినీతి॥ భావయ తీతి భావిని విచారచతురే భైమి - మందాకినీనందనయోర్విహారే క్రీడాయాం మాధవే దేవే ఉపేంద్రే దేవరి దేవరే భర్తృభ్రాతరి సతి॥ ని॥ స్యాలాస్స్యుర్భ్రాతరః పత్న్యాః స్వామినో దేవృదేవరాః ఇత్యమరః॥ దివో వృన్నితి వృన్ప్రత్యయః - శ్రియాం శ్రీదేవ్యాం - యాతర ఇతియాంతరి దేవృభార్యాయాం॥ ని॥ భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరస్స్యుః పరస్పరమిత్యమరః - యాతేర్నప్తృనేష్టృ ఇతి తృన్ప్రత్యయః - సఖ్యం చ - యచ్ఛ్రీయోర్మహాంతరం - ఫణిభవేత్ - తత్త్వం చేతసా భావిని భావయ విచారయ అయాచితోపనతం చ మహేశ్ఛ్రియోః నపరిహార్యమిత్యర్థః - అత్ర నందనవిహారక్రియాయాః మాధవదేవృకత్వ శ్రీయాతృకత్వగుణయోశ్చ సామస్త్యేన యోగపద్యాత్ సముచ్చయాలంకార భేదః॥ శ్లో॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృత ఇతి లక్షణాత్॥ * * * * * * * ౭౩

మూ॥ రజ్యస్వ రాజ్యే జగతామితీంద్రో యాచ్ఞాప్రతిష్ఠాం లభ సేస్వమేవ। లఘూకృతస్స్వం బలియాచనేన తత్ప్రాప్తయే వామనమామనంతి॥ * * * * * * * ౭౪

వ్యా॥ రజ్యస్వేతి॥ హే భైమి - జగతాం రాజ్యే త్రైలోక్యాధిపత్యే రజ్యస్వ అనురక్తా భవ - ప్రార్థనాయాం లోట్ - రంజేః స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం - ఇతీత్యం రూపాం యాచ్ఞాం ప్రార్థనామేవ ప్రతిష్ఠాం గౌరవమింద్రః త్వమేవ లభసే తథాహి - తస్య త్రైలోక్య రాజ్యస్య ప్రాప్తయే లాభాయ బలేర్వైరోచనస్య యాచనేన లఘూకృతమల్పీకృతం స్వమాత్మానం తం విష్ణుమపేతి శేషః - తం వామనం హ్రస్వం లఘుం చామనంతి - యదర్థం విష్ణోం పియాచ్ఞాలాఘవం ప్రాప్తం - తదాదాయాదియుతే దేవేంద్రేణేత్యహో తే భాగధేయమిత్యర్థః - వ్యతిరేకేణ దృష్టాంతాలంకారః॥ * * * * ౭౪

మూ॥ యానేవ దేవాన్నమసి త్రికాలం న తత్కృతఘ్నీకృతిరౌచితీ తే। ప్రసీద తాన్నవ్యనృణాన్విధాతుం పతిష్వతస్త్వత్పదయోస్త్రిసంధ్యమ్॥

వ్యా॥ యానితి॥ హే భైమి యానేవ దేవానింద్రాదీన్ - త్రయః కాలాః యస్మిన్కర్మణి తత్త్రికాలం యథా తథా - తమసి త్రిసంధ్యం నమస్కరోషీత్యర్థః - తేషాం దేవానాం కృతఘ్నీకృతిస్తదీయ ప్రత్యుపకారపరిహారేణ కృతఘ్నకరణం తే తవ ఔచితీ ఔచిత్యం న - త్రిసంధ్యానాం సంధ్యానాం సమాహారస్త్రిసంధ్యం - సంధ్యాత్రయమేవేత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - పాటాబంతత ఇ

తినపుంసకత్వం - త్వత్పదయోః పతిష్యతః నమస్కరిష్యతః తాన్ దేవానవ్యన్యూనాన్ విధాతుం ప్రతిప్రణామస్వీకారేణ అన్యూనాన్ కర్తుం ప్రసీద - తాననృణీ కుర్విత్యర్థః ॥ * * * * * * * ౯౫

మూ ॥ ఇత్యుక్తవత్యా నిహితాదరేణ భైమీగృహీతా మఘవ
త్ప్రసాదః । స్రక్పారిజాతస్య బభౌ తెనలాశాం వాసైరశేషా
మపుపూరదాశామ్ ॥ * * * * ౯౬

వ్యా ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థముక్తవత్యా శక్రదూత్యా - ఆదరేణ నిహితా సమర్పితా భైమ్యా గృహీతా స్వీకృతా మఘవతః ప్రసాదోఽనుగ్రహంభూతా - సత్యవతంసత్వేన అభిమతత్వేనేతి భావః - పారిజాతస్య స్రజ్మాలికా నలస్యాశాంతృష్ణాం దిశం చ బభౌ తే వినా - తస్యాస్తస్య విపరీతశంకాకరత్వాదితి భావః ॥ ని ॥ ఆశా తృష్ణా దిశోరితి విశ్వః - యద్యపి - అన్యారాదితరర్తే ఇతి బభౌ తేర్యోగాత్పంచమ్యేవ విహితా - తథాపి మతాంతరే ద్వితీయాప్యస్తీత్యాహుః - తథా - ఫలతి పురుషారాధనమృతే ఇతి ప్రయోగశ్చ - అశేషామాశాం దిశం - సర్వా అపీత్యర్థః - జాతావేకవచనం - వాసైర్నిజవాసనాభిరపుపూరత్పూరితవతీ - పుపూరణ ఇతి చౌరాదికస్య ధాతోర్లుఙి ణిలోపిత్వాన్నాగ్లోపిశాస్వృదితామిత్యుపధాహ్రస్వనిషేధః - అభ్యాసహ్రస్వః - ద్వయోరప్యాశయోరభేదాధ్యవసాయాన్నోక్తినిర్వాహః ॥ * * * * * * ౯౬

మూ ॥ ఆర్యే విచార్యాలమిహేతి కాపి యోగ్యం సఖీ స్యాదితి
కాచనాపి । ఓంకారపక్షోత్తరమస్తు వస్తుమంగళ్యమత్రేతి చ కా
ప్యవోచత్ ॥ * * * * * * ౯౭

వ్యా ॥ ఆర్య ఇతి ॥ ఆర్యే భైమి ఇహేంద్రవరణే విచార్యం అలం - విచారో న కర్తవ్య ఇతి కాపి సఖీ అవోచత్ - సఖి భైమి యోగ్యమిదం యుక్తం స్యాదితి కాచనాప్యవోచత్ - అత్ర ఓంకారోఽంగీకారః పరమమంగళ్యముత్తరముత్తరరూపం వస్త్వస్త్వితి కాప్యవోచత్ ॥ * * * * * ౯౮

మూ ॥ అనాశ్రవా వః కిమహం కదాపి వక్తుం విశేషః పరమస్తు శేషః ।
ఇతీరితే భీమజయా న దూతీమాలింగదాలిశ్చ ముదామియత్తా ॥ ౯౮

వ్యా ॥ అనాశ్రవేతి ॥ హే సఖ్యః అహం కదాపి వో యుష్మాకం అనాశ్రవా అవచనకారిణీ కిం పరం కింతు వక్తుం విశేషశ్శేషోఽస్తి - కింతు వక్తవ్యశేషః కశ్చిదస్తీత్యర్థః - ఇతి భీమజయా భైమ్యా ఈరితే ఉక్తే సతి దూతీమింద్రశంభళీమాలీ భైమీసఖీశ్చ ముదామియత్తామితిరాహిత్యం న ప్రాపత్ - సోక్తమంగీస్వ

త్యత్రకించిద్వరదానము పెత్తుఃఇతిభ్రాన్త్యాముహాన్తమానన్దముచిందతేత్యర్థః॥

మూ॥ భైమీంచదూత్యంచనకించిదావమితిస్వయం భావ
యతోనలస్య। ఆలోకమాత్రోద్యదితన్ముఖేందోరభూన్నభిన్నం
హృదయారవిందమ్॥ * * * * ౮౯

వ్యా॥ భైమీమితి॥ భైమీంచదూత్యంచకించిత్కించనతయోరేకంచ-నా
పంనప్రాపం - ఆప్నోతేంజేమిప్ - స్త్రీరత్నలాభోమాభూత్పరోపకారోపిన
సిద్ధఇత్యర్థః - ఇతిస్వయమాత్మనిభావయతోభైమీచిత్తచలనభ్రాన్త్యాచింత
యతోనలస్యహృదయమేవారవిందంతన్ముఖేందోర్భైమీముఖచంద్రస్యాలోక
మాత్రాద్దర్శనమాత్రాత్ప్రకాశనమాత్రాచ్చ॥ ని॥ ఆలోకాదర్శనోద్యోతావి
త్యమరః - భిన్నంవిదీర్ణంవికసితంచనాభూత్కృదినాభూదిత్యం - తదాతన్ముఖద
ర్శనాదనయావిశ్వాస్యహాతోస్మీతివిదీర్ణంహృదయంభూదిత్యర్థః - ఇందుప్ర
కాశాత్కథమరవిందవికాసఇతిరోధశ్చద్యోత్యతే॥ * * ౮౯

మూ॥ ఈషత్స్మితక్షాలితసృక్విభాగాదృక్సంజ్ఞయావారితత
త్తదాలిః। స్రజానమస్కృత్యతయైవశక్రంతాంభీమభూరుత్త
రయాంచకార॥ * * * * * ౯౦

వ్యా॥ ఈషదితి॥ భీమభూఃభైమీఈషత్స్మితేనమందహాసేనక్షాలితౌ ధా
తౌసృక్విణీఓష్ఠప్రాంతావేవభాగౌయయాసాసతీ॥ ని॥ ప్రాంతావోష్ఠస్య
సృక్విణీఇత్యమరః - దృక్సంజ్ఞయైవవారితానిషిద్ధాస్తాస్తాఃపూర్వోక్తవిరుద్ధ
ప్రలాపిన్యఃఆళయస్సఖ్యఃయయాసాచసతీ - తయేంద్రదూతీదత్తయాస్రజాస
హైవ - వృద్ధోయూనేతిసూత్రకారప్రయోగాదేవజ్ఞాపకాత్సహశబ్దాప్రయో
గేపిసహార్థేతృతీయా - శక్రంనమస్కృత్య - స్రజంశక్రంచనమస్కృత్యేత్య
ర్థః - నతుతామవతంసీకృత్య - తచ్చనలస్యజీవాతురితిభావః - తామింద్రదూ
తీముత్తరయాంచకారఉత్తరమాచష్ట - తత్కరోతితదాచష్టఇతిణిచ్॥ ౯౦

మూ॥ స్తుతౌమఘోనస్త్యజసాహసిక్యంవక్తుంకియత్తంయ
దివేదవేదః। వృథోత్తరంసాక్షిణిహృత్సునృణామజ్ఞాతృవి
జ్ఞాపికమాపితస్మిన్॥ * * * * ౯౧

వ్యా॥ స్తుతావితి॥ హేదూతిమఘోనఇంద్రస్యస్తుతౌవిషయేసాహసి
క్యంసాహసమవిమృశ్యకారిత్వంత్యజ - నస్తుహీత్యర్థః - కుతః - అశక్యాది
త్యాహ - తంశక్రంకియదల్పంవక్తుంవేదయదీతివేదఃశ్రుతిరేవవేత్తి - నాన్యః -
అతస్స్తుతేర్విరమేతిభావః - తర్హికిమస్యోత్తరంతత్రాహ - నృణాంహృ
త్సువిషయేసాక్షిణిసాక్షీభూతేసాక్షాద్ద్రష్టరిసంజ్ఞాయామితిఇనిప్రత్యయః - త

లద్భ్రభా। సతతతద్గతహృచ్ఛయకేతునాహతమివస్వశనూఘ

నఘుషిణా ॥ * * * * * ౩౪

వ్యా॥ పికేతి॥ తయాభైమ్యా - పికరుతశ్రుత్యాకోకిలకూజితశ్రవణేన - కంపి నివేపమానేహృదిచక్షుసి - నిహితం శైత్యార్థంన్యస్తం - విచలత్ - అథాగచ లనాదితిభావః - శైవలంస్వతన్వాశైవలశరీరేణసహా - ఘనఘుషిణాభృశ సంఘుషిణా - ద్వయోరపిజలచరత్వాదితిభావః - సతతంతద్గతస్యభైమీ హృద్గతస్యహృచ్ఛయస్యకామస్యకేతునాచిహ్నేన - మత్స్యేన - హతంతా డితమివబభావిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ * * * * * ౩౫

మూ ॥ నఖలుమోహవశేనతదాననం నలమనశ్శశికాంతమ

బోధిషత్ । ఇతరథాభ్యుదయేశశినస్తతఃకథమసుస్రువదశ్రుమ

యంపయః ॥ * * * * * * ౩౬

వ్యా ॥ నేతి ॥ నలమనఃకర్తృ - మోహవశేనవిరహాత్ప్రయుక్తాజ్ఞానబలే న - తదాననంభైమీముఖంకర్మ - శశికాంతమిందుసుందరంఇందూపలంచ - నాబోధిఖలునాబుద్ధకిమితికాకుః - బుధ్యేరవవేత్యర్థః - తచ్చసత్యమితిభా వః దీపజనేత్యాదినాకర్తరిచిణ్ - ఇతరథాతదస్యత్వేశశినోభ్యుదయేతతో భైమీముఖాదశ్రుమయమశ్రురూపంపయః - అసుస్రువత్స్రుతం - చంద్రోదయేపయ స్స్రావాచ్చంద్రకాంతత్వంసత్యమిత్యర్థః - చంద్రోదయేద్రావాహాచ్చంద్రకాంతద్రు రోదేతిభావః - ద్రవతేర్లుఙిణిశ్రీత్యాదినాచ్లేశ్చఙ్ధాతోరువఙాదేశః ॥ ౩౬

మూ ॥ రతిపతేర్విజయాస్త్రమిషుగ్యధాజయతిభీమసుతాపి

తథైవసా। స్వవిశిఖానివపంచతయాతతోనియతమైహతయో

జయితుంసతామ్ ॥ * * * * * ౩౭

వ్యా ॥ రతిపతేరితి ॥ రతిపతేఃకామస్యయథేషుః - విజయస్యాస్త్రంవిజ యాస్త్రంవిజయసాధనమాయుధం - జయతి - తథైవసాభీమసుతాపివిజ యాస్త్రంసతీజయతి-తత స్తస్మాద్ధేతోఃసకామఃస్వస్యవిశిఖానిష్వనివ-తాం భైమీం - పంచతయాపంచసంఖ్యాకత్వేనమురణేనచ ॥ ని ॥ పంచతాపంచ భావేస్యాత్పంచతామరణేపిచేతివిశ్వః - యోజయితుమైహత - స్వేషుధర్మాణా విజయాస్త్రత్వేరపంచత్వేనాపియోజయితుమైచ్ఛత్ - నియతంసత్యమిత్యు త్ప్రేక్షాస్త్రం - అన్యథాకిమర్థమేనామిత్థంపీడయేదితిభావః - ఉపమానోత్ప్రే క్షయోస్సంకరః ॥ * * * * * * * ౩౭

మూ ॥ శశిమయందహనాస్త్రముదిత్వరంమనసిజస్యవిమృ

ణాంమాత్రాభిర్నిర్మితోన్నృప ఇతిస్మరణాత్ - అతఏవ - అదేవదేహం దేవదేహ రహితం మానుషవిగ్రహం సంతం - నతుసాక్షాదితి శేషః - అయంవిశేషలేశో ల్పీయాన్ భేదః - సచసోఢవ్యః అన్యథా మే వ్రతలోపస్స్యాదితిభావః ॥ ౯౪

మూ॥ అశ్రౌషమింద్రాదరిణీ గిరస్తే సతీవ్రతాతిప్రతిలోమతీవ్రాః।
స్వం ప్రాగహం ప్రాదిషి నామరాయ కిం నామ యస్మై మనసా నరాయ

వ్యా॥ కథం వ్రతలోపస్తదాహ అశ్రౌషమితి ॥ హేఇంద్రదూతి స తీవ్రతస్య పతివ్రతాధర్మస్య అతిప్రతిలోమాః అత్యంతప్రతికూలాః అతఏవ తీవ్రాః దుశ్శ్రవాశ్చ - తేగిరః ఇంద్రే ఆదరిణీ ఆదరవతీ అశ్రౌషం ఇంద్రోమహతీ దేవతేతి భయభక్తిభ్యామశ్రౌషం - నతురాగాదితీభావః - కథంతర్హి తమేవపతిం భజిష్యామీత్యుక్తం తత్రాహ - ప్రాక్పూర్వమహం స్వమాత్మానం అమరాయ దేవతాత్మనే తస్మై ఇంద్రాయ న ప్రాదిషి న ప్రాదాం నామ - కింతు నరాయ నరరూపిణే లరయోరభేదాన్నలరూపాయ చ తస్మై మనసా ప్రాదిషి - దదాతేర్లుఙ్ చిణ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః - అతస్సాక్షాదింద్రభజనే మమ వ్రతలోపస్స్యాదేవేత్యర్థః ॥ * * * * * * * * ౯౫

మూ॥ తస్మిన్విమృశ్యైవ వృతే హృదేషా నైంద్రీదయా మామ
నుతాపికాభూత్ । నిర్వాతుకామం భవసంభవానాం ధీరం సుఖా
నామవధీరణేవ ॥ * * * * * * ౯౬

వ్యా॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్నలే హృదా హృదయేన విమృశ్యైవ వృతే [illegible] దమేవ సాధ్వీతి సమ్యక్ జ్ఞాత్వైవ ప్రవృత్తే సతీత్యర్థః - ఏషా ఐంద్రీద[illegible] ఘృణాలతుణాస్పృహా - నిర్వాతుకామం మోక్తుకామం ఇదమేవ సాధ్వితి స[illegible] మోక్షే ప్రవృత్తమిత్యర్థః ॥ ని॥ ముక్తిః కైవల్యనిర్వాణేత్యమరః - ధీరం[illegible] కారచిత్తం విద్వాంసం - భవసంభవానాం సుఖానాం అవధీరణా సాంసారికసుఖసన్న్యాస ఇవ మాం అనుతాపికా హా కష్టం సాధు కృతమితి మమ పశ్చాత్తాపకారిణీ నాభూత్ - అత్రైనోభన్వివ్యదాధమణ్యోరితి షష్ఠీప్రతిషేధాత్ కర్మణి ద్వితీయా ॥ * * * * * * * * ౯౭

మూ॥ వర్షేషు యద్భారతమార్యధుర్యాస్స్తువంతి గార్హ
స్థ్యమివాశ్రమేషు। తత్రాస్మి పత్యుర్వరివస్యయాహం శర్మోర్మి
మిః కిమ్మిరితధర్మలిప్సుః ॥ * * * ౯౮

వ్యా ॥ వ్యధితేతి ॥ రతిపతిస్తస్యాభైమీహృదయే - విరహితాంవిరహిత్వంచ - తథాపివిరహిత్వేపి - జీవితంచేతిద్వయం - శల్యాంశయుమివ - వ్యధితనిఖాతవానిత్యర్థః - జీవతోవిరహఃవిరహిణోజీవనంచద్వేఅపిశల్యప్రాయఇత్యర్థః - తథాతేలుఃజేతజ్ - స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః - హ్రస్వాదంగాదితిసలోపః - అథనిఖననానంతరం - తచ్ఛల్యద్వయం - స్తనావేవబిల్వఫలే తయోర్యుగేన - తత్రహృదినిహత్యఆహత్యనిఖాతవాన్ కిం - యథాలోకేనిఖాతంశంకుందాఢ్యార్థంయపాషాణేనఘ్నంతితద్వదితిభావః - పూర్వార్ధేశల్యనిఖననోత్ప్రేక్షా - ఉత్తరార్ధేనిహత్యనిహననోత్ప్రేక్షా - నిఖాతవానిత్యనువాదః ॥ * * * * * * ౪౧

మూ ॥ అతిశరవ్యయతాంమదనేనతాంనిఖిలపుష్పమయస్వశరవ్యయాత్ । స్ఫుటమకారిఫలాన్యపిముంచతాతదురసిస్తనతాశయుగార్పణా ॥ * * * * * ౪౨

వ్యా ॥ అతీతి ॥ తాందమయంతీంఅతిశరాంశరవ్యయతాశరవ్యంలక్ష్యంకుర్వతా - శరవ్యశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శతరిపిత్ - అతఏవనిఖిలాయేపుష్పమయాస్స్వశరాస్తేషాంవ్యయాత్క్షయాత్ - ఫలాన్యపిముంచతాక్షిపతా - మదనేన - తదురసిభైమీవక్షసి - స్తనావేవతాశఫలాతాళఫలేతయోర్యుగస్యార్పణాత్ప్రేషణాత్మేవః - అకారి - స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - శరక్షయేపాషాణానాపిప్రహరంతీతిభావః ॥ * * * * * * ౪౨

మూ ॥ అథముహుర్బహునిందితచంద్రయాస్తుతవిధుంతుదయాచతయాముహుః । పతితయాస్మరతాపమయేగదేనిజతదేశ్రువిమిశ్రముఖీసఖీ ॥ * * * * * ౪౩

వ్యా ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం - స్మరతాపమయేకామజ్వరరూపే - గదేరోగే ॥ ని ॥ రోగవ్యాధిగదామయాఇత్యమరః - పతితయామగ్నయా - అతఏవముహుఃబహుబహుధా - నిందితచంద్రయా - తస్యోద్దీపకత్వాదితిభావః - ముహుఃస్తుతోవిధుంతుదతీతివిధుంతుదోరాహుర్యయాతయా - విధుంతుదత్వాదేవేతిభావః ॥ ని ॥ తమస్తురాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయోవిధుంతుదఇత్యమరః - విధ్వరుషోస్తుదఇతిఖచ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదజంతస్యముమిత్యముమాగమః - తయాదమయంత్యా - అశ్రువిమిశ్రంముఖంయస్యాస్సాఅనిష్టాశంకయారుదతీసఖీ - నిజగదేనిగదితా - విప్రకృతోప్యపకర్తారంనిందతిత్యదపకర్తారంచస్తౌతీతిభావః ॥ * * * * * * * ౪౩

మూ ॥ నరసురాబ్జభువామివయావతాభవతియస్యయుగం

శేషవేత్యర్థః - ప్రకాశకర్కరాశిలాశకలప్రాయామృత్ - అపరాత్విక్షువికారా త్రత్రక్రమాద్ద్వావప్యుదరౌ - ద్వేశర్కరే తత్కల్పావిత్యర్థః - అతఏవనిదర్శనాలంకారభేదః ॥ ౨ ॥ శర్కరాఖండవికృతావుపలాశర్కరాంశయోరితివిశ్వః ॥

మూ॥ ప్రక్షీణపుణ్యాయుషికర్మకృష్టే నరాన్నతిష్ఠత్యుపతిష్ఠతే యః
బుభుక్షతే నాకమపథ్యకల్పం ధీరస్తమాపాతసుఖోన్ముఖం కః ॥ ౧౦౦

వ్యా॥ ప్రక్షీణ ఇతి। కించయోనాకః కర్మకృష్టే కర్మాక్షిప్తే ఆయుషి ప్రక్షీణే సత్యేవ నరాన్మనుష్యాన్నతిష్ఠతే సంగచ్ఛతి - తిష్ఠతి సతి నోపతిష్ఠతే - ఉపాద్దేవపూజేత్యాదినా సంగతికరణే తజ్ - ఆపాతే ప్రారంభే సుఖోన్ముఖం సుఖప్రవణం - నతుపరిణామ ఇత్యర్థః - అతఏవ అపథ్యకల్పం అపథ్యాన్నసదృశం తం నాకం స్వర్గం - ధీరో ధీమాన్ కో బుభుక్షతే భోక్తుమిచ్ఛతి - అపథ్యాన్నభోజనవదాసన్నమరణాధికారం నాకభోగం కో నామ రోచత ఇత్యర్థః॥ * ౧౦౦

మూ॥ ఇతీంద్రదూత్యాం ప్రతివాచకర్ధే ప్రత్యూహ్యహ్యసై షాభి
దధే వయస్యాః। కించిద్వివక్షోల్లసదోష్ఠలక్ష్మీజితావనిద్రద్దళ
పంకజాస్యాః ॥ * * * * * ౧౦౧

వ్యా॥ ఇతీతి॥ సైషాభైమీ ఇతీత్థమింద్రదూత్యాం ప్రతి వాచం ప్రత్యుత్తరం అర్ధే ప్రత్యూహ్య మధ్యే మధ్యే నిరుధ్య - అసమాప్యైవేత్యర్థః - ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ ఊహతేరితి హ్రస్వః - కించిద్వివక్షయా వక్తుమిచ్ఛయా ఉల్లసతః స్ఫురతః ఓష్ఠస్య లక్ష్మ్యా శోభయా జితమవనిద్రద్దళం వికసత్పత్రం యస్య తత్ - అవనిపూర్వాద్ద్రాతేశ్శతృప్రత్యయః - తచ్చ తత్పంకజం చ తదివ ఆస్యం యాసాం తా వయస్యాస్సఖీః అభిదధే ఉవాచ - దధాతేః కర్తరి లిట్ తజ్ ॥

మూ॥ అనాదిధావిస్వపరంపరాయా హేతుస్రజస్స్రోతసి
వేశ్వరేవా । ఆయుక్తధీరేషజనస్తదార్యాః కిమీదృశః పర్యను
యుజ్యకార్యః॥ * * * * * ౧౦౨

వ్యా॥ అనాదీతి॥ హే ఆర్యాః - ఏషజనః అనాదియథాతథాధావిన్యాః ప్రవాహరూపాయాః స్వపరంపరాయాః స్వదేహపరంపరాయా ఇత్యర్థః - తత్సంబంధిన్యాః హేతుస్రజః హేతుభూతకర్మపరంపరాయాః స్రోతసి ప్రవాహే వా ॥ శ్లో॥ బుద్ధిః కర్మానుసారిణీతి వచనాత్ - ఈశ్వరేవా - ఏష ఏవకారయితేతి శ్రుతేః - ఆయుక్తధీః - నతుస్వాధీనబుద్ధిరిత్యర్థః - నిరీశ్వరసేశ్వరమతభేదాత్పక్షద్వయోక్తిః తత్తస్మాత్ - ఈదృశః పరతంత్రః ఏషజనః పర్యనుయుజ్యోపాలభ్య - కింకా

ర్యః కారయితుంశక్యః - కారయతేరచోయత్ అతఃస్వయమపి దైవపరతంత్రా న
పర్యనుయోజ్యేతిభావః॥ * * * * * * ౧౦౨

మూ॥ నిత్యంనియత్యాపరవత్యశేషే కస్సంవిదానోప్యను
యోగయోగ్యః। అచేతనాసాచనవాచమర్హేద్వక్తాతువక్త్ర
శ్రమకర్మభుక్తే॥ * * * * ౧౦౩

వ్యా॥ ననుదైవపారతంత్ర్యేపిమామూకఃపర్యనుయోజ్యఃవిద్వాంస్తుప
ర్యనుయోజ్యఏవేత్యాశంక్యాహ॥ నిత్యమితి॥ అశేషేజనేనిత్యంసర్వదాని
యత్యాదైవేనపరవతిపరతంత్రేసతి - సంవిదానోవిద్వానపి - సయోగస్పృష్ట
త్యాదినావిదేరాత్మనేపదం - కఃఅనుయోగయోగ్యఃఉపాలంభార్హః - విదు
షాపనియతేరలంఘ్యత్వాదితిభావః - తర్హినియతిరేవపర్యనుయుజ్యతామిత్య
త్రాహ - అచేతనాసానియతిశ్చవాచంపర్యనుయోగంనార్హేత్ - అచేతనో
పాలంభస్యారణ్యరుదితకల్పత్వాదితిభావః - తర్హ్యప్యుపాలంభోపమాహ
వక్తాఅచేతనోపాలబ్ధాతువక్త్రస్యశ్రమఃశ్రాంతిరేవక్రియతఇతికర్మ వాగ్వ్యా
పారఫలంతద్భుక్తే - వాగ్వ్యాపారాదన్యత్ఫలంనకించిదస్తీత్యర్థః॥ ౧౦౩

మూ॥ కమేళకంనిందతికోమలేచ్ఛుఃక్రమేళకఃకంటకలంపటస్తమ్।
ప్రీతేతయోరిష్టభుజోస్సమాయాంమధ్యస్థతానైవకరోపహాసః॥

వ్యా॥ నను సురేంద్రంవిహాయనలస్వీకారేజగత్యుపహాస్యతాస్యాదిత్యత్రా
హ॥ క్రమేళకమితి॥ కోమలమిచ్ఛుఃకోమలేచ్ఛుఃకృచ్ఛ్రాదిశాకాద్యర్థ
నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధాన్మధుపివాసువత్ద్వితీయాసమాస - క్రమేళక
మష్ట్రంనిందతి॥ ఉష్ట్రేక్రమేళకమయమహాంగా ఇత్యమరః - కంటకేష్వప
టోలోలుపఃక్రమేళకః॥ ని॥ లోలుపంలోలుభంలోలంలంపటం లాలసంవిదసౌ
హాలాయుధః- తంకోమలేచ్ఛుంనిందతి- ఇష్టభుజోస్తయోర్ద్వయోః ప్రీతౌ
తుష్టౌసమాయాంతత్రాపకతరస్యోపహాసోమధ్యస్థతామాత్రస్యైవ- యస్య
యదిష్టంతుష్టికరంచతస్యతత్ర ప్రవృత్తౌనస్వస్వాభావ్యస్పృష్టౌ సంతుష్ట
స్యైవోపహాసంతస్యాయమేవోపహాస్యోభవతీతిభావః॥ * ౧౦౪

మూ॥ గుణాహరంతోపిహరేస్సురాంసోనరోచమానంపరిహారయాం
తి। నలోకమాలోకయధాపవర్గాత్త్రివర్గః త్వాంచముముక్షుమానమ్॥

వ్యా॥ నను నలాదపిగుణాధికేచ రౌపమరుచిరతఆహ॥ గుణా ఇతి॥స

శ్యంహరంతో౽పి మనోహరంతో౽పి హారే గుణాః మే మహ్యం- రుచ్యర్థానాం ప్రియమాణ ఇతి చతుర్థీ- రోచమానం మనోహరం తం పరం నపరిహారయంతి న మార్జయంతి కుతః- అపవర్గాన్మోక్షాదర్వాంచముపకృష్టం త్రివర్గం ధర్మార్థకామానముంచమానమత్యజంతం లోకం నాలోకయామనపశ్యన్నేతి కారుణః - న గుణమపేక్షతే రాగవృత్తిరితి భావః- దృష్టాంతాలంకారః॥ * ౧౦౫

మూ॥ ఆకీటమాకైటభవైరి తుల్యస్స్వాభీష్టలాభాత్కృతకృత్యభా
వః। భిన్నస్పృహాణాం ప్రతి చార్థమర్థం ద్విష్టత్వమిష్టత్వముపవ్యవస్థమ్ ॥

వ్యా ॥ నను మహేంద్రం ప్రాప్య కృతకృత్యా భవ కిం నలప్రార్థనయా దుఃఖయసే అత ఆహ ॥ ఆకీటమితి ॥ ఆకీటం కీటాదారభ్య- ఆకైటభవైరి తత్పర్యంతం - ఉభయత్రాప్యభివిధావవ్యయీభావః- స్వాభీష్టలాభాత్కృతకృత్యభావః కృతార్థత్వాభిమానస్తుల్యస్సాధారణః- మమాప్యభీష్టలాభాత్కృతకృత్యతా నేంద్రలాభాదిత్యర్థః- తర్హీంద్ర ఏవేష్యతాం వేత్యత ఆహ- భిన్నస్పృహాణాం భిన్నరుచీనాం జనానామర్థమర్థం ప్రత్యర్థం- ద్విష్టత్వమిష్టత్వం చ ద్వయముపగతా వ్యవస్థా ఘటత్వపటత్వాదివత్ప్రతినియమో యస్య తదుపవ్యవస్థమవ్యవస్థితం - ఆపిత్వాపేక్షికత్వం తస్మాదింద్రోపమయా నేష్యతే కో దోష ఇత్యర్థః॥ * * * * * * * ౧౦౬

మూ ॥ అగ్రాధ్వజాగ్రన్నిభృతాపదంధుం బంధుర్యది స్యా
త్ప్రతిబంధుమర్హః। జోషం జనః కార్యవిదస్తు వస్తుపృచ్ఛ్యాని
జేచ్ఛాపుషమిముదస్తు॥ * * * * ౧౦౭

వ్యా॥ అగ్రాధ్వేతి॥ అగ్రం చాసావధ్వా చేతి సమానాధికరణసమాసః- అత ఏవ - అగ్రహస్తాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభావాదితి వామనః- తస్మిన్నగ్రాధ్వని పురోమార్గే జాగ్రత్ - స్ఫురత్ - ఆసన్న ఇతి యావత్ సచాసౌ నిభృతా నియతా ఆపదేవాంధుః కూపః॥ ని॥ పుంస్యేవాంధుః ప్రహిః కూప ఇత్యమరః- తం ప్రతిబంధుమపోహ్య నివారయితుం శక్తో బంధుస్స్యాద్యది సజనో బంధుజనః కార్యవిత్ కార్యజ్ఞో౽పి- ప్రశ్నపర్యంతం జోషం తూష్ణీమాస్తాం - న తు మాం నివారయేదిత్యర్థః కుతస్తర్హి తే కార్యవిజ్ఞానం తదాహ - ముదః శ్రేయసః పదమింతు నిజేచ్ఛైవ పృచ్ఛ్యా ప్రష్టవ్యా - సైవ మే ప్రవర్తికా నాన్యః కశ్చిద

స్త్రీత్యర్థః॰ వస్తుసత్యమయమేవక్షరమార్థ ఇత్యర్థః- వృచ్ఛేద్వికర్మకత్వాద
ప్రధానేకర్మణి బుహాలోణ్యత్ ॥ * * * * ౧౦౮

మూ॥ ఇత్థంప్రతీపోక్తిమతింసఖీనాంపిలువ్యపాండిత్యబలేనబాలా।
అపిశ్రుతస్వఃపతిమంత్రిసూక్తిందూతీంబభాషేద్యుభృతాలోలమాళిమ్ ॥

వ్యా॥ ఇత్థమితి॥ బాలాభైమీఇత్థంసఖీనాంప్రతీపోక్తిమతింప్రతికూలోక్తి
బుద్ధిమిత్థంపాండిత్యబలేనప్రాగల్భ్యవలంబేనవిలువ్యనిషిధ్య శ్రుతాస్స్వఃప
తిమంత్రిణఃశక్రసచివస్యబృహస్పతేసూక్తయోవాచోయయాతామపి అహ
రాదీనాంపత్యాదిష్వితిరేఫాదేశః అద్భుతేన అపిబృహస్పతేరపి ప్రగల్భ
త్వాశ్చర్యేణలోలమాళింకంప్రశిరసంశిరఃకంపయతీమిత్యర్థః దూతీంబభాషే॥

మూ॥పరేతభర్తుర్మనసైవదూతీంనభస్వతైవానిలసఖ్యభాజః। త్రి
స్రోతసైవాంబుపతేస్తదాశుస్థిరాస్థమాయా తవతీం నిరాస్తమ్॥

వ్యా॥ పరేతేతి॥ మనసైవఆకర్షణకేణేతి శేషః ఆగమనసాధనేనేత్యర్థః.
ప్రవాయుగంగయోరపిద్రష్టవ్యం- పరేతభర్తుర్యమస్యదూతీంనభస్వతావా
యునైనఅనిలసఖ్యభాజోగ్నేర్దూతీంత్రిస్రోతసాగంగయైనఅంబుపతేర్వరుణ
స్యదూతీంస్థిరాస్థందృఢాభినివేశంయథాతథాఆశుశీఘ్రమాయాతవతీంసతీం
తదాగమనతుణపవనిరాస్తంవర్త్యపోషణంఅస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙిత్యస్యతేర్ల
ఙిచ్లేరజాదేశః- యమాదిదూత్యోమారాదేవనిరస్తాఇంద్రదగౌరనాన్యయా
ప్రతావంతంకాలంసమభాషీత్యర్థః- అత్రమనోవాయుగంగానాం మాద్యమా
దివిధయత్వేనతత్ప్రయోగ్యంతాభిర్వేవాభివేగవతీభిరతఆనీతా ఇత్యుత్ప్రేక్షార్థః॥

మూ॥ భూయోగ్యమేనం యదిమాంత్వమాత్థ దాపదావాల
భసేముఘోనః। సతీవ్రతైస్తీవ్రమిమంతుసంతుకుంతపరంవజ్రి
ణీమాజితాస్మి॥ * * * * ౧౧౦

వ్యా॥ భూయఇతి॥ హేశక్రదూతిత్వంభూయఃపునరేనమధర్మింద్రంవృ
ణీష్వేత్యముద్ధంమామాత్ర బ్రూషేయది - బ్రువఃపంచానామిత్యాదినాపస్థా
నేశ్బ్రువఆహాశ్చ ఆహ్వాన్థ ఇతిహకారస్యథకారాదేశః- తదాముఘోనఃపదా
వంఘ్రిః॥ ని॥ పదంఘ్రిశ్చరణోస్త్రియామిత్యమరః - ఆలభసేహంసత్రిస్పృశసి
వా- వజ్రిణి ఇంద్రేవిషయే అంతరంతరంగేపరంశ్రేష్ఠంగుణత్వేనగృహ్యమాణ

మిత్యర్థః- ఇమంత్వం దుస్సహంమంతుం నిజాజ్ఞోల్లంఘనాపరాధం॥౯॥ ఆగో
పరాధో మంతుశ్చేత్యమరః- సతీవకైశవతి వ్రతానియమైశ్మార్జితాస్మిమార్జిష్యా
మి- మృజేర్లిటిమిప్- పతివ్రతాధర్మార్జనస్స ర్వఙ్ఞోభగవాణామఘవాహమామస్మాద
పరాధాత్రాస్యతీత్యర్థః॥ * * * * * * ౧౧౦

మూ॥ ఇత్థంపునర్వాగవకాశనాశాన్మహేం ద్రదూత్యామవ
యాంతవల్యామ్। వివేశలోలంహృదయంనళస్య జీవఃపునఃక్షీబ
మివప్రబోధః॥ * * * * * ౧౧౧

వ్యా॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణపునర్వాగవకాశనాశాద్భూయోవచ
నావకాశనివృత్తేః - ఇంద్రదూత్యామవయాంతవత్యాంగతాయాంనలస్యజీవోం
తరాత్మా లోలంచలాచలంహృదయంక్షీబంమత్తం॥ వి॥ మత్తేశౌండోత్కట
క్షీబాఇత్యమరః-క్షీబృమద ఇతిధాతోఃకర్తరిక్తః- అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశో
ల్లాఘాఇతినిపాతనాత్సాధుః- ప్రబోధోవివేకఇవపునర్వివేశపునర్జాత ఇవాభూ
త్ - తదావిశశ్వాసఉచ్ఛశ్వాసచేత్యర్థః॥ * * * ౧౧౨

మూ॥శ్రవణపుటయుగేన స్వేనసాధూపనీతందిగధిపకృపయా
త్తాదీదృశాత్సన్నిధానాత్ । లఘుతరమధుబాలారాగవాగుత్థ
మిత్థంనిషధజనపదేంద్రఃపాతుమానందసాంద్రః॥ ౧౧౩

వ్యా॥ శ్రవణేతి॥ నిషధానాంజనపదానాం ఇందోర్వలోదిగధిపానామిం
ద్రాదీనాంకృపయాతిరోధానశక్త్యనుగ్రహరూపయా ఆప్తాత్ప్రాప్తాదీదృశ
సన్నిధానాదప్రకాశసాన్నిధ్యాత్స్వేనస్వకీయేన శ్రవణపుటయుగేనసాధూప
నీతమర్పితమిత్థముక్తరీత్యాబాలాయాభైమ్యాఃరాగవాగ్భ్యః అనురాగవచనే
భ్యఃఉత్థాయస్యత త్తదుత్థంమధు క్షౌద్రం రసామృతమిత్యర్థః ఆనందసాంద్ర
స్సుఖమయస్సన్పాతుమలభత్వానందంబ్ధవానిత్యర్థః - శకధృషేత్యాదినాతు
మున్ప్రత్యయః॥ * * * * * * * ౧౧౪

మూ॥ శ్రీహర్షంకవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయంమామల్లదేవీచయమ్। షష్ఠః
ఖండనఖండతోపిసహజాత్క్షోదక్షమేతన్మహాకావ్యేచారుణి
నైషధీయచరితేసర్గోగమద్భాస్వరః॥ * * ౧౧౫

వ్యా ॥ శ్రీహర్షమితి ॥ శ్రీహర్షమిత్యాది సుగతం - సహజాత్సోదరాత్ సమానకర్తృకాదిత్యర్థః - ఖండనఖండతః ఖండనఖండాఖ్యాద్గ్రంథాత్ - యద్వా - ఖండనం నామ గ్రంథః తతః ఖండః ఇక్షువికారః ॥ ని ॥ స్యాత్ఖండశ్శర్కరేచేక్షువికారమణిదోషయోరితి విశ్వః - తత్తస్స్వాదపి క్షోదక్షమే సన్మహాకావ్యే షష్ఠస్సర్గః - అగమత్ సమాప్త ఇత్యర్థః ॥ * * * ౧౧౩

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచల్లమల్లినాథసూరివిరచితే నైషధవ్యాఖ్యానే జీవాతుసమాఖ్యానే షష్ఠస్సర్గః.

